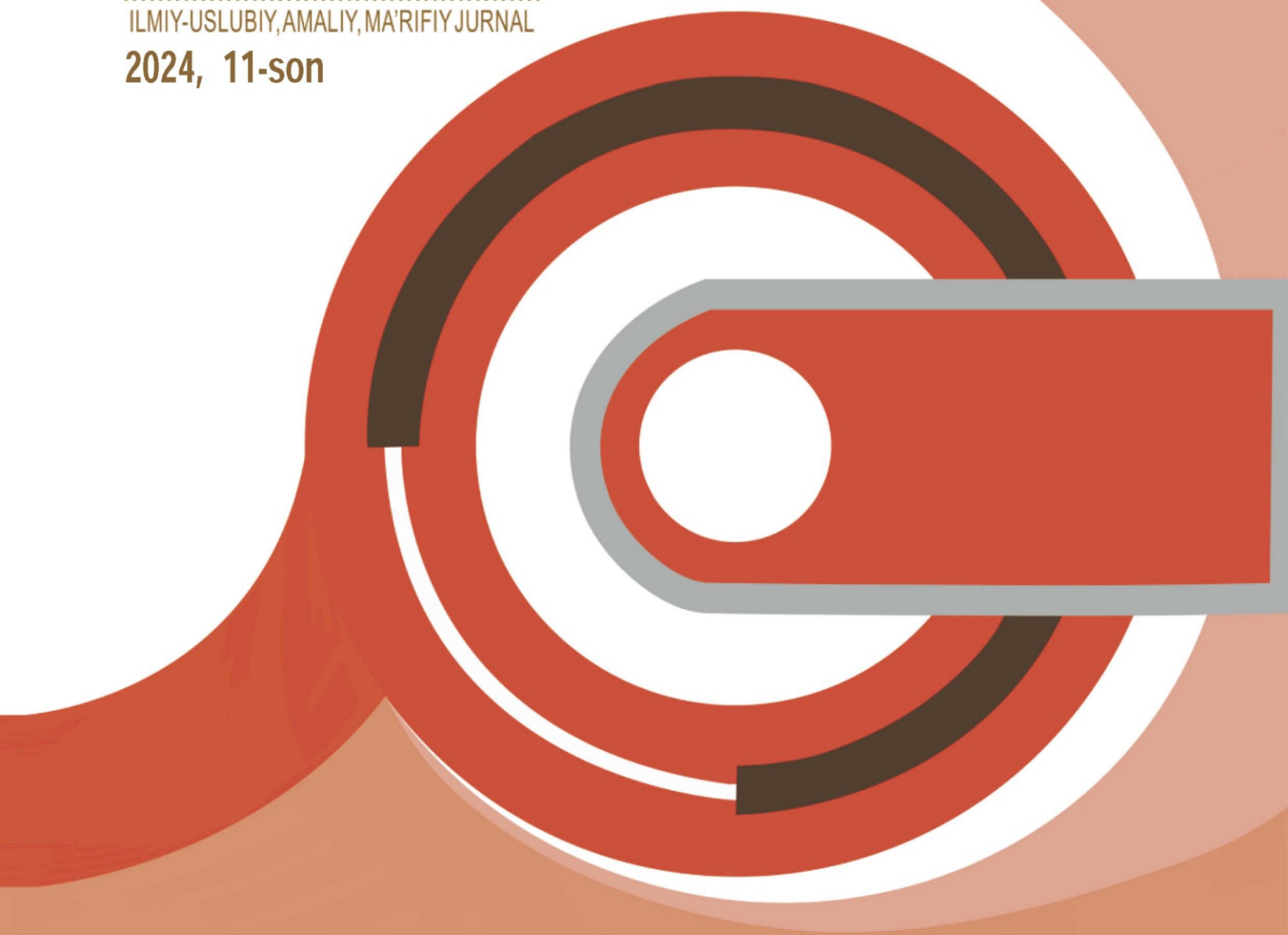

KASB-HUNAR TA'LIMI

ILMIY-USLUBIY, AMALIY, MA'RIFIY JURNAL

2024, 11-son

KASB-HUNAR TA'LIMI

Профессиональное образование
Professional education

Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma'rifiy jurnal
2024-yil, 11-son

Muassislar:

Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi,
Pedagogik innovatsiyalar, professional
ta'limboshqaruv hamda pedagog kadrlarni qayta
tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti

Bosh muharrir: Z.Y.XUDAYBERDIYEV

Ijrochi direktor: H.SIROJIDDINOV

Tahrir hay'ati:

M.XOLMUXAMEDOV, R.X.JO'RAYEV,
A.Q.JALALOV, A.R.XODJABAYEV,
J.SH.SHOSALIMOV, A.NABIYEV,
A.A.HASANOV, H.SIROJIDDINOV,
K.M.GULYAMOV

Jurnal 2000-yildan nashr etila boshlangan.
O'zbekiston matbuot va axborot agentligida
2007-yil 3-yanvarda qaytadan ro'yxatga olinib,
0109-raqamli guvohnoma berilgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar
Mahkamasi huzuridagi Oliy Attestatsiya komissiyasi
tomonidan 2017 yil 29 avgustdagi 241/8 qarori
bilan Pedagogika fanlari bo'yicha dissertatsiyalar
yuzasidan asosiy ilmiy natijalarni chop etishga
tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Manzil: 100095, Toshkent sh., Olmazor tumani
Universitet ko'chasi, 2-uy
Tel.: 90-979-75-89; 94-677-90-32;

E-mail: kasbhunartalimi@mail.ru,
ksbjurnal@inbox.uz.

Nashr uchun mas'ul

H.Sirojiddinov

Sahifalovchi:

I.Sirojiddinov

Tahririyat fikri muallif nuqtai nazariga to'g'ri
kelmasligi mumkin.

Tahririyatga yuborilgan maqolalar tahrir etilmaydi
va egasiga qaytarilmaydi.

Jurnaldan ko'chirib bosilganda "Kasb-hunar ta'limi"
jurnalidan olingani izohlanishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 30.12.2024-yil.
Bichimi 60x84 1/8

Bosma tabog'i 10. Adadi 60 nusxa.
Buyurtma "PROFIEDUPRESS" MChJ
bosmaxonasida chop etildi.

Korxona manzili: Toshkent shahri, Sirg'ali tumani,
Yangi Sirg'ali ko'chasi, 18-uy

МУНДАРИЖА

Холмухамедов М.М. Миллий малакалар тизимининг касбий таълим ва касбга ўқитиш тизимини модернизация қилишдаги аҳамияти	3
Obidova G.K. Texnika ta'lim yo'nalishida ekologik madaniyatni rivojlantirish texnologiyalari	7
Abdurazqova F.K. Farg'ona vodiysi jadidchi ma'rifatparvarlarining milliy-ma'naviy, pedagogik-ijtimoiy omillari	11
Raxmonova D.N. Umumta'lim maktablari boshlang'ich sinf o'quvchilarini musiqa savodxonligi asosida o'qitishning pedagogik muammo sifatida	14
Jo'rayev M.K. Talabalarda valeologik madaniyatni kompleks yondashuv asosida rivojlantirish - ijtimoiy pedagogik zaruriyat sifatida	18
Musratova Z.U. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishda pedagog e'tiborga olishi kerak bo'lgan omillar	20
Teshaboyev D.R., Jo'raqo'ziyeva D.H. Boshlang'ich sinf o'quvchilari nutqidagi morfologik xatolar ustida samarali ishlash prinsplari	24
Холикулова Н.Т. Роль интерактивных методов обучения в преподавании медицинской терминологии первокурсникам	28
Atayeva B.A. Inklyuziv ta'limning bolalar hayotiga ta'siri va unda o'qituvchining o'rni	34
Totliyev O'.X. Kasbiy kompetentlikni shakllantirish (umumta'lim fanlari asosida)	37
Qambarova D.M. 10-11-sinf o'quvchilarida nutq ko'nikmalarini oshirishning zamonaviy usullari	41
Boymurodov A.X., Sobirova M.D. Suv xo'jaligi va melioratsiya yo'nalishi talabalariga fanlarni o'qitishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish afzalliklari	47
Kimsanov J.M. Ta'lim muassalarida jismoniy sport va sog'lomlashtirish tadbirlarining samaradorligini oshirish	54
Samadova M.X. Neft va gaz sanoatida texnik - mexanik xodimlarning kasbiy kompetensiyalarini oliy ta'lim muassasasida shakllantirish va rivojlantirish	57
Ibodova N.M., Elamonova D.S., Burxonova D.B. Inklyuziv ta'lim faoliyatida o'qituvchi duch keladigan muammolar va yechimlar	61
Abdullayeva M.O. Zamonaviy yondashuvlar asosida hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish istiqbollari	66
Elmonov S.M. O'quvchilarining fanlarga qiziqishini tizimli tashkil etishda o'qituvchining kasbiy kompetentligi	71
Mustafoyeva M.O. Bo'lajak mutaxassislarini kasbiy tayyorlash jarayonida individual ta'lim trvektoriyasini qurish tamoyillari	75
Жаббарова Д.З. Индивидуал ёндашув асосида мактаб ўқувчиларининг бадиий ижодкорлигини ривожланишида психологик хусусиятлари	82
Zoxidova M.T. Shaxs intellektining funksional yondashuv asosida pedagog mahoratini oshirishdagi o'rn	86
Abdullaeva L.B. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishga metodik tayyorgarligini takomillashtirishning ilmiy-nazariy asoslari	89
Abdullaeva G.A. Boshlang'ich sinflarda epik asarlar ustida ishlash darslarini tashkil qilish metodikasi	93
Teshaboeva F.R. Ona sog'ligi bola salomatligi garovidir	97
Yunisaliyeva Y. Pedagogik jamoaning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari	100
Siddikov B.S. O'quvchilarda aksiologik kompetensiyani rivojlantirishda qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar	104
Ergasheva D.A. Sun'iy intellektning mazmun mohiyati	108
Maxmudov S.U. Kichik maktab yoshidagi bolalar ijtimoiylashuviga ta'sir etuvchi omillar	114
Xakimov X.N. Bo'lajak chet tili o'qituvchisining lingvomultimedia kompetensiyasini shakllantirish	119
Muxammadiyev L.G'. O'quvchilarda vatanparvarlik tuyg'ularini rivojlantirishning pedagogik tadqiqotlarda o'rganilishi	123
Yakubjonova M.I., Muhammadjonova Sh.I. Masala yechish jarayonida o'quvchilarning matematik tafakkurini rivojlantirish	127
Kurbanov O.E. Tarix mutaxassisligi magistratura talabalarining tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish tendensiyalari	132

Tojiboyev J.U. Kreativ yondashuv asosida talabalarining badiiy-estetik kompetentligini rivojlantirish mazmunini belgilashning pedagogik talablari	138
Ibragimova Sh.O. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining darsga nisbatan mas'uliyatli munosabatini rivojlantirishga ta'sir etuvchi omillar va tamoyillar	143
Анашов В.Дж. Юкори малакали боксчиларнинг мусобақаларга тай-ёргарлик даврида реакция тезлиги ва махсус иш қобилияти динами-каси	149
Muzaffarova X. Qushmurodova S. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni oilada yakka ta'limda o'qitishni tashkil etish	154
Fayzullayeva G.Sh. O'qituvchilarni kasbiy rivojlantirishda PBL va loyihalash texnologiyalarining qiyosiy tahlili	160
Ergasheva D.A. Sun'iy intellektning rivojlanish tarixi	166
Aminov I.B., Xayitmuradov Sh.S. Matematika fanini o'qitishni tashkil etishda zamonaviy innovatsion yondoshuvlar	171
Anashov V.D. Yuqori malakali bokschi-larning musobaqa janglaridagi texnik-taktik harakatlarining tahlili	177
Абдуллаев Р.М.,Захидова М.А.,Гиясова З.Р. Новые эффективные методы для решения графических задач по физике	182
G'ofurova A.X. Kasb ta'limi "dizayn" yo'nalishi ixtisoslik fanlaridan 3D max dasturlarini ishlab chiqish va ulardan foydalanish qoidolari	187
Turg'unov A.R. Qishloq xo'jaligi yo'nalish talabalarida fizik qonuniyatlarga asoslangan holda ilmiy yondashuv va ijodkorlik ko'nikmalarini shakillantirish	191
Назаров И.У. Особенности подготовки будущего учителя к применению информационно-коммуникационных технологий	195
Butayeva G.B. Transformatsion yondashuv asosida bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchilarida grafik kompetentlikni rivojlantirish metodikasi..	199
Sulaymonova S.U. Gamifikatsiya va animatsiya: talabalarda ekologik muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish vositalari	208

МИЛЛИЙ МАЛАКАЛАР ТИЗИМИНИНГ КАСБИЙ ТАЪЛИМ ВА КАСБГА ЎҚИТИШ ТИЗИМИНИ МОДЕРНИЗАЦИЯ ҚИЛИШДАГИ АҲАМИЯТИ

ХОЛМУХАМЕДОВ МУРОДУЛЛО МАХМУДОВИЧ, П.Ф.Д,
Меҳнат бозори тадқиқотлари институти директори

Аннотация. Мақолада малакалар Миллий тизимининг касбий таълим ва касбга ўқитиш-ни модернизация қилишдаги аҳамияти, таълим тизими билан малака тизими интеграцияси, касбий таълим ва касбга ўқитиш мазмунини белгилаш, таълим сифатини таъминлашда касбий стандарт ўрни баён этилган.

Калит сўзлар: Миллий малака рамкаси, тармоқ малака рамкалари, касб стандарти, Ҳаёт давомида таълим, узлуксиз профессионал ривожланиш, таълим мазмуни, таълим стандартлари, таълим дастурлари, таълим сифати, таълим модернизацияси.

Аннотация. В статье рассматривается значение Национальной системы квалификаций в модернизации профессионального образования и профессионального обучения, интеграции системы образования с системой квалификации, определения содержания профессионального образования и профессионального обучения, роли профессионального стандарта в обеспечении качества образования.

Ключевые слова: Национальная квалификационная рамка, отраслевые квалификационные рамки, профессиональный стандарт, Образование на протяжении всей жизни, непрерывное профессиональное развитие, содержание образования, образовательные стандарты, образовательные программы, качество образования, модернизация образования.

Abstract. The article examines the significance of the National Qualification System in the modernization of vocational education and training, the integration of the education system with the qualification system, the definition of the content of vocational education and training, and the role of the professional standard in ensuring the quality of education.

Key words: National Qualification Framework, Industry Qualification Framework, Professional Standards, Lifelong Learning, Continuous Professional Development, Education Content, Educational Standards, Educational Programs, Education Quality, Education Modernization.

Малака тизимлари ривожланган хорижий давлатларда вақт синовидан ўтган, меҳнат бозори билан касбий таълим ва касбга ўқитишнинг синергетик механизми сифатида муваффақият қозонган. Малака тизимининг жорий этилиши нафақат маҳаллий меҳнат бозорида, балки, хорижда ҳам мутахассис мавқеи, халқаро талабларга мослиги, жамиятнинг юқори поғоналарида меҳнат қилиши, муносиб иш ҳақиға эга бўлишини таъминлайди. Шунинг учун Миллий малакалар тизимининг мазмуни, моҳияти ва имкониятларини тадқиқ қилиш муҳим аҳамият касб этади.

Иқтисодий тараққий этган давлатлар ва

жаҳонга машҳур гигант хорижий компанияларда малакалар тизими жуда кучли мотивация, тўғри йўналтирувчи ва рағбат берувчи омил ҳисобланади, чунки унда ходимнинг хизмат пиллапоясидан босқичма-босқич юқорилаб бориши учун зарур структура ва молиявий рағбатлар кўзда тутилган. Ўз навбатида, бу тизим ходимнинг рақобатбардошлигини доимий тарзда ошириб, келажакда муваффақиятга эришишини кафолатлайди.

Малака рамкалари айниқса, Европа малака рамкалари жорий этилишининг таълим сифати ва самарадорлигига ижобий таъсирини компетенция, шаффофлик ва халқаро эътирофга йўналтирилган стандартларга

амал қилинишида ҳамда таълимнинг мослашувчанлиги, меҳнат бозори эҳтиёжлари билан боғлиқлиги, битирувчи ва мутахассисларнинг халқаро мобиллиги ошганида кўриш мумкин.

Масалан, Германия ва Буюк Британия давлатларида таълим натижаларини баҳолаш тизимлари умумий стандартларга етказилиб, иш берувчиларга диплом ва малакаларни енгил таққослаш имконини берди, шунингдек, Германияда битирувчиларни иш билан таъминлаш 10-15% га ўсди.

Болгария ва Руминияда таълим дастурларини ислоҳ қилишга, билим ва кўникмаларни баҳолашнинг аниқ мезонларини жорий этишга олиб келди.

Нидерландия ва Финляндияда индивидуаллаштирилган таълим траекторияларини танлаш имкониятини яратди.

Швеция ва Норвегияда таълим муассасалари ва иш берувчилар ўртасидаги алоқаларнинг яхшиланишига, бу эса таълимнинг амалий аҳамиятини оширишга имкон берди. Швецияда касбий кўникмаларга йўналтирилган таълим дастурлари талабаларга ўқишни тугатгандан сўнг ишга жойлашишни осонлаштиришга ёрдам берди.

Аниқ фоизлар турлича бўлиши мумкин, аммо Европа малакалар рамкасининг жорий этилиши мамлакат ва таълим секторига қараб таълим сифатини 10% дан 20% гача сезиларли даражада яхшилашга олиб келди.

Ўзбекистон Республикасининг Ривожланиш стратегияси иқтисодийнинг либераллаштирилиши ва диверсификация қилиниши, глобаллашув, ташқи бозорга кириш, рақамлаштириш, саноатлашув жараёнларининг шиддати ҳар бир соҳа учун халқаро меҳнат бозорида рақобатбардош ишчи касб эгалари ва ўрта бўғин мутахассисларни тайёрлаш, касбий таълим ва касбга ўқитиш дастурлари структурасини меҳнат бозори структураси билан уйғунлаштириш асосида модернизация қилишни талаб қилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 6 сентябрдаги “Профessional

таълим тизимини янада такомиллаштиришга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5812-сон Фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 20 декабрдаги “Малакаларни баҳолаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва меҳнат бозорини малакали кадрлар билан таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПҚ-4939-сонли Қарори билан мамлакатимизда Миллий малакалар тизимини жорий қилишнинг ҳуқуқий меъёрий асослари белгилаб берилди, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 30 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикаси миллий малака тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 345-сонли қарори билан тизимни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари белгилаб берилди.

Ўзбекистонда Миллий малакалар тизимининг жорий қилинишида касбий таълим сифатини таъминлаш, касбий таълим ва касбга ўқитиш натижаларининг, Ўзбекистон малака сертификатларининг халқаро меҳнат бозорида тан олинисига эришиш, таълим мазмунини иқтисодиёт ва иш берувчилар талаблари ҳамда шахс ва меҳнат бозори эҳтиёжлари асосида модернизация қилиниши – халқаро малакалар тизими билан уйғунлашувига эришишдаги муаммолар ечими сифатида қаралди.

Малакаларни тизимлаштириш соҳасидаги халқаро тажрибаларга кўра, Миллий малакалар тизими таълим тизимининг узлуксизлиги ва узвийлигини таъминлаш мақсадида касбий таълимнинг турли босқичларида ўқитиладиган ҳамда ўрганиладиган билимлар чуқурлиги ва кенглиги, кўникмалар ривожининг рефлексив даражалари иерархик структураси кўринишида намоён бўлади. Миллий малакалар тизими “Ҳаёт давомида таълим” концепцияси доирасида ўқувчиларнинг таълим траекторияси, касбий карьера пиллапоясини онгли ва мустақил танлашга, касбий таълим ҳамда касбга ўқитишни ривожлантириш қаторида касбий таълим ва касбга ўқитиш тизимини

модернизация қилишда қуйидагича аҳамият касб этади:

- биринчидан, касбий таълим ташкилотлари ўқувчи ва талабаларининг тез ўзгариб турадиган меҳнат бозорига кириб боришида мослашувчанлик қобилияти ва рақобатбардошлигини ошириш учун навигатор вазифасини ўтайди;

- иккинчидан, касбий таълим ташкилотлари ўқувчи ва талабаларининг, умуман иқтисодий фаол ёшларнинг ўз-ўзини узлуксиз касбий ривожлантириб бориши учун мотивациясини оширишга хизмат қилади;

- учинчидан, касбий таълим ташкилотларида таълим жараёнини лойиҳалаштириш, режалаштириш, ташкил этиш ва амалга оширишда таълим мақсадлари ҳамда таълим натижаларини аниқ-тиниқ қилиб белгилаш имконини беради;

- тўртинчидан, иш берувчиларга малака таркиби ва сифатини таъминлаш механизмларини тавсифлашнинг барча мезонларига мос ва тушунарли бўлган ягона форматини ишлаб чиқиш имкониятларини беради;

- бешинчидан, касбий фаолиятга тайёрлаш жараёнига иқтисодий фаоллик, тадбиркорликнинг асосий функционалиги белгилайдиган моддий қиймат яратишдаги инновацион технологиялар ва ишлаб чиқаришдаги бошқа тренд ва янгиликларни тезкор ҳисобга олишни таъминлайди;

- олтинчидан, меҳнат бозори иштирокчиларини касбий таълим жараёнига жалб этиш орқали иш берувчилар ва таълим берувчилар интеграциясини таъминлайди;

- еттинчидан, меҳнат бозоридаги ва касбий таълим мазмунига, яъни касбий таълим ташкилотлари ўқувчи-талабалари ўзлаштириши лозим бўлган назарий билимлар ва уларда шаклланиши лозим бўлган амалий кўникмаларга бўлган талабларнинг ўзгаришлари орасидаги уйғунликни тақозо қилади.

Касбий таълим ташкилотлари ўқувчи ва талабаларидан биринчи навбатда, ижтимо-

ий касбий ҳаётий вазиятларга мослашувчан ва доимий касбий ривожланишга мойиллик талаб этилади. Мана шундай педагогик прогностика натижасида профессионал таълим тизими мазмунини фан-техника ва технология тараққиёти, ташқи ва ички меҳнат бозори талаблари асосида белгилашда ижтимоий-иқтисодий, ижтимоий-шахсий, касбий-таълимий эҳтиёжларни ҳисобга олиш муҳим.

Меҳнат муносабатларининг бозор иқтисодиёти қонунларига мослаштирилиши, миграция ва ташқи меҳнат бозорларининг очирилиши, эркин ҳаракатнинг очиклиги, меҳнат бозорида тренд бўлаётган келажак кўникмалари деб номланаётган танқидий фикрлаш, креативлик ва жамоада ишлаш каби кўникмаларни ривожлантиришга бўлган эҳтиёж таълим мазмунини модернизациялаш заруриятини белгилайди. Булар, малакаларни таққослаш ва ишончли касбий стандартларни белгилашга ёрдам беради. Натижада, фуқароларни ишга ёллаш ваколатининг кенг даражасини Халқаро меҳнат бозорига мос равишда тавсифлашга, бу эса касбий таълим ва касбга ўқитиш тизими мазмунини янгилашнинг асосий йўналишларини белгилашга имконият беради.

Малакалар Миллий тизими тайёрланаётган мутахассисларнинг рақобат фактори анча мураккаблашган, маҳаллий ва хорижий меҳнат бозори ўзгаришларига ўз вақтида мослашиб кета олишига ҳам хизмат қилади. Малакалар Миллий тизимининг узлуксиз касбий таълим дастурлари мазмунини ишлаб чиқилишига асос бўладиган элементи касбий стандарт бўлиб, касбий таълим мазмуни, сифати ва самарадорлигини белгиловчи омил ҳисобланади. Натижада иш берувчи тасдиқланган малака даража, баҳоланган компетенцияларни талаб қилаётган бир пайтда, ҳар икки томоннинг ҳам мақсадларини уйғунлаштиришнинг ягона формати касбий стандартларда ўз аксини топади, касбий стандарт иш берувчи томонидан қўйиладиган малака талабларининг барча

компонентларини ўзида мужассамлаштиради.

Малака халқаро меҳнат ва таълим хизматлари бозорида квалификация (ингл: qualification) сифатида талқин этилади ва унга иш берувчи томонидан ходим (ёлланувчи, иш ўрнига даъвогар, бўш иш ўринлари танловида қатнашувчи, ишчи ёки хизматчи) га қўйилган малака талаблари ва касбий таълим ва касбга ўқитиш дастурлари битирувчилари томонидан муайян иш ўрнида уларга юклатиладиган меҳнат вазифалари ва меҳнат функцияларини сифатли бажара олиш кафолати сифатида қаралади.

Хулоса шундан иборатки, Миллий малака тизими таълим даражалари билан миллий малака даражаларини ҳаёт давомидаги таълим ҳамда узлуксиз касбий ривожланиш тамойилларининг синергияси асосида таълим тизими томонидан меҳнат бозорининг

малакали ходимларига бўлган талаб ва таклифнинг мувофиқлигини таъминловчи ҳуқуқий ва институционал тартибга солиш механизмларининг мажмуи сифатида мамлакатимизда касбий таълим ва касбга ўқитишдаги туб ислохотларнинг амалга оширилиши мамлакатнинг иқтисодий ва ижтимоий ривожланишининг, Ўзбекистонда сертификатланадиган малаканинг глобаллашиб бораётган меҳнат бозори тенденциялар талабларидан орқада қолиш хавфини касбий таълим ва касбга ўқитиш тизимини модернизация қилиш орқали камайтириш омили воситасида касбий таълим ва касбга ўқитиш дастурлари мазмунининг иш берувчилар талабига тўлиқ мувофиқлигини, касбий таълим ташкилотлари битирувчиларининг компетентлигини, касбий таълим ва касбга ўқитиш сифатини таъминлашнинг миллий тизими бўлиб хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрдаги “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни. – ҚҲММБ, 24.09.2020. 03/20/637/1313-сон.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 30 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикаси миллий малака тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-345-сон қарори.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 31 декабрдаги “Малакаларни баҳолаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва меҳнат бозорини малакали кадрлар билан таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4939-сонли қарори.
4. Холмухамедов М.М. Профессионал таълим ва касбга ўргатиш тизимида таълим натижалари асосида профессионал таълимни модернизация қилиш. // Ж.: Узлуксиз таълим. – Тошкент, 2020. № 6. Б.75-80.
5. Холмухамедов М.М. “Натижага йўналтирилган профессионал таълим мазмуни”. Монография. Тошкент: Complex print, 2023.- 176 б.
6. Коулз М., Олейникова О.Н., Муравьева А.А. Национальная система квалификаций. Обеспечение спроса и предложения квалификаций на рынке труда. – М.: РИО ТК им. А.Н. Коняева, 2009.

TEXNIKA TA'LIM YO'NALISHIDA EKOLOGIK MADANIYATNI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

OBIDOVA GULMIRA KUZIBAEVNA

TATU Farg'ona filiali pedagogika fanlari doktori, dotsent

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tili fanini o'rganishda ekologik ta'lim usullarining muhim omillari haqida so'z boradi. Shuningdek, ingliz tilining o'qitishda ekologik madaniyatni takomillashtirish va rivojlantirishga hamda talabalarni atrof-muhitga bo'lgan muhabbatini oshirishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: ekologik ta'lim, ekologik savodxonlik, gumanizasiya, ekologik tematika

Abstract. This article highlights the important factors of ecological education in teaching a foreign language. It also discusses improving and developing an ecological culture in English language teaching and to increase students' love for the environment

Keywords: ecological education, ecological literacy, humanization, ecological themes

Аннотация. В данной статье выделены важные факторы экологического образования при обучении иностранному языку. Также обсуждается улучшение и развитие экологической культуры в преподавании английского языка и повышение любви учащихся к окружающей среде.

Ключевые слова: экологическое образование, экологическая грамотность, гуманизация, экологическая тематика.

KIRISH Zamonaviy pedagogika fanida ijtimoiy-gumanitar bilimlarni ekologiyalashtirish muammosi eng muhim tamoyillardan biridir. Pedagogika sohasi bo'yicha adabiyotlarida ta'lim-tarbiya tizimini ekologizatsiyasi inson va atrof-muhit munosabatlarining innovatsion tamoyillarni to'laqonli shakllantirish nazarda tutadi. Bu tamoyillar tabiatni saqlash va tiklashga oid shaxsiy javobgarlik tuyg'usi, tirik mavjudotlar hamda evolyusiyaga muhabbatga asoslangan bo'lishi lozim. Bularning barchasi zamonaviy globalizatsiya jarayonini tashkil qilishning eng muhim omillaridan hisoblanadi. Ta'limni ekologizatsiyasi to'liq qaytmas jarayon bo'lib bormoqda. S.N.Glazachevning fikricha, davr talabiga mos ravishda jamiyat va shaxsda ekologik madaniyat qadriyatlarini ko'rsatish vazifasiga tayyorlash adabiyot, kimyo va fizika, gumanitar va tabiiy fanlar,

jismoniy tarbiya o'qituvchisining kasbiy shakllanishining ichki, majburiy komponentidir. Ekologik ta'lim va tarbiyaning maqsadi ekologiya asoslarini o'qitish emas, balki ekologiya madaniyati, uning ma'naviy va axloqiy qadriyatlarini shakllantirishdan iborat.

MUHOKAMA VA NATIJALAR. Ta'limni ekologiyalashtirish global ta'limning g'oyasini amalga oshirish zarurati sifatida ham ko'rilishi mumkin, chunki aynan global ta'lim ekologik muammolarga ko'proq e'tibor berishga qodir. Global ta'-lim, fikrimizcha, insonning ajralib turadigan faoliyati sifatida madaniyatning ziddiyatlarini yengib o'tishga oid faol urinishlarni amalga oshirishi mumkin. Sayyoramizning butun ekologik holati umuminsoniy manfaatlar va qadriyatlarning majburiy katalogiga kiradi. Insonning o'zi esa millati, tabaqasi yoki ijtimoiy kelib chiqishidan qat'iy

nazar, dunyo xaritasining markazida bo'ladi, biroq bu markazning o'zi butun sayyoradagi hayotga majburiy kirish bilan sezilarli darajada kengayishi mumkin. Buning barchasi tadqiqotchi A.Shveyserning g'oyalari bilan hamohang. Uning hisoblashicha, hayotni asrab qolish, uni oldinga surish, rivojlanayotgan hayotni oliy pog'onagacha ko'tarish – insonga yaxshilik qilmoq degani; hayotni yo'q qilmoq, hayotni rivojlanishdan to'xtatish – unga yomonlik qilishdir. Zamonaviy sharoitlarda oldimizda – yangi dunyo-qarash yondashuvlarni anglash va qabul qilish vazifasi turibdi, zero bashariyat o'ziga yaxshi kelajakni ta'minlay olishi uchun unga majburiy xatti-harakat tamoyil-larini almashtirishi zarur. Sayyoramizdagi butun bashariyatning ekologik muammolarni anglashga ehtiyoji mavjudligini ta'kidlab o'tish joiz. Akademik N.N.Moiseyev ta'kidlaganidek, umummadaniy nuqtai nazardan insoniyat tarixining kirib kelayotgan bosqichi biologik turimizning taqdirida va umumplanetar jamoaviy intellektni tarkib toptirishda aql rolini yanada oshishini anglatadi. O'quv jarayonida ingliz tili darslarida talabalar turli bilim sohalaridagi muammolariga duch kelishi mumkin. Masalan, suv zaxiralariga oid turli muammolar bo'yicha matnlarni tahlil qilish, solishtirish, talabalarga tushuntirib berish va ularning vazifalari haqida tushuncha hosil qilishlari mumkin, hamda turli misollar keltirib o'tishni, analogiyalar (o'xshash holatlar) keltirishda umumiylikni topishga o'rganishadi. Ta'kidlab o'tish muhimki, zamonaviy ta'limda global g'oyalarni amalga oshirish bir necha yo'nalishlar yordamida rivojlanishi mumkin: fanlararo modullarni yaratish; - tegishli o'quv fanlari, vositalari bo'yicha global dunyo xaritasini

yaratish. Bundan tashqari, ingliz tili o'quv fani sifatida qanchalik muhim ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi salohiyatga egabo'lishim mumkin-ligibizgaravshanbo'la boshlaydi. Metodik adabiyotlarda ingliz tilini o'rganishning ushbu imkoniyatlarini qo'llashning samarali vositalarini aniqlash muammosi hanuzgacha dolzarbligicha qolmoqda. Bu borada ta'kidlab o'tishimiz mumkinki, ekologik ta'limda vazifalarni to'g'ri bir biriga mosligini ta'minlash va ingliz tilining o'qitilishi ekologik madaniyatni oshirish va rivojlantirishga alohida hissa qo'shishi mumkin. Ushbu jarayonga quyidagi omillar misol bo'lishi mumkin. Ushbu omillar tufayli ingliz tili kasbiy kompetentlikni shakllantirishi mumkin. Ingliz tilini o'rganish doirasida uning gumantar salohiyatini ham aniqlash mumkin, ya'ni fanni insonning faqat kognitiv emas, balki ma'naviy-axloqiy xususiyatlarini shakllantirish imkoniyati aniqlanadi. Bundan tashqari, boshqa o'quv fanlar singari ingliz tili faninig salohiyatini ham inobatga olish lozim. Masalan, ingliz tilidagi adabiyot amaliy ingliz tili bilan birgalikda ajoyib mazmun kashf etadi. Bu shakl uni global mazmun bilan to'ldirganda yaxshi o'zlashtiriladi. Ingliz tili va ekologiyani ta'limning barcha bosqichlarida o'rganish kerak Ingliz tilini o'qitishning zamonaviy usullari talablarini ekologik tematikaning axboriy va qiziqarli matnlari ustida ishlash yordamida grammatika, fonetika va leksikani o'zlashtirishga undashi kerak Ingliz tilini egallash uchun o'rganilayotgan iboralarni bir necha bor takrorlash va yodlab qolish kerak. Ular ustida ishlash jarayonida talabalar atrof-muhit xolati haqida ko'pgina qiziq va muhim dalillarni yodda saqlashga qodir. Bu shak-shubhasiz ekologik savodxonlikni oshishiga zamin yaratadi

O'quv-lisoniy materiallar (ilmiy-ommabop nashrlar, hujjatli filmlar, multimedia materiallari) ekologik muammolarni talabalar tomonidan o'zlashtirish darajasini aks etishi mumkin) Shuningdek, ingliz tili ekologik ta'limning mazmuni bo'lib kelishi ham mumkin. Shu tariqa u talabalarda yangi rakursda oddiy narsa va holatlarga o'zgacha xolis munosabatni shakllantiradi. Tabiiy fanlar yo'nalishlarida ingliz tili bo'yicha fan dasturi o'z ichiga: -ta'limiy va tarbiyaviy maqsadlarni; - boshqa tildagi muloqotni; - amaliy faoliyatni amalga oshirishni olish kerak. Ta'limiy maqsadlarga erishish uchun esa, yuqorida ta'kidlaganimizdek, oliy ta'limni gumanizasiya va gumanitarizasiya qilish orqali amalga oshirish kerak. Bu jarayon talabalar dunyoqarashini ularning umumiy ma'lumotini, madaniyat va muloqotini oshirish orqali kengaytirishni anglatadi. Ingliz tili o'quv fani madaniyatning turli muammolariga nisbatan o'zgacha "ochiqlikka" ega bo'lishi mumkin, ya'ni u mazmun borasida eng universal va shuning uchun ham biz uchun eng yaxshi o'qitish mazmunini to'ldirish imkoniyatlarini taqdim etadi). Ingliz tilini o'rganishda turli global muammolarni o'rgatish talabalar qiziqishi, hamda ularning so'z boyligini oshirishga muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Shu yo'sinda ular faol muloqotga jalb qilinadi. Bunda ekologik muammolar bilan tanishish xorijda sodir bo'lgan taqdirda, zarur o'xshashliklarni bizning mintaqa bilan o'tkazishning ham imkoni paydo bo'ladi. Bu har bir davlatning sog'liqni saqlash, biz uchun juda kerak bo'lgan ekologik tenglikni himoya qilish va ushlab turish sohasidagi ma'lum urinishlari va yutuqlarini ko'rib chiqishga yordam beradi. Yo'l yo'lakay boshqa vazifa ham hal qilinishi mumkin,

jumladan, alohida olingan joylarning ekologik muammolariga talabalarning yaxlit qarashini shakllantirish.v.h.k.

XULOSA. Ingliz tili boshqa fanlardan kommunikativ yo'nalganligi bilan ham ajralib turadi. Ingliz tilida ma'lumot olish, qayta izlash va uni uzatish bilan bog'liq bo'lgan intellektual-kommunikativ kompetensiyalarni ongli shakllantirish uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Ingliz tilini o'rganish jarayonida talabalar o'quv va kommunikativ faoliyatni sintez qilishga o'rgatiladilar. Bu faoliyatni ekologiya bilan uyg'unlashtirish ingliz tilini o'rganish sohasini kengaytirish imkonini beradi. Boshqa til madaniyatini o'rganish inson shaxsining ma'naviy-axloqiy dunyosini boyitish vositasi sifatida ham qo'llanilishi mumkin. Ingliz tilini kommunikativ tarzda o'rganish muloqot modeli jarayonini tashkil qilishni nazarda tutishi kerak. O'qish jarayonida talabalar boshqa tilda muloqot qilish texnikasini o'rganishi, yakka va jamoa tartibda muloqot qilishda nutqiy madaniyat hamda etiket ko'nikmalariga ega bo'lishi lozim. Bu istalgan mutaxassislik bo'yicha bo'lajak o'qituvchilar uchun ayniqsa dolzarb. Chet tilida muloqotga o'rganish qanday tashkil qilinganiga ko'p jihatdan boshqa fanlar bo'yicha global ta'lim sohasining muvaffaqiyati bilan bog'liq bo'ladi. O'z navbatida boshqa fanlar mazmuni talabalarni ingliz tilida qidirilayotgan axborotlar to'plami bilan ta'minlashi mumkin. Shu munosabat bilan biz ingliz tilidan ta'lim jarayoniga muayyan mavzularni kiritilishi o'rganilayotgan matn va mavzularga (demografiya muammolari, tabiiy zaxiralarning cheklanganligi, urbanizasiya muammolari, tabiat qo'riqxonalarini asrash) sezilarli axborotlarni berishi mumkin. Bularning

barchasi ta'lim oluvchilarning nafaqat o'rganilayotgan ingliz tili va ekologiya sohalarida dunyoqarashini kengaytirishi va so'z boyligini oshirishi mumkin, balki

geologiyada, geografiyada, sosiologiya va boshqa turkum fanlarda ham o'z samarasini berishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Zaxlebnyy A.N Soderjaniye ekologicheskogo obrozovaniye v sredne obrozovatelnoy shkole (teoritecheskoye obosnovaniye i puti realizasii): avtoref.Diss. ... d-ra ped.Nauk.- 1986. – S.32
2. Ziyamuxamedov B. Maktab o'quvchilarini ekologiya va ekologik tarbiyasi. - T: O'qituvchi, 1998. – S. 15.
3. Ziyomuxammedov B. Ekologiya va ma'naviyat.- T.:Mehnat,1997. – 104b.
4. Iliina A.N. Teoreticheskiye problemy vospitaniya u starsheklassnikov ekologicheskoy kultury kak chasti ix mirovozzreniya: Diss. ... kand. ped. nauk. – M., 1998. – S. 12.
5. Kuzibaevna, O. G. (2020). Technologies of developing the ecological culture of students in the process of learning a foreign languages in higher educational institutions. Solid state technology, 63(1s), 1816-1825.
- Обидова, Г. (2021). Развитие экологической культуры в образовательных моделях развитых стран мира. Общество и инновации, 2(10/S), 251-256.
6. Обидова, Г. К., & Гайбуллаева, М. Ф. (2021). Хорижий тилларни ўқитишда экологик таълимнинг педагогик психологик имкониятлари. Scientific progress, 2(7), 312-321.
7. А.Э Таджибаева, Таълим самарадорлигини оширишда педагогик-психологик технологиялардан фойдаланиш, Scientific progress 3 (1), 313-320
8. T.A Ergashevna, The Effective ways, Methods and Techniques for Teaching English, Central asian journal of literature, philosophy and culture 3 (2), 32-37
9. Обидова, Г. К. (2016). Закономерности и принципы становления и развития экологической культуры будущих учителей в системе педагогического образования. Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, (3-5), 82-85.

FARG'ONA VODIYSI JADIDCHI MA'RIFATPARVARLARINING MILLIY-MA'NAVIY, PEDAGOGIK-IJTIMOIIY OMILLARI.

ABDURAZAQOVA FERUZA KANALOVNA
“University of economics and pedagogy”NOTM
Ijtimoiy gumanitar fanlar kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqola Farg'ona vodiysi jadidchi ma'rifatparvarlarining milliy-ma'naviy va pedagogik-ijtimoiy omillarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Jadidchilik harakati o'zbek xalqining milliy uyg'onishi va ta'lim tizimini modernizatsiya qilishda muhim rol o'ynagan. Farg'ona vodiysi jadidlari milliy o'zlikni anglash, ilm-fan va ma'rifat orqali taraqqiyotga erishish g'oyalarini ilgari surish bilan birga, jamiyatda gender tengligini targ'ib qildilar va ta'lim tizimini zamonaviylashtirishda yuksak yutuqlarga erishdilar. Tadqiqot davomida jadidlar tomonidan ta'lim islohotlariga kiritilgan o'zgarishlar, jumladan, yangi usul maktablari faoliyati, milliy birlikni mustahkamlash va ijtimoiy tenglik masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Xulosa sifatida, ushbu harakatning bugungi milliy ta'lim va ijtimoiy rivojlanish jarayonlaridagi ahamiyati yoritilgan va amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу национально-духовных и педагогик-социальных факторов Джадидистского просвещения Ферганской долины. Движение Джадидизма сыграло важную роль в Национальном пробуждении узбекского народа и модернизации системы образования. Продвигая идеи национального самосознания, прогресса через науку и просвещение, Джадиды Ферганской долины продвигали гендерное равенство в обществе и добились высоких успехов в модернизации системы образования. В ходе исследования особое внимание было уделено изменениям, внесенным Джадидами в образовательную реформу, включая деятельность школ нового метода, укрепление национального единства и социальное равенство. В заключение освещается важность этого движения в современных процессах национального образования и социального развития, а также даются практические рекомендации.

Kalit so'zlar: Farg'ona vodiysi, jadidchilik harakati, ma'rifatparvarlik, milliy-ma'naviy uyg'onish, pedagogik islohotlar, yangi usul maktablari, gender tengligi, ta'lim tizimi, ijtimoiy taraqqiyot, madaniy meros.

Ключевые слова: Ферганская долина, Джадидистское движение, просвещение, национально-духовное пробуждение, педагогическая реформа, школы нового метода, гендерное равенство, система образования, социальное развитие, культурное наследие.

Kirish. Farg'ona vodiysi o'zining boy madaniy merosi, tarixiy ahamiyati va ma'rifiy harakati bilan ajralib turadi. Xususan, XX asr boshlarida bu mintaqada jadidchilik harakati kuchli rivojlangan bo'lib, bu harakat o'zbek xalqining milliy-ma'naviy tiklanishi va ta'lim tizimini isloh qilishda muhim rol o'ynagan. Jadid ma'rifatparvarlari milliy o'zlikni anglash, ilm-fan va ta'lim orqali jamiyatni modernizatsiya qilishni asosiy maqsad sifatida belgilab, o'z davri uchun ilg'or fikrlarni ilgari surdilar. Ushbu harakatning yetakchilari ta'limni yangilash,

milliy birlikni mustahkamlash va ayollarning jamiyatdagi o'rnini oshirishga katta e'tibor qaratgan.

Mazkurtadqiqot Farg'ona vodiysida jadidchi ma'rifatparvarlarining milliy-ma'naviy va pedagogik-ijtimoiy omillarini o'rganishga bag'ishlangan bo'lib, ular o'z faoliyati orqali xalqni taraqqiyotga yetaklash yo'lida qanday tarixiy vazifalarni bajarganlarini ko'rsatib beradi. Shu bilan birga, tadqiqot mazmunida jadidchilik harakatining Farg'ona vodiysidagi rivojlanish xususiyatlari, uning asosiy g'oyaviy tamoyillari va harakatning

ta'sirchan ijtimoiy jihatlari tahlil qilinadi.

Adabiyotlar sharhi. Jadidchilik harakati bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar, jumladan, "A. Fitrat, M. Behbudiy, va A. Avloniy kabi ma'rifatparvarlarning asarlari, bu harakatning o'ziga xos xususiyatlarini ochib beradi. Ayniqsa, jadid maktablari va ular targ'ib qilgan yangi o'quv usullari to'g'risidagi ilmiy-tarixiy tadqiqotlar katta ahamiyatga ega. Sho'rolar davridagi ilmiy ishlarda bu harakat ko'pincha noto'g'ri talqin qilingan bo'lsa-da, mustaqillik davridan keyingi tadqiqotlar jadidchilikning haqiqiy ma'nosi va uning jamiyat rivojidagi o'rnini qayta yoritishga qaratilgan"[1].

G.'Xolmatov, Z. Maxsumova, Sh. Vohidov va O. Shomurodov kabi olimlarning ishlari Farg'ona vodiysidagi jadidchilik harakatining ijtimoiy va ma'rifiy yo'nalishlariga bag'ishlangan. "Ushbu ishlarda jadidlarning milliy uyg'onish va islohotlar borasidagi faoliyatlari, jumladan, xalqni savodxon qilish, milliy o'zlikni tiklash va zamonaviy ta'lim tizimini yaratishga qo'shgan hissasi ko'rsatiladi. Shu bilan birga, ular jamiyatdagi gender tengligini targ'ib qilish, ayollarning ta'lim olishiga imkoniyat yaratish va zamonaviy pedagogik yondashuvlarni joriy etish borasida katta xizmat qilganlar"[2].

Metodologiya. Tadqiqotda tarixiy-tahliliy, taqqoslash va kontent tahlili metodlaridan foydalaniladi. "Jadidchilik harakatining ijtimoiy, pedagogik va milliy-ma'naviy xususiyatlarini o'rganishda birlamchi manbalar – jadidlarning o'z asarlari, arxiv hujjatlari, davr matbuoti va maktab islohotlariga oid hujjatlar asosiy manba sifatida tahlil qilinadi. Shu bilan birga, zamonaviy tarixshunoslik va pedagogika ilmiy asarlaridan foydalanilib, jadidchilik harakatining mazkur mintaqadagi rivojlanish jarayonlari tahlil qilinadi"[3].

Tadqiqotning amaliy ahamiyati

shundaki, u Farg'ona vodiysidagi jadidchilik harakatining o'ziga xos jihatlari yoritish va uning bugungi kunda milliy ta'lim tizimi va ma'naviyat rivojiga ta'sirini tushunishga xizmat qiladi.

Natijalar va muhokamalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Farg'ona vodiysidagi jadidchi ma'rifatparvarlarning faoliyati o'z davrida xalqning milliy-ma'naviy uyg'onishiga va zamonaviy ta'lim tizimining shakllanishiga beqiyos hissa qo'shgan. Jadidlar amalga oshirgan islohotlar nafaqat ta'lim sohasida, balki jamiyatning turli ijtimoiy qatlamlarida ham chuqur o'zgarishlarni boshlab berdi.

Milliy-ma'naviy omillar. Jadidlar milliy o'zlikni anglash va milliy madaniyatni tiklash masalasiga alohida e'tibor qaratgan. Ular xalqni ma'rifat orqali uyg'otishga, boy madaniy merosni yangi avlodga yetkazishga harakat qildilar. Xususan, Mahmudxo'ja Behbudiy va Abdurauf Fitrat kabi jadidlarning asarlarida milliy birdamlik, adolat, va ma'rifatga asoslangan taraqqiyot g'oyalari ilgari surilgan. Farg'ona vodiysi jadidlari o'z faoliyatida islomiy qadriyatlarni zamonaviy bilimlar bilan uyg'unlashtirgan holda yangi dunyoqarashni shakllantirganlar.

Pedagogik omillar. Farg'ona vodiysi jadidlari ta'limni yangilashda katta yutuqlarga erishdilar. Ular ochgan yangi usul maktablari (jadid maktablari) an'anaviy ta'limdan farq qilgan holda, bolalarga dunyoviy fanlar va zamonaviy bilimlarni o'rgatishga qaratilgan edi. Ushbu maktablarda joriy etilgan pedagogik usullar:

-o'quv jarayoniga interaktiv va amaliy yondashuvni kiritish,

-o'quv dasturiga matematika, geografiya va tabiiy fanlarni kiritish,

-qizlar ta'limini targ'ib qilish orqali gender tengligini ta'minlashga qaratilgan.

Ijtimoiy omillar. Jadidlar o'z faoliyatida jamiyatdagi ijtimoiy tenglik masalalariga

ham katta e'tibor qaratgan. Ular jamiyatda savodxonlik darajasini oshirish va ilm-fan rivoji orqali xalqni ijtimoiy muammolarni hal qilishga chorladi. Ayollarning ta'lim olishi, bolalar huquqlarining himoyasi va mahalliy ishlab chiqarishni rivojlantirish kabi masalalar Farg'ona vodiysi jadidlarining ijtimoiy dasturida muhim o'rin egallagan.

Muhokamalar jarayonida aniqlanishicha, jadidchilik harakati Farg'ona vodiysida boshqa mintaqalarga qaraganda o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, uning negizida mahalliy xalqning turmush tarzi, madaniy an'analari va tarixiy sharoitlari yotadi. Bu esa harakatning muvaffaqiyatli rivojlanishiga xizmat qilgan. Biroq, Sho'ro tuzumining keskin bosimlari va diniy-ma'rifiy faoliyatni cheklash harakati davomiyligiga salbiy ta'sir ko'rsatgan.

Xulosa o'rnida aytib o'tadigan bo'lsak, Farg'ona vodiysidagi jadidchi ma'rifatparvarlar o'z davri uchun milliy-ma'naviy uyg'onish va ta'lim tizimini modernizatsiya qilishning asosiy yetakchilari bo'lishgan. Ular o'z faoliyatlari orqali, xalqning milliy o'zlikni anglashini kuchaytirish, ta'limni zamonaviylashtirish, gender tenglikni targ'ib qilish, ijtimoiy adolat va tenglikni ta'minlash kabi dolzarb masalalarni ilgari surganlar.

Ushbu harakatning o'rganilishi nafaqat o'sha davrdagi muammolarni, balki bugungi kun milliy ta'lim va ijtimoiy rivojlanish uchun ham qimmatli tajriba va saboqlarni beradi.

Ta'lim tizimiga oid tavsiyalarni ishlab chiqdik. Jadidlar tomonidan ilgari surilgan zamonaviy ta'lim tamoyillarini bugungi kunda maktab va oliy ta'lim tizimida keng tatbiq qilish. Gender tengligini targ'ib qilish maqsadida, qizlar ta'limini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish.

Ilmiy-tadqiqot ishlari uchun tavsiyalarimiz quyidagicha. Farg'ona vodiysi jadidlarining pedagogik va ijtimoiy faoliyatiga bag'ishlangan maxsus ilmiy tadqiqotlarni davom ettirish. Jadidchilik harakati bo'yicha xalqaro miqyosdagi ilmiy izlanishlarni tashkil etish. Milliy-ma'naviy tiklanish uchun tavsiyalar. Jadidlar asarlarining keng ommaga, ayniqsa yosh avlodga yetkazilishini ta'minlash uchun zamonaviy ommaviy axborot vositalaridan foydalanish. Milliy-ma'naviy qadriyatlarni targ'ib qilishda jadidlar qoldirgan merosdan ilhomlanish.

Ushbu tadqiqot Farg'ona vodiysining milliy va pedagogik merosini chuqurroq o'rganishga zamin yaratib, milliy taraqqiyot yo'lida yangi yondashuvlarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Shermuhommadov,B.Sh "Farg'ona jadidlarining ma'naviy otasi" https://uza.uz/oz/posts/fargona-jadidlarining-manaviy-otasi_316527
- 2.Xolmatov. G'. M. "Turkistonda jadidchilik ma'rifatining ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy omillarining tarixiy-falsafiy taxlili" National University of Uzbekistan Volume 4 | NUU Conference 2 | 2023 Google Scholar indexed Current Issues of Social Sciences and Humanities DOI: 10.24412/2181-1385-2023-2-857-863
- 3.Yaxiyoyeva G "Research focus | volume 1 | issue 1 | 2022 issn: 2181-3833 ResearchBip (14) | Zenodo | Google Scholar

UMUMTA'LIM MAKTABLARI BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI MUSIQA SAVODXONLIGI ASOSIDA O'QITISHNING PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

RAXMONOVA DILSHODA NUSRATOVNA

Termiz davlat universiteti "Musika ta'limi" kafedrasi katta o'qituvchisi.

Annotatsiya. Mazkur maqola umumiy o'rta ta'lim maktablarining boshlang'ich sinf "Musika madaniyati" darslarida, musiqa savodxonligi daqiqasini o'qitishning pedagogik muammo sifatida ilmiy izlanishlar yoritilib, unda olimlarning ilmiy farazlari orqali musiqa savodxonligini yanada takomillashtirish yuzasidan ilmiy nazariya hamda fikrlar ilgari surilgan.

Kalit so'z: musiqa savodxonligi daqiqasi, bo'lajak musiqa o'qituvchilar, qobiliyatli, qobiliyatsiz, notaga ongli munosabat.

Аннотация: В статье освещены научные исследования как педагогическая проблема обучения музыкальной грамотности в классах «Музыкальная культура» начальных общеобразовательных школ, а также выдвинуты научная теория и идеи по дальнейшему совершенствованию музыкальной грамотности посредством научных гипотез ученых.

Ключевое слово: момент музыкальной грамотности, будущие учителя музыки, одаренность, одаренность, нотная грамотность.

Abstract: The article highlights scientific research as a pedagogical problem of teaching musical literacy in the classes of "Musical Culture" of primary comprehensive schools, and also puts forward a scientific theory and ideas for further improvement of musical literacy through scientific hypotheses of scientists.

Keyword: moment of musical literacy, future music teachers, giftedness, giftedness, musical literacy.

O'zbek xalqining tug'ma, badiiy iste'dodining yorqin dalillaridan biri bu aholining ijtimoiy hayotida yuzaga kelgan musiqa madaniyatida aks ettirilgan noyob ohanglari hisoblanadi. Ohang musiqa tovushlarini harakatga keltiruvchi hamda beqiyos qadr-qimmatini, o'ziga xosligi, betakrorligi va unda tovushlarni o'zaro aylanmasi jozibasini ifodalaydi.

Musiqa madaniyatining bunday ajoyib boyligi bilan ham, odamlar madaniy an'analarning ma'naviy boyligini saqlash ajralmas omili sifatida estetik ta'limga muhtoj. O'tgan asrning boshlarida aholining musiqa madaniyatida milliy va o'ziga xoslikni saqlab qolish muammosi turgan bo'lsa, XX asrning oxirlarida MDH davlatlarining

o'z mustaqilligini qo'lga kiritishi bilan bu muammo o'z-o'zidan yechimini topdi.

Har bir davlat o'z haq - huquqini qo'lga kiritishga muvaffaq bo'ldi. Shunday bo'lsa-da, XX asr boshlariga qadar o'zbek xalqi umumta'limi tizimida musiqa madaniyati fanini o'qitishning turli shakl va zamonaviy usullari yuzaga keldi. Ayniqsa, mamlakat iqtisodiyot tarmoqlari sohasida musiqa faoliyatini tashkil etishda avvalam bor, ovozlarni yo'lga qo'yish, musiqa asarlari notalarini o'qish, xor asarlarini o'rganish orqali musiqani o'rganishdan iboratligini ko'rish mumkin.

O'zbekiston Respublikasi umumiy ta'lim tizimida 1960-yillardan boshlab, musiqa o'qituvchilarini tayyorlash yo'lga

qo'yilishi bilan umumta'lim maktablari musiqa fani darslari uchun malakali kadrlar ya'niy, bo'lajak musiqa o'qituvchilarini musiqiy-pedagogik tayyorlash masalasi hal etila boshlandi..

Shunday bo'lsa - da, musiqa pedagogikasi fanini rivojlantirishga bir qator tubdan yangi qarashlar va takliflarni asoslash, amaliyotga joriy etish masalalari muhokama etila boshlandi. O'quvchilari boshlang'ich sinfdan boshlab, qo'shiq aytishga "qodir" va "qodir emas", "qobiliyatli", "qobiliyatsiz"ga bo'lishdan farqli o'laroq, musiqani o'qitishda nafaqat kuylash, balki uning nazariy g'oyasini, asoslarini o'rganish muhimligini ko'rsatdi. Shuningdek, musiqani tirik, amaliy o'quv faoliyatida o'qitishning sxolastik prinsipiga qarshi turish, uning davomida nazariy ma'lumotlar o'rganildi. Bu jarayonda aynan umumta'lim maktablari uchun tayyorlanayotgan bo'lajak musiqa o'qituvchi kadrlarini tayyorlashda o'quvchilar tomonidan qo'shiq materiallarini mazmunli idrok etish va ularning aynan maktab yoshidagi bolalar uchun dasturga kiritilgan asarlarni ijro etishga qiziqtirish, uni ta'minlash lozimligini ko'rsatdi. Keyingi davrlarda o'quv repertuarining sezilarli darajada kengayishi: dastlab ma'naviy musiqaga yo'naltirilgan bo'lib, u asta-sekin dunyoviy va xalq asalari bilan to'ldirilib, nihoyat aynan bolalar uchun yaratildi.

Shu nuqtai nazardan, nota asosida qo'shiq aytishni o'qitish metodologiyasining rivojlanishi quyidagi jihatlar bilan belgilandi:

Umumta'lim maktablarida qo'shiq aytishni o'qitish jarayonida musiqiy notani joriy etish samaradorligi darajasi, uning musiqiy eshitish va uyg'unlikni rivojlantirishdagi rolini aniqlash, musiqa darslarida nazariy ma'lumotlar va amaliy faoliyatning o'zaro bog'liqligi, musiqa darslarida qo'shiq aytish jarayonini tashkil

etish orqali ta'minlash;

nota yozuvlarining nazariy musiqa savodi orqali dinamik va alteratsion qoidalariga rioya etgan holda, qo'shiq aytishni o'rgatishning yangi metodik usulini ishlab chiqish hissi, ularning eshitish qobiliyati va tonal (lad) tuyg'uni rivojlantirishga asoslanganligini o'rgatish;

musiqaning dastlabki elementar nazariyasi va metodologik asoslarini ishlab chiqishda boshlang'ich nuqta qo'shiq o'rgatish asos qilib olini va musiqa darslarida musiqiy nota yozuvlaridan foydalanishning maqsadga muvofiqligi masalasini hal qilish.

Bu borada pozitsiyani saqlash, uni asoslash boshlang'ich sinf o'quvchilarining musiqiy-nazariy savodxonligini oshirishga qaratilgan bo'lib, umumta'lim maktablari o'quvchilarining musiqiy bilimlarini oshirishga xizmat qilishi isbotlangan.

Musiqa asarining nota yozuviga qarab qo'shiq aytish haqida gap ketganda, o'qituvchi faqat ko'rinadigan belgilar asosida o'quvchilari musiqiy matnni ongli ravishda va mustaqil ravishda takrorlashlari mumkin degan xulosaga keladilar. Bundan tashqari, musiqiy notani bilish ularga taniqli musiqiy asarlarni qayta ishlab (ijod etib), o'zlashtirish va ijro etish imkoniyatini beradi. Musiqa adabiyoti bilan mustaqil tanishish boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun faqat notalarni erkin o'qiy olganda va buning uchun zarur bo'lgan nazariy bilimlarga ega bo'lganda mavjud bo'ladi. Malakali musiqa o'qituvchisi yoki bu borada ilmiy - tadqiqot ishlarini bajarayotgan tadqiqotchi bu haqiqatni unutmasligi lozim.

A.Kastorskiyning fikricha, notalarni o'rganish faqat o'quvchilar tovushlarning balandligi va ularning davomiyligini quloq bilan o'zlashtirgandan keyingina kiritilishi kerakligini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, yosh bolalar uchun notalar faqat ohangga o'xshash

vosita bo'lib xizmat qilishi kerak. Katta yoshdagi bolalar bilan nazariya kursi ikki marta o'tkazilishi lozim, bunda ularda "notaga ongli munosabat" shakllanishi kerak degan g'oyani ilgari suradi. Biz tomonidmizdan olib borilgan tadqiqot natijasida shunday fikrga keldikki, umumta'lim maktablarida o'quvchilar nota savodxonligini bir haftada hech bo'lmaganda bir marta dars mazmuniga moslashtirib, o'zlashtirish lozimligini hamda notani o'rganish boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun biro oz qiyinchilik tug'dirishi sababli uyda mustaqil nota kursini takrorlashni talab qiladi.

Yangicha yondashuv barcha fanlarga nisbatanmi yoki aksariyatigami?

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha Rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi PF-5712-son Farmonida berilganidek, barcha fanlarga shu jumladan "Musika" faniga ham o'z ta'sirini ko'rsatmay qolmaydi. Shu nuqtai nazardan musiqa madaniyati fani o'qiruvchisi faxm-farosat va chinakam ilmiy bilimlar majmuiga, tarbiyadagi qiyinchiliklarni yengishga qaratilgan kreativ fikr va mulohazalarga, o'quvchilari qalbining qandayligini xis qilish maxorati (impatiya), kognotivlik (idrok qilish), ichki dunyosi nozik va zaif bo'lgan musiqa fani o'quvchilari shaxsiga moxirona, avaylab yondashish, donolik va kreativ dadillik, ilmiy taxlil, xayol va fantaziyaga boy bo'lgan qobiliyatlarni namoyish qilish bilangina yuzaga chiqarish imkoniga egadir.

Mahalliy olimlardan tadqiqotlar mavzular bo'yicha bir qator olimlar ham bir muncha ilmiy izlanishlarni olib borganlar. Jumladan, A.Qo'shayev o'quvchilariga musiqa savodxonligini boshlang'ich sinfdan boshlab olib borish lozimligi haqida fikr bildiradi. Q.Panjiyev musiqa savodxonligi

haqida fikr bildirib, boshlang'ich sinf musiqa dasturini tuzishda yil fasllari, dars mazmunidan kelib chiqqan holda, nota belgilari bo'yicha notalar o'rtasidagi muayyan miqdordagi munosabatlarni o'rganishga va ushbu ko'nikmalardan keyingi amaliyotda muvaffaqiyatli foydalanishga qodir deb hisoblaydi. Nota yozuvini joriy etish muammosini yanada optimistik ko'rib chiqadi. U ishonch bilan boshlang'ich sinf o'quvchilariga nota savodxonligini o'rgatishda qo'shiq kuylab, ularga ham qo'shiq aytishni, ham nota savodxonligini o'rgatish mumkinligini ta'kidlaydi. Bugungi kunda ushbu sabablar musiqiy savodxonlikni o'qitish pedagogik muammo sifatida uning samaradorlik jihatidan rivojlanishiga to'sqinlik qiladigan asosiy salbiy omillar bo'lib, uni amalga oshirish zamonaviy musiqa ta'limining eng muhim muammolarini hal qilish yo'liga aylanadi. Nota savodxonligini o'rganish musiqiy quloqni rivojlantirish, asarga ongli munosabatni shakllantirish, uni chuqurroq tushunish va ifodali ijro etishni ta'minlaydi. Darhaqiqat "har qanday narsani" ovoz bilan kuylashni o'rgangan qo'shiqchi shu tarzda qo'shiq aytadimi yoki yo'qmi degan doimiy noaniqlik va xato qilishdan qo'rqish bilan birga keladi, bu esa ovoz sifatida aks etadi. O'quvchilari qo'shiqni to'liq ifoda eta olmaydi, lekin shuningdek, faqat xatosiz qo'shiq aytish, to'xtamaslik va h.k. lar istagi seziladi.

Musiqa asarining nota yozuviga qarab qo'shiq aytish haqida gap ketganda, o'qituvchi faqat ko'rinadigan belgilar asosida o'quvchilari musiqiy matnni ongli ravishda va mustaqil ravishda takrorlashlari mumkin degan xulosaga keladilar. Bundan tashqari, musiqiy notani bilish ularga taniqli musiqiy asarlarni qayta ishlab (ijod etib), o'zlashtirish va ijro etish imkoniyatini beradi. Musika adabiyoti bilan mustaqil tanishish

TALABALARDA VALEOLOGIK MADANIYATNI KOMPLEKS YONDASHUV ASOSIDA RIVOJLANTIRISH - IJTIMOIY PEDAGOGIK ZARURIYAT SIFATIDA

JO'RAYEV MAXAMADRASUL KARIMOVICH

Andijon viloyati Marhamat tuman 1-son kasb-hunar maktabi direktori,
Farg'ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalari talabalarida valeologik madaniyatni kompleks yondashuv asosida rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik zaruriyatlari yoritilgan. Valeologiya inson salomatligini saqlash va mustahkamlashga qaratilgan fandır. Talabalarda valeologik madaniyatni shakllantirish ularning sog'lom turmush tarzi haqidagi bilim, ko'nikma va motivatsiyalarini rivojlantirishni nazarda tutadi. Maqolada valeologik madaniyatning ahamiyati, tarkibiy qismlari, va uni rivojlantirishning tizimlilik, integratsiya va amaliy yondashuv tamoyillari ochib berilgan. Shuningdek, valeologiyani rivojlantirishda pedagoglar roli, interaktiv texnologiyalardan foydalanish taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: valeologik madaniyat, sog'lom turmush tarzi, kompleks yondashuv, oliy ta'lim, ijtimoiy-pedagogik zaruriyat, talabalar salomatligi, innovatsion texnologiyalar, tizimlilik va integratsiya.

Annotation. This article highlights the socio-pedagogical necessity of developing valeological culture among students of higher educational institutions based on a comprehensive approach. Valeology is a science aimed at preserving and strengthening human health. The formation of valeological culture among students involves the development of their knowledge, skills, and motivation for a healthy lifestyle. The article reveals the significance of valeological culture, its components, and the principles of systematicity, integration, and a practical approach to its development. Practical recommendations on the role of educators in the development of valeology, the use of interactive technologies, and the promotion of a healthy lifestyle are also presented.

Keywords: valeological culture, healthy lifestyle, integrated approach, higher education, socio-pedagogical necessity, student health, innovative technologies, systematicity and integration.

Zamonaviy jamiyatda sog'lom turmush tarzini shakllantirish va saqlab qolish masalasi tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan yoshlarning valeologik madaniyatini rivojlantirish nafaqat ularning jismoniy va ruhiy sog'lig'ini yaxshilash, balki kelajakda sog'lom avlodni shakllantirish uchun ham muhimdir. Valeologiya - inson salomatligini saqlash va mustahkamlash fanidir. Talabalarda valeologik madaniyatni shakllantirish nafaqat shaxsiy o'zgarishlarga, balki jamiyatdagi sog'lom muhitni barqarorlashtirishga ham xizmat qiladi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi - talabalarda valeologik madaniyatni rivojlantirishda kompleks yondashuvning mohiyatini ochib berish va uning ijtimoiy-pedagogik zaruriyatini asoslashdan iborat.

Valeologik madaniyat insonning sog'lom turmush tarzini shakllantirish, uni tushunish va unga rioya qilish borasidagi bilim, ko'nikma va motivatsiyalar majmuasini ifodalaydi.

Valeologik madaniyat quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

1. Bilimlar: Sog'liqni saqlash asoslari, to'g'ri ovqatlanish, jismoniy faoliyat, gigiyena va salomatlikni saqlash usullari.

2. Ko'nikmalar: Sog'lom turmush tarzini amaliyotga tatbiq etish, o'z-o'zini nazorat qilish va stressni boshqarish.

3. Motivatsiya: Salomatlikni saqlashga intilish, ijtimoiy mas'uliyat va ongli qaror qabul qilish.

Bugungi kunda yoshlar orasida noto'g'ri ovqatlanish, passiv turmush tarzi, zararli odatlar va stress ko'p uchraydi. Bu holatlar talabalarning hayot sifatini pasaytiradi va

kelajakdagi ijtimoiy farovonlikka salbiy ta'sir qiladi.

Kompleks yondashuv asosida talabalarda valeologik madaniyatni shakllantirishda barcha pedagogik, ijtimoiy va psixologik omillarni o'zaro bog'liq holda ko'rib chiqishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

Tizimlilik: Valeologik tarbiyani uzluksiz va bosqichma-bosqich tashkil etish.

Integratsiya: Barcha fan va ta'lim yo'nalishlariga valeologik mavzularni kiritish.

Amaliy yondashuv: Nazariy bilimlarni kundalik hayotda qo'llash imkoniyatlarini yaratish.

Oliy ta'lim muassasalarida amalga oshirish mumkin bo'lgan shart-sharoitlar:

1. Valeologiya bo'yicha maxsus kurslar va treninglar tashkil etish.

2. Sport, jismoniy tarbiya va sog'lomlashtirish mashg'ulotlarini majburiy dars rejalariga kiritish.

3. Interaktiv va innovatsion texnologiyalar yordamida sog'lom turmush targ'ibotini olib borish.

4. Ijtimoiy loyihalar va tadbirlar orqali sog'lom hayot ko'nikmalarini shakllantirish.

Talabalarda valeologik madaniyatni rivojlantirish ijtimoiy va pedagogik jihatdan

quyidagi ahamiyatga ega:

1. Shaxsiy sog'liqni saqlash: Talabalarning jismoniy va ruhiy salomatligini mustahkamlash.

2. O'quv jarayoni samaradorligini oshirish: Sog'lom yoshlar ta'limda faolroq va muvaffaqiyatliroq bo'ladi.

3. Jamiyat farovonligiga hissa: Sog'lom yoshlar kelajakda jamiyatning sog'lom va barqaror taraqqiyotini ta'minlaydi.

4. Ijtimoiy muammolarni kamaytirish: Zararli odatlar va kasalliklarning oldini olish orqali ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash.

Pedagoglarning roli bu jarayonda juda muhim. Valeologik tarbiyani samarali tashkil etish uchun pedagoglar:

Valeologiya bo'yicha zamonaviy bilimlarga ega bo'lishlari kerak.

Talabalarga o'rnak bo'lib, sog'lom turmush tarzi tamoyillarini targ'ib qilishlari lozim.

Talabalarda valeologik madaniyatni rivojlantirish ijtimoiy va pedagogik zaruriyat bo'lib, u jamiyatning barqaror va sog'lom rivojlanishini ta'minlaydi. Kompleks yondashuv orqali sog'lom turmush tarzini shakllantirish nafaqat talabalarning shaxsiy salomatligini, balki ularning ijtimoiy faolligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абдуллаев Ш.М. "Валеология: здоровье и человек" – Тошкент: Фан, 2020.
2. Sog'lom turmush tarzini shakllantirish bo'yicha davlat dasturi.
3. Ibragimov R. "Talabalarda sog'lom turmush tarzi ko'nikmalarini rivojlantirish usullari" – Toshkent, 2021.

SHAXSGA YO‘NALTIRILGAN TA‘LIM-TARBIYA JARAYONINI TASHKIL ETISHDA PEDAGOG E‘TIBORGA OLISHI KERAK BO‘LGAN OMILLAR

Z.U.MUSRATOVA

Maktabgacha ta‘lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti doktoranti

Annotatsiya. Ta‘lim jarayonini to‘g‘ri tashkil etish uchun guruhda xayrixoh ijodiy muhitni yaratish yetarli emas. Shaxsga yo‘naltirilgan pedagogikaning mohiyati bolalarning sub’yektiv tajribasiga, o‘z hayotiy tajribasiga doimiy murojaat qilishdir. Eng muhimi, har bir bolaning o‘ziga xosligini tan olish zarur.

Kalit so‘zlar: Shaxsga yo‘naltirilgan, didaktik o‘yinlar, ta‘lim faoliyatining mazmuni.

Аннотация. Для правильной организации образовательного процесса недостаточно создать в группе доброжелательную творческую атмосферу. Сущность личностно-ориентированной педагогики заключается в постоянном обращении к субъективному опыту детей, их собственному жизненному опыту. Прежде всего, необходимо признать уникальность каждого ребенка.

Ключевые слова: личностно-ориентированные, дидактические игры, содержание учебной деятельности.

Anotation To properly organize the educational process, it is not enough to create a benevolent creative atmosphere in the group. The essence of personality-oriented pedagogy is a constant appeal to the subjective experience of children, to their own life experience. Most importantly, it is necessary to recognize the uniqueness of each child.

Keywords: personality-oriented, didactic games, content of educational activities.

Kirish: Mamlakatimizni iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan yanada rivojlantirish maktabgacha ta‘lim tizimi xodimlarini bolalar bilan ta‘lim-tarbiya ishlarini takomillashtirishga udaydi. Pedagogning vazifasi ta‘lim jarayonini bolani ehtiyojlarini qondirish va qobiliyatlarni rivojlantirish, shaxsini saqlab qolish va takomillashtirish, bolaning mustaqil qaror qabul qilishi, o‘z his-tuyg‘ulari va fikrlarini ifoda etishi uchun tashkil etishdir. Pedagogtarbiyalanuvchi bilan barcha bosqichlarni birgalikda olib borishi kerak: tayyorgarlik, natijalarni muhokama qilish, bolalarning tashabbusini qo‘llab-quvvatlash. Shu bilan birga, bolada ijobiy his-tuyg‘ular va xotiralar bo‘lishi muhimdir. Shu bilan birga, pedagog bilan hamkorlikda tarbiyalanuvchi rivojlanib boradi. Bu jarayonlarning barchasini pedagog faoliyatini to‘g‘ri rejalashtirmasdan amalga oshirish mumkin emas.

Rejalashtirish masalalari har doim

pedagoglarni qiziqtirib kelgan. Darhaqiqat, guruhdagi pedagogik jarayonni rejalashtirish juda murakkab, u pedagogdan to‘g‘ri tayyorgarlikni, bolalarning psixofiziologik rivojlanish qonuniyatlarini, MTT ta‘lim dasturlari va shaxsga yo‘naltirilgan pedagogikaning usullari va texnikasini bilishni talab etadi. Pedagogik amaliyot davomida rejalashtirish turlari o‘zgardi. Ilgari barcha pedagoglar rejani daftarga yozishar edi. Ammo vaqt o‘tishi, pedagoglarning ma‘lumoti o‘zgarishi bilan tabiiy ravishda rejalashtirish sxemalari o‘zgartirildi, modernizatsiya qilindi, yozuv soddalashtirildi, yangi texnologiyalar joriy etildi. Yangisi joriy etilib, eski rejalaridagi ijobiy narsalar unutildi va bugungi kunda ko‘plab rejalar andoza asosida, xayoliy va noaniq bo‘lib qoldi.

Ba‘zan pedagog “Bugun nima qilyapman, mening vazifam nimalardan iborat?” kabi anglashilmovchiliklarga duch kelishi mumkin.

Yoki u biron-bir bo'limni, bolalar bilan ishlashning biror shaklini o'zi bilmagan holda o'tkazib yuboradi. U kundalik muammolar dengizida adashib qolishi va bola uchun juda muhim bo'lgan narsani unutishi tabiiy. Siz tarbiyachining rejasini ko'zdan kechirib, pedagogning savodxonligini, tahlil qila olish qobiliyatini, rejasini, professionalligini; guruh bolalarining o'ziga xos xususiyatlarini va bilim berish metodlarini qanchalik bilishini ko'rishingiz mumkin. Ushbu qo'llanmaning maqsadi pedagogga shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida ta'lim-tarbiya jarayonini rejalashtirishda yordam berishdir. Ushbu qo'llanma yordamida pedagog o'z ish kunini uslubiy jihatdan samarali ravishda rejalashtira oladi. Bu esa bolani kelajakda uning samarali va ijobiy ijtimoiylashtirishni, to'liq va har tomonlama rivojlanishini ta'minlaydi.

Yuqoridagilarga erishish uchun ta'lim-tarbiya faoliyatini tashkil etishda, bolalarning mustaqil faoliyatini ta'minlash bo'yicha qarashlarida pedagogning o'zi o'zgarishi kerak. Pedagog bola bilan hamkorlik jarayonida o'zaro munosabatda bo'lishni o'rganishi kerak. Shu bois ta'lim jarayonini rejalashtirish va bunga tayyorgarlik ko'rishda quyidagilarni e'tiborga olishi kerak:

ta'lim faoliyatining mazmunini tanlash kerak. Bolalarga qiziqarli bo'lishi uchun uni qanday taqdim etish kerak?

bolalar tajribasining qaysi manbalaridan foydalanish kerak, buni qanday amalga oshirish kerak, bolalar ushbu mavzuni o'zlashtirishga qiziqishi uchun qanday yangiliklarni topishi va taklif qilish kerak?

bolalarning xohish-istaklarini, ularning moyilligi va qiziqishlarini qanday hisobga olish kerak?

kattalar va bolalar, bolalarning tili, ularning his-tuyg'ulari namoyon bo'lishining o'ziga xos xususiyatini hisobga olgan holda, qanday qilib bir-birini tushunishni o'rganishi

kerak?

Ko'pincha bolalarning ta'lim faoliyatida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv bolalarga nisbatan insonparvarlik, hurmat bilan munosabatda bo'lishni, vazifasini, birinchi navbatda, guruhning ishlashga hissiy-ijobiy munosabatini yaratishda ko'rishini anglatadi. "Sevimli mashg'ulotlar", turli o'yinlar va mustaqil ijodiy faoliyat turlari keng qo'llaniladi. Bularning barchasi, albatta, "ta'lim" jarayonini yanada qiziqarli, jozibador,

Ta'lim jarayonini to'g'ri tashkil etish uchun guruhda xayrixoh ijodiy muhitni yaratish yetarli emas. Shaxsga yo'naltirilgan pedagogikaning mohiyati bolalarning sub'yektiv tajribasiga, o'z hayotiy tajribasiga doimiy murojaat qilishdir. Eng muhimi, har bir bolaning o'ziga xosligini tan olish zarur. Bundan tashqari, pedagogdan bir qator tanish kasbiy qarashlarni ko'rib chiqish talab etiladi. Bugungi kunga kelib, maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagoglari uchun maktabgacha ta'limning butun tizimini qayta qurish, nafaqat bola bilan, balki maktabgacha ta'limning barcha sub'yektlari bilan aloqa va o'zaro munosabat usullarini o'zgartirish zaruriyati yuzaga keldi. Shu sababli, maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagoglarining asosiy vazifasi bolalar bilan ishlashni tashkil etish usullari va shakllarini, shaxsning potentsiali imkoniyatini ochib berish maqsadiga eng mos keladigan innovasion pedagogik texnologiyalarni tanlashdir.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv— bu pedagogning e'tiborini bolaning ajralmas shaxsiga, uning nafaqat intellektual qobiliyatlari va fuqarolik mas'uliyat hissini rivojlantirishga bo'lgan e'tiborini, balki hissiy, estetik, ijodiy moyilliklari va rivojlanish imkoniyatlariga ega bo'lgan ruhiy shaxsni rivojlantirishga qaratishdir. Ta'limning asosiy qadriyatining bunday e'tirof etilishi shaxsning o'ziga xos shakllanishidir. Biz har bir bolaga uning xususiyatlarini, hayotiy qadriyatlarini,

intilishlarini aniqlash asosida o'zlarining rivojlanish yo'llarini tanlash huquqini berishimiz kerak.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim faollik markazida tarbiyalanuvchining o'zi, ya'ni bolani shaxs sifatida – uning xohish-istaklari, niyatlari, maqsadlari, noyob kichik hayot tajribasi ekanligi taxmin qilinadi. Shumunosabat bilan ta'lim jarayoni ta'lim "bilimlarni kattadan bolaga o'tkazish" modelidan, "bola tashabbuslari ma'qullanadigan va bola ta'lim jarayonida faol ishtirok etadigan" modelga yo'naltirilishi kerak.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv – bu pedagogning e'tiborini bolaning ajralmas shaxsiga, uning nafaqat intellektual qobiliyatlari va fuqarolik mas'uliyat hissini rivojlantirishga bo'lgan e'tiborini, balki hissiy, estetik, ijodiy moyilliklari va rivojlanish imkoniyatlariga ega bo'lgan ruhiy shaxsni rivojlantirishga qaratishdir.

Ta'limning asosiy qadriyatining bunday e'tirof etilishi shaxsning o'ziga xos shakllanishidir. Biz har bir bolaga uning xususiyatlarini, hayotiy qadriyatlarini, intilishlarini aniqlash asosida o'zlarining rivojlanish yo'llarini tanlash huquqini berishimiz kerak. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim faollik markazida tarbiyalanuvchining o'zi, ya'ni bolani shaxs sifatida – uning xohish-istaklari, niyatlari, maqsadlari, noyob kichik hayot tajribasi ekanligi taxmin qilinadi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishda pedagog e'tiborga olishi kerak bo'lgan omillar

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshirishda ta'lim jarayonida bola bir vaqtning o'zida o'ynashi, rivojlanishi va o'rganishi uchun imkoniyat yaratish kerak. Maktabgacha yoshdagi bolalar va pedagog o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning asosiy shakli ularning birgalikdagi faoliyati hisoblanadi.

Birgalikdagi faoliyat – bu jarayon

davomida bolaning qiziqishlari, moyilligi, ehtiyojlari, istaklari qondiriladi, ijodiy salohiyati rivojlanadi, shaxsiy fazilatlarini (faoliyati, tashabbusi, mustaqilligi, ijodkorlik) shakllanadi.

Birgalikdagi faoliy atquyidagicha tashkil etiladi:

bolalarni qiziqtirgan muammolarni birgalikda aniqlash;

bolalar faoliyatining maqsadini birgalikda aniqlash;

bolalar faoliyatini birgalikda rejalashtirish, taxminlar, muammolarni hal qilish vosita va materiallarni, usullarini tanlash;

bolalarning mustaqil faoliyati, tarbiyachining individual yordami;

birgalikdagi faoliyat natijasini muhokama qilish, yutuqlarni muhokama qilish, muvaffaqiyatsizliklarni aniqlash.

Bolalar bilan o'zaro munosabatlarni rivojlantirish jarayonida yo'naltirilgan shaxsiy rivojlanishni yaratish kerak: muvaffaqiyatholatlari, bolaning shaxsiy tajribasi bilan bog'liq vaziyatlar, faoliyat, vaziyatnitanlash, asbob-uskunalar, faoliyat sherigi va bolaga o'zini shaxs sifatida anglash imkoniyatini berish. Pedagogning bolalar bilan o'zaromunosabati uchun shaxsga yo'naltirilgan yondashuvda ishlatiladigan muloqot uslublari:

1. Vaziyatli-shaxsiy aloqa turi 2-3 yoshli bolalargaxosdir. Ular uchun pedagog mehribon va yordam berishga, himoya qilishga tayyor bo'lishi juda muhimdir. Shu sababli, bu yoshdagi bolani quchoqlash, yonidao'tirish kerak. Pedagog va bola o'rtasidagi "yoqimli munosabatlar" almashinuvi ishonch va iliqlik, dam olish va tinchlik muhitini yaratadi. Vaziyatli-shaxsiy aloqa turi bu har bir bola bilan individual ravishda aloqa o'rnatishdir.

2. Vaziyatli-ishbilarmon muloqot 3-4 yoshli bolalar bilan ishlashda qo'llaniladi. Chunki ular uchun pedagog turli faoliyatlarda yaxshi sherik bo'lishi juda muhimdir. Bu yerda

pedagogning rahbarligi ostida emas, teng sharoitda ishlash kerak. Ushbu bosqichning vazifasi bolalar ko'zi oldida "mohir odam" obro'sini qozonishdir.

3. Vaziyatli bo'lmagan ishbilarmonlik muloqoti o'rta maktabgacha yoshida qo'llaniladi. Bunda kattalar qiziqarli va ishonchli ma'lumotlarning manbasiga aylanadi. Ushbu turdagi vazifa "bilimli odam" obro'sini qozonishdir. Ammo pedagog hamma narsani biladi, deb da'vo qilishi shart emas. Pedagog biron-bir savolga javob topa olmaslikdan darhol xijolat bo'lmasligi kerak. Bolalar quyidagilarga ishonch hosil qilishlari kerak: pedagogda savolqiziqish uyg'otdi; u javobni qayerdan va qanday izlash kerakligini biladi; u izlanishda qat'iyatlidir va javobni topishni muhim deb biladi. Katta maktabgacha yoshda bolalarning maxfiy hikoyalarini tinglash va bola, baholanishdan qochib, kattalar va tengqurlari bilan teng sharoitda shaxsiy aloqaga kirishish, shuningdek, hayotdan samimiy zavqlanish ko'nikmalari zarur. Ushbu yoshdagi bolalar muloqot qilmaydigan jamoaga qo'shilmaydigan bo'lishlari, faqat o'zlari ishonadigan odam bilan oshkor muloqot qilishlari mumkin. Ular o'zlarining his-tuyg'ularini, fikrlarini kattalar baham ko'rishadi. Katta maktabgacha yoshdagi

bolalar bilan muloqot turi hanuz vaziyatga bog'liq emas, shaxsiydir.

Kichkintoy ulg'aygan sari har yili kattalarning u bilan muloqot qilish uslubi o'zgaradi. Chunki bolaning kattalarga bo'lgan ehtiyojio'zgaradi. Ammo yangi ehtiyoj oldingisining o'rniga emas, balki unga qo'shimcha sifatida kelishini esdan chiqarmaslik kerak.

Shaxsga yo'naltirilgan muloqot uslubi bolalarning yutuqlarini baholashga qaratilgan. 2-3 yoshli bolalar uchun har qanday mehnat va harakatlarning natijalari taqdirlanishi kerak. Faqat shu tarzda bolaning yangi maqsadlar qo'yish istagi kuchayishi mumkin. 4 yoshli bolalar uchun taqdirlash bilan bir qatorda, bolalar faoliyati natijalarini ob'yektiv tanqidiy baholash zarur. Ammo bu o'yin tarzida, o'yin qahramoni tomonidan bo'lishi kerak. 5 yoshdan boshlab pedagog do'stona shaklda bola faoliyati natijalarini oldingilari bilan taqqoslashi mumkin (masalan, rasmlarni taqqoslaydi), ammo hech qanday holatda boshqa bolalarning natijalari bilan taqqoslash mumkin emas. Bunday holda pedagog bolaga taqqoslashni, ularni tuzatish usullarini ko'rsatishga yordam beradi. Shunday qilib, bolalarda ta'lim faoliyatining shartlari (o'zini-o'zi boshqarish) shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi IIk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari – 2018 y.
2. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida ta'lim jarayonini rejalashtirish metodik qo'llanma ; Shin A.V., Mirziyoyeva Sh.SH., Grosheva I.V., Ulviya Tofik qizi Mikailova, Suleymanova Y.T., Daukayeva A.G., Vlasova YE.N., Galimova E.F. – 2020 y.
3. Sayapina L.I., Chilikova D.S.. "Maktabgacha ta'limning katta guruhlarida ta'lim jarayonini tashkillashtirish" "M." Maktabgacha pedagogika masalalari " jurnali 5 son, 2018 yil.
4. Yakimanskaya I.S. "Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv ta'lim texnologiyalari" M.2000y

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARI NUTQIDAGI MORFOLOGIK XATOLAR USTIDA SAMARALI ISHLASH PRINSPLARI

TESHABOYEV DILMUROD RAXMADJONOVICH

Filologiya fanlari doktori, dotsent

JO'RAQO'ZIYEVA DILSHODA HAMINJONOVNA

FarDU magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi o'quvchilar yozma va og'zaki nutqida uchraydigan morfologik xatolar va ularni bartaraf etish uchun qo'llaniladigan samarali usul hamda vositalar haqida so'z boradi. Ko'rib chiqilgan xatoliklar tahlil qilingan holda, ularga to'g'ri yechim hamda to'g'ri ishlangan metodlar beriladi.

Аннотация. В данной статье говорится о морфологических ошибках и их эффективных методах и письменной и устной речи учащихся младших классов. После анализа замеченных ошибок и ним даются правильные решения и правильные методы.

Abstract. This article talks about morphological errors and their effective methods in the written and oral speech of elementary school pupils. After analyzing the observed errors, correct solutions and correct methods are given to them.

Kalit so'zlar: morfologiya, yozma nutq, og'zaki nutq, metodlar, samarali usul, fonetik xato, tarbiya, so'z, leksik ma'no, nutqiy xato, boshlang'ich sinf o'quvchilari, ta'lim sifati, ma'no-mazmun.

Key words: morphology, written speech, oral speech, methods, effective method, phonetic error, education, word, lexical meaning, speech error, primary education, quality of education.

Ключевые слова: морфология, письменная речь, устная речь, методы, эффективные методы, фонетическая ошибка, образование, слово, лексическое значение, речевая ошибка, качество образования.

KIRISH

Mamlakatimizda ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish, ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirish maqsadida davlatimiz rahbari tomonidan maqsadli harakatlar amalga oshirilmoqda. "Ma'naviyat maktabdan boshlanadi. Maktablarda ta'lim sifatiga qanday e'tibor bersak, ma'naviyatga ham shunday e'tibor berishimiz kerak", - degan edi davlatimiz rahbari Sh. Mirziyoyev.¹

Boshlang'ich ta'limdan boshlab bolalar nutqidagi kamchiliklarni bartaraf etish, og'zaki nutqini o'stirish, ularni ko'rgan, eshitgan voqea hodisalari haqida

eslab qolganlarini erkin fikrlash orqali bayon qilish, o'z fikrini tushunarli, tartibli ifodalash bilan birga ijodiy fikr yuritishga ham o'rgatiladi, chunki nutq tufayli inson o'zaro fikr almashadi, muloqot qiladi. Insonning eng muhim xususiyatlaridan biri uning so'zlash qobiliyati hisoblanadi. Ravon nutq orqali ifodalangan fikr tushunarli va yoqimlidir. Nutq faqat inson uchun xos bo'lgan alohida va yuqori darajadagi aloqa shakli hisoblanadi, nutqiy aloqa jarayonida kishilar o'zaro fikr almashadilar va bu orqali bir-birlariga ta'sir etadilar. O'quvchilar nutqidagi morfologik xatolarni tuzatishdan avval ularning morfologik so'z boyliklarini oshirish lozim bo'ladi. So'z boyligi yetarli hamda shu so'zlar bilan qanday ishlashni bilgan o'quvchi morfologik xatolarga yo'l

1 Sh. Mirziyoyev. 2022-yil 2022-yil 28-yanvar kuni maktab ta'limini rivojlantirish masalalari yuzasidan videoselektor yig'ilishidagi nutqidan

qo'ymaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Yozma nutqni hosil qilish va rivojlantirish doimiy davom etadigan jarayon hisoblanadi. Bu jarayon bolalarda kichik yoshdan boshlab hosil qilinadi va yillar davomida shakllantirib boriladi. Shu sababli ham bu jarayon bosqichma-bosqich amalga oshirilishi lozim. Bu jarayonda o'qituvchilardan sabr va matonat hamda o'quvchilarga bilim berish ishtiyoqi talab qilinadi. Bu jarayon faqat dars vaqtida emas, darsdan tashqari qo'shimcha soatlarda ham olib borilishi maqsadga muvofiq.

“Bosqichma-bosqich” usuli.

1-bosqich. “O'quvchilarning so'z boyligini oshirish”. O'quvchilarning so'z boyligini oshirish uchun asosiy manba badiiy adabiyotdir. Bolalar yoshligidan ertaklar, hikoyalar va boshqa badiiy asarlarni qancha ko'p o'qisa, shunchalik ularning so'z boyligi oshadi va fikrlash doirasi kengayadi. Shu sababli bolalarni kichikligidanoq kitob mutolaa qilishga qiziqtirish va o'rgatish kerak. Bu vazifa asosan ota-onalar yoki bog'cha tarbiyachilari, keyinchalik esa maktab o'qituvchilari tomonidan amalga oshirilishi lozim. Bu esa juda katta ma'suliyatni talab qiladi. Chunki bola yoshiga va psixologiyasiga mos bo'lgan kitoblarni tanlash uchun kitob tanlayotgan kishining bilim saviyasi yuqori bo'lishi kerak. Kitob tanlayotganda bolaning yoshi, qiziqishlari, orzu-umidlari va eng asosiysi uning ongiga va ruhiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan kitoblar tanlanishi lozim. Bolalar o'qigan hikoya va ertaklari orqali ularning birinchi o'rinda so'z boyligi oshadi. Hikoya va ertakni esda qolgancha og'zaki tarzda, so'ng esa yozma tarzda bayon qilsalar xotirasi kuchayadi hamda og'zaki va yozma nutqi shakllanadi.

“Yon daftar” usuli

Bu usul o'quvchilar so'z boyligini oshirishda ham yuqori darajada samara beradi. Bu usulni barcha sinflarda qo'llash mumkin. “Yon daftarchasiga” o'quvchilar har kuni yo'lida uchraydigan notanish so'zlarini yozib, ularga izoh ham yozib qo'yishadi. Agar bir o'quvchi bir kunda kamida 10 ta so'zni yon daftarchasiga yozib qo'yadigan bo'lsa, so'zlar soni har kuni yanada ko'payib boraveradi. Masalan: 2-sinfda ot mavzusi o'tilayotganda quyidagi so'zlar lug'ati yozilishi mumkin: Shakldosh so'z: ot- kishining ismi; ot - hayvon. 40 haftada 70 ta so'zni, bir oyda 300 ta, bir yilda esa o'rtacha 3000 taga oshadi. Bu degani bir yilda bir o'quvchining so'z boyligi 3000 ta so'z bilan oshadi. Yon daftarchasiga so'zlarni qayd etishda o'quvchi o'ziga notanish bo'lgan so'zlarnigina yozib borishi kerak. Bunda har bir o'quvchidan qunt bilan yozib borish talab qilinadi. Bu bosqichda asosan o'quvchilar oldin og'zaki, so'ng yozma nutq tuzishni o'rganadilar. Bu uchun metodist olimi T.Ziyadovanning “MYBT — 4” moduli — matn yaratishning bosqichli tizimidan foydalanish yuqori samaraga olib keladi. “MYBT — 4” moduli — matn yaratishning bosqichli tizimi bo'lib, u 4 bosqichda amalga oshiriladi: so'z tanlash, so'z birikmalari hosil qilish, gap tuzish, matn yaratish. Bu usulda soddadan murakkabga qarab boriladi.

2-bosqich “Bog'lanishli nutq tuzish”

Masalan: So'z: atirgul

So'z birikmasi: rang-barang atirgul

Gap: Men bugun rang-barang atirgullarni uzdim.

Matn: Mening bobom bog'bon. Bobomning gulzori bo'lib, bobom u yerda turli xildagi gullarni yetishtiradilar. Biz yakshanba kunlari bobomga yordam bergani kelamiz. Men bugun rang-barang atirgullarni uzib bobomga yordamlashdim.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida yozma nutqni shakllantirishni to'g'ri yozishdan boshlash maqsadga muvofiqdir. O'quvchilar harflarni va so'zlarni to'g'ri yozishni o'rganib olganlaridan so'ng, ularda bog'lanishli nutqni shakllantirish maqsadida o'quvchilarga gap aytiladi. O'quvchilar gapni xatosiz va chiroyli yozishlari shart. Asta-sekinlik bilan o'quvchilarga diktant yozishni o'rgata borish kerak. Shundagina o'quvchilarda to'g'ri va chiroyli yozish, imlo qoidalariga amal qilish kabi ko'nikmalar shakllana boradi. Diktant mavzulari ham sodda va o'quvchi yoshiga mos, aniqroq qilib aytadigan bo'lsak, ularga tanish ertaklardan olingani maqsadga muvofiqdir. O'quvchilar so'zlarni to'g'ri va ravon yoza boshlaganlaridan so'ng, ularga to'g'ri gap tuzishni o'rgatish lozim. Buning uchun ularga so'zlar aralashtirib beriladi. Bu usulda o'quvchilar so'zlarni o'zni-o'rniga qo'yib, to'g'ri va mazmunli gap tuzishlari shart.

“So'zlarni to'g'ri joylashtir” usuli

Bu usul ham bolalar nutqini morfologik rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Dastlab, berilgan tayyor so'zlar bilan tanishadilar va ularni o'z joylariga to'g'ri joylaydilar. Masalan, quyidagi kabi so'zlar o'quvchilarga beriladi:

Hurmat, mehr, zarur, har bir, bola

Shundan so'ng o'quvchilarda mustaqil gap tuzishni o'rgatish lozim. Ya'ni ularning ruhiyatiga tasir qiladigan turli xildagi savollar bilan murojaat qilish kerak. Savollar barcha o'quvchilarni qamrab olishi lozim. Masalan:

1. Men onamni yaxshi ko'ramanmi?
2. Bizning qishloq qanday nomlanadi?
3. Hozir qaysi fasl?
4. Biz qaysi davlatda yashaymiz?

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Yuqoridagiga o'xshagan savollarga ular yozma tarzda javob yozishlari kerak bo'ladi. Xatolar o'qituvchi tomonidan to'g'rilanadi

va savollar yanada murakkablashtiriladi. Savollarga javob yozishga qiynalgan bolalar bilan o'qituvchi ko'proq individual ishlashi, javob yozishga yordam berishi lozim. Asta-sekinlik bilan o'quvchilarga bitta, ikkita, uchta va undan ham ko'proq gap tuzish, gap tuzganda gaplarning ma'nosida fikriy izchillikka e'tibor qaratish o'rgatiladi. Shundan so'ng ularga kichik-kichik matn tuzish vazifa qilib beriladi

O'quvchilar yo'l qo'ygan xatolarni guruhlash, ularning turlarini aniqlash va har bir xatoning kelib chiqish sabablarini o'rganish asosida nutqqa oid xatolarni to'g'rilash va ularning oldini olish tizimi ishlab chiqildi:

1. Nutqqa oid xatolarni o'quvchilar daftarlarida to'g'rilash

2. Sinf o'quvchilari uchun umumiy bo'lgan nutqqa oid xatolar ustida sinfda ishlash
3. Ayrim individual xatolar ustida darsdan tashqari vaqtda ishlash, xatoni topish, tushuntirish va to'g'rilash

4. Yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan nutqiy xatolarning oldini olishga qaratilgan uslubiy mashqlar tizimi

5. O'quvchilarni tuziladigan matn leksikasidan ayrim sintaktik qurilmalardan foydalanishga tayyorlash maqsadida har bir hikoya, insho, bayondan oldin uni til jihatidan mashq qilish

6. Imkoni boricha grammatik mavzu o'rganilayotganda, shu mavzu xatoning oldini olish uchun asos bo'lib xizmat qilishini ko'rsatish-tushuntirish

7. O'quvchilarni yozga insho va bayonlarini o'zlari tekshirishiga va mustaqil takomillashtirishga maxsus o'rgatish.

XULOSA

O'quvchilar nutqidagi fonetik, morfologik xatolarni savod o'rgatish jarayonidan boshlab to'g'ri shakllantira olish juda ham muhim sanaladi. Biz bu

- Kasb-hunar ta'limi №11, 2024

РОЛЬ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ В ПРЕПОДАВАНИИ МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ПЕРВОКУРСНИКАМ

ХОЛИКУЛОВА НОДИРА ТУРДИКУЛОВНА

Ташкентская медицинская академия кафедра узбекского и иностранных языков
Учительница испанского и русского языков

Аннотация. В статье рассматриваются эффективные методы преподавания медицинской терминологии студентам-первокурсникам. Акцент сделан на сочетании теоретических знаний с практическими упражнениями, включая использование мультимедиа, визуальных пособий и интерактивных методов. Подход способствует улучшению запоминания терминов, развитию навыков междисциплинарного общения и формированию уверенности в профессиональной среде.

Ключевые слова: медицинская терминология, методы преподавания, студенты-первокурсники, обучение, профессиональная коммуникация, интерактивные методы

Abstract. This article explores effective methods for teaching medical terminology to first-year students. Emphasis placed on combining theoretical knowledge with practical exercises, including multimedia tools, visual aids, and interactive methods. The approach enhances term retention, develops interdisciplinary communication skills, and builds confidence in a professional environment.

Keywords: medical terminology, teaching methods, first-year students, education, professional communication, interactive methods

Annotatsiya. Maqolada birinchi bosqich talabalariga tibbiy atamalarni o'rgatishning samarali usullari ko'rib chiqiladi. Nazariy bilimlarni amaliy mashqlar bilan uyg'unlashtirishga, jumladan multimedia vositalari, vizual materiallar va interaktiv usullarni qo'llashga e'tibor qaratilgan. Ushbu yondashuv atamalarni yaxshiroq o'zlashtirishga, fanlararo muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga va professional muhitda ishonchni shakllantirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: tibbiy atamalar, o'qitish usullari, birinchi bosqich talabalar, ta'lim, professional muloqot, interaktiv usullar

Введение. Медицинская терминология является важным элементом подготовки студентов-первокурсников медицинских специальностей. Она не только формирует основу для изучения клинических дисциплин, но и играет ключевую роль в профессиональной коммуникации. Однако обучение терминам представляет собой сложную задачу, так как они основаны на латинском языке и требуют точного понимания и применения. Для преодоления этих трудностей необходимы современные методы преподавания, сочетающие теоретическое и практическое обучение. Использование интерактивных методов, таких как визуальные пособия, мультимедийные презентации,

игровые упражнения и тематические диалоги, помогает студентам лучше усваивать материал. Также важным элементом является внедрение терминологического анализа, который позволяет студентам разбирать сложные слова на составные части. Таким образом, грамотно организованный процесс обучения медицинским терминам может значительно повысить эффективность восприятия и запоминания материала.

Роль интерактивных методов обучения в преподавании медицинской терминологии первокурсникам является важным элементом современного образовательного процесса. Эти методы позволяют не только сделать обучение более увлекательным

и динамичным, но и значительно повысить качество усвоения материала. Медицинская терминология — сложная область для первокурсников, так как требует запоминания большого количества новых слов, понимания их значений и умений применять их в профессиональном контексте. Интерактивные методы, такие как игры, викторины и ролевые игры, способствуют более глубокому освоению знаний за счет вовлеченности студентов в процесс обучения.

Организация игр позволяет превратить обучение в увлекательный процесс. Например, одна из популярных игр для изучения медицинских терминов — это "Медицинская эстафета". Студенты делятся на команды, и каждая команда должна правильно назвать определенные анатомические термины, симптомы или медицинские приборы за ограниченное время. Такая форма обучения помогает улучшить быстроту мышления, развить навыки командной работы и укрепить память. Еще один пример — использование карт-соответствий, где студенты должны сопоставить термин с его определением или изображением. Это способствует визуализации и лучше усваивается студентами, которые лучше воспринимают информацию через зрение.

Викторины также являются эффективным инструментом для обучения. Например, преподаватель может разработать интерактивную викторину, в которой студентам необходимо ответить на вопросы о значении и произношении медицинских терминов. Использование онлайн-платформ, таких как Kahoot или Quizlet, делает процесс более технологически ориентированным и адаптированным к современным студентам. Викторины позволяют преподавателю оперативно оценить уровень знаний группы, выявить слабые стороны и своевременно скорректировать план обучения.

Особое место среди интерактивных методов занимают ролевые игры. Один из са-

мых эффективных подходов — разыгрывание сценариев врач-пациент. В этом случае студенты делятся на пары, где один играет роль врача, а другой — пациента. Врач должен провести осмотр, собрать анамнез и дать рекомендации, используя изученные термины. Пациент, в свою очередь, задает вопросы и описывает симптомы, что способствует активному использованию словаря и развитию навыков межличностного общения. Такие игры помогают студентам не только запомнить термины, но и понять, как они применяются в реальных медицинских ситуациях. Более того, ролевые игры развивают уверенность в использовании профессионального языка, что особенно важно для первокурсников, у которых часто возникает страх перед сложной терминологией.

Интерактивные методы обучения также помогают создать более комфортную и открытую атмосферу в классе. Студенты меньше боятся ошибаться, так как игровая форма предполагает дружественное взаимодействие. Это стимулирует их к большему участию и вовлеченности, что особенно важно в первые годы обучения, когда материал кажется сложным и пугающим.

Использование интерактивных методов обучения, таких как игры, викторины и ролевые игры, способствует более эффективному усвоению медицинской терминологии первокурсниками. Эти подходы делают процесс обучения увлекательным, развивают практические навыки и помогают студентам применять знания в профессиональных ситуациях. Такой подход не только облегчает запоминание сложных терминов, но и формирует уверенность и мотивацию для дальнейшего обучения.

Интерактивные методы обучения не только облегчают освоение медицинской терминологии, но и формируют у студентов критически важные навыки, которые пригодятся им в дальнейшей профессиональной деятельности. Вторая важная цель таких

методов — развитие междисциплинарной коммуникации, необходимой в условиях современной медицины. Благодаря играм, ролевым сценариям и другим активным формам обучения студенты начинают понимать, как использовать медицинские термины в контексте, что укрепляет их уверенность и помогает эффективно взаимодействовать с коллегами, пациентами и другими специалистами.

Одним из примеров более сложных ролевых игр является организация мини-конференций. В такой игре группа студентов делится на несколько команд, каждая из которых представляет отдельную медицинскую специальность: терапевты, хирурги, кардиологи и другие. Каждая команда должна подготовить короткий доклад на основе реального клинического случая, в котором они подробно объясняют свою точку зрения, используя медицинскую терминологию. После докладов команды обсуждают предложенные решения и приходят к общему заключению. Эта игра способствует не только углубленному изучению терминологии, но и развитию навыков аналитического мышления, критической оценки информации и умения работать в коллективе.

Интересным способом использования интерактивных методов является создание квестов. Квесты представляют собой серию заданий, которые студенты выполняют, переходя от одной станции к другой. На каждой станции им предлагается решить медицинскую задачу, например, диагностировать заболевание на основании симптомов или перевести сложный медицинский термин на понятный язык для пациента. Выполнение таких заданий требует от студентов применения терминологии на практике, что помогает лучше запомнить и понять значение слов. Кроме того, квесты создают атмосферу соревнования, что дополнительно мотивирует студентов участвовать и быть активными.

Визуальные и технологические средства также играют большую роль в интерактивном обучении. Преподаватели могут использовать приложения и программы, такие как анатомические 3D-симуляторы, которые показывают работу организма и сопровождаются описанием всех медицинских терминов. Это не только облегчает визуализацию сложных концепций, но и дает возможность студентам практиковаться в произношении и использовании терминов. Например, программа Visible Body позволяет студентам изучать строение организма, называя каждую часть на русском языке. Такая технология помогает адаптировать изучение сложного материала под индивидуальные потребности каждого студента.

Еще одним перспективным направлением является использование мультимедиа. Просмотр видеороликов с субтитрами на русском языке, где опытные врачи объясняют симптомы и методы лечения заболеваний, помогает студентам ассоциировать слова с реальными ситуациями. Также полезно давать студентам задания по созданию собственных мультимедийных материалов. Например, они могут снимать короткие видеоролики, в которых они объясняют медицинские термины или описывают заболевания, используя простой и доступный язык. Этот метод способствует как развитию творческих навыков, так и лучшему усвоению материала.

Важно также отметить роль обратной связи. После проведения игр и интерактивных упражнений преподаватель должен обсудить с группой ошибки, часто встречающиеся в произношении или использовании терминов, и объяснить, как их избежать. Например, если в ролевой игре студент неправильно использовал слово, преподаватель может объяснить его значение, предложить синонимы и предложить практиковать слово в других контекстах.

Использование интерактивных методов

обучения помогает студентам-первокурсникам не только запомнить медицинские термины, но и понимать их значимость в реальной медицинской практике. Это позволяет студентам лучше подготовиться к клинической работе, развить профессиональную уверенность и начать строить свою карьеру в медицине уже на ранних этапах обучения. Таким образом, сочетание игровых, визуальных и технологических подходов формирует полноценную образовательную среду, где студенты могут эффективно учиться и развиваться.

Метод ассоциаций. Ассоциации помогают студентам связывать сложные медицинские термины с простыми словами или образами.

Пример: слово «гипертензия» (повышенное давление) можно связать с образом перегруженной трубы, чтобы студент понимал, что «гипер» означает «высокий», а «тензия» — «напряжение».

Вот несколько примеров применения методики ассоциаций для изучения медицинских терминов:

1. Гипогликемия (низкий уровень сахара в крови)

Ассоциация: Представьте пустую батарейку телефона, которая символизирует недостаток энергии. «Гипо» — низкий, «гликемия» — сахар в крови.

2. Тахикардия (ускоренный пульс)

Ассоциация: Представьте, что сердце — это автомобиль, а «тахо» из слова «тахикардия» связано с тахометром, который показывает высокую скорость.

3. Бронхит (воспаление бронхов)

Ассоциация: Сравните бронхи с трубками, через которые проходит воздух. Когда трубки забиваются или воспаляются, воздух проходит с трудом.

4. Анемия (низкий уровень гемоглобина или эритроцитов)

Ассоциация: Слово «анемия» звучит как «анэнергия», что напоминает о слабости

и усталости, связанными с этим состоянием.

5. Гастрит (воспаление слизистой оболочки желудка)

Ассоциация: Слово «гастрит» напоминает слово «гастроном». Представьте, что желудок страдает после плохой еды в гастронOME.

6. Остеопороз (ослабление костей)

Ассоциация: Представьте кость как губку, в которой появились поры. «Остео» — кость, «пороз» — поры, что приводит к хрупкости.

7. Артеросклероз (затверждение стенок артерий)

Ассоциация: Сравните артерии с трубами, которые забиваются известковыми отложениями. «Склероз» означает затверждение.

8. Инсульт (острое нарушение мозгового кровообращения)

Ассоциация: Слово «инсульт» можно связать с понятием «удар» (sudden stroke). Это помогает понять резкость и внезапность этого состояния.

9. Пневмония (воспаление лёгких)

Ассоциация: Слово «пневмо» связано с воздухом. Представьте шарик, который не может надуться из-за воспаления.

10. Диспепсия (расстройство пищеварения)

Ассоциация: «Дис» означает нарушение, а «пепсия» — переваривание. Представьте часы, которые идут неправильно, символизируя неправильную работу желудка.

Использование таких ассоциаций делает изучение терминов увлекательным, помогает студентам быстрее запоминать и легче применять термины в практической деятельности.

Методика ассоциаций — это эффективный способ запоминания сложных медицинских терминов. Чтобы помочь студентам быстрее освоить этот метод, учитель может использовать следующие подходы:

1. Объяснение метода на понятных примерах

Учителю следует начать с простых и наглядных примеров. Например, термин «гипертензия» можно объяснить через образ перегруженной трубы, чтобы студенты сразу поняли, как связать значение слова с визуальным образом.

2. Использование визуальных материалов

Создавайте яркие презентации или плакаты с иллюстрациями, которые отражают связь между термином и ассоциацией.

Используйте цветовые маркеры для выделения корней слов: «гипо» (низкий) — синий, «гипер» (высокий) — красный.

3. Интерактивные упражнения

Организуйте игры, где студенты придумывают свои ассоциации к медицинским терминам и объясняют их группе.

Предложите задания типа «найди пару»: студенты соединяют термины с предложенными ассоциациями.

4. Создание ассоциативных карт (Mind Maps)

Предложите студентам создавать ассоциативные карты, где каждый термин связан с изображением или ключевыми словами. Такие карты помогают визуализировать и структурировать информацию.

Ассоциативные карты (Mind Maps) — это мощный инструмент для запоминания сложных медицинских терминов. Они позволяют визуализировать информацию, выявить связи между понятиями и улучшить понимание материала. Преподаватель играет ключевую роль в освоении этого метода студентами.

1. Обучение базовым принципам создания карт

На первом этапе преподаватель должен объяснить структуру ассоциативной карты. В центре помещается основной термин, от которого отходят ветви с подкатегориями, связанными словами и изображениями. На-

пример, для термина «гипертензия» центральной идеей будет слово, а ветви могут включать причины, симптомы и методы лечения.

2. Демонстрация примеров

Преподаватель может показать заранее подготовленные карты или создать их вместе с группой. Важно использовать яркие цвета, стрелки и картинки, чтобы студенты поняли, как визуальные элементы помогают в запоминании.

3. Практические задания

После объяснения студенты должны самостоятельно создать карты на заданную тему. Например, карта по теме «Сердечно-сосудистые заболевания» может включать термины «гипертензия», «аритмия» и их характеристики.

4. Совместный разбор карт

Преподаватель просматривает работы студентов, предлагает улучшения и объясняет, как сделать карты более информативными. Это помогает студентам лучше структурировать свои знания.

5. Использование карт в повседневной учебе

Поощряя регулярное создание ассоциативных карт, преподаватель способствует развитию у студентов навыков визуализации и самостоятельного анализа, что укрепляет их профессиональные компетенции.

Закключение. Эффективное обучение медицинским терминам требует интеграции традиционных и современных методов. Практическое применение теории, регулярные упражнения и акцент на междисциплинарное общение способствуют успешному освоению терминологии. Первокурсникам важно не только запомнить термины, но и научиться применять их в различных профессиональных контекстах. Применение интерактивных методов, таких как ролевые игры, создание терминологических карт и использование цифровых платформ, помогает облегчить сложность восприятия но-

вых терминов. Внедрение таких подходов на ранних этапах обучения способствует формированию профессиональной лексики,

необходимой для дальнейшего обучения и работы в медицинской среде.

Литература:

1. Андреева, М. Н. (2020). Лексика и семантика медицинских терминов. Екатеринбург: Уральский университет.
2. Васильева, Т. П. (2021). Использование цифровых технологий в преподавании медицинской терминологии. Современное образование, 4(2), 45-53.
3. Иванова, Е. Н. (2017). Латинский язык и основы медицинской терминологии. Москва: Высшая школа.
4. Козлов, А. С. (2020). Интерактивные методы в обучении медицинской терминологии. Педагогика и наука, 3(6), 78-82.
5. Лазарева, И. В. (2019). Проблемы и решения в обучении латинской терминологии. Филология и языкознание, 2(5), 89-96.
6. Петрова, Л. А. (2019). Медицинская терминология: Учебное пособие. Санкт-Петербург: СпецЛит.
7. Сидоров, В. И. (2015). Основы медицинского перевода. Казань: Казанский университет.
8. Смирнова, О. П. (2018). Методика преподавания профессиональной лексики в медицинских вузах. Новосибирск: СибУниверситет.

INKLYUZIV TA'LIMNING BOLALAR HAYOTIGA TA'SIRI VA UNDA O'QITUVCHINING O'RNI

ATAYEVA BAXRINISA ABDUVAXIDOVNA

Sirdaryo viloyat pedagogika markazi Maktabgacha, boshlang'ich va maxsus
ta'lim metodikalari kafedrasi mudiri v.v.b

Annotatsiya. Mazkur maqolada inklyuziv ta'lim uning maqsad va vazifalari, inklyuziv ta'limning imkoniyati cheklangan bolalarga hamda sog'lom bolalar hayotiga ta'siri hamda inklyuziv ta'limda o'qituvchiga tavsiyalar o'rin olgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, imkoniyati cheklangan bolalar, sog'lom bolalar hayoti, o'qituvchiga tavsiya.

Аннотация. В данной статье включены инклюзивное образование, его цели и задачи, влияние инклюзивного образования на жизнь детей с ограниченными возможностями и здоровых детей, а также рекомендации для педагогов инклюзивного образования.

Ключевые слова: инклюзивное образование, дети с ограниченными возможностями, здоровый образ жизни детей, рекомендации учителю.

Abstract. This article includes inclusive education, its goals and objectives, the impact of inclusive education on the lives of children with disabilities and healthy children, as well as recommendations for teachers of inclusive education.

Key words: inclusive education, children with disabilities, healthy life of children, recommendations for teachers of inclusive education.

2020-yil 20-sentabrda qabul qilingan yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda ilk bor inklyuziv(uyg'unlashgan) ta'lim tushunchasi kiritildi. Davlatimizda inklyuziv ta'limni joriy etish rejasi belgilandi. Unga ko'ra, 2025-yilgacha alohida ta'limga ehtiyoji bor bolalarning 40% odatiy maktablarga jalb qilinishi ko'zda tutilgan.

Inklyuziv ta'lim - o'quvchilarni jismoniy, intellektual, ijtimoiy, emotsional, tili va boshqa xususiyatlaridan qat'iy nazar birga o'qitishni tashkil qilish

Inklyuziv ta'limning maqsadi:

o'quvchilarning ta'limdagi tenglik huquqini kafolatlash, alohida ehtiyojli bolalarning imkoniyatkaridan kelib chiqib, umumta'lim muassasalarida to'laqonli ta'lim olishlarini ta'minlash, ta'lim muassasalarida har bir bola uchun zaruriy shart –sharoitlar yaratish. Hamma bolalarning ehtiyojlarini hisobga olgan,

huquq va qobiliyatlarini hurmat qiladigan, ijtimoiy adolat hamda tenglikka erishishni maqsad qilib olgan ta'lim tizimi inklyuziv ta'lim deyiladi.

Inklyuziv ta'lim — davlat siyosati bo'lib, nogiron va sog'lom bolalar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish, maxsus ta'limga muhtoj bolalar, (ayrim sabablarga ko'ra nogiron bo'lgan) o'smirlar rivojlanishda uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat'iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo'naltirilgan umumta'lim jarayoniga qo'shishni ifodalovchi ta'lim tizimidir. Inklyuziv ta'lim alohida yordamga muhtoj bolalarni normal rivojlanishdagi bolalar bilan teng huquqlilik asosida ta'lim tarbiya olishlarini ta'minlaydi. Shuning uchun ham ahamiyatlidir. Inklyuziv ta'lim olish jarayoni bir-biriga o'xshamaydigan, intellektual, jismoniy va aqliy xususiyatlarga ega bo'lgan odamlar maxsus bilimga muhtoj bo'lmagan

tengdoshlari bilan birgalikda zarur bilim va ko'nikmalarni oladigan tarzda tashkil etiladi.

Inklyuziv ta'lim imkoniyati cheklangan bolalarga nima beradi?

- o'z imkoniyatini o'zi uchun kashf etish imkonini beradi;

- mustaqil harakatlanish, birgalikda, hamkorlikda ishlash imkoniyatini yuzaga keltiradi;

- dunyoqarashi kengayadi, hayotiy tajribasi oshadi;

- o'qishga bo'lgan ehtiyoji va qiziqishlari ortadi;

- o'zini barcha bilan bir xil his qila boshlaydi;

- yotsirash, yakkalanish kabi xususiyatlari yo'qoladi;

- jismoniy va ruhiy ehtiyojlarini qondiradilar;

- ijtimoiy xulq va o'ziga-o'zi xizmat ko'rsatish malakalarini yaratadilar;

- ularning imkoniyatlarini hisobga olgan o'quv materiallarini o'zlashtiradilar;

- tengqurlari bilan turli o'yinlarda ishtirok etib rivojlanadilar;

- jismoniy tarbiya darslarida shaxmat-shashka o'yinlari, turli sport musobaqalarida vaqtni kuzatuvchi hakam yoki darvozabon bo'lishlari mumkin;

- do'stona muhitda do'st orttiradilar;

- turli ko'ngilochar va bayramona dasturlarda ishtirok etadilar.

Inklyuziv ta'lim sog'lom bolalar hayotiga qanday ta'sir ko'rsatadi?

- o'zlariga o'xshamagan tengdoshlarining ehtiyojlarini his qiladilar;

- qo'llab-quvvatlash, yordam berishga intilish–insonparvarlik hissi tarbiyalanadi;

- yordamga muhtoj insonlarga e'tibosizlik qilmaydigan shaxsga aylanadilar

tengdoshlariga g'amxo'rlik hissi uyg'onadi;

- insonlarga, imkoniyati cheklanganlarga pozitiv munosabat, o'zaro hurmat tarbiyalanadi;

- do'stona muhitni yaratadilar;

- maxsus ehtiyojli bolalarga g'amxo'rlik qiladilar, ularni turli o'yinlarga jalb qiladilar;

- sinf tadbirlarida birgalikda ishtirok etadilar;

- tozalik va ozodalikni ta'minlaydilar;

- jamoa oldida mas'uliyat hissini rivojlantiradilar;

- didaktik va o'yin vositalarini tayyorlashda birgalikda ishtirok etadilar;

Inklyuziv ta'limda o'qituvchiga tavsiya:

- o'quv materialini imkoniyati cheklangan o'quvchining qabul qilish darajasida beradi;

- o'quvchilarning barcha analizatoriga ta'sir qilgan holda ish olib boradi;

- o'quv jarayonini samarali tashkil etishda interfaol usullarni qo'llaydi;

- kasbga yo'naltirish va kasbgacha tayyorgarlik olib borishda maktab psixologi bilan hamkorlikda ish olib boradi;

- o'zlashtirishini baholashda rag'batlantiruvchi usullarni qo'llaydi;

- o'zaro hamkorlikda ishlash orqali do'stona munosabat muhitini yaratadi;

- bolalarni bir-birlarining ichki dunyolarini tushunishga o'rgatadilar;

- har bir bolaning qobiliyati va imkoniyatini hisobga oladilar;

- har bir bolada hayotiy malaka va mustaqillikni shakllantiradilar;

- ishlarni tahlil qiladilar va baholaydilar;

- ota-onalarga amaliy yordam ko'rsatadilar;

- barcha bolalarga birdek bilim berib, tarbiyalaydilar;

Demak, inklyuziv ta'lim maxsus ehtiyojli, nogiron bolalar ham faqat maxsus

KASBIY KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISH (UMUMTA'LIM FANLARI ASOSIDA)

TOTLIYEV O'X.
SamDU doktoranti

Annotatsiya

Mazkur maqolada umumiy o'rta ta'lim va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining umumta'lim fanlari bo'yicha o'quvchilarda kompetensiyani shakllantirishga yo'naltirilgan davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlari loyihalarining tajriba-tadqiqotini tashkil etish to'g'risida, o'quvchi va o'quvchilarda mustaqil fikrlash, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lish, mediaresurslar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan oqilona va samarali foydalana olish hamda ongli ravishda kasb-hunar tanlash ko'nikmalarini shakllantirish ishlarini samarali tashkil etish va kompetensiyaviy strukturaning shakllanishi haqidagi ko'nikmalari misollar orqali ochib beriladi.

Amerikalik pedagog F.S.Shlextingning ta'kidlashicha, «maktab dasturining tayanch kursini muvaffaqiyatli o'zlashtirgan o'quvchilar o'z bilimlarini tanish vaziyatlarda qo'llashga o'rganadilar, diplomga ega bo'ladilar, ammo axborot bilan mustaqil ishlash va bilim egallashni bilmaydilar, axborot jamiyatida muvaffaqiyatga erisha olmaydilar». Shuning uchun zamonaviy umumiy ta'lim maqsadlaridagi asosiy ustunliklardan biri sifatida axborot kompetentligi hisoblanadi.

N.A.Morozova o'zining ishida shaxs rivojlanishining turli yosh davrlarida turli asosiy kompetentliklarni shakllantirish zarurligini ta'kidlaydi (masalan, maktabgacha davrda – birinchi navbatda shaxsiy va kommunikativ; maktab davrida – umummadaniy, o'quv-bilish, axborot, kommunikativ; kasbiy tayyorgarlik davrida – qadriyatli-mazmunli, umummadaniy, ijtimoiy-mehnat, axborot, kommunikativ, siyosiy va ijtimoiy, ko'pmadaniyatli jamiyatda yashash kompetentliklari, butun umr davomida ta'lim olish qobiliyati va istagini amalga oshiruvchi kompetentliklar). Ammo insonning butun hayoti davomida shakllantirish zarur bo'lgan qator kompetentliklar ham mavjuddir. Bunday kompetentliklarga axborot kompetentligi ham kiradi.

B.S.Gershunskiyning ishida ta'lim natijalari darajalarining pog'onalari belgilangan

bo'lib, ular o'sib borishi bo'yicha quyidagicha ko'rinishga egadir: savodlilik - ma'lumotlilik - kasbiy kompetentlik - madaniyat - mentalitet.

B.S.Gershunskiyning yuqorida ko'rsatilgan ishida madaniyat – bu “insonning ma'lumotlilik va kasbiy kompetentligining oliy ifodasidir. Aynan madaniyat darajasida insoniy individuallik to'liq ko'rinishda ifodalanishi mumkin” deb ta'riflanadi.

V.A.Slastenin, I.F.Isayev, A.I.Mishenko va Ye.N.Shiyanov o'qituvchining kasbiy kompetentligi strukturasida axborot ko'nikmalarini ajratib, bu nafaqat o'quv axborotini bayon etish ko'nikmalari, balki shuningdek “bosma manbalar va bibliografiyalashtirish bilan ishlash ko'nikma va malakalari, boshqa manbalardan axborot olish va didaktik qayta o'zgartirish ko'nikmasi, ya'ni axborotni interpretatsiyalash hamda ta'lim va tarbiya vazifalariga moslashtirish ko'nikmalari” ekanligini ta'kidlaydilar.

Mualliflar ta'kidlashlariga ko'ra, ta'lim oluvchilar bilan muloqot bosqichida o'qituvchining axborotga oid ko'nikmalari quyidagi qobiliyatlarda namoyon bo'ladi:

fanning o'ziga xosligini, o'quvchilarning tayyorlanganliklari darajasi, ularning hayotiy tajribalari va yoshlarini inobatga olib o'quv materialini tushunarli va aniq bayon etish;

muayyan hikoya, tushuntirish, suhbat,

muammoli bayon etishni mantiqiy to'g'ri qurish va olib borish;

materialni bayon etishning induktiv va deduktiv yo'llaridan foydalanishni uyg'un birlashtirish;

savollarni tushunarli shaklda, qisqa, aniq va ifodali shakllantirish;

o'qitishda ko'rgazmalilikning texnik vositalarini qo'llash: fikrni g'raflar, diagrammalar, sxemalar, tasvirlar yordamida ifodalash;

o'quvchilar tomonidan yangi materialni turli-tuman metodlardan foydalanib o'zlashtirishlari xarakterini va darajasini tezkor tashhis qilish;

zarur hollarda materialni bayon etishning rejasi va borishini qayta tuzish.

Ye.I.Trofimova o'qituvchining kasbiy kompetentligini o'rganib, pedagogika mutaxassisligidagi bitiruvchiga talablar ro'yxatini quyidagi tashkil etuvchilarni kirituvchi axborot ko'nikmalari bilan to'ldirish zarur deb hisoblaydi:

fanga oid – kompyuterning ishlash prinsiplarini, informatikaning asosiy tushunchalari va axborotga ishlov berish usullarini bilish;

foydalanuvchilik – dasturiy ta'minotning asosiy ko'rinishlari bilan ishlash;

baholash – axborot muhitining turli manbalaridan axborotlarning ishonchliligini baholash; pedagogik – axborot texnologiyalaridan o'quv jarayonida maqsadga muvofiq foydalanish.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2013-yil 8-maydagi «Uzluksiz ta'lim tizimining davlat ta'lim standartini tasdiqlash to'g'risida»gi 124-sonli qaroriga muvofiq O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, Xalq ta'limi vazirligi va O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi markazining 2014-yil 15 -avgustdagi «Umumta'lim fanlari bo'yicha uzluksiz ta'limning Davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlarini ishlab chiqish to'g'risida»gi qo'shma qarori qabul qilindi.[1] Qarorga asosan umumiy o'rta, o'rta maxsus,

kasb-hunar ta'lim muassasalarida o'qitiladigan 16 ta umumta'lim fani bo'yicha amaliyotchi o'qituvchilar, metodistlar va yetakchi olimlardan iborat ijodiy guruhlar tuzildi. Ijodiy guruhlar rivojlangan davlatlarning ta'lim standartlarini o'rganish natijalaridan hamda mamlakatimizda xorijiy tillardan uzluksiz ta'lim tizimining Davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlarini ishlab chiqish tajribasidan kelib chiqib, kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan umumta'lim fanlari bo'yicha uzluksiz ta'limning Davlat ta'lim standartlari (DTS) va o'quv dasturlari loyihalarini tayyorladi.

Maktab, kollej, litsey fan metodbirlashmasi kompetentlikni aniqlash bo'yicha namunaviy ishlari asosida nazorat materiallarini tayyorladi. Bunda amaldagi DTS va o'quv dasturi asosida o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini aniqlash bilan birgalikda kompetentligini belgilaydigan materiallar ham kiritildi. 2013-2014 o'quv yilining ikkinchi yarmidan bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etila boshlandi.

Umumta'lim fanlari bo'yicha uzluksiz ta'limning o'quvchilarda kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan davlat ta'lim standartlari (DTS) va o'quv dasturlari loyihalarining tajriba-tadqiqot ishlari amaliyotga joriy etish va erishilgan natijalardagi kamchilik hamda muammolarni bartaraf etish uchun ilmiy-metodik kengashlarda tajriba-tadqiqot ishlarini o'tkazilish maqsadga muvofiqligi aniqlandi. 2015 yil 11 avgustda O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, Xalq ta'limi vazirligi, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi markazining «Umumiy o'rta ta'lim va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining umumta'lim fanlari bo'yicha o'quvchilarda kompetensiyani shakllantirishga yo'naltirilgan davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlari loyihalarining tajriba-tadqiqotini tashkil etish to'g'risida»gi qo'shma buyrug'i¹ da

1 2015 yil 11 avgustda O'zbekiston

o'quvchi va o'quvchilarda mustaqil fikrlash, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lish, mediaresurslar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan oqilona va samarali foydalana olish hamda ongli ravishda kasb-hunar tanlash ko'nikmalarini shakllantirish ishlarini samarali tashkil etish maqsadida 2015-2018 yillarda umumiy o'rta va o'rta maxsus kasb-hunar ta'limining umumta'lim fanlari bo'yicha o'quvchilarda kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlari loyihalari uchun tajriba tadqiqot jarayoni tashkil etildi.

Kompetensiyalarning Yevropa va Rossiya variantlari o'ziga xos mazmuniga ega bo'lib Yevropa kengashi simpoziumida quyidagi, «Yevropa uchun tayanch kompetensiyalar» belgilab ko'rsatilgan bo'lib, unga ko'ra maktab o'quvchilari quydagilarni o'rganishi va bilishi kerak: [2]

- tajribadan foydali bo'lgan xulosa yoki natijalarni chiqarish;

- turli fan soxalariga oid bo'lgan bilimlarni o'zaro bog'lanishi va ularni tizimlashtirish;

- o'zining shahsiy o'rganish usullarini tashkil etish(o'rnatish);

- har bir muammolarni mustaqil yecha olishdan iborat.

Ushbu tayanch kompetensiyalar muntazam ravishda ta'limning ma'lum bir bosqichi va belgilangan o'quv predmeti uchun aniqlashtiriladi.

Hozirgi kunda mamlakatimiz ta'lim tizimida tajriba-sinov natijalari va izlanishlar asosida 5-9-sinflar uchun biologiya fanidan qo'shimcha tayanch kompetensiyalar ishlab chiqilgan.

Kommunikativ kompetensiyasi: A1,A1+

Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi «Umumiy o'rta ta'lim va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining umumta'lim fanlari bo'yicha o'quvchilarda kompetensiyani shakllantirishga yo'naltirilgan davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlari loyihalarining tajriba-tadqiqotini tashkil etish to'g'risida»

o'quvchi biologik tushunchaga ega bo'lishi, o'z ona tilida hamda birorta xorijiy tilda dastlabki tushunchalarni ishlata olish. Mavzu bo'yicha tavsiya etilgan o'quv topshiriqlari va o'qituvchining savollariga yozma va og'zaki javob berishda ta'lim olayotgan til me'yorlariga rioya qilish; kichik guruhlar bilan ishlash jarayonida faol ishtirok etish;

maktab, mahalla, jamoat joylari, oilada, sinfda o'rtoqlari bilan ma'naviy-axloqiy meyorlarga amalda qilgan holda muloqotga kirishish.

Axborot bilan ishlash kompetensiyasi(A1), A1+

o'quvchi biologiya faning yangiliklari, rivojlanishi bo'yicha respublikamizda amalga oshirilayotgan ishlar haqidagi ma'lumotlarni ilmiy-ommabop materiallardan foydalanib, zarur ma'lumotlarni izlab topa olishi;

darslikning kirish qismida berilgan ko'rsatmalar asosida o'rganilgan mavzu matniga reja tuza olish;matndan foydalanib, savollarga javob topish, amaliy xarakterdagi topshiriqlarni bajara olish;

mediamanbalardan izlab topilgan mayvumotlarni saralash, qayta ishlash, saqlash, ulardan samarali foydalana olish.jadval, diagramma, sxemalar tuza olish, tushuncha, qoidalarni topa olish, media vositalardan hayvonot olami haqidagi ma'lumotlar va axborotlarni izlab topa olish.

O'zini-o'zi rivojlantirish kompetensiyasi: (A2), A2+

biologiya darslari, darsdan tashqari ishlar, sinfdan tashqari mashg'ulotlarda faol ishtirok etish;

tabiatda o'z xatti-harakatlari bilan o'zini nazorat qila olish;

o'zini o'zi ma'naviy, ruhiy va intellektual rivojlantirishi, hayot davomida mustaqil holda o'qib-o'rganishi, bilim va tajribani muntazam oshirib borishi zarur.

Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi: (A2), A2+

o'quvchi biologiya fanining ilmiy-amaliy soha ekanligini, uning inson va

tabiatdagi ahamiyatini anglash, biologiya fani o'rganadigan obyekt, hodisa, jarayonlarni, tirik organizmlar ustida kuzatish va tajribalar olib borish;

jamiyatda o'z o'rnini bilgan holda tabiatdagi voqea va jarayonlarga daxldorlikni his etish.

tirik organizmlarning o'ziga xos jihatlarini bilishi, ularning salbiy tomonlarini o'zidan kichik bo'lgan yoshlarga o'rgatish jarayonida faol ishtirok etishi.

Milliy va umummadaniy kompetensiya: (A2), A2+

biologiya darslari, darsdan tashqari ishlar, sinfdan tashqari mashg'ulotlarda ta'lim va tarbiyaning uzviyligiga, estetik va ahloqiy tarbiyaga etibor qaratish;

insonlarga nisbatan mehr-muruvvat, saxiylilik, o'zgalarning dunyoqarashini hurmat qilishi;

madaniy meyorlarga va sog'lom turmush tarziga amal qilish;

badiiy-ijodiy qobiliyatlarini namoyish qila olishi (turli grafik rasmlar, referatlar, xabarlarining dizayni).

Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasi: (A2), A2+

o'quvchi kattalashtirib ko'rsatuvchi asboblarni va buyumlarni necha marta kattalashtirishini hisoblay olishi, mikroskoplar bilan ishlay olish qobiliyatlarini rivojlantirishi;

fanga doir masala va mashqlarni mustaqil ravishda yecha olishi, standart topshiriqlarni bajara olish;

hisob-kitoblarga asoslangan holda shaxsiy, oilaviy, kasbiy va iqtisodiy rejalarini mustaqil tuza olish; shaxsiy, ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlarda hisob-kitob bila nish yuritish;

hayot mobaynida turli formula, model, chizma, grafik va diagrammalarni o'qiy olish va undan foydalana olish;

mehnat unumdorligini oshiradigan, inson mehnatini yengillashtira oladigan va qulay shart-sharoitga olib keladigan fay va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda ulardan foydalana olishdan iborat.

Xullas, o'qitish insonlarda ularga hayot kechirishning yangi axborot muhitida, jumladan o'qitishning zamonaviy axborot texnologiyalaridan keng foydalanish sharoitlarida ta'lim olish uchun hamda yangi yaxlit olamni tushunish va axborot dunyoqarashi uchun zarur bo'ladigan yangi kompetentliklarni shakllantirishni ta'minlashi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ta'limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish. Pedagogik dasturiy vositalar. Ma'ruza matni. motm.tma.uz/site/wr-sontent/.../09/3-2-1-MA'RUZA.pdf.
2. Robert IV. Новые информационные технологии в обучении: didakticheskie problemy i perspektivy ispolzovaniya // Informatika i obrazovanie. — 1991. — № 4. — S. 18—25.
3. Smirnov S.D. Pedagogika i psixologiya vysshego obrazovaniya: ot deyatelnosti k lichnosti: Uchebnoe posobie dlya stud. vyssh. peda. ucheb. zavedeniya. — M.: Akademiya, 2003. — 304 s.
4. Рахманова, Дилбар Зикриёевна Развитие творческих способностей будущих учителей начальных классов в процессе педагогической практики : диссертация ... кандидата педагогических наук : 13.00.01 Душанбе 2013 <http://dlib.rsl.ru>
5. SHalaev I.K. Motivatsionnoe programmo-selevoe upravlenie: teoriya, texnologiya, praktika: Uchebnoe posobie po psixologii upravleniya. 2-e izd. pererab. — Barnaul: BGTU, 2001. — 263 s.

10-11- SINF O'QUVCHILARIDA NUTQ KO'NIKMALARINI OSHIRISHNING ZAMONAVIY USULLARI

QAMBAROVA DILNOZA MUSAQULOVNA

Amaliy fanlar kafedrası o'qituvchisi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
3-ingliz tili fakulteti

Annotation. Mazkur maqolamizda 10-11- sinf o'quvchilarida nutq ko'nikmalarini rivojlantirish jarayonini samarali tashkil etish usullariga xususida. O'quvchilarning nutqiy ko'nikmalarini shakllantirishdagi zamonaviy usullar ta'lim jarayonida muhim o'rin tutadi, chunki u nafaqat kommunikativ madaniyatni rivojlantiradi, balki tanqidiy va ijodiy fikrlashni ham oshiradi. Maqolada rolli o'yinlar, muhokamalar, adabiy asarlarni tahlil qilish, interfaol mashqlar va ijodiy topshiriqlar kabi samarali usullar tahlil qilinadi. Bu usullar o'quvchilarning og'zaki va yozma nutq ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi, bu esa ularning kelajakdagi shaxsiy va kasbiy muvaffaqiyatlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: nutq malakalari, yuqori sinf o'quvchilari, kommunikativ madaniyat, rolli o'yinlar, munozaralar, tanqidiy fikrlash, ijodiy topshiriqlar, nutq texnikasi, tarbiya usullari.

Nutq kompetensiyalari: tinglab tushunish, eshitish, o'qish, yozish deyarli har bir ona tili darsida shakllanadi. Ona tilini o'qitishda o'qituvchining asosiy vazifalaridan biri o'quvchilarda nutqiy ko'nikmalarining rivojlanishini nazorat qilish, shuningdek, o'quvchilarda nutqiy kompetensiyalarning o'sishidagi "ortda qolish"ni aniqlash, interfaol usullardan foydalanish va bu borada muntazam ish olib borishdan iborat. ularning bu boradagi xato va kamchiliklari, bu kamchiliklarni o'z vaqtida bartaraf etish. O'quvchilarni so'zlarning imlosi bo'yicha imlo lug'ati bilan ishlashga, nusxa ko'chirish mashqlarini bajarishda o'rganish va esda saqlashga, so'zlarning semantik tuzilishiga oid izohli lug'atlar bilan ishlashga, omonim va sinonim lug'atlar bilan ishlashga o'rgatish kerak. Darsning yakuniy qismida bunga vaqt ajratsa, o'qish va yozish mashqlariga alohida e'tibor qaratsa, nutq kompetensiyalari yaxshilanadi. Albatta, bu jarayon o'qituvchidan birgina darslik bilan cheklanib qolmasdan, tadqiqot olib borishni, qo'shimcha ilmiy adabiyotlar bilan ishlashni, zamonaviy va ilg'or usullardan foydalanishni talab etadi. M.Mahmudovning

fikricha, "yoshlarning tafakkuri, tafakkuri, xotirasi, qobiliyatini rivojlantirish" jamiyat taraqqiyotida tarbiyaning muhim vazifalaridan biri sifatida e'tirof etilgan [3]. Yoshlarning tafakkuri, tafakkuri, qobiliyatini turli sohalarda rivojlantirish jamiyatda tub o'zgarishlar va to'ntarishlar yaratishda alohida ahamiyatga ega. O'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini shakllantirishda o'qituvchi tomonidan darsga jiddiy yondashish zarurligi Sh. Sariyev tadqiqoti. "O'qituvchining o'qish modeliga ko'ra, o'quvchilar to'g'ri va ifodali o'qishni o'rganadilar. Darsda matnni o'qish uchun o'qituvchi puxta tayyorgarlik ko'rishi, mazmunini chuqurroq tushunishga intilishi, matnning ayrim qismlari qanday o'qilishi kerakligini aniqlashi kerak. O'qituvchi ma'lum tovushlar, bo'g'inlar va so'zlarni qanday o'qish kerakligini tushuntirgandan so'ng, o'quvchilar matnni navbat bilan o'qiydilar. O'qituvchi ularni nazorat qiladi va tuzatadi" [3]. O'qituvchi o'quvchilarga so'zlarni risoladagidek o'qishga, so'zlarni o'qishda intonatsiya va urg'uga e'tibor berishga, gapdagi leksik birliklarni aniq va ravon talaffuz qilishga o'rgatsa, o'quvchilarning o'qish texnikasini o'zlashtirishdagi faolligi faol

holatga o'tadi. Qayta o'qish - o'qish texnikasini o'zlashtirishda samarali nutq faoliyati. Bir marta o'qilgan matn talabaga yetarlicha tushuncha va bilim bermasligi mumkin. O'qish faoliyatini qiziqarli tashkil etish ularni chuqur bilim olishga yo'naltiradi. Muntazam ravishda kitob o'qish, ilmiy va adabiy adabiyotlarni o'qish ma'lum motivlarni o'z ichiga oladi.

Binobarin, yuqoridagi mulohazalar asosida o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda quyidagi omillarni keltirish mumkin:

- o'quv rejasida berilgan mavzular bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish;
- talabalarning lingvistik kompetensiyalarini rivojlantirish;
- nazariy bilimlarni mustahkamlash va mashqlar va topshiriqlarni bajarish orqali nutqni takomillashtirish;
- ona tili darsligida berilgan matn va lug'at ustida muntazam ishlash;
- ona tili darslarida ilg'or texnologiyalar va zamonaviy metodlar asosida izchil matnlar tuzish va yozish ko'nikmalariga e'tibor berish;
- ilmiy qarashlar va badiiy ifodalarni izohlash, ularga subyektiv munosabat bildirish va mantiqiy fikrlash malakalarini shakllantirish [4].

Texnologiyalar hayotimizning bir qismiga aylangan desak mubolag'a bo'lmaydi. Ta'lim texnologiyalari yosh bolalarda nutqni to'g'ri rivojlantirishga katta hissa qo'shadi. Buning sababi shundaki, o'quvchilar eshitgan va tinglagan narsalarga asoslanib, nutqini o'zgartirish va tuzatishga harakat qilishadi. Shuning uchun yosh o'quvchilarda, ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutqni rivojlantirishga alohida yondashish kerak. Talabalarning nutqi aniq va ravon bo'lishi kerak. Aniq bo'lmagan nutq o'quvchilarning kelajakdagi ishlariga, suhbatlariga va muloqotiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Nutqning to'g'ri rivojlanishida ona tilining o'z

ham beqiyos. Shunday ekan, o'quvchilarni ona tilida haqiqiy suhbat qura oladigan vaziyatlarni yaratish, ularni o'z ona tilida ravon so'zlasha oladigan qilib tarbiyalash zarur [1].

Talabalarning nutqiy malakalarini rivojlantirishga qaratilgan bir qancha interfaol usullar mavjud. Agar darslarda faqat bitta narsa bo'lsa, unda talabalar juda charchashadi. SHuning uchun o'quvchilar turli usullar yordamida nutqiy ko'nikmalarini rivojlantirishlari kerak. "Hikoya" usuli. Ushbu interfaol usulda o'qituvchi doskaga bir nechta so'zlarni yozadi. Masalan: kitob, soat, yomg'ir, adabiyot va hokazo.. O'quvchilar mustaqil ravishda shu so'zlar asosida hikoya tuzib, aytib berishlari kerak. Shu tarzda o'tkaziladigan dars o'quvchilar nutqini rivojlantirishga katta yordam beradi. Talabalarning fikrlash qobiliyati, ijodkorligi va nutqi ham rivojlana oladi. O'quvchilar nutqini rivojlantirish maqsadida nafaqat interfaol usullardan, balki turli o'yinlardan ham foydalanish mumkin. "Sayohat" o'yini. Ushbu o'yinda o'quvchilardan maktab yoki uydan ma'lum bir joyga boradigan yo'lni tasvirlash so'raladi. Talabalar bir necha kun davomida "ob'ekt" ni mustaqil ravishda kuzatib boradilar va bu haqda o'qituvchilariga aytib berishlari kerak. Mehnatsevarlik, zukkolik, kuzatuvchanlik, atrof-muhitga e'tiborni talab qiladigan bu o'yin Vatanga muhabbat, tabiatga muhabbat, atrof-muhitga ishonch tuyg'ularini tarbiyalashi mumkin. Xulosa qilib aytganda, darslar ana shu interfaol o'yin va usullardan foydalangan holda o'tkazilsa, o'quvchilarning nutqiy ko'nikmalari yaxshilanadi, so'z boyligi oshadi, mustaqil fikrlash saviyasi shakllanadi. Agar bolaning nutqi boy va to'g'ri bo'lsa, unga o'z fikrlarini aytish osonroq bo'ladi va uning voqealarni tushunish qobiliyati kengroq bo'ladi.

Aksincha, bolaning tushunarsiz nutqi uning odamlar bilan munosabatlarini murakkablashtiradi va ko'pincha uning xarakterida og'ir iz qoldiradi [2]. Yaxshi rivojlangan nutq jamiyatda inson faoliyatining

muhim vositalaridan biri bo'lib xizmat qiladi. Talabalar uchun esa nutq maktabda muvaffaqiyatli o'qish uchun vosita hisoblanadi. Hozirgi kunda yuqori sinf o'quvchilarida nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirish ta'lim jarayonida katta ahamiyatga ega. Nutq madaniyati va kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirish nafaqat o'quv jarayoni, balki kelajakda o'quvchilarning shaxs sifatida shakllanishida ham asosiy omil hisoblanadi. Ushbu maqolada yuqori sinf o'quvchilarida nutq ko'nikmalarini oshirishning samarali usullari va ulardan foydalanish usullari tahlil qilinadi. Yuqori sinf o'quvchilarida nutq ko'nikmalarini rivojlantirish nafaqat tarbiyaning muhim vazifasi, balki ularda kommunikativ madaniyatni shakllantirishning asosidir. Zamonaviy pedagogik uslub va yondashuvlardan foydalanish bu jarayonni sezilarli darajada samaraliroq qiladi. Shuning uchun o'qituvchilar nutq malakalarini oshirishga qaratilgan amaliy mashg'ulotlarni doimiy ravishda rejalashtirishlari va bu borada o'quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratishlari kerak [5].

Nutq qobiliyatlarini rivojlantirish har bir insonning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishi uchun zarurdir. Bu ko'nikmalar o'quvchilarga o'z fikrlarini aniq va ravshan ifodalashga, boshqalar bilan samarali muloqot qilishga, murakkab mavzularni tushuntirishga yordam beradi. Nutq qobiliyatlarini rivojlantirish orqali talabalar tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradilar, bu esa o'quv va hayotiy muvaffaqiyatlarga yo'l ochadi. Yaxshi rivojlangan nutq qobiliyatlari insonning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va ijtimoiy muhitda faol ishtirok etishga yordam beradi. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning madaniyat va bilimga bo'lgan qiziqishini oshirib, o'z fikrlarini erkin va samarali ifoda etish imkoniyatini beradi. Nutq qobiliyatlarini rivojlantirish talabalarning kelajakdagi kasbiy

muvaffaqiyatlarida ham muhim rol o'ynaydi, chunki yaxshi nutq muloqotning asosidir. Ta'limning dastlabki bosqichlarida boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq kompetensiyasini rivojlantirish ularning akademik, ijtimoiy va shaxsiy o'sishining asosidir. Samarali og'zaki muloqot nafaqat asosiy mahorat, balki turli sohalarda muvaffaqiyatga erishish katalizatoridir. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining har tomonlama rivojlanishida muhim rol o'ynaydigan nutq kompetensiyasini rivojlantirish bilan bog'liq maqsad va vazifalar ko'rib chiqiladi. Ta'limning jonli gobelenida har bir dars, faoliyat va o'zaro ta'sir orqali bitta asosiy ip to'qiladi - nutq ko'nikmalarini rivojlantirish. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun fikrni ifodalash, his-tuyg'ularini ifodalash va mazmunli suhbatlarga kirishish qobiliyati sinfdan tashqarida ham mavjud. Ushbu maqola bizning eng yosh talabalarimiz orasida og'zaki kompetentsiyani rivojlantirishga xos bo'lgan maqsad va vazifalarni o'rganadi. Og'zaki kompetentsiyani rivojlantirishning asosiy maqsadi - malakali kommunikatorlarni yaratishdir. Og'zaki so'z kuchli vosita bo'lib, boshlang'ich sinf o'quvchilarining samarali muloqot qilish qobiliyatini oshirish ularning ta'lim sayohati uchun zamin yaratadi [6]. Og'zaki kompetentsiya akademik muvaffaqiyatning kalitidir. O'z fikrini erkin ifoda eta oladigan o'quvchilar sinfdagi munozaralarda qatnashish, murakkab mavzularni tushunish va turli og'zaki baholashda yaxshi natijalarga erishish uchun ko'proq moslashtirilgan. Akademik sohalardan tashqari, og'zaki kompetentsiya ijtimoiy ravonlik uchun ko'prikdir. Fikr va his-tuyg'ularni ifoda etish qobiliyati shaxslararo ijobiy munosabatlarni rivojlantiradi, tengdoshlar bilan hamkorlikni rag'batlantiradi va maktab jamoasiga tegishlilik tuyg'usini rivojlantiradi. Nutq qobiliyatini rivojlantirish tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bilan birga kechadi. Fikrlarni og'zaki ifodalash o'quvchilarni o'z

fikrlarini tartibga solish, ma'lumotlarni tahlil qilish va mantiqiy dalillarni taqdim etishga undaydi - umrbod ta'lim olish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar. Nutq qobiliyatlari o'ziga ishonchni mustahkamlash uchun katalizator bo'lib xizmat qiladi. O'quvchilar o'z fikrlarini og'zaki ifoda etish imkoniyatini his qilsalar, ular darsda qatnashish, o'z g'oyalarini baham ko'rish va sinfdan tashqari mashg'ulotlarda ishtiyoq bilan qatnashish ehtimoli ko'proq bo'ladi. Ko'pgina usullar o'yin elementlarini va rol o'ynash mashqlarini o'z ichiga oladi. Bu bolalarning til ko'nikmalarini rivojlantirishi va bir-biri bilan muloqot qilishi mumkin bo'lgan o'yin muhitini yaratadi. O'yinlar so'z boyligini, to'g'ri diksiyani va artikulyatsiyani rivojlantirishga yordam beradi. Ayrim usullar nutq faoliyati orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan. Talabalar ma'lumotni tahlil qilishni, o'z fikrlarini ifodalashni va o'z nuqtai nazarini muhokama qilishni o'rganadilar. Bunday yondashuv nafaqat nutqni, balki kognitiv qobiliyatlarni ham shakllantirishga yordam beradi. Boshlang'ich sinflarda nutq kompetensiyasini rivojlantirishning zamonaviy usullari innovatsion yondashuvlar, o'quvchilarning faolligiga e'tibor berish va individual xususiyatlarni hisobga olish bilan tavsiflanadi. Texnologik, o'yin elementlarining kombinatsiyasi va real hayotiy vaziyatlardan maqsadli foydalanish talabalarda zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatli muloqot qilish uchun zarur bo'lgan muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishi mumkin. Nutq kompetensiyasini rivojlantirishning samarali jarayonini loyihalash izchil va tizimli tadqiqot metodologiyasini talab qiladi. Quyida ushbu sohadagi ilg'or tadqiqotlar uchun asos bo'lishi mumkin bo'lgan metodologiya keltirilgan. Birinchi bosqich muayyan aniq muammolarni aniqlashni o'z ichiga oladi. Bu nutq kompetensiyasining rivojlanish darajasini baholash, asosiy muammolarni aniqlash, shuningdek, ta'lim jarayonida erishilishi

kerak bo'lgan aniq maqsadlarni belgilashni o'z ichiga olishi mumkin [6]. Mavjud vaziyatni tahlil qilish boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq kompetensiyasini rivojlantirishning mavjud uslubiy, o'quv dasturi va pedagogik yondashuvlarini o'rganishni o'z ichiga oladi. Ushbu bosqich mavjud amaliyotdagi taraqqiyot va muammolarni aniqlashga yordam beradi.

Ob'ektiv ma'lumotlarni olish uchun iskala loyihalarida qo'llaniladigan tadqiqot usullarini aniqlash. Bularga kuzatish, test, intervyular, shuningdek tekshirish malakasi darajasini o'lchash uchun standartlashtirilgan testlar kiradi. Tasdiqlangan tadqiqot tahlillari asosida sizning kompetensiyangizni rivojlantirish uchun zamonaviy usullar, texnologiyalar va yondashuvlarni o'z ichiga olgan o'quv dasturlari ishlab chiqiladi. Dastur sinfdan va darsdan tashqari mashg'ulotlarni o'z ichiga olishi mumkin. Loyihalash jarayonini amalga oshirish eksperimental bosqichda sodir bo'ladi. Bu erda ishlab chiqilgan dasturlarda ko'zda tutilgan darslar, mashg'ulotlar va boshqa o'quv shakllari o'tkaziladi. Eksperimental bosqich tugagandan so'ng, olingan ma'lumotlar tahlil qilinadi.

Talabalarning nutq kompetensiyasidagi o'zgarishlar baholanadi. Agar kerak bo'lsa, o'qitish usullari va dasturlari tuzatiladi. Yakuniy bosqich - tasdiqlangan tadqiqotlar asosida tavsiyalarni shakllantirish. Jarayon tavsifi, natijalarni tahlil qilish, tomonlarning muammolari va muammolarini aniqlash, shuningdek jarayonni yanada rivojlantirish bo'yicha tavsiyalarni o'z ichiga olgan hisobot tuziladi. Ushbu metodologiya jarayonni tadqiq qilish va loyihalash, kontent kompetensiyasini rivojlantirish uchun kompleks va tizimli yondashuvni ta'minlaydi. Shuni ta'kidlash kerakki, jarayon dinamik va eng yaxshi natijalarga erishish uchun muntazam monitoring va tuzatishni talab qiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq kompetensiyasini rivojlantirish jarayonini loyihalashning hozirgi

holati bo'yicha tahliliy xulosa bir nechta muhim jihatlarni ajratib ko'rsatadi [7]. Zamonaviy ta'lim dasturlari nutq qobiliyatlarini rivojlantirish uchun texnologiyadan faol foydalanadi. Interaktiv ilovalar, onlayn resurslar va dasturlar bolalarga o'yin orqali o'rganishga yordam beradi, bu esa o'rganishga qiziqish uyg'otadi va o'quv jarayonini faollashtiradi.

Yuqori sinf o'quvchilari bilan ishlashda ularning yoshining psixologik xususiyatlarini hisobga olish juda muhimdir. Bu davrda o'quvchilar mustaqil fikrlashga intiladi, o'z fikrini ifoda etishga moyil bo'ladi, ijtimoiy munosabatlarda faol bo'ladi. Yuqori sinf o'quvchilariga nutq mahorati nafaqat o'quv jarayonida, balki hayotda, kelajakdagi kasb-hunar va ijtimoiy faoliyatda ham muhim ahamiyatga ega ekanligini misollar orqali tushuntirish zarur. Taniqli kishilar nutqining ta'sirchanligi yoki yaxshi nutq tufayli erishilgan yutuqlarga misollar keltirish orqali ularni rag'batlantirish mumkin. Bu yoshdagi talabalar shaxs sifatida tan olinishni xohlashadi. Ularning fikrlari, his-tuyg'ulari va qiziqishlariga e'tibor berish muhimdir. Darslarni o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda shaxsiylashtirilgan usullarda tashkil etish samaralidir. O'quvchilarga o'z fikrlarini erkin ifodalash imkoniyatini berish muhim. Buning uchun savol-javob, erkin bahs-munozaralar, qisqacha ma'ruzalar tayyorlash, taqdimotlar o'tkazish kabi tadbirlar tashkil etilishi kerak. Bu ularni nutq orqali fikr bildirishga o'rgatadi va o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi. Yoshlar texnologiyaga yaqin ekan, nutq kompetensiyasini o'rgatishda zamonaviy vosita va platformalardan foydalanish yaxshi samara bermoqda. Masalan, podkastlar, videolar, nutq mashqlari uchun maxsus ilovalar yoki ijtimoiy tarmoqlar tashkil etilishi mumkin. O'quvchilarni tanqid qilishdan ko'ra, xatolarni tushuntirish va tuzatish orqali o'quv jarayonini qo'llab-quvvatlash zarur. Ochiq va hurmatli muhit ularga o'zlarini erkin his qilishlariga

imkon beradi. Yuqori sinf o'quvchilarining ruhiy holati o'zgaruvchan bo'lishi mumkin. Shuning uchun nutqiy malaka ustida ishlash jarayonida ularga sabr-toqat va bag'rikenglik bilan yondashish kerak. Muvaffaqiyatsizliklarni tabiiy deb qabul qilish va ularni rivojlanishning bir qismi sifatida tushuntirish muhimdir.

Zamonaviy dasturlar nafaqat nutq mexanikasiga, balki muloqot va tahlil orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga ham e'tibor beradi. Bolalar tanqidiy fikrlashni, samarali muloqot qilish uchun muhim bo'lgan ma'lumotlarni tinglashni va tahlil qilishni o'rganadilar [7]. Barcha dasturlar bolalarning individual xususiyatlarini, jumladan, bir nechta tillarni, dialektlarni va madaniy kelib chiqishini hisobga oladi, bu esa chuqurroq va kengroq o'rganish tajribasiga imkon beradi. Boshlang'ich sinf o'quvchisining nutq kompetensiyasini rivojlantirish jarayonining zamonaviy dizayni ta'lim va real vaziyatlar o'rtasidagi chambarchas bog'liqlikka qaratilgan, turli xil ta'lim usullarini qo'llab-quvvatlaydi va bolaning individual xususiyatlariga e'tibor beradi. Bu mazmunli ko'nikmalarni yanada to'liq va chuqurroq o'zlashtirish imkonini beruvchi yanada samarali o'rganish strategiyasini yaratadi. Talabalarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda mutaxassis o'z bilimini doimiy ravishda boyitadi, yangi ma'lumotlarni o'rganadi, muhim nutq talablari, tovushlar va ularning amaliyotda qo'llanilishini tushunadi, o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga oladi, ularga fonetika, tovushlar, tovushlarga xos xususiyatlarni o'rgatadi. o'zgartirish holatlari, fonetik tahlil va ularning qo'llanilishi. Keling, kompetensiya turlariga murojaat qilaylik. Nutq kompetensiyasi - bu nutqiy munosabatlarda faollik ko'rsatish, ko'nikmalarga ega bo'lish, nutqni rivojlantirish, ravon so'zlasha olish, gapirish qobiliyatidir. O'quvchilarni so'zlarning yozilishi bo'yicha imlo lug'ati bilan ishlash, transkripsiya mashqlarini bajarishda o'rganish va esda saqlash, so'zlarning ma'no

tuzilishi bo'yicha izohli lug'atlar bilan ishlash, omonim va sinonim lug'atlar bilan ishlashga o'rgatishdir. Darsning yakuniy qismida bunga vaqt ajratsa, o'qish va yozish mashqlariga alohida e'tibor qaratsa, lingvistik

va pedagogik kompetensiyalari yaxshilanadi. Albatta, bu jarayon bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisidan birgina darslik bilan cheklanib qolmasdan, izlanish va qo'shimcha ilmiy adabiyotlar bilan ishlashni taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Т.: Ўзбекистон.2016. – 146
2. Маҳмудов М.Болаларнинг ўқув мақсади– таълимни илмий лойиҳалаш омили// Халқ таълими. –2005. –№5. –49 б
3. Сариев Ш.У.Бошланғич синф ўқиш дарсларида матн устида ишлаш орқали нутқ ўстириш назарияси ва амалиёти (1-, 2-синф материаллари мисолида): Пед. фан. номз. дисс. –Т.:2020.
4. Тўхлиев Б., Шамсиева М., Зиёдова Т. Ўзбек тили ўқитиш методикаси. –Т.: Янги аср авлоди, 2006.
5. Юсупова Ш.Ж. Она тили таълими самарадорлигини ошириш ва илғор педагогик технологияларни жорий этиш. Пед. Фан. Ном-ди дисс. - Тошкент: ТПДИ, 1998.
6. Юсупова Ш.Ж. Ҳозирги ўзбек адабий тили дарсларида ўқувчилар тафаккурини ўстиришнинг илмий-методик асослари: Пед. фан доктори ... дисс.- Тошкент: ТДПИ, 2005.
7. Ҳамраев Ғ.Ҳ. Умумий ўрта таълим тизимида фонетикага доир ўқув материалларининг методик таъминотини такомиллаштириш: Пед. фан. док. (PhD) дисс.... – Самарқанд: 2019.

SUV XO'JALIGI VA MELIORATSIYA YO'NALISHI TALABALARIGA FANLARNI O'QITISHDA ZAMONAVIY AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH AFZALLIKLARI

A.X.BOYMURODOV,

ChDPU, Informatika va axborot texnologiyalari kafedrası v.v.b. dosenti

M.D.SOBIROVA

ChDPU magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada suv xo'jaligi va melioratsiya yo'nalishi talabalariga fanlarni o'qitishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyati va usullari o'rganilgan. Suv resurslarini boshqarish va melioratsiya jarayonlarini samarali o'rgatish uchun zamonaviy texnologiyalar, jumladan, kompyuter dasturlari, multimedia materiallari, interaktiv ta'lim platformalari va masofaviy o'qitish tizimlaridan foydalanish imkoniyatlari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim texnologiyalari, Masofaviy ta'lim, Interaktiv o'qitish, Multimedia resurslari, Onlayn platformalar, Simulyatsiya, Ma'lumotlar tahlili, GIS (Geografik Axborot Tizimlari), E-learning, Virtual laboratoriyalar, Ma'lumotlar bazalari,

Аннотация. В данной статье рассматривается значение и методы использования современных информационных технологий в преподавании наук студентам водного хозяйства и мелиорации. Показаны возможности использования современных технологий, в том числе компьютерных программ, мультимедийных материалов, интерактивных образовательных платформ и систем дистанционного обучения, для эффективного обучения управлению водными ресурсами и мелиоративным процессам.

Ключевые слова: Образовательные технологии, Дистанционное обучение, Интерактивное обучение, Мультимедийные ресурсы, Онлайн-платформы, Моделирование, Анализ данных, GIS (Географические информационные системы), E-learning, Виртуальные лаборатории, Базы данных

Annotation. This article examines the importance and methods of using modern information technologies in teaching sciences to students of water management and land reclamation. It shows the possibilities of using modern technologies, including computer programs, multimedia materials, interactive educational platforms and distance learning systems, for effective teaching of water resources management and land reclamation processes.

Key words: Educational technologies, Distance learning, Interactive learning, Multimedia resources, Online platforms, Modeling, Data analysis, GIS (Geographical information systems), Electronic learning, Virtual laboratories, Base data,

Kirish

Zamonaviy dunyoda axborot texnologiyalari (AT) ta'lim jarayonida muhim rol o'ynaydi. Ular o'qituvchilar va talabalar o'rtasida samarali muloqot o'rnatishga, fanlarni o'rganishda motivatsiyani oshirishga va ta'lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi. Suv xo'jaligi va melioratsiya sohalarida AT yordamida o'qitish jarayonini yanada samarali tashkil etish imkoniyatlarini ko'rib chiqamiz. Zamonaviy axborot texnologiyalari o'quv

jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilish, talabalar uchun mustaqil o'qish va tadqiqotlar olib borish imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga, ularning axborotga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Ushbu texnologiyalar yordamida talabalarga murakkab mavzularni yanada osonroq tushunishga yordam beradigan vizual va interaktiv materiallar taqdim etilishi mumkin.

Bundan tashqari, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish o'quv

jarayonini individualizatsiyalashga, talabalarning o'zaro hamkorligini oshirishga va ularni zamonaviy ish sharoitlariga tayyorlashga imkon beradi. Shu bilan birga, ushbu texnologiyalar orqali o'qituvchilar o'quvchilarni baholash va ularning o'qish jarayonini kuzatish imkoniyatlarini ham kengaytirishi mumkin.

Asosiy qism

1. Zamonaviy axborot texnologiyalarining turlari:

o Elektron darsliklar va resurslar: O'quvchilar uchun elektron darsliklar, video darslar, interaktiv modullar va boshqa resurslar taqdim etiladi. Bu materiallar talabalarni qiziqtirish va mavzuni yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

o Online platformalar: Moodle, Google Classroom va Zoom kabi platformalar orqali masofaviy ta'lim tizimlarini joriy etish mumkin. Bu orqali talabalar o'z uylaridan chiqmasdan, darslarga qatnashishlari va o'qituvchilar bilan aloqada bo'lishlari mumkin.

o Simulyatorlar va interaktiv dasturlar: Suv xo'jaligi va melioratsiya sohasida ishlatiladigan simulyatorlar yordamida talabalar real sharoitlarda qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishlari mumkin.

2. Axborot texnologiyalarining ta'lim jarayonidagi afzalliklari:

o Individual yondashuv: AT yordamida o'quv jarayonini shaxsiylashtirish mumkin, bu esa har bir talabaga o'z ehtiyojlariga mos ta'lim olish imkonini beradi.

o Interaktivlik: Darslar interaktiv shaklda o'tkazilganda, talabalar faol ishtirok etishga, savol berishga va fikr almashishga ko'proq qiziqishadi.

o Ma'lumotlarni tez va oson olish: AT yordamida talabalar kerakli ma'lumotlarni tez va oson topa olishadi, bu esa ularning o'qish jarayonini yengillashtiradi.

3. ATni o'qitishda qo'llash misollari:

o Video darslar: Suv resurslarini boshqarish yoki melioratsiya jarayonlari

haqida video darslar tayyorlash va ulardan foydalanish.

o Interaktiv viktorinalar: Dars davomida o'tilgan materiallar asosida interaktiv viktorinalar o'tkazish orqali talabalar bilimlarini baholash va mustahkamlash.

o Forumlar va muhokama platformalari: Talabalar o'zaro fikr almashishi, muammo yechish jarayonida bir-birlaridan o'rganishi uchun forumlar tashkil qilish.

Dars mashg'ulotlarida talabalarni tabiiy shraitga chiqmasdan suv xo'jaligi va melioratsiya sohasida ishlatiladigan simulyatorlar, asosan, suv resurslarini boshqarish, erning meliorativ holatini baholash va hosildorlikni oshirish maqsadida qo'llaniladi. Ushbu simulyatorlar ko'plab jarayonlarni modellashtirishga yordam beradi, jumladan:

1. Suv ta'minoti va taqsimoti: Bu simulyatorlar suv manbalarini baholash, ularni boshqarish va suv taqsimotini optimallashtirish uchun ishlatiladi. Misol uchun, SWAT (Soil and Water Assessment Tool) yoki MODFLOW suv oqimlarini modellashtirish uchun keng qo'llaniladi.

2. Erlik resurslarni boshqarish: Bu simulyatorlar erning meliorativ holatini, yerning unumdorligini va boshqa agronomik parametrlarni baholash uchun ishlatiladi. DSSAT (Decision Support System for Agrotechnology Transfer) kabi dasturlar, agrotexnik va meliorativ tadbirlarning samaradorligini tahlil qilishga yordam beradi.

3. Iqlim va ob-havo sharoitlari ta'siri: Iqlim o'zgarishlari va ob-havo sharoitlari er hosildorligiga ta'sir qiladi. CLIMEX va HYSPLIT kabi simulyatorlar iqlim sharoitlari va suv taqsimoti o'rtasidagi munosabatlarni baholashda yordam beradi.

4. Suv va erda ifloslanish: Ifloslanishni simulyatsiya qilish uchun ishlatiladigan dasturlar, masalan, QUAL2K, suv sifatini tahlil qilish va ifloslanish manbalarini aniqlash uchun foydalaniladi.

5. O'sish va hosildorlik modellarini tahlil qilish: CropSyst va APSIM kabi simulyatorlar ekinlarning o'sishini, hosildorlikni va suv sarfini baholashda yordam beradi.

SWAT (Soil and Water Assessment Tool) — bu suv va tuproq sifatini baholash va ularga oid tadqiqotlar uchun mo'ljallangan model. Ushbu model asosan qishloq xo'jaligi, gidrologiya, va ekotizim tadqiqotlarida qo'llaniladi. SWAT-ni dars mashg'ulotlarida qanday foydalanish mumkinligini ko'rib chiqaylik:

1. Teoretik bilim berish

- Modelning asoslari: Talabalarga SWAT modelining asosiy tamoyillari, u qanday ishlaydi, va qaysi parametrlarni hisobga olishini tushuntirish.

- Suvarish va tuproq muhofazasi: Suv va tuproq sifatini saqlash muhimligi haqida darslar.

2. Amaliy mashg'ulotlar

- Modelni yuklash va o'rnatish: SWAT modelini yuklash va o'rnatish jarayonini ko'rsatish. Talabalar modelni o'z kompyuterlarida o'rnatishlari uchun ko'rsatmalar berish.

- Ma'lumot to'plash: Talabalarga hududga oid ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilishni o'rgatish.

3. Simulatsiya va natijalar tahlili

- Simulatsiya yaratish: Talabalar bilan birga biror hudud uchun SWAT modelida simulatsiya yaratish.

- Natijalarni tahlil qilish: Olingan natijalarni qanday tahlil qilish va ularni grafik va jadval shaklida qanday taqdim etishni o'rganish.

4. Yana bir nechta tadqiqot loyihalari

- Case Study: Talabalarga mavjud tadqiqot loyihalari yoki natijalar ustida ishlashni taklif etish.

- Muammolarni hal qilish: Qishloq xo'jaligi va suv resurslari bilan bog'liq muammolarni hal qilish uchun SWAT modelidan foydalanish.

5. Interfaol mashg'ulotlar

- Gruplar bilan ishlash: Talabalarni kichik guruhlariga bo'lish va har bir guruhga o'z hududi uchun SWAT modelini ishlatib ko'rsatish.

- Prezantatsiyalar: Olingan natijalarni sinfda taqdim etish va muhokama qilish.

6. Qo'shimcha manbalar

- SWAT haqidagi adabiyotlar: Talabalarga SWAT modeliga oid kitoblar, maqolalar va onlayn manbalarni taqdim etish.

Bu yondashuvlar orqali talabalarga SWAT modelini o'rganish va amaliyotda qo'llash imkoniyatini berishingiz mumkin.

Simulyatorlar va interaktiv dasturlar, ta'lim va o'qitish jarayonida samarali vosita sifatida ishlatilishi mumkin. Ular talabalarga nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash imkonini beradi va o'qitish jarayonini qiziqarli va interaktiv qiladi. Quyida ularning foydalanishning ba'zi asosiy afzalliklari va misollari keltirilgan:

Afzalliklari:

1. Amaliy tajriba: Simulyatorlar talabalarga nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash imkonini beradi. Bu, masalan, muhandislik, tibbiyot yoki kimyo sohalarida juda muhim.

2. Xatolarni tuzatish: Interaktiv dasturlar yordamida talabalar xatolarini tezda ko'rish va tuzatish imkoniyatiga ega bo'lishadi, bu esa o'qitish jarayonini yaxshilaydi.

3. Qiziqarli o'qitish usuli: O'quvchilar uchun interaktiv simulyatorlar orqali o'qitish jarayoni qiziqarli va jalb etuvchi bo'ladi, bu esa o'qish motivatsiyasini oshiradi.

4. Ko'p funktsionallik: Simulyatorlar va dasturlar bir nechta vazifalarni bajarishga yordam beradi, masalan, analiz qilish, hisoblash, muammolarni hal qilish va h.k.

5. Tezkor natijalar: O'quvchilar natijalarni tezda ko'rishadi, bu esa o'rganish jarayonini tezlashtiradi.

Bu simulyatorlar ko'pincha GIS (Geographic Information Systems) bilan birga ishlatiladi, bu esa ularning qamrovini

va samaradorligini oshiradi. Shu bilan birga, ularning yordamida melioratsiya va suv xo'jaligi sohasidagi tadqiqotlar, rejalashtirish va qaror qabul qilish jarayonlarini yanada yaxshilash mumkin.

Suv xo'jaligi va melioratsiya sohalarida foydalaniladigan kompyuter dasturlari, asosan, suv resurslarini boshqarish, melioratsiya jarayonlarini optimallashtirish va nazorat qilish uchun mo'ljallangan. Quyida bu sohalarida ishlatiladigan ba'zi dasturlar va ularning imkoniyatlari haqida ma'lumot keltirilgan:

HydroCAD-Suv oqimlarini va suv to'plamlarini simulyatsiya qilish uchun mo'ljallangan dastur. U kanal va suv havzalari dizaynini yaratishda yordam beradi.

AutoCAD Civil 3D:

Muhandislik loyihalash uchun keng ko'lamli dastur bo'lib, suv inshootlarini (masalan, drenaj va melioratsiya tizimlari) loyihalash va modellashtirish imkoniyatini beradi.

ArcGIS-Geografik axborot tizimi (GAT) dasturi bo'lib, suv resurslarini boshqarish va analitik ishlov berish uchun keng ko'lamda vositalarni taqdim etadi. Bu dastur yordamida suv resurslari bo'yicha xaritalar tuzish va ularni tahlil qilish mumkin.

MIKE by DHI-Suv dinamikasini modellashtirishga ixtisoslashgan dastur bo'lib, suv oqimlari, suv sifati va gidravlik tizimlarni tahlil qilish imkoniyatini beradi.

HEC-RAS-Suv oqimlari va gidravlik muammolarni modellashtirish uchun ishlatiladi. U daryo va suv havzalari gidravlik analizini o'tkazishga yordam beradi.

SWMM (Storm Water Management Model):

Yuqori oqim va kanalizatsiya tizimlarini tahlil qilish uchun mo'ljallangan dastur. Bu dastur yordamida yomg'ir suvlarini boshqarish va drenaj tizimlarining samaradorligini oshirish mumkin.

PSS-Sincro-Suv resurslarini rejalashtirish

va boshqarish uchun integratsiyalashgan yechimlar taklif qiladi. Bu dastur melioratsiya va suv xo'jaligi loyihalarini boshqarishda yordam beradi.

Ushbu dasturlar suv xo'jaligi va melioratsiya sohalarida samaradorlikni oshirish, xarajatlarni kamaytirish va suv resurslarini to'g'ri boshqarish uchun zarurdir. Har bir dastur o'ziga xos imkoniyatlari va afzalliklariga ega, shuning uchun ularning to'g'ri tanlanishi muhimdir.

Darsh mashg'ulotlarida HydroCAD dasturidan foydalanish asosan, suv resurslarini boshqarish, gidrologik va gidravlik hisob-kitoblarni amalga oshirish uchun mo'ljallangan dasturiy ta'minotdir. Bu dasturda darsh mashg'ulotlarida quyidagi usullar va amaliyotlarni bajarish mumkin:

1. Gidrologik hisob-kitoblar:
 - o Yomg'ir rejimlarini hisoblash.
 - o Suv oqimining harakatini tahlil qilish.
 - o Suv toshqini va uning oldini olish chora-tadbirlarini rejalashtirish.
 2. Gidravlik tahlil:
 - o Oqimni tahlil qilish va uning tezligini hisoblash.
 - o Qayta ishlash va suv to'plash tizimlarini loyihalash.
 3. Suv to'plovchi va oqim tizimlari:
 - o Suv to'plovchi havzalarning dizaynini yaratish.
 - o Qayta ishlash tizimlari va drenaj tarmoqlarini loyihalash.
 4. Model yaratish:
 - o Gidrologik va gidravlik jarayonlarni modellashtirish.
 - o Qayta ishlash jarayonlarini simulyatsiya qilish.
 5. Hisob-kitob natijalarini tahlil qilish:
 - o Natijalarni vizualizatsiya qilish uchun grafik va diagrammalarni yaratish.
 - o Hisob-kitob natijalarini va tahlil qilish imkoniyatlarini ko'rib chiqish.
- HydroCAD dasturidan foydalanish jarayonida talabalarga amaliyotlar o'tkazish,

haqiqiy sharoitlarda suv boshqaruvi tizimlarini loyihalash va hisob-kitoblar o'tkazish kabi tajribalar berilishi mumkin. Dastur bilan ishlashni o'rganish uchun talabalarga darslar, ma'ruza va seminarlar o'tkazilishi tavsiya etiladi.

Suv xo'jaligi va melioratsiya – agrar sohada muhim o'rin tutuvchi fanlar bo'lib, bu sohalarida ta'lim berish hamda talabalar bilimlarini oshirish dolzarb masala hisoblanadi. Sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari ta'lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishga yordam beradi. Ushbu maqolada sun'iy intellekt asosida suv xo'jaligi va melioratsiya yo'nalishi talabalariga fanlarni o'qitish uchun yaratilgan dasturlar haqida so'z yuritamiz.

Sun'iy intellekt, kompyuterlar va dasturiy ta'minot yordamida insonning aql-idrok va o'rganish qobiliyatlarini simulyatsiya qilishga qaratilgan texnologiyalar yig'indisidir. Ta'limda SI dan foydalanish, o'quv jarayonini shaxsiylashtirish, talabalarining ehtiyojlariga mos keladigan o'qitish uslublarini taklif etish imkonini beradi.

Sun'iy intellekt asosida Suv xo'jaligi va melioratsiya yo'nalishi talabalariga fanlarni o'qitish dolzarb va innovatsion yondashuvlardan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv quyidagi bir necha afzalliklarga ega:

Moslashtirilgan o'qitish: Sun'iy intellekt yordamida talabalarining individual bilim darajasi va qobiliyatlarini tahlil qilish, ularga mos ravishda o'quv rejalarini tuzish mumkin. Bu esa har bir talabaga o'z ehtiyojlari asosida bilim olish imkoniyatini beradi.

O'zbekistonda suv xo'jaligi va melioratsiya yo'nalishidagi talabalarga o'qitish uchun quyidagi dastur va platformalar ishlab chiqilgan:

AI Based Learning Management Systems: Ushbu platformalar o'quvchilarga individual ta'lim rejalarini taqdim etadi. Sun'iy intellekt yordamida talabalar o'z kuchli va zaif tomonlarini aniqlab, shunga ko'ra o'qish

jarayonini tashkil qilishi mumkin.

Simulatsiya dasturlari: Suv resurslarini boshqarish va melioratsiya jarayonlarini simulyatsiya qilish imkonini beruvchi dasturlar, talabalarni amaliy ko'nikmalar bilan ta'minlaydi. Bu dasturlar orqali talabalar virtual muhitda turli xil vaziyatlarga duch kelishadi va real muammolarni hal qilish tajribasini orttirishadi.

Intelligent Tutoring Systems (ITS): Bu dasturlar o'quvchilarni o'qitishda sun'iy intellektdan foydalanib, individual yondashuvni ta'minlaydi. Talabalar o'zlarining bilim darajasiga mos keladigan muammolarni yechishadi va o'quv jarayonida ustozdan yoki dasturdan feedback olishadi.

Avtomatlashtirilgan tahlil va baholash: Sun'iy intellekt dasturlari talabalarining bilimlarini avtomatik tarzda baholashi, xatolarini tahlil qilishi va tezkor mulohazalar berishi orqali o'qituvchilarning ishini yengillashtiradi.

Interaktiv o'quv materiallari: Sun'iy intellekt orqali yaratilgan o'quv platformalari va dasturlari talabalarga an'anaviy darsliklardan tashqari, interaktiv mashqlar, simulyatsiyalar va 3D modellashtirish vositalaridan foydalanish imkonini beradi. Ayniqsa, Suv xo'jaligi va melioratsiya yo'nalishida dala sharoitlarini simulyatsiya qilish orqali ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Masofaviy ta'lim imkoniyatlari: Sun'iy intellekt asosidagi o'quv tizimlari orqali talabalar o'z vaqtida va joylashuvidan qat'i nazar, fanlarni o'rganishlari mumkin. Bu ayniqsa, malakani oshirish yoki qo'shimcha bilim olish uchun qulay hisoblanadi.

Prognoz qilish va optimallashtirish: Suv xo'jaligi va melioratsiya sohasida sun'iy intellekt yordamida darslar davomida turli tizimlarning samaradorligini prognoz qilish va optimallashtirish bo'yicha topshiriqlar bajarilishi mumkin. Masalan, suv resurslaridan samarali foydalanish, irrigatsiya tizimlarini

boshqarish va meliorativ choralarni amalga oshirish bo'yicha real sharoitlar tahlil qilinadi.

Suv xo'jaligi va melioratsiya yo'nalishi talabalariga sun'iy intellekt asosida fanlarni o'qitish uchun bir qator dasturlar va texnologiyalar mavjud. Ushbu dasturlar talabalarning o'qish jarayonini yanada samarali va interaktiv qilishga yordam beradi. Quyida ayrim misollar keltirilgan:

Adaptive Learning Systems: Ushbu tizimlar talabaning o'qish uslubini va bilim darajasini tahlil qilib, individual o'quv rejalari va materiallarni taklif etadi. Masalan, talaba qaysi mavzularda qiyinchiliklarga duch kelsa, tizim ularning ustida ko'proq ishlashni taklif qilishi mumkin.

Simulatsiya Dasturlari: Suv xo'jaligi va melioratsiya sohasida simulyatsiya dasturlari (masalan, GIS va hydrological modeling) talabalarni real hayot sharoitlarini tushunishga yordam beradi. Sun'iy intellektidan foydalanib, bu dasturlar o'rganish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishi mumkin.

Virtual O'qituvchi va Chatbotlar: Sun'iy intellekt asosida ishlab chiqilgan virtual o'qituvchilar yoki chatbotlar talabalarga tez-tez beriladigan savollarga javob berish va o'qish materiallari bo'yicha yordam berish imkonini beradi.

O'quv Tahlil Dasturlari: Talabalarning muvaffaqiyatlarini kuzatish va tahlil qilish uchun sun'iy intellektidan foydalanadigan dasturlar. Bu dasturlar talabalarning o'qish jarayonida qanday natijalarga erishayotganini kuzatish va ularga yo'naltirish imkonini beradi.

Interaktiv Ta'lim Platformalari: Sun'iy intellektga asoslangan interaktiv ta'lim platformalari talabalarga onlayn kurslar va resurslarni taklif etadi, bu esa o'qitishni yanada qiziqarli qiladi.

SI real vaqtda suv sifatini doimiy ravishda kuzatib borish uchun ishlatilishi mumkin. Suv havzalariga o'rnatilgan sensorlar ma'lumotlarini tahlil qilish orqali

SI algoritmlari suv sifatidagi o'zgarishlarni aniqlay oladi va potentsial ifloslantiruvchi moddalarni yoki ifloslanish plyuslari va suv orqali yuqadigan kasallik patogenlari kabi aholi salomatligi uchun xavflarni aniqlaydi. Bu orqali SI shuningdek, evtrofikatsiyani, zararli suv o'tlari gullashini va xavfli kimyoviy moddalarni tashlab yuborish yoki tushirishni aniqlay oladi. SI suv taqsimlash tizimlaridagi qochqinlarni aniqlash va oldini olishda yordam berishi mumkin. Datchiklar va hisoblagichlardan olingan ma'lumotlarni tahlil qilish orqali SI algoritmlari suv oqimi va bosimidagi anomaliyalarni aniqlay oladi, bu esa mumkin bo'lgan qochqinlarni ko'rsatadi. Ushbu proaktiv yondashuv potentsial ravishda katta miqdorda suvni tejash va qochqinlarni tuzatish bilan bog'liq xarajatlarni kamaytirishi mumkin. Sun'iy intellekt energiya samaradorligini oshirish va operatsion xarajatlarni kamaytirish uchun oqim bosimi va tezligini o'lchash, kuzatish va optimallashtirish uchun tarmoq sensorlaridan real vaqt rejimidagi ma'lumotlardan foydalanishi mumkin. Ilg'or tizimlar hatto oqava suv nasos stantsiyalari, quvurlar va quduqlarda saqlashdan foydalanishni sozlash orqali og'ir ob-havo sharoitida zararli kanalizatsiya oqimining oldini olishga yordam beradi. Bundan tashqari, bashoratli tahlillar anomaliyalarni aniqlash va oqava suv tarmog'idagi nuqsonlar va blokirovkalarni bashorat qilish, tashxislash va tuzatish uchun ishlatilishi mumkin. SI hatto kutilmagan zaryadsizlanish holatlarida tozalash guruhlariga bildirishnomalarni tezlashtirishi mumkin.

Ushbu dasturlar talabalarga nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy ko'nikmalarni ham olish imkonini beradi, bu esa ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatlari uchun muhimdir.

Shunday qilib, sun'iy intellektni o'quv jarayoniga integratsiya qilish Suv xo'jaligi va melioratsiya yo'nalishida talabalarning bilim

olish sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa

Suv xo'jaligi va melioratsiya yo'nalishi talabalariga fanlarni o'qitishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish nafaqat ta'lim jarayonini qiziqarli va samarali qiladi, balki talabalarni zamonaviy ish bozorida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishga tayyorlaydi. O'qituvchilar va ta'lim muassasalari bu imkoniyatlardan samarali foydalanib,

ta'lim sifatini oshirishlari zarur. Zamonaviy texnologiyalar bilan birga, ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlarni joriy etish kelajak avlodlarining bilimini va ko'nikmalarini yuqori darajada rivojlantirishga yordam beradi. Umuman olganda, suv xo'jaligi va melioratsiya yo'nalishidagi ta'limda zamonaviy axborot texnologiyalarini qo'llash, o'quv jarayonini takomillashtirish va talabalarni zamonaviy bilimlar bilan ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Gulomov, O. "Zamonaviy axborot texnologiyalari va ta'lim: nazariya va amaliyot". Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. 2019
2. Abdullaeva, S., & Yuldashev, M. "Ta'limda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish". Tashkent: Fan va texnologiya. 2020.
3. Khamroev, B. (2021). "Suv xo'jaligi va melioratsiya sohasida innovatsion o'qitish metodlari". Journal of Hydraulics and Hydrology, 5(2), 10-15.
4. Jumaev, A., & Suyunov, I. (2022). "Ta'lim tizimida axborot texnologiyalarining o'rni". O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'limi jurnali, 3(1), 25-30.

TA'LIM MUASSALARIDA JISMONIY SPORT VA SOG'LOMLASHTIRISH TADBIRLARINING SAMARADORLIGINI OSHIRISH

KIMSANOV JAMSHIDBEK MAXAMATRASUL O'G'LI
“University of economics and pedagogy” notm
Ijtimoiy gumanitar fanlar kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqola ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya va sport tadbirlarining samaradorligini oshirish yo'llarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqot davomida jismoniy tarbiya va sog'lomlashtirish tadbirlarining o'quvchilarning sog'ligi, akademik ko'rsatkichlari va ijtimoiy ko'nikmalariga ijobiy ta'siri o'rganilgan. Ushbu tadbirlar orqali yoshlarning sog'lom hayot tarziga bo'lgan qiziqishini oshirish, jamoaviy ishlash ko'nikmalarini shakllantirish va intellektual rivojlanishiga erishish mumkinligi tasdiqlangan. Metodologiyada tarixiy-tahliliy, eksperimental va statistik tahlil usullari qo'llanilgan. Natijalar asosida sog'lomlashtirish dasturlarini yaxshilash, sport infratuzilmasini rivojlantirish va murabbiylarning malakasini oshirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу путей повышения эффективности физкультурно-спортивных мероприятий в образовательных учреждениях. В ходе исследования изучалось положительное влияние физической активности и оздоровительных мероприятий на здоровье, успеваемость и социальные навыки учащихся. Доказано, что с помощью этих мероприятий можно повысить интерес молодежи к здоровому образу жизни, развить навыки командной работы и добиться интеллектуального развития. В методологии использовались историко-аналитические, экспериментальные и статистические методы анализа. На основе результатов разработаны рекомендации по совершенствованию оздоровительных программ, развитию спортивной инфраструктуры, повышению квалификации тренеров.

Kalit so'zlar: jismoniy tarbiya, sog'lomlashtirish tadbirlari, sport samaradorligi, sog'lom hayot tarzi, ta'lim muassasalari, o'quvchilar salomatligi, ijtimoiy ko'nikmalar, sport infratuzilmasi, pedagogik yondashuvlar, akademik rivojlanish.

Ключевые слова: физкультура, оздоровительная деятельность, спортивные результаты, здоровый образ жизни, образовательные учреждения, здоровье учащихся, социальные навыки, спортивная инфраструктура, педагогические подходы, академическое развитие.

Kirish. Ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya va sport sog'lom avlodni shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Bugungi kunda yoshlarning jismoniy faolligini oshirish, ularning salomatligini mustahkamlash va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish davlat siyosati va ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlari qatoriga kiradi. “Zamonaviy sharoitda sport va sog'lomlashtirish tadbirlarini ta'lim jarayoniga samarali integratsiya qilish orqali nafaqat yoshlarning jismoniy salohiyatini oshirish, balki ularning intellektual va psixologik rivojlanishiga ham erishish mumkin”[1].

Jismoniy tarbiya va sog'lomlashtirish tadbirlarining samaradorligini oshirish masalasi

nafaqat ta'lim muassasalari darajasida, balki davlat va jamiyat darajasida ham dolzarbdir. Chunki zamonaviy ta'limning asosiy maqsadi nafaqat bilim berish, balki har tomonlama sog'lom, barkamol avlodni voyaga yetkazishdir. Ushbu maqola ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya va sport tadbirlarining samaradorligini oshirishda qo'llaniladigan usullar, yondashuvlar va ularning ijtimoiy va pedagogik ahamiyatini tahlil qilishga qaratilgan.

Adabiyotlar sharhi. “Jismoniy tarbiya va sog'lomlashtirish tadbirlarining ahamiyati bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu faoliyat yoshlarning sog'lom hayot tarzini shakllantirishda asosiy

omil bo'lib xizmat qiladi. Olimlar tomonidan sog'lomlashtirish tadbirlarining ta'sirchanligi, jumladan, muntazam jismoniy faollikning salomatlikka ijobiy ta'siri haqida keng ko'lamli tadqiqotlar o'tkazilgan"[2].

"Masalan, D. L. Anderson va J. R. Brownning tadqiqotlarida ta'lim muassasalarida muntazam sport mashg'ulotlari va harakatli o'yinlar orqali o'quvchilarning jismoniy va psixologik holatini yaxshilash mumkinligi qayd etilgan. O'zbek olimlari, jumladan, O. Zokirov va F. Mirzayevning ishlarida jismoniy tarbiya darslarining sifatini oshirish, zamonaviy texnologiyalarni qo'llash va innovatsion sport usullarini joriy etish orqali o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligini mustahkamlash yo'llari ko'rsatilgan"[3].

Shuningdek, "jismoniy tarbiya jarayonida sog'lomlashtirish dasturlarining o'rni va samaradorligi haqida ko'plab xalqaro tadqiqotlar olib borilgan. Masalan, A. Bauman va N. Craigning asarlarida maktab yoshidagi bolalar uchun maxsus sog'lomlashtirish mashg'ulotlari dasturlarini ishlab chiqish va joriy etishning pedagogik tamoyillari yoritilgan. Ushbu tadqiqotlar jismoniy tarbiya va sport tadbirlarini muntazam va tizimli amalga oshirish nafaqat salomatlikni mustahkamlash, balki o'quvchilarning akademik ko'rsatkichlarini oshirishda ham katta ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi"[2].

Metodologiya. Mazkur tadqiqotda quyidagi ilmiy yondashuvlar va metodlar qo'llaniladi. Tarixiy-tahliliy usul. Jismoniy tarbiya va sportning rivojlanishi bo'yicha mavjud ilmiy va tarixiy manbalarni tahlil qilish orqali ushbu sohada qo'llanilgan ilg'or tajribalar va usullarni aniqlash.

Eksperimental metod. Ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya va sog'lomlashtirish tadbirlarining samaradorligini baholash uchun eksperimentlar tashkil etish va ularning natijalarini tahlil qilish.

So'rovnoma va intervyu usullari. Ta'lim muassasalarida faoliyat yurituvchi o'qituvchilar, murabbiylar va o'quvchilar bilan

suhbatlar o'tkazish orqali jismoniy tarbiya va sport tadbirlarining holatini o'rganish.

Statistik tahlil. Jismoniy tarbiya mashg'ulotlari va sog'lomlashtirish tadbirlarining o'quvchilar sog'lig'i va jismoniy rivojlanishiga ta'sirini baholash uchun yig'ilgan ma'lumotlarni tahlil qilish.

Ushbu metodologik yondashuvlar jismoniy tarbiya va sog'lomlashtirish tadbirlarining samaradorligini oshirishga oid ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi.

Tadqiqotning natijalari ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya va sog'lomlashtirish tadbirlarining salbiy va ijobiy jihatlarini aniqlash, ularning pedagogik va ijtimoiy ahamiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Natijalar va muhokamalar. Tadqiqot natijalari ta'lim muassasalarida jismoniy sport va sog'lomlashtirish tadbirlarining samaradorligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar mazmunini chuqur tahlil qilish imkonini berdi. O'tkazilgan eksperimentlar va tahlillar quyidagi asosiy natijalarni aniqladi. Jismoniy tayyorgarlikning ijobiy o'zgarishi tadbirlar natijasida o'quvchilarning jismoniy ko'rsatkichlari, jumladan, chidamlilik, kuch-quvvat va tezlik ko'rsatkichlari sezilarli darajada yaxshilandi. Bu sog'lomlashtirish mashg'ulotlari va sport turlarining muntazam tashkil etilishi bilan bog'liq bo'lib, samarali mashg'ulotlar jismoniy rivojlanishni tezlashtiradi. Sog'lom hayot tarziga rag'batning kuchayishi Jismoniy mashg'ulotlar va sport tadbirlari o'quvchilarda sog'lom turmush tarziga bo'lgan qiziqishni oshirdi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, sport mashg'ulotlarida faol ishtirok etgan o'quvchilar o'zlarining kundalik hayotida ham sog'lom odatlarni shakllantirganlar.

Akademik ko'rsatkichlarning yaxshilanishi Tadbirlar doirasida muntazam sport mashg'ulotlarida qatnashgan o'quvchilar orasida akademik ko'rsatkichlarning yaxshilanishi kuzatildi. Tadqiqot natijalari jismoniy faollik va intellektual rivojlanish o'rtasida ijobiy bog'liqlik mavjudligini

tasdiqladi.

Sotsializatsiya va ijtimoiy ko'nikmalarning rivoji Jamoaviy sport mashg'ulotlari va musobaqalar o'quvchilar o'rtasidagi muloqotni yaxshiladi va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirdi. Bu esa ularda jamoadagi o'z o'rnini anglash, yetakchilik qobiliyatlarini shakllantirish va ijtimoiy muammolarni hal etishga yondashuvni rivojlantirdi.

Muhokamalar. Tadqiqot davomida aniqlangan natijalar shuni ko'rsatadiki, jismoniy sport va sog'lomlashtirish tadbirlarini samarali tashkil qilish ta'lim muassasalarining umumiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini inobatga olgan holda sog'lomlashtirish dasturlarini ishlab chiqish, sport faoliyatida innovatsion usullarni qo'llash va murabbiylarning malakasini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq, ushbu jarayonda bir qator muammolar ham mavjudligi aniqlangan, jumladan:

sport infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmagani;

pedagog va murabbiylarning zamonaviy metodlarni qo'llashdagi cheklovlari; o'quvchilarning jismoniy faollikka bo'lgan qiziqishini pasaytiruvchi tashqi omillar. Ushbu muammolarni hal qilish uchun kompleks yondashuv talab etiladi.

Xulosa. Ta'lim muassasalarida jismoniy sport va sog'lomlashtirish tadbirlarini samaradorligini oshirish nafaqat jismoniy rivojlanishga, balki o'quvchilarning intellektual va ijtimoiy rivojlanishiga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Ushbu tadbirlarda muntazam qatnashish o'quvchilarning salomatligi, jamoaviy ko'nikmalari va akademik muvaffaqiyatlarini yaxshilashga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, tadbirlarning muvaffaqiyati ko'p jihatdan ta'lim muassasasining infratuzilmasi, pedagoglar malakasi va o'quv dasturining sifatiga bog'liq.

Ta'lim muassasalari uchun tavsiyalar. Sport infratuzilmasini yaxshilash, zamonaviy jihozlar bilan ta'minlash. Jismoniy tarbiya va sog'lomlashtirish dasturlarini o'quvchilarning yoshiga, ehtiyojlariga va qiziqishlariga mos ravishda ishlab chiqish. O'quvchilarning jismoniy faolligini oshirish uchun qiziqarli tadbirlar, musobaqalar va dam olish dasturlarini tashkil etish.

Murabbiy va pedagoglar uchun tavsiyalar. Murabbiylar va jismoniy tarbiya o'qituvchilari uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalar bo'yicha muntazam seminarlar va treninglar o'tkazish. Sport tadbirlarini interaktiv va innovatsion usullar bilan boyitish.

Jamiyat a'zolari uchun tavsiyalar. Ota-onalar o'rtasida sog'lom turmush tarzi va jismoniy faollikning ahamiyati haqida ma'lumot beruvchi targ'ibot ishlarini olib borish. Mahalliy hamjamiyat bilan hamkorlikda sport maydonchalari va ochiq havoda mashg'ulotlar uchun qulay joylar tashkil qilish.

Tadqiqot va rivojlanish uchun tavsiyalar. Ta'lim muassasalarida sog'lomlashtirish va sport dasturlarining samaradorligini o'rganishda yangi ilmiy tadqiqotlarni davom ettirish. Jismoniy sportning o'quvchilarning psixologik va intellektual rivojlanishiga ta'sirini chuqurroq o'rganish.

Ushbu tadqiqot natijalari jismoniy tarbiya va sport faoliyatini yanada takomillashtirishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqish uchun muhim ahamiyatga ega. Mazkur tadbirlar orqali ta'lim muassasalarida sog'lom, barkamol avlodni shakllantirishga erishiladi.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Foydalanilgan adabiyotlar :

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

1.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni "Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari" to'g'risida. <https://lex.uz/acts/-3578121>

2.Davlatova.L.T. "Jismoniy tarbiya va sportda sog'lomlashtirish texnologiyalarining dolzarbligi va ahamiyati" SCIENTIFIC PROGRESS VOLUME 2 | ISSUE 8 | 2021 ISSN: 2181-1601

3.Safarov. D.Z. Nazarova N.A. Sadriddinova. D.H. "Ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya, sport tadbirlarining maqsadi va vazifalari" Scientific progress volume 2 | issue 1 | 2021 issn: 2181-1601

NEFT VA GAZ SANOATIDA TEXNIK - MEXANIK XODIMLARNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI OLIY TA'LIM MUASSASASIDA SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISH.

SAMADOVA MALIKA XASAN QIZI
Qarshi Davlat universiteti doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqola texnik-mexanik xodimlarni tayyorlashda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirishning ahamiyatini o'rganadi. Raqobatbardosh bozor sharoitida texnik mutaxassislarining malakasi va ko'nikmalari ishlab chiqarish samaradorligini belgilaydi. Maqolada kasbiy kompetensiyalar - nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalar, muammoni hal qilish qobiliyati va jamoada ishlash ko'nikmalari aniq belgilanadi. Shuningdek, ta'lim dasturlarida innovatsion metodlar, amaliy mashg'ulotlar, mentorlik va davomiy ta'lim strategiyalari orqali xodimlarning malakasini oshirish yo'llari keltiriladi. Natijada, malakali va raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash, korxonalarning muvaffaqiyatiga xizmat qiladi.

Аннотация. В данной статье рассматривается значение формирования и развития профессиональных компетенций при подготовке технических и механических кадров. На конкурентном рынке квалификация и навыки технических специалистов определяют эффективность производства. В статье четко определены профессиональные компетенции – теоретические знания, практические навыки, навыки решения проблем и навыки работы в команде. Программы обучения также предоставляют способы улучшения навыков персонала с помощью инновационных методов, практического обучения, наставничества и стратегий непрерывного образования. В результате подготовка квалифицированных и конкурентоспособных специалистов служит успеху предприятий.

Abstract. This article discusses the importance of forming and developing professional competencies in the training of technical and mechanical personnel. In a competitive market, the qualifications and skills of technical specialists determine the efficiency of production. The article clearly defines professional competencies - theoretical knowledge, practical skills, problem-solving skills and teamwork skills. Training programs also provide ways to improve personnel skills through innovative methods, practical training, mentoring and continuous education strategies. As a result, the training of qualified and competitive specialists serves the success of enterprises.

Kalit so'zlar: raqobatbardosh kadrlar, texnologik taraqqiyot, neft va gaz sanoati iqtisodiyoti, ishlab chiqarish samaradorligi, neft va gaz sanoati, texnik-mexanik, texnologiyalar, kasbiy kompetensiyalar.

Ключевые слова: конкурентоспособные кадры, технологическое развитие, экономика нефтегазовой отрасли, эффективность производства, нефтегазовая отрасль, техник-механик, технологии, профессиональные компетенции.

Key words: competitive personnel, technological development, economy of oil and gas industry, efficiency of production, oil and gas industry, technical and mechanical, technology, professional competence.

Neft-gaz sanoati – bu neft, gazni qidirish, quduqlar qurish, qazib olish, transportda tashish, qayta ishlash va ularni hamda ularni qayta ishlash mahsulotlarini sotishni ta'minlaydigan xo'jalik yurituvchi subyektlar majmuidir [169]. O'zbekistonning neft-gaz tarmog'i mamlakatning zamonaviy holati va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini belgilab beradigan yetakchi tarmoqlardan biri hisoblanadi. U yalpi ichki mahsulot ishlab chiqarishning, sanoat ishlab chiqarishi va konsolidatsiyalangan budjet

daromadlari, eksport va valyuta tushimlarining ko'p ta'minlaydi.

Uglevodorod konlarini xavfsiz o'zlashtirish ko'p jihatdan sanoat siyosatining samaradorligi bilan belgilanadi, sanoat siyosati deganda zarur natijalarga erishish uchun neft-gaz kompleksidagi xo'jalik jarayonlarga maqsadli ta'sirlar majmui ko'zda tutiladi. Bu, birinchi navbatda, texnologik bazani rivojlantirish va modernizatsiya qilish sur'atlarini jadallashtirish, shu asosda mahsulot sifati va

raqobatbardoshligini oshirish, shuningdek, bozorlarni (shu jumladan, ichki) zabt etishdir, bu esa, o'z navbatida, texnologik jihatdan yanada rivojlanish va korxonalarning iqtisodiy o'sishi resurs imkoniyatlarini ta'minlash imkonini beradi.

Sanoatda yalpi ichki mahsulot asosiy hajmining yaratilishi, shuningdek, aynan neft-gaz sanoati xalq xo'jaligining boshqa tarmoqlari va ijtimoiy sohaning texnik darajasini belgilab berishi demak, sanoatning ijobiy dinamikasi ijtimoiy rivojlanishning butun holatini oldindan belgilab berishi muhim ahamiyat kasb etadi. Sanoat dinamikasi ijtimoiy rivojlanishning butun holatini oldindan belgilab beradi. Shunday qilib, sanoatdagi vaziyatning yaxshi tomonga tubdan o'zgarishi mamlakatdagi ishlarining, shuningdek, davlatdagi ijtimoiy-siyosiy vaziyatning va mamlakatning xalqaro maydondagi o'rining umumiy yaxshilashning qat'iy imperatividir.

Mintaqaning neft va gaz qazib oluvchi ishlab chiqarish tuzilmasi yordamchi xususiyatga ega bo'lgan moddiy va nomoddiy ishlab chiqarish xizmatlarini ko'rsatishi bilan tavsiflanadi. Neft va gaz sanoati viloyatning sanoat infratuzilmasi tomonidan xizmatlar ishlab chiqarishga alohida talablar qo'yadi va bu bilan mintaqadagi barcha korxona va tashkilotlarning iqtisodiy faoliyatini hamda bilvosita aholi turmush darajasini belgilab beradi.

Fan, texnika va texnologiyalarning rivojlanishi, yangi texnik ishlanmalar, texnologiyalar va tashkil qilishning yangi shakllaridan foydalanish, korxonalarda turli jarayonlarning murakkablashishi va mutaxassislarga bo'lgan talab tarkibining o'zgarishi, kasbiy talablar darajasining doimiy ravishda oshishi, ularning kasbiy tayyorgarligiga qo'yiladigan talablarning oshishiga olib keladi. Buning sababi shundaki, ham milliy doirada, ham xalqaro bozorda sanoat korxonalari raqobatli kurashi sharoitlarida yuqori texnologiyali ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda

ishlab chiqarishning texnik-tashkiliy va iqtisodiy asoslaridagi tub o'zgarishlar, kadrlar sifati ulkan o'rin egallaydi.

Shuning uchun hozirda kasbiy ta'lim muassasining bitiruvchisi qat'iy sharoitlarga qo'yilgan, ya'ni unga yuqori darajali kasbiy talablar qo'yiladi va u raqobatbardosh bo'lishi kerak. Ishga olishda ish tajribasiga ega bo'lgan, "oxirigacha o'rganish davrini" o'tab bo'lgan va darhol samarali ishlashga qodir bo'lganlarni afzal ko'rish tendentsiyasi aniq namoyon bo'lmoqda.

Hozirgi global iqtisodiyot sharoitida texnik sohada ishlovchi mutaxassislarning kasbiy kompetensiyalariga bo'lgan talab doimiy ravishda ortib bormoqda. Ayniqsa, sanoat va texnologiyaning rivojlanishi, raqobatning kuchayishi hamda yangi innovatsiyalarni joriy etish zarurati mexanik mutaxassislarning ta'lim va malakasini yangilashni talab qilmoqda. Bunday sharoitda texnik-mexanik xodimlarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirish nafaqat ularning shaxsiy muvaffaqiyatiga, balki korxona va sanoat tarmog'ining raqobatbardoshligini oshirishga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi.

So'nggi yillarda texnologiyalar tez rivojlanishi bilan bir qatorda, mexanik tizimlar va asbob-uskunalarining yanada murakkablashuvi va avtonomlashtirilishi, mexanik xodimlarning o'z bilimlarini yangilashga bo'lgan ehtiyojni oshirmoqda. Kasbiy kompetensiyalar rivojlanishi xodimlarga yangilangan texnik bilimlarni o'zlashtirishga yordam beradi.

Har bir korxona uchun samarali texnik xodimlar raqobatbardoshlikni oshirishda muhim rol o'ynaydi. Texnik-mexanik xodimlarning yuqori malakali va tajribali bo'lishi, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish va qisqartirishga yordam beradi. Texnik xodimlar o'z kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish orqali yuqori sifatli xizmatlarni ko'rsatishga erishadilar. Buesa, o'z navbatida, ishlab chiqarish jarayonlarining samaradorligini oshiradi va sanoat, ishlab

chiqarish obyektlarida qo'llaniladigan jihoz va uskunalarning nosozliklarni kamaytiradi. Yangi texnik muammolar va nosozliklar vujudga kelganda, yuqori kompetensiyaga ega bo'lgan xodimlar bu muammolarga tez va samarali javob bera olishadi. Bu o'z navbatida, korxona faoliyatining uzluksiz ishlashini ta'minlaydi.

Texnik-mexanik soha xodimlari uchun bu talablar yanada yuqori bo'lib, ularning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirishga e'tibor qaratish zarurati tug'iladi. Ilm-fan, texnika va texnologiyaning rivojlanishi, yangi texnik ishlanmalar, texnologiyalar va tashkil etishning yangi shakllaridan foydalanish, korxonalarda turli jarayonlarning murakkablashishi va mutaxassislarga bo'lgan talab tarkibining o'zgarishi, kasbiy talablar darajasining doimiy ravishda murakkablashishi, ularning kasbiy tayyorgarligiga qo'yiladigan talablarning oshishiga olib keladi. Buning sababi shundaki, zamonaviy yuqori texnologiyali ishlab chiqarish samaradorligi sanoat korxonalari o'rtasidagi raqobat sharoitida ham milliy doirada, ham xalqaro bozorda, ishlab chiqarishning texnik, tashkiliy va iqtisodiy asoslari tubdan o'zgarib borayotganida va shu bilan bir qatorda kadrlar sifatini oshirishda katta rol o'ynaydi.

Kasbiy kompetensiyalar — bu xodimning o'z ishini samarali bajarishi uchun zarur bo'lgan bilimlar, ko'nikmalar va malakalar majmuasidir. Xodimlarga yangilangan texnik bilimlarni o'zlashtirishga yordam beradi. Texnik-mexanik sohada bu kompetensiyalar, asosan, texnik bilimlar, fikrlash, muammolarni hal qilish qobiliyati va jamoa bilan samarali ishlashni o'z ichiga oladi. Xodimlarga yangilangan texnik bilimlarni o'zlashtirishga yordam beradi. Kasbiy malaka xodimning kasbiy tayyorgarlik darajasi va ko'rinishi, muayyan vazifani bajarish uchun kerakli bilim, malaka va ko'nikmalarning mavjudligini nazarda tutadi.

Ish beruvchining takliflarini o'rganib chiqish orqali kasbiy malakaga ega mutahasislarni

yetkazib berishga bo'lgan ehtiyoj aniqlanadi ya'ni bunda neft gaz sohasi sanoat jihozlari va uskunalar texnik-mexaniklarning kasbiy malakasiga qo'yiladigan kasbiy talablar quyidagicha tavsiflanadi:

a) kasbiy bilim malaka va ko'nikmalar: maxsus fanlardan asosiy kasbiy bilim va malakalarga ega bo'lish, ularni doimiy ravishda orttirib borilishiga ehtiyoj, kasbiy axborot manbaalarini bilishi, ulardan foydalana olishi va bir vaqtning o'zida axborotning katta oqimi bilan ishlay olishi, tadbirkorlikka xodimni boshqarish asoslarini bilish, ishbilarmonlik odob qoidalarini bilish, orttirilgan bilimlarni amaliyotda qo'llay olish malakasi;

b) kompyuter savodxonligi, zamonaviy kasbiy yo'naltirilgan axborot texnologiyalarini bilish, orgtexnika (faks, nusxako'chirish, skaner) ni to'liq hajmda bilish ko'nikmasi, kompyuter dasturlari, Internet, mahaliylashtirilgan va hududiy kasbiy yo'naltirilgan axborot tizimlari va zamonaviy axborot texnologiyalardan foydalana olish bilimi va malakalari;

c) ishlab chiqarishning texnologik jarayonlarini bilish, sanoat jihozlari va uskunalarini montaj qilish va ta'mirlashda yuk ko'taruvchi mexanizmlarni qo'llanilishi bilan bog'liq bo'lgan jarayonlarni boshqaruvi, nazorat-o'lchov asboblari yordamida sanoat jihozlarini montaj qilish va ta'mirlash bo'yicha ishlarning nazoratini o'tkazish, ta'mirlash va montajdan keyingi sanoat uskunalarini ishga tushirish va sinab ko'rish ishlarida ishtirok etish va mazkur ishlarni amalga oshirishda hujjatlarni tuzish;

d) ijtimoiy shaxsiy sifatlar: muloqotga kirishuvchanlik, saranjomlik, hayrixohlik, ziyolilik, ochiq ko'ngillilik, pozitiv kayfiyat, maqsadga yo'nalganlik, e'tiborlilik, puxta tayyorgarlik, tezkor reaksiya, yuqori ichki motivatsiya, natija sari intiluvchanlik, muomala, ma'suliyat, o'z zimmasiga qo'shimcha majburiyatlarni olishga va ishdagi ortib borayotgan murakkablik darajasini

yengib bilishga tayyor turish, ishning tig'iz jadvali bo'yicha ishlashga tayyor turish, xizmat safarlariga tayyorlik, analitik aql, jamoa bilan ishlay olish, tashabbuskorlik, tashkilotchilik qobiliyatlari, hamkasbkar bilan samarali munosabatlarni o'rnatish, liderlik jihatlari, kasbiy o'sishga intilish, o'z ustida ishlashga doimiy tarzda yangi bilimlarni o'zlashtirishga tayyorgarlik.

Kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirish ko'p jihatdan maxsus tayyorgarlikni, ya'ni muayyan bilim va ko'nikmalarni o'rganishni talab qiladi. Biroq, aynan kompetensiyani shakllantirish, ya'ni olingan bilim va ko'nikmalarni amaliy faoliyatda muvaffaqiyatli qo'llash uchun o'qitish o'ziga xos bo'lishi kerak.

Texnik-mexanik xodimlarning kasbiy

kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirish — nafaqat ularning shaxsiy rivojlanishi, balki korxona va butun sanoatning raqobatbardoshligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Bunday kompetensiyalarni shakllantirishda ilmiy va amaliy ta'lim, doimiy malaka oshirish, mentorlik tizimi va innovatsion texnologiyalarni o'rgatish asosiy omillar sifatida chiqadi. Shuningdek, texnik-mexanik xodimlarning raqobatbardoshligini oshirish va ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish uchun ularning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish doimiy jarayon bo'lib qoladi.

Bundan kelib chiqadiki, har bir korxona va tashkilot o'z xodimlarining kasbiy kompetensiyalarini doimiy ravishda yangilab turishi, bu esa global raqobatda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur shartlardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 27 iyuldagi PQ-3151-sonli "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari" to'g'risida qarori.
2. Махмутов М.И. Проблемное обучение понятие и содержание. Психолого–педагогические основы и пути развития. //Принципы обучения в современной педагогической теории и практике–М.–№2.–б.17–24 стр. 1977 г.
3. Shadiev, R. D. (2017). The characteristics of the concept category and their comprehension as the components of any understanding. Наука и мир, 2(7), 66-67.
4. Perekhovzheva E.V. Formirovanie professional'noi kompetentnosti studentov tekhnicheskikh vuzov na osnove mezhdistiplinarnoi integratsii. Avtoref. dis. kand. ped. nauk [The formation of professional competence of students of technical universities on the basis of interdisciplinary integration. Abstract of candidate of pedagogical sci. diss.]. Chita, 2012. 23 p.
5. Samadova M.X. Ta'lim, fan va ishlab chiqarishning integratsiyasi zamonaviy muhandislar tayyorlashning uslubiy asosidir. "Pedagogik mahorat" ilmiy nazariy-metodik jurnali №. Buxoro 2023, bet. 90-94.
6. Samadova M.X. Oliy ta'lim tashkiloti va ishlab chiqarish korxonalari o'rtasidagi samarali ijtimoiy hamkorlikning ahamiyati va yo'nalishlari "Muallim ham uzliksiz bilimdandur" ilmiy-uslubiy jurnali 6-son. Nukus 2023, bet. 143-148.

INKLYUZIV TA'LIM FAOLIYATIDA O'QITUVCHI DUCH KELADIGAN MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

**IBODOVA NASIBA MUHAMMADI QIZI,
ELAMONOVA DILDORA SUR'AT QIZI**

**Alfraganus universiteti Pedagogika fakulteti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi
23-3-guruh talabalari**

BURXONOVA DILNOZA BAHODIR QIZI

**Alfraganus universiteti Pedagogika fakulteti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi
23-4-guruh talabasi**

Annotatsiya: Inklyuziv ta'lim faoliyatida o'qituvchilar turli qobiliyat va ehtiyojlarga ega o'quvchilar bilan ishlashda ko'plab muammolarga duch keladilar. Ularga metodik yondashuvlarni moslashtirish, psixologik va pedagogik tayyorgarlikni oshirish, moddiy-texnik resurslarning yetishmasligi va ota-onalar bilan hamkorlikning samaradorligini ta'minlash kiradi. Ushbu muammolarni hal etish uchun o'qituvchilarga maxsus treninglar tashkil etish, qo'llab-quvvatlovchi infratuzilma yaratish va ta'lim jarayonida ko'p tarmoqli yondashuvni joriy etish zarur. Bu choralarning barchasi inklyuziv ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, o'qituvchilar, muammolar, turli qobiliyatlar, maxsus ehtiyojlar, metodik yondashuvlar, psixologik tayyorgarlik, pedagogik tayyorgarlik, moddiy resurslar, texnik yordam, ota-onalar bilan hamkorlik, maxsus treninglar, qo'llab-quvvatlovchi infratuzilma, ko'p tarmoqli yondashuv, sifatni oshirish.

Аннотация: В деятельности по инклюзивному образованию учителя сталкиваются с многочисленными трудностями при работе с учащимися, обладающими разными способностями и потребностями. К этим трудностям относятся адаптация методологических подходов, повышение психологической и педагогической подготовки, недостаток материально-технических ресурсов и обеспечение эффективного сотрудничества с родителями. Для решения этих проблем необходимо организовать специализированное обучение для учителей, создать поддерживающую инфраструктуру и внедрить мультидисциплинарный подход в образовательный процесс. Все эти меры способствуют повышению качества инклюзивного образования.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, учителя, проблемы, разнообразные способности, особые потребности, методологические подходы, психологическая готовность, педагогическая подготовка, материальные ресурсы, техническая поддержка, сотрудничество с родителями, специализированное обучение, поддерживающая инфраструктура, мультидисциплинарный подход, повышение качества.

Kirish

Inklyuziv ta'lim-bu barcha o'quvchilarga, ularning qobiliyatlari yoki nogironligidan qat'iy nazar, sifatli ta'lim olish imkoniyatini teng ravishda ta'minlashga qaratilgan o'zgaruvchan yondashuv. Inklyuzivlik tamoyillari asosiy ta'lim tizimi doirasida har bir o'quvchining ehtiyojlarini qondirishning xilma-xilligi, tengligi va ahamiyatini ta'kidlaydi. Inklyuzivlik barcha o'quvchilarga qulay muhitda

muvaffaqiyat qozonish imkoniyatini taqdim etsa-da, uni amalga oshirish o'qituvchilar uchun jiddiy muammolarni keltirib chiqaradi. O'qituvchilar ko'pincha bu muammolarning boshida turishadi, chunki ular o'quvchilarning turli ehtiyojlari, tizimli cheklovlari va jamiyatning umidlari bilan boshqariladi. Ushbu maqola o'qituvchilar inklyuziv ta'limni amalga oshirishda duch keladigan muammolarni ko'rib chiqadi va samarali yechimlarni taklif

qiladi. Tegishli adabiyotlarni o'rganish, uslubiy yondashuvlarni tahlil qilish va dalillarni talqin qilish orqali ushbu tadqiqot o'qituvchilar haqiqatan ham inklyuziv sinfga hissa qo'shadigan to'siqlarni qanday yengib o'tishlari mumkinligiga oydinlik kiritadi.

Adabiyot va metodologiyani tahlil qilish

Adabiyotlarni ko'rib chiqish

Xalqaro miqyosda ta'limni qo'llab-quvvatlovchi Birlashgan Millatlar tashkilotining ta'lim, fan va madaniyat tashkilotlari (YUNESKO) va Birlashgan Millatlar Tashkilotining xalqaro bolalar favqulodda jamg'armasi (YUNISEF) kabi xalqaro tashkilotlar inklyuziv ta'limni aniqlash maqsadida o'z mezonlari va noyob ta'riflarini turli ta'riflar va modellar bilan moslashtirishga harakat qilmoqdalar. Birlashgan millatlar tashkilotida joylashgan boshqa tashkilotlar, shuningdek, 92 mamlakat hukumatlari va 25 xalqaro tashkilotlar tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan YUNESKO xalqaro miqyosda eksklyuzivligi bilan ajralib turadigan shaxslarning amaliy va ijtimoiy masalalari bo'yicha muvofiqlashtiruvchi markazga aylandi. Shartnomaning asosiy xabari global darajada eksklyuzivligi bo'lgan odamlar uchun ijtimoiy va ta'lim integratsiyasini normal amaliyotga aylantirish bo'yicha xalqaro sa'y-harakatlarni qo'llab-quvvatlash edi. Shartnomada shunday deyilgan: "barcha hukumatlar ta'lim xizmatlarini yaxshilash siyosati va byudjetini birinchi o'ringa qo'yishlari kerak, shunda barcha bolalar, farqlar yoki qiyinchiliklardan qat'i nazar, ularga kiritilishi mumkin". Ular Qonunchilik yoki siyosatda inklyuziv ta'lim tamoyilini mustahkamlashlari va barcha bolalarni oddiy maktablarga yozishlari kerak, agar boshqacha yo'l tutish uchun yaxshi sabab bo'lmasa; ko'rgazmali loyihalarni ishlab chiqish va inklyuziv maktablar mavjud bo'lgan mamlakatlar bilan almashinuvni rag'batlantirish.; nogiron tashkilotlar, ota-onalar va jamoat tashkilotlari bilan bir qatorda, maktabgacha ta'lim strategiyasini ishlab chiqishda, shuningdek, inklyuziv ta'limning

professional jihatlarida ko'proq harakat qilishlarini ta'minlash; o'qituvchilarni dastlabki tayyorlash va uzluksiz o'qitish inklyuziv ta'limni ta'minlashga yo'naltirilganligini ta'minlash (YUNESKO, 1994). YUNISEF (2017) inklyuziv ta'limni ta'lim tizimi qanday bo'lishi kerakligi nuqtai nazaridan quyidagicha izohlaydi: "barcha o'quvchilarni qamrab oladigan ta'lim tizimi ularni kim bo'lishidan qat'i nazar, ularning qobiliyatlari yoki talablari qanday bo'lishidan qat'i nazar, ularni o'qitishda qo'llab-quvvatlaydi va qo'llab-quvvatlaydi. Bu shuni anglatadiki, o'qitish va o'quv dasturlari, maktab binolari, o'quv xonalari, o'yin maydonchalari, transport va hojatxonalar ta'limning barcha darajalaridagi barcha bolalar talablariga javob beradi. Inklyuziv ta'lim barcha bolalar bir xil maktablarda birgalikda o'qishini anglatadi" (YUNISEF, 2017:1). [1]

Muammolar

1. O'qituvchilarni tayyorlash: Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ko'plab o'qituvchilar o'quvchilarning inklyuziv sinflarga bo'lgan turli ehtiyojlarini qondirish uchun yetarli darajada jihozlanmagan. Ular ko'pincha inklyuziv ta'lim strategiyalarini samarali amalga oshirish uchun tayyorgarlik, resurslar va ishonchga ega emaslar (Florin & Black-Hawkins, 2011). [3]

2. Sinfdagi xilma-xillik: Inklyuziv sinflar turli xil qobiliyatlar, madaniy xususiyatlar va xulq-atvor qiyinchiliklari bilan ajralib turadi. Ushbu xilma-xillikni muvozanatlash, shu bilan birga har bir talaba uchun hurmat va qadr-qimmatni ta'minlash o'qituvchilar uchun qiyin bo'lishi mumkin (Ainscow, 2005). [2]

3. Tizimli va institutsional to'siqlar: Moliyalashtirishning yetarli emasligi, qattiq o'quv rejalari va yordamchi xodimlarning yetishmasligi inklyuziv ta'limning asosiy muammolari hisoblanadi (Booth & Ainscow, 2011). [4]

4. Ommaviy munosabat va xurofot: O'qituvchilar, ayniqsa, resurslari cheklangan maktablarda inklyuziv ta'limni amalga oshirish imkoniyatiga shubha qiladigan ota-onalar yoki hamkasblarning qarshiliklariga duch kelishlari

mumkin (Slee, 2011). [5]

Metodologiya- usullar

Ushbu muammolarni o'rganish uchun aralash tadqiqot ishlatilgan:

- Miqdoriy tahlil: ma'lumotlar inklyuziv amaliyotda ishtirok etadigan umumta'lim maktablarining 200 nafar o'qituvchilarining so'rovlari orqali to'plangan.

- Sifatli tahlil: 30 nafar o'qituvchi bilan yarim tuzilgan suhbatlar ularning tajribalari, muammolari va yechimlari haqida chuqurroq ma'lumot berdi.

- Ikkilamchi ma'lumotlarni tahlil qilish: olingan ma'lumotlarni kontekstlashtirish uchun adabiyot va siyosiy hujjatlar o'rganildi.[6]

Tadqiqotlar

Inklyuziv ta'lim jarayonida o'qituvchilar duch keladigan muammolar va yechimlar mavzusidagi ba'zi asosiy tadqiqotlar va manbalar:

1. Florian L. va Rose M. (2009).

Sarlavha: "Inklyuziv amaliyotlarni rivojlantirishda pedagogik ta'limning roli".

- Manba: Xalqaro inklyuziv ta'lim jurnali.

- Xulosa: ushbu tadqiqot o'qituvchilarni o'qitish dasturlari o'qituvchilarni inklyuziv ta'lim muammolarini hal qilishga qanday tayyorlashi mumkinligini o'rganadi, doimiy kasbiy rivojlanish strategiyalari va ahamiyatini muhokama qiladi.

2. Skruggs, T. E. va Mastropieri, M. A. (1996).[7]

- Sarlavha: "Inklyuziya: maxsus ta'limning inklyuziv jihati bo'yicha adabiyotlarni tizimli ko'rib chiqish".

- Manba: Maxsus ta'lim jurnali.

- Xulosa: ushbu sharhda inklyuzivlik bo'yicha turli xil tadqiqotlar tahlil qilinadi, o'qituvchilar duch keladigan muammolar, masalan, yetarli tayyorgarlik va resurslar, shuningdek, birgalikda o'qitish modellari kabi potentsial yechimlar yoritilgan.[7]

3. Eynskou, M. va Miles, S. (2008).

- Sarlavha: "Inklyuziv ta'lim tizimlarini rivojlantirish: qanday qilib nazariyadan

amaliyotga o'tishimiz mumkin?"

- Manba: Xalqaro inklyuziv ta'lim jurnali.

- Xulosa: mualliflar inklyuziv ta'limning tizimli muammolarini ko'rib chiqadilar, o'qituvchilar duch keladigan muammolar haqida tushuncha beradilar va yanada inklyuziv maktab muhitini yaratish asoslarini taklif qiladilar.

4. Sudak, L. S. va Ervin, E. J. (2000).

- Sarlavha: "Inklyuziya: o'qituvchilar va ota-onalar tomonidan idrok etish".

- Manba: Maxsus ta'lim jurnali.

- Xulosa: ushbu tadqiqot o'qituvchilar va ota-onalarning inklyuziya haqidagi tasavvurlari, o'qituvchilar duch keladigan umumiy qiyinchiliklarni ko'rib chiqish va o'zaro tushunish va hamkorlikni yaxshilash yo'llarini taklif qilish bilan bog'liq.

5. Lindsy, G. (2007).[7]

- Sarlavha: "Inklyuziv ta'lim: global kun tartibi".

- Manba: Ta'lim sohasidagi tadqiqotlar.

- Xulosa: maqolada inklyuziv ta'lim bo'yicha xalqaro qarashlar ko'rib chiqiladi, butun dunyo bo'ylab o'qituvchilar duch keladigan muammolar tavsiflanadi va inklyuzivlikni samarali targ'ib qilish uchun turli yondashuvlar taklif etiladi.

6. Devejioglu, A. (2014).

- Sarlavha: "O'qituvchilar nuqtai nazaridan inklyuziv ta'lim muammolari".

- Manba: "Zamonaviy ta'lim tadqiqotlari" jurnali.

- Xulosa: ushbu tadqiqotda o'qituvchilar inklyuziv sharoitlarda duch keladigan o'ziga xos muammolar, jumladan, sinfni boshqarish, farqlash strategiyalari va qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi va ushbu muammolarni hal qilish bo'yicha tavsiyalar yoritilgan.[7]

7. Burk, R., Karrington, S. (2016).

- Sarlavha: "O'qituvchilarning inklyuziv amaliyotlarni idrok etishi".

- Manba: Australian Journal of Teacher Education.

- Xulosa: ushbu tadqiqot o'qituvchilarning inklyuziv ta'limni idrok etishi va samarali

inklyuziv amaliyotga hissa qo'shadigan to'siqlar va omillarni aniqlashga qaratilgan.[7]

Natijalar

Tahlil quyidagi asosiy natijalarni aniqladi:

1. O'qituvchilar duch keladigan asosiy muammolar:

- O'qitishning yetarli emasligi: o'qituvchilarning 70% dan ortig'i maxsus ta'lim va inklyuziv o'qitish usullari bo'yicha o'qitishning yetishmasligi haqida xabar berishdi.

- Resurs cheklovlari: 65% o'quv qo'llanmalari, yordamchi texnologiyalar va xodimlarning yetishmasligini muhim to'siqlar sifatida qayd etdi.

- Vaqtni boshqarish: o'qituvchilar uchun individual ta'limni umumiy o'quv dasturini bajarish bilan birlashtirish qiyin.

- Xulq-atvordagi qiyinchiliklar: muammoli xatti-harakatlarni o'quv muhitiga zarar yetkazmasdan boshqarish tez-tez qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

2. Taklif etilayotgan yechimlar va ularning samaradorligi:

- Malaka oshirish: mashg'ulotlar yoki ixtisoslashtirilgan kurslardan o'tgan o'qituvchilar inklyuziv mashg'ulotda katta ishonch va samaradorlikni namoyish etdilar.

- Birgalikda o'qitish: birgalikda o'qitish modellarini joriy etgan maktablar turli ehtiyojlarni qondirishda eng yaxshi natijalarni ko'rsatdi.

- Ota-onalarni jalb qilish: ota-onalar bilan muntazam muloqot qilish va ular uchun seminarlar o'tkazish inklyuziyani qabul qilish va qo'llab-quvvatlashni yaxshiladi. [6]

Muhokama

Natijalar inklyuziv ta'limning ko'p o'lchovli qiyinchiliklarini va o'qituvchilarning mavqeini mustahkamlash uchun tizimli qo'llab-quvvatlash zarurligini ta'kidlaydi.

O'qituvchilarning inklyuziv ta'limga munosabati o'qituvchilar hozirda etnik va lingvistik nuqtai nazardan tobora xilma-xil

bo'lib borayotgan darslarni o'tkazish uchun mas'uldirlar, shuningdek, maxsus ta'lim ehtiyojlari (SEN) talabalarini muntazam mashg'ulotlarga jalb qilish uchun ko'proq mas'uldirlar (OECD, 2012). Ushbu bo'lim turli mamlakatlardagi turli xil sharoitlar, turli manbalar va yordamlarga asoslangan o'qituvchilarning yakka tartibdagitadbirkorlarga bo'lgan munosabatini ko'rib chiqadi, shuning uchun keyingi ko'rib chiqish uchun umidlar juda xilma-xil bo'ladi deb taxmin qilish kerak, kontekstga, qo'llaniladigan metodologiyalarga va namuna olish usullariga, shu jumladan turli mamlakatlardagi namuna hajmiga qarab qisqacha tafsilotlar. IE homiyligida olib borilgan tadqiqotlar. So'nggi bir necha o'n yilliklar davomida barcha jamoalarda maxsus ta'limni tushunish o'zgardi. Maxsus sinflar va maktablarda alohida ehtiyojli bolalarni ajratish o'rniga, inklyuziv ta'limning asosiy dogmasi dasturlar barcha o'quvchilarning ehtiyojlarini qondirish uchun moslashtirilishi kerakligini ko'rsatadi. Maktab tizimlari alohida ehtiyojli bolalarga to'g'ri ta'lim berish uchun javobgardir. [8]

O'qituvchilarni tayyorlash va malakasini oshirish

Uzluksiz kasbiy rivojlanish o'qituvchilarni inklyuziv sinflarda ishlash uchun zarur bo'lgan ko'nikma va bilimlar bilan jihozlash uchun zarurdir. Dasturlar tabaqalashtirilgan o'rganish, xatti-harakatlarni boshqarish va yordamchi texnologiyalardan foydalanishga e'tibor qaratishlari kerak. Bundan tashqari, o'qituvchilarni tayyorlash dasturlari inklyuziv ta'lim modullarini o'z ichiga olishi kerak.

Hamkasblarni birgalikda o'qitish va qo'llab-quvvatlash

Umumiy va maxsus o'qituvchilar birgalikda ishlaydigan hamkorlikdagi o'qitish modellari inklyuziv muhitni yaratishda yaxshi natijalarni ko'rsatmoqda. O'qituvchilar mas'uliyat, tajriba almashish va innovatsion yondashuvlarni amalga oshirishdan foyda ko'rishadi.

Siyosat va resurslarni taqsimlash

Inklyuziv ta'lim yetarli resurslarsiz

mumkin emas. Davlatlar va ta'lim muassasalari infratuzilmani, o'quv qo'llanmalarini moliyalashtirishga va psixologlar va defektologlar kabi ixtisoslashgan xodimlarni jalb qilishga ustuvor ahamiyat berishlari kerak.

Ijtimoiy munosabat va targ'ibot

Inklyuziya madaniyatini shakllantirish jamiyatning nogironlik va xilma-xillikka bo'lgan munosabatini o'zgartirishni talab qiladi. Maktablar xabardorlik kampaniyalarini tashkil qilish va jamoalarni inklyuziya muloqotiga jalb qilish orqali muhim rol o'ynashi mumkin.

Texnologiyalarni birlashtirish

Matndan nutqqa dasturlar, interaktiv o'quv dasturlari va moslashuvchan qurilmalar kabi yordamchi texnologiyalar alohida ehtiyojli talabalar uchun o'quv jarayonini sezilarli darajada yaxshilashi mumkin. [6]

Xulosa

Xulosa qilib shuni ta'kidlashni istardikki, inklyuziv ta'lim barcha o'quvchilarning turli

ehtiyojlarini hisobga olgan holda adolatli ta'lim muhitini yaratish uchun juda muhimdir. Resurslarning yetishmasligi, o'qituvchilarni kabi muammolar davom etayotgan bo'lsa-da, bu to'siqlarni o'qituvchilar, siyosatchilar va jamoalarning birgalikdagi sa'y-harakatlari bilan bartaraf etish mumkin. O'qituvchilarning malakasini oshirish, yordamchi xizmatlar va targ'ibot kampaniyalarini moliyalashtirishni ko'paytirish kabi maqsadli strategiyalarni amalga oshirish inklyuziv amaliyotlarning samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Inklyuzivlikni birinchi o'ringa qo'yish orqali biz nafaqat turli ehtiyojlarga ega bo'lgan talabalarning akademik yutuqlarini targ'ib qilamiz, balki har bir inson gullab-yashnashi mumkin bo'lgan yanada rahmdil, tushunadigan jamiyatni yaratamiz. Inklyuziv ta'limni joriy etish oxir-oqibat barcha o'quvchilarning ta'lim tajribasini boyitib, ularni xilma-xillik va adolat qadrlanadigan dunyoda yashashga tayyorlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. April 2021 International Journal of Research and Innovation in Social Science V(III):358-365 DOI:10.47772/IJRISS.2021.5324 https://www.researchgate.net/publication/351119058_Inclusive_Education_A_Literature_Review_on_Definitions_Attitudes_and_Pedagogical_Challenges
2. Ainscow, M. (2005). *Talimda inklyuziv rivojlantirish: What are the levers for change?* Journal of Educational Change, 6(2), 109-124.
3. Florian, L., & Black-Hawkins, K. (2011). *INKLYUZIV PEDAGOGIKANI O'RGANISH*. Cambridge Journal of Education, 41(2), 175-188.
4. Booth, T., & Ainscow, M. (2011). *The Index for Inclusion: Developing learning and participation in schools*. CSIE.
5. Slee, R. (2011). *Nomuntazam maktab: Chetlatish, Ta'lim va Inklyuziv ta'lim*. Routledge.
6. www.rsisinternational.org International Journal of Research and Innovation in Social Science (IJRISS) |Volume V, Issue III, March 2021|ISSN 2454-6186

ZAMONAVIY YONDASHUVLAR ASOSIDA HAYOTIY KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRISH ISTIQBOLLARI

ABDULLAYEVA MAFTUNA ODILJON QIZI
Guliston davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: maqolada zamonaviy yondashuvlar asosida hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish istiqbollari, mexanizmlari, zamonaviy yondashuv, hayotiy ko'nikmaning afzalliklari, metodik imkoniyatlari haqida fikr yuritilgan.

Аннотация: в статье рассматриваются перспективы, механизмы формирования жизненных навыков на основе современных подходов, современный подход, что такое жизненные навыки.

Abstract: The article discusses the prospects and mechanisms for developing life skills based on modern approaches, a modern approach, and what life skills are.

Kalit so'zlar: zamonaviy yondashuv, hayotiy ko'nikma, innovatsion fikrlash, interaktivlik, moslashuvchanlik, Xalqaro tadqiqotlar, emotsional intellekt, kreativ fikrlash, digital ko'nikmalar, tanqidiy fikrlash.

Ключевые слова: современный подход, жизненные навыки, инновационное мышление, интерактивность, гибкость, международные исследования, эмоциональный интеллект, креативное мышление, цифровые навыки, критическое мышление.

Keywords: modern approach, life skills, innovative thinking, interactivity, flexibility, International Studies, emotional intelligence, creative thinking, digital skills, critical thinking.

Bugungi kunda rivojlanib borayaotgan ta'lim-tarbiya jarayonida yoshlarga katta imkoniyatlar yaratilmoqda. Ularning bilim olishi, kelgusida el-yurtga nafi tegadigan yoshlar bo'lib voyaga yetishiga katta ahamiyat qaratilmoqda. Xususan Prezidentimiz Sh. Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek "Dunyo shiddat bilan o'zgarib, barqarorlik va xalqlarning mustahkam rivojlanishiga raxna soladigan turli yangi tahdid va xavflar paydo bo'layotgan bugungi kunda, ma'naviyat va ma'rifatga, axloqiy tarbiya, yoshlarning bilim olish, kamolga yetishga intilishiga e'tibor qaratish har qachongidan ham muhimdir".[1]

Shu sababli ta'lim jarayonida zamonaviy yondashuvlarni keng qo'llash, o'quvchilarga hayotiy ko'nikmalar asosida bilim berish hayotiy zaruratga aylanmoqda. Zamonaviy yondashuv — bu muayyan bir soha yoki masala bo'yicha yangi, innovatsion va zamon talablariga javob

beradigan usullarni anglatadi. Bu yondashuvlar ko'pincha an'anaviy usullardan farq qiladi va yangi texnologiyalar, ilmiy tadqiqotlar yoki ijtimoiy o'zgarishlarni inobatga oladi.

Zamonaviy yondashuvlar asosida bilim berish orqali Xalqaro tadqiqotlarda yuqori natijalarga erishish imkoniyati yanada oshadi.

Xalqaro tadqiqotlardagi natijalarni yaxshilash uchun o'qituvchilarni maqsadli tayyorlash va ta'lim jarayonida o'qitish metodikasi va ustuvor tamoyillarni o'zgartirish zarur. Buning uchun o'qituvchilarni ta'lim jarayonida yanada muvaffaqiyatli foydalana oladigan materiallar bilan ta'minlash kerak.[2]

Zamonaviy yondashuvlarning o'ziga xos xususiyatlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Innovatsion fikrlash: yangi g'oyalarni ishlab chiqishga qaratilgan.

2. Interaktivlik: turli xil fikrlarni birlashtirish va hamkorlik qilishga asoslangan.

3. Moslashuvchanlik: o'zgarayotgan sharoitlarga tezda moslasha olish qobiliyati.

4. Ilmiy asoslangan: tadqiqotlar va ma'lumotlarga tayangan holda qarorlar qabul qilish.

5. Barqarorlik: Ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik jihatdan barqaror yechimlarni izlash.

Zamonaviy yondashuvlar turli sohalarda, masalan, ta'lim, biznes, sog'liqni saqlash, ijtimoiy xizmatlar va boshqalarda qo'llaniladi. Bu yondashuvlar inson hayotini yaxshilashga, samaradorlikni oshirishga va yangi imkoniyatlarni yaratishga yordam beradi.

Xalqaro baholash dasturlarida muvaffaqiyatli ishtirok etish, bevosita ta'lim sifatini oshirish bilan bog'liqdir. Unda ishtirok etish, nafaqat O'zbekiston, balki, jahon hamjamiyatida o'quvchilarning o'quv dasturlarini yodda saqlab qolganligini baholashdan, ularning kompetensiyalarni ya'ni maktabda egallagan bilimlarini real hayotiy vaziyatlarda qo'llay olishi, ijodiy va mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish va uni baholashga o'tishda muhim vosita bo'lib hisoblanadi.[4,1117]

Hayotiy ko'nikmalar — bu insonning hayotda muvaffaqiyatli bo'lishi, muammolarni hal qilish va o'zini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan asosiy ko'nikmalar va qobiliyatlarni o'zida mujjasam etish hisoblanadi. Ular turli sohalarda, jumladan, shaxsiy, ijtimoiy, va professional hayotda qo'llaniladi.

Hayotiy ko'nikmalarga quyidagilar kiradi:

1. Muloqot ko'nikmalari — boshqalar bilan samarali muloqot qilish qobiliyati.

2. Muammolarni hal qilish — turli vaziyatlarda muammolarni aniqlash va ularni hal etish usullarini ishlab chiqish.

3. O'z-o'zini boshqarish — vaqtni rejalashtirish, maqsadlar qo'yish va ularga erishish qobiliyati.

4. Emotsional intellekt — o'z his-tuyg'ularini va boshqalarining his-tuyg'ularini tushunish va ularga moslashuvchanlik.

5. Jamoada ishlay olish — guruhda samarali ishlash va hamkorlik qilish.

Hayotiy ko'nikmalar insonning shaxsiy rivojlanishi uchun muhimdir va ular jamiyatda muvaffaqiyatli yashash uchun zarurdir.

O'quvchilarda amaliy faoliyat tajribasini tarkib toptirish, tayanch kompetensiyalarni shakllantirish, ijtimoiy hayotga samarali tayyorlash jarayonlarini tashkil etish orqali o'quvchilarni hayotga tayyorlashga katta e'tibor qaratmoq lozim.[4,1116]

Hayotiy ko'nikmalar insonning har xil vaziyatlarda muvaffaqiyatli bo'lishi uchun zarur bo'lgan qobiliyatlar va bilimlar to'plamidir. Ular orasida muloqot, muammolarni hal qilish, tanlov qilish, vaqtni boshqarish, jamoa bilan ishlash kabi ko'nikmalar mavjud. Ta'limda hayotiy ko'nikmalarning ahamiyati quyidagilardan iborat:

- amaliy tajriba: hayotiy ko'nikmalar ta'lim jarayonida olingan nazariy bilimlarni amaliy hayotga tatbiq etishga yordam beradi. Yoshlar real hayotdagi muammolarni hal qilishda tajriba orttiradilar;

- muloqot va hamkorlik: ta'lim jarayonida o'quvchilar bir-biri bilan muloqot qilib, fikr almashishadi. Bu ularning kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantiradi va jamoaviy ish olib borish qobiliyatini oshiradi;

- uammolarni hal qilish: hayotiy ko'nikmalar muammolarni tahlil qilish va yechim topish uchun zarur bo'lgan qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Bu esa o'quvchilarni kelajakdagi professional faoliyatlariga tayyorlaydi;

- moslashuvchanlik: Hozirgi kunda tez o'zgarayotgan dunyoda moslashuvchanlik juda muhimdir. Hayotiy ko'nikmalar o'quvchilarni yangi sharoitlarga moslashishga va o'zgarishlarga javob berishga yordam beradi;

- o'z-o'zini boshqarish: vaqtni rejalashtirish, maqsad qo'yish va ularga erishish kabi ko'nikmalar o'z-o'zini boshqarishda yordam beradi, bu esa o'quvchilarga mustaqil

hayotni olib borishda zarurdir.

- ijtimoiy mas'uliyat: hayotiy ko'nikmalarning yana bir jihati – ijtimoiy mas'uliyatdir. O'quvchilar jamiyatda faol ishtirok etishni, ijtimoiy masalalarga e'tibor berishni o'rganadilar.

Umuman olganda, hayotiy ko'nikmalar ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lib, ularning rivojlanishi o'quvchilarni nafaqat akademik muvaffaqiyatga erishtirish balki kelajakda muvaffaqiyatli insonlar bo'lishiga ham xizmat qiladi.

Zamonaviy yondashuvlar asosida hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish, ta'lim jarayonida muhim ahamiyatga ega. Bu yondashuvlar yosh avlodni jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishlari uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar bilan ta'minlashga qaratilgan. Quyida keltirilgan istiqbollar, zamonaviy yondashuvlar asosida hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish jarayonini yaxshilashga yordam beradi:

1. Interaktiv ta'lim metodlari: o'yinlar, muammoli vazifalar va loyiha asosidagi o'qitish orqali o'quvchilarni faol ishtirok etishga undash. Bu usullar o'z-o'zini boshqarish, jamoaviy ish va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

2. Digital ko'nikmalar: zamonaviy texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash va raqamli savodxonlikni oshirish uchun onlayn kurslar, vebinarlar va boshqa digital resurslardan foydalanish.

3. Mavzuli o'qitish: hayotiy vaziyatlarga doir mavzular asosida darslarni tashkil etish, bu orqali o'quvchilar real hayotdagi muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

4. Kreativ fikrlash: o'quvchilarni ijodkorlikka rag'batlantirish uchun turli xil ijodiy mashg'ulotlar va brainstorming sessiyalarini o'tkazish.

5. Tanqidiy fikrlash: o'quvchilarga ma'lumotlarni tahlil qilish va baholash ko'nikmalarini o'rganishga yordam beradigan strategiyalarni qo'llash.

6. Emotsional intellekt: o'z his-tuyg'ularini anglash va boshqalarning his-tuyg'ularini tushunishni rivojlantirish orqali ijtimoiy munosabatlarni yaxshilash.

7. O'z-o'zini rivojlantirish: o'quvchilarga o'z maqsadlarini belgilash, rejalashtirish va ularga erishishda yordam beradigan metodlarni o'rgatish.

8. Hayot davomida ta'lim: ta'lim tizimining uzluksizligini ta'minlash hamda mutaxassislarning malakasini oshirish uchun turli xil dasturlar taklif etilishi kerak.

Zamonaviy yondashuvlar asosida hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish nafaqat individual rivojlanishni ta'minlaydi, balki jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga ham hissa qo'shadi. Bu jarayonning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun ta'lim muassasalari, oilalar va jamiyatning barcha a'zolari birgalikda harakat qilishi lozim.

Zamonaviy yondashuvlar asosida hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish mexanizmi bir qator asosiy jihatlardan iborat. Ushbu mexanizm, ta'lim jarayonida o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish va hayotga tayyorlashga qaratilgan. Bir qator komponentlar ushbu mexanizmning asosiy elementlarini tashkil etadi: interaktiv ta'lim asosida o'qitish jarayonida interaktiv metodlardan foydalanish, masalan, guruhli ishlar, munozaralar va loyihalar orqali o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash; muammoli vazifalar orqali o'quvchilarga real hayotdagi muammolarni hal qilish uchun vazifalar berish, bu esa ularning tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi; tajribaviy o'rganishda esa amaliy mashg'ulotlar, laboratoriya ishlari yoki tajribalar o'tkazish orqali nazariy bilimlarni amalda qo'llash imkoniyati yaratiladi; kreativ fikrlashni rag'batlantirish bilan o'quvchilarda ijodkorlik va innovatsion fikrlashni rivojlantirish uchun turli xil kreativ vazifalar va loyihalarni taklif etish; shaxsiylashtirilgan ta'lim har

bir o'quvchining individual xususiyatlari va ehtiyojlariga mos ravishda ta'lim jarayonini tashkil etish; texnologiyalarni integratsiya qilish orqali zamonaviy texnologiyalarni (masalan, onlayn platformalar, mobil ilovalar) ta'lim jarayoniga kiritish orqali o'qitishni yanada samarali qilish; o'z-o'zini baholash va refleksiyada o'quvchilarga o'z faoliyatlarini baholash imkoniyatini berish va natijalarni tahlil qilish orqali o'z-o'zini rivojlantirishga undash ko'nikmalari shakllanadi hamda hamkorlik va jamoaviy ish orqali o'quvchilarni jamoa bo'lib ishlashga undab, ularning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Ushbu yondashuvlar yordamida hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish jarayoni yanada samarali bo'ladi va o'quvchilarni kelajakdagi muvaffaqiyatlarga erishishida muhim rol o'ynaydi.

Hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish zamonaviy yondashuvlar asosida bir necha muhim bosqichlardan iborat. Ushbu bosqichlar quyidagilardan iborat:

1. Aniqlash va tahlil qilish: hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish uchun avval o'quvchilarning hozirgi darajasini, qobiliyatlarini va ehtiyojlarini aniqlash zarur. Bu bosqichda o'quvchilar bilan suhbatlar o'tkazish, anketalar to'ldirish yoki testlar o'tkazish mumkin.

2. Maqsad qo'yish: olingan ma'lumotlarga asoslanib, har bir o'quvchi uchun aniq va o'lchanadigan maqsadlar belgilanishi kerak. Bu maqsadlar hayotiy ko'nikmalarni qanday rivojlantirish kerakligini belgilaydi.

3. O'qitish va o'rganish usullarini tanlash: zamonaviy pedagogik yondashuvlarni hisobga olgan holda, interaktiv usullar, guruhli ishlash, loyiha asosida o'qitish kabi turli metodlarni tanlash muhimdir.

4. Amaliy mashg'ulotlar: hayotiy ko'nikmalarni amaliyotda qo'llash uchun real vaziyatlarda mashg'ulotlar o'tkazish lozim. Bu simulyatsiyalar, rolli o'yinlar yoki amaliy

loyihalar orqali amalga oshirilishi mumkin.

5. Baholash va fikr-mulohaza: o'quvchilarning ko'nikmalari qanday rivojlanayotganini baholash muhim. Bu jarayonda doimiy ravishda fikr-mulohaza almashish va natijalarni tahlil qilish zarur.

6. Takomillashtirish: baholash jarayonidan so'ng aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etishga qaratilgan takliflar ishlab chiqilishi kerak. Har bir o'quvchining individual ehtiyojlariga qarab dasturlarni moslashtirish lozim.

7. Uzluksiz rivojlanish: hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish jarayoni doimiy ravishda davom etishi kerak, chunki muammolar va sharoitlar doimiy ravishda o'zgarib turadi.

Bu bosqichlarni amalga oshirish orqali hayotiy ko'nikmalarni samarali ravishda shakllantirish mumkin bo'ladi.

Zamonaviy yondashuvlar asosida hayotiy ko'nikmalarini shakllantirish bir nechta bosqichlardan iborat. Tahlil va rejalashtirish orqali hayotiy ko'nikmalarning qanday turli jihatlarini o'rganish kerakligini aniqlash mumkin bo'ladi. Bu bosqichda maqsadlarni belgilash va ularga erishish uchun strategiyalar ishlab chiqish muhimdir. Ta'lim va o'qitishda hayotiy ko'nikmalarni o'rganish jarayoni ta'lim muassasalari yoki boshqa formatlarda bo'lishi mumkin. Bu jarayonda nazariy bilimlar beriladi va amaliy mashg'ulotlar o'tkaziladi. Amaliyot bilan olingan bilimlarni amalda qo'llash, har xil vaziyatlarda sinab ko'rish imkoniyati yaratiladi. Bu bosqichda tajriba orttirish orqali ko'nikmalar mustahkamlanadi. Refleksiya orqali esa o'z faoliyatini baholash va natijalarni tahlil qilish oson bo'ladi. Ushbu bosqichda muvaffaqiyatlar va xatolarni aniqlab, kelajakdagi rivojlanishga yo'naltiriladi. Takrorlash va mustahkamlash asosida olingan ko'nikmalarni muntazam ravishda takrorlash orqali ularni mustahkamlash zarur. Bu jarayon yangi vaziyatlarda qo'llanishi uchun muhimdir. Innovatsiya va rivojlanish bilan yangi yondashuvlar, texnologiyalar yoki metodologiyalar bilan tanishib, mavjud

ko'nikmalarni yanada kengaytirish va yangilash mumkin.

Ushbu bosqichlar yordamida hayotiy ko'nikmalarni samarali ravishda shakllantirish

mumkin bo'ladi, bu esa shaxsning shaxsiy va professional rivojlanishi uchun muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. O'z Res Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi O'z Res xalq ta'lim tizmini 2030- yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida PF-5712-sonli Farmoni.
2. O'z Res Vazirlar Mahkamasinind 2018-yil 8-dekabr" Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi halqaro tatqiqotlarni tashkil etish chora –tadbirlari to'g'risida"gi 997-sonli qarori
3. Shamuratova Y. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida darslarni multimediaasosida o'qitish. Globallashuv davrida tilshunoslik va adabiyotshunoslik taraqqiyoti hamda ta'lim texnologiyalari. Respublika ilmiy-amaliy konferensiya,2023, 350-b.
4. Mullaboyeva S.X va boshq. O'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini hayotiy vaziyatlarda qo'llash, fikrlash va muloqot qilish qobiliyatlarini baholash. Academic Research in Educational Sciences Volume 3 | Issue 4 | 2022 ISSN: 2181-1385 Cite-Factor: 0,89 | SIS: 1,12 DOI: 10.24412/2181-1385-2022-4-1115-1122 SJIF: 5,7 | UIF: 6,1.
5. Yo'ldoshev Q. Yangilangan pedagogik tafakkur va umumta'lim maktablarida adabiyot o'qitishning ilmiy-metodik asoslari. Ped.fan.dok. dis.–T., 1997.-306 b.
6. Nurmuxamad Duisenov. AKT va Internet texnologiyalaridan foydalanishni o'rganish. - Toshkent: O'zMU nashriyoti, 2021-y.
7. Qurbonova M.F. O'quvchilarning o'quv-bilish kompetensiyalarini shakllantirishda kouching metodikasi // Maktab va hayot. – Toshkent, 2020. Maxsus son №1, – B. 8-10. (13.00.00 №4)
8. Qurbonova M.F. Boshlang'ich ta'limda xalqaro dasturlar. O'quv qo'llanma, Chirchiq, Zebo-print. 2023-yil. 113-b.
9. Abdullayeva M.O. Adabiyot darslarini zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etish zarurati. Yosh olimlar axborotnomasi. Maxsus son, 4 (2023), ISSN 2181-5186, 70-73-betlar.
10. Abdullayeva M.O. Adabiyot darslarini tashkil etishda PISA xalqaro baholash dasturining ahamiyati. "Ilm-fan va innovatsiya: muammolar, yechimlar va istiqbollar" xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya, 2024-yil, 17-18-may, 268-272-b.

O'QUVCHILARINING FANLARGA QIZIQISHINI TIZIMLI TASHKIL ETISHDA O'QITUVCHINING KASBIY KOMPETENTLIGI

**ELMONOV SIROJIDDIN MAMADIYAROVICH – PhD, Samarqand
davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali**

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining fanga qiziqishining asosiy omillari, tizimli tahlil, o'qituvchiga qo'yiladigan pedagogik va psixologik talablar, shuningdek, o'qituvchining o'quvchilarga nisbatan imperativ, demokratik va liberal munosabati keltirilgan.

Annotatsiya. The article describes the main factors of interest of younger schoolchildren in science, system analysis, pedagogical and psychological requirements for the teacher, as well as the imperative, democratic and liberal attitude of the teacher towards students.

Аннотация. в статье описаны основные факторы интереса младших школьников к науке, системный анализ, педагогико-психологические требования к учителю, а также императивное, демократическое и либеральное отношение учителя к учащимся.

Pedagogika fani nazariyotchilarining fikricha, bolaning ta'lim-tarbiya olishi, rivojlanishi va o'zini anglashida o'qituvchi muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, kichik maktab yoshidagi bola o'qituvchisi bilan mustahkam emotsional bog'liq bo'ladi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning muhim xususiyatlaridan biri ulardagi o'qituvchiga ishonch hissi bo'lib, bunda o'qituvchining o'quvchiga ta'sir ko'rsatish imkoniyati juda kattadir. O'qituvchi fikri kichik maktab o'quvchisi uchun muhim va qat'iyydir. Bola o'qituvchini aql sohibi, ziyrak, sezgir, mehribon inson deb biladi. Kichik maktab o'quvchilari uning mavqeini so'zsiz tan oladilar. Ular barcha masalalar yuzasidan o'qituvchiga murojaat qilishadi. O'qituvchining obro'si oldida otalar, oilaning boshqa a'zolari, qarindosh-urug'larining nufuzi keskin kamayadi. Shu sababli bolalar o'qituvchining har bir so'zini qonun sifatida qabul qiladilar. Demak, kichik maktab yoshidagi o'quvchilar rivojida yetakchi bo'lgan o'quv faoliyatida o'qituvchi shaxsi va o'quvchi bilan munosabat uslubining ahamiyati juda katta.

Kichik maktab yoshidagi bola o'zining tub mohiyati va vazifasini tushunib yetmaydi, balki

hamma maktabga borishi kerak deb tushunadi. Ammo u kattalarning ko'rsatmalariga amal qilib, tirishqoqlik bilan mashg'ulotlarga kirishib ketadi. Oradan ma'lum vaqt o'tgach, shodiyona lahzalarining taassuroti kamayishi bilan maktabning tashqi belgilari o'z ahamiyatini yo'qota boradi va bola uning vazifasi kundalik aqliy mehnat ekanligini anglaydi. Shunda agar bola aqliy mehnat qilish ko'nikmasiga ega bo'lmasa, uning o'qishdan ko'ngli soviydi, umidsizlik hissi vujudga keladi. O'qituvchi esa bunday xolning oldini olish uchun bolaga ta'limning o'yindan farqi, qiziqarliligi haqida ma'lumotlar berishi va uni shu faoliyatga tayyorlashi kerak [1,2].

Ta'limning mazmuni o'quvchining bilimlarni egallashga qiziqishi, o'z aqliy mehnati natijasidan qanoatlanish hissi bilan uzviy bog'liqdir. Bu his o'qituvchining

rag'batlantirishi bilan amalga oshiriladi va o'quvchida samaraliroq ishlash istagini shakllantiradi. Bolada paydo bo'lgan faxrlanish, o'z kuchiga ishonish hislari bilimlarni o'zlashtirish va malakalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

O'qituvchining muomala va munosabat uslubi o'quvchining xatti-harakatiga ta'sir

ko'rsatadi. Boshlang'ich sinfda o'quvchilar o'qituvchi tomonidan qo'yiladigan yangi shartlarni qabul qiladilar va qoidalarga to'la amal qilishga harakat qiladilar. Bola uchun o'qituvchi uning psixologik holatini belgilab beruvchi asosiy figura hisoblanib, bu holatning nafaqat sinfdagi, balki umuman tengdoshlari bilan bo'ladigan munosabatiga, bu munosabat esa, o'z-o'zidan, oilasidagi munosabatlariga ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, bu munosabatlar uning o'quv faoliyati muvaffaqiyatini ham belgilab beradi.

O'qituvchining o'quvchilarga ta'sir ko'rsatishi va munosabatining quyidagi uslublari mavjud: 1) imperativ, 2) demokratik, 3) liberal.

Imperativ (avtoritar) uslub bu qattiqqo'llik bo'lib, bunda o'qituvchi o'quvchilarning o'ziga so'zsiz bo'ysinishlarini talab etadi, o'quvchilarni o'z xatti-harakatlarini mustaqil boshqarishga o'rgatmaydi. O'qituvchi dars davomida o'quvchilaridan jim o'tirishni, savollarga doim qo'l ko'tarib, o'qituvchining ruxsati bilan javob berishni, o'qituvchining ko'rsatmalarini so'zsiz bajarishni talab etadi.

Bunday pedagoglar o'quvchilarning qiziqishlari asosida emas, balki o'quv rejasi asosida dars o'tadilar. Dars davomida o'quvchilarning individual psixologik xususiyatlari, jumladan, nerv sistemasining qo'zg'aluvchanlik darajasini e'tiborga olmaydilar. Bu uslub o'qituvchini sinfdan, o'quvchidan uzoqlashtiradi. Emotsional sovuqlik sinfda intizomni, lekin o'quvchida yakkalanish, xavotirlik, himoyasizlik hissini ham yuzaga keltiradi.

Bu uslub sinfda yuqori o'zlashtirish ko'rsatkichini berishi, lekin bu o'zlashtirish, asosan, faqat xotira evaziga bo'lib, mustaqil tafakkur, ijodkorlik, hozirjavoblik kabi xususiyatlarning rivojlanishda orqada qolishiga sabab bo'ladi, o'quvchilarda doimiy xavotirlik, o'ziga nisbatan ishonchsizlikni keltirib chiqaradi.

Demokratik uslub o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasida do'stona munosabat o'rnatilishiga asos bo'ladi. Bu borada darsdagi intizom majburiy emas, balki muvaffaqiyatga erishish garovi sifatida tushuniladi. Bu uslub bolalarda ijobiy emotsiyani, o'ziga ishonch, o'z yutuqlaridan quvonish, do'stlari bilan faoliyatda hamkorlik hissini beradi. Demokratik uslub bolalarni birlashtiradi. Shu bilan birga, o'zining faoliyati natijalariga qiziqish uyg'otgan holda o'zi uchun o'zi harakat qilishi lozimligini anglatadi. O'zini o'zi boshqarishga, hatti-harakatini o'zi nazorat qilishga o'rgatadi. Har bir ishga mas'uliyat bilan yondashish hissi o'qituvchining shu yoshdagi bolalar bilan demokratik muomala munosabati asosidagina shakllanadi.

Liberal uslub kasbiy layoqati yo'q bo'lgan o'qituvchilarga xos. Bunday o'qituvchi dars jarayonini yaxshi tashkil eta olmaydi. Bunday darslarda har bir bola o'z tarbiyalanganlik darajasiga qarab o'zini tutadi. Bola o'z majburiyatlarini yaxshi his qilmaydi. Muomala-munosabatdagi liberal uslub psixologiya va pedagogika fanlari mutlaqo qarshi bo'lgan uslub hisoblanib, bolalar shaxsini shakllantirish va tarbiyalash jarayonida umuman qo'llab bo'lmaydi.

Qayd etilgan uslublar ko'proq o'qituvchining kasbiy layoqati bilan belgilanadi. O'quvchilarning bilim olishga intilishi, fanlarga qiziqishida o'qituvchining kasbiy va shaxsiy sifatleri, kasbiy tayyorgarligi muhim rol o'ynaydi.

O'qitish mahorati quyidagi talablar bilan belgilanadi:

- kasbiy layoqat va eruditsiya;
- psixologik-pedagogik tayyorgarlik;
- ta'limlovchilarni mustaqil fikrlashga va yangi bilimlar olishga o'rgatish mahorati;
- o'quv adabiyotlari shakllari va turlarini bilish;
- yangi pedagogik va axborot texnologiyalarini egallaganlik, Internetning

global tarmog'i bilan ishlash bo'yicha amaliy ko'nikmalar;

- pedagog kadrlar malakasini oshirishning asosiy shakllarini bilish;
- ilmiy-pedagogik ijodiyot metodologiyasini bilish
- pedagogika fani va sohasini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarini bilish;
- predmetlararo aloqalardan foydalanish mahorati;
- ritorika va notiqlik san'ati asoslarini bilish.

Tarbiyalash mahorati o'qitish va tarbiyalash jarayonining bog'liqligi, uning uyg'un rivojlangan shaxsni shakllantirishga, ularda yuksak madaniy va ma'naviy saviyani qaror toptirishga, pedagogning yuksak shaxsiy sifatlariga, uning vatanparvarlik, obro' va burchni his etishiga, keng gumanitar va gumanistik tayyorligiga, shuningdek o'quvchilar o'rtasida tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning amaliy ko'nikmalariga asoslanadi.

Pedagogning o'quv-tarbiyaviy jarayondagi gumanitar omilni belgilaydigan shaxsiy sifatlariga quyidagilar kiradi: talabchanlik, haqqoniylik, halollik, mehribonlik, xushmuomalalik. Ushbu sifatlar pedagogning ta'limoluvchilar uchun ahamiyatini belgilashi kerak. Shaxsiy sifatlar o'qitish (dars berish) va tarbiyalash mahoratiga ta'sir ko'rsatadi.

Ta'limoluvchilarning bilimlarini xolisona nazorat qilish va baholash mahorati psixologik-pedagogik jihatdan o'qitish (dars berish) va tarbiyalash mahorati bilan uzviy bog'liqdir. Pedagog ta'limoluvchilarning bilimlari va mahoratlarini xolisona baholash prinsiplari, metodlari va mexanizmlarini bilishi, standartlashtirilgan testlarni ishlab chiqish, ta'limoluvchilarning o'zlashtirishini nazorat qilishning turli shakllarini samarali qo'llash mahoratiga ega bo'lishi kerak.

Yuqoridagilarga qo'shimcha qilib shuni qayd etish lozimki, o'quvchilarni, ayniqsa, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni

o'qishga, fanlarni o'rganishga qiziqtirishda o'qituvchining kasbini sevishi, o'z fanini mukammal bilishi, samimiy va jonkuyarligi, shu bilan birga, bolalarga hurmati va cheksiz muhabbati hal qiluvchi rol o'ynaydi. Biz o'qituvchining jozibasi, shirinso'zligi va mehribonligi, ayrim hollarda o'ziga xos latofati tufayli bolalarning o'zi anglamagan holda shu o'qituvchi o'qitadigan predmetni yoqtirib qolishlari, shu fanni ishtiyoq bilan o'rganishga kirishishlarining ko'p marta guvohi bo'lganmiz [3,4,5].

O'z kasbiga munosabat haqida buyuk mutafakkir, qomusiy olim Abu Rayhon al-Beruniy shunday degan: "Ilm dargohiga kirarkansan, qalbing kishini ozdiruvchi illatlardan, odamni ko'rmas qilib qo'yuvchi holatlardan, chunonchi qotib qolgan urf-odatlardan, hirsdan, raqobatdan, hirsiyot quli bo'lishdan, o'z hokimligi uchun kurashdan ozod bo'lmog'i darkor". O'qituvchi haqida rus yozuvchisi L.Tolstoy ham ajoyib fikr bildirgan: "Agar o'qituvchi faqat o'z kasbini sevsa, u yaxshi o'qituvchi bo'ladi. Agar o'qituvchi faqat o'quvchilarni ularning otasi yoki onasi kabi sevsa, u barcha kitoblarni o'qib chiqqan, lekin na kasbini, na bolalarni sevmaydigan o'qituvchidan yaxshiroqdir. Agar o'qituvchi o'zida kasbiga va o'quvchilarga muhabbatni mujassam etsa, bu mukammal o'qituvchidir".

Shunday qilib, o'quvchilarning fanlarga qiziqishini tizimli tashkil etish, ular faoliyatini maqsadli yo'naltirish va yaratilgan ma'lum tizim asosida ishlashni tashkil etish pedagog vazifasiga yuklanadi. Bu borada qilinadigan ishlar majmuasiga:

- birinchidan, bilish sifatini yuqori ko'tarishga asos bo'ladigan ta'lim mazmunini, uni amalga oshirish jarayonini modernizatsiyalash va boyitish, bugungi kunda to'plangan pedagogik imkoniyatlardan keng, samarali foydalanishga erishish;

- ikkinchidan, o'quvchilarning o'rganayotgan fanlarga qiziqishlarini oshirish

maqsadida madaniy-ma'rifiy ishlarni amalga oshirish, ma'naviy ehtiyojni yuzaga keltirish;

- uchinchi, o'quvchilarda mustaqil, ijodiy tafakkurni rivojlantirish maqsadida, bilish faoliyatini samarali kechishni ta'minlovchi mushohada, mulohazaga asoslangan, analiz, sintez, deduktiv, induktiv metodlar to'g'risidagi nazariy bilimlar bilan qurollantirish asosida, ularning amaliy jihatlariga alohida e'tiborni qaratish;

- to'rtinchi, boshlang'ich sinf o'quvchilarining fanlarga qiziqishlarini shakllantirish metodlarini ilmiy-tadqiqot

metodlari sifatida qo'llash. Bu o'rinda ularning moddiy manbayi bo'lgan bilish vositalaridan samarali foydalanishga e'tiborni qaratish kabilarni kiritish mumkin. O'quv darslaridan tashqari mutolaa vaqtlarida o'quvchilarda o'qishga bo'lgan ehtiyojni tarbiyalash va shakllantirish hamda ularni o'qiganlari yuzasidan o'ylash, muallif ko'targan asosiy muammolarni anglab yetish, kitobdan talay hayotiy muhim savollarga javob izlashga o'rgatish, bu uning shu fanga qiziqishining tizimlashtirilganidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ibragimov X. Pedagogika nazariyasi. – T., 2008.
2. Pedagogik atamalar lug'ati. - T.: "Fan," 2008.
3. Xoliqov A. "Pedagogik mahorat" - T.: "Iqtisodiy moliya", 2011y
4. Ziyomuhammadov B. Pedagogik mahorat asoslari. – T.: Tib-kitob, 2009, 184 b.
5. Ziyomuhammadov B., Tojiev M. Pedagogik texnologiya – zamonaviy o'zbek milliy modeli. – T.: Lider press, 2009. – 104 b.

BO‘LAJAK MUTUXASSISLARNI KASBIY TAYYORLASH JARAYONIDA INDIVIDUAL TA‘LIM TRVEKTORIYASINI QURISH TAMOYILLARI

MUSTAFOYEVA MUNOJAT OLTIBEKOVNA

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali

Annotatsiya: Maqolada oliy ta‘limda talabaning individual ta‘lim trayektoriyalarini joriy etishning zarurati va bu yondashuvning bo‘ljak mutaxassislarni tayyorlashdagi ahamiyati tahlil qilingan. Individual ta‘lim trayektoriyasini qurish tamoyillari va bu tamoyillar asosida qurilgan individual ta‘lim trayektoriyalarining o‘qitish jarayonining sifatini oshirishdagi afzalik jihatlari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: ta‘limni individuallashtirish, individuallashtirish, individual ta‘lim dasturi, individual ta‘lim marshruti, individual ta‘lim trayektoriyasi, tamoyil

Аннотация: В статье анализируется необходимость внедрения индивидуальных траекторий обучения студентов в высшей школе и важность данного подхода в подготовке будущих специалистов. Обсуждаются принципы построения индивидуальной образовательной траектории и преимущества индивидуальных образовательных траекторий, построенных на основе этих принципов, в повышении качества образовательного процесса.

Ключевые слова: индивидуализация образования, индивидуализация, индивидуальная образовательная программа, индивидуальный образовательный маршрут, индивидуальная образовательная траектория, принцип.

Abstract: The article analyzes the need to introduce individual student learning trajectories in higher education and the importance of this approach in training future specialists. The principles of building an individual educational trajectory and the advantages of individual educational trajectories built on the basis of these principles in improving the quality of the educational process are discussed.

Key words: individualization of education, individualization, individual education program, individual education route, individual education trajectory, principle

Hozirgi zamon ta‘lim tizimida innovatsion jarayonlarni joriy etish malakali va raqobatbordoshli mutaxassislar tayyorlashning asosiy yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Ayniqsa, oliy ta‘limda bo‘ljak mutaxassislarni tayyorlashda ta‘lim jarayonini individuallashtirish, talabalarning shaxsiy ehtiyojlari va qobiliyatlarini hisobga olish orqali ularning kasbiy va shaxsiy rivojlanishini ta‘minlash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ta‘limdagi innovatsion jarayonlar bo‘ljak mutaxassisni tayyorlash tamoyillarini o‘zgartirishni va nafaqat kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarni, balki harakatchanlik, moslashuvchanlik, xushmuomalalik, mustaqillik, tashabbus ko‘rsatish, tanlov qilish va mas‘ul bo‘lish

kabi fazilatlarni shakllantirishni talab qiladi. So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasining ta‘lim tizimini modernizatsiya qilishga qaratilgan bir qancha muhim qonunlar va qarorlar qabul qilindi. Xususan, “Ta‘lim to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta‘lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni qabul qilindi. Ushbu hujjatlarning qabul qilinishi mamlakatimizning zamonaviy ta‘lim siyosatini shakllantirishda, ta‘lim tizimini modernizatsiya qilishda va ta‘limning o‘zgaruvchanligini amalga oshirish mexanizmlarida yangi qadam bo‘ldi.

Ta'lim sohasida olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlar davlat, jamiyat va ta'lim oluvchilarning oliy ta'limi sifatiga bo'lgan ehtiyojlarini to'raligicha qanoatlantirish muammosining dolzarbligini belgilamoqda. Mazkur holatda muammoning samarali yechimiga talabalarga o'z ichki potentsiali va imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga sharoit yaratuvchi individuallashtirish orqali erishish mumkin. Pedagogik ensiklopediyada ko'rsatilishicha, individuallashtirish - deganda har bir ta'lim oluvchining individual-psixologik xususiyatlari hisobga olinadigan, ularning o'quv-biluv faoliyatini boshqarish tizimi tushuniladi. Individuallashtirilgan o'qitish esa o'quv jarayonini tashkil etishda individual yondashish asosida tanlangan o'qitish yo'llari va turli o'quv-uslubiy, psixologik-pedagogik hamda tashkiliy boshqaruv tadbirlari orqali ta'minlanishidir [9, 83-84-b.]. Shunindek, jarayonda o'qitish usuli va sur'ati ta'lim oluvchilarning individual farqlari, o'qishga bo'lgan qobiliyatlarining rivojlanish darajasiga ko'ra tanlanishi inobatga olinadi [10, 201-b.].

Yuqorida keltirilgan fikrlardan kelib chiqib, oliy ta'limni individuallashtirish deganda pedagoglarning potentsial imkoniyatlarini rivojlantirishni, individual xususiyatlari, ehtiyojlari va motivlarini inobatga oladigan, shaxsiy va kasbiy sifatlarini takomillashtirishga yo'naltirilgan hamda o'z oldiga qo'ygan ta'limiy maqsad va vazifalari asosida individual ta'lim trayektoriyasini qurishga sharoit yaratiladigan tabaqalashtirilgan ta'lim jarayonini tushunamiz. Keyingi davrlardagi ilmiy adabiyotlarda oliy ta'lim muassasalarida talabalar kasbiy rivojlanishi tizimini individuallashtirish jarayonlarini tadqiq qilishda "individual ta'lim dasturi, individual ta'lim marshruti, individual ta'lim trayektoriyasi" kabi atamalar tez-tez qo'llanilmoqda.

"Shaxsiy yoki individual ta'lim trayektoriyasi" tushunchasi zamonaviy oliy ta'lim tizimiga kirib kelganiga ko'p bo'lgani yo'q. Ta'limni tabaqalashtirish va individuallashtirishning talaba shaxsining psixologik xususiyatlari bilan bog'liqligini R.R.Bekmurzin, YE.Y.Golant, B.G.Ananyev, B.B.Davidova, M.Martinovich, I.S.Yakimanskiy, L.S.Rubinshteyn va boshqalarning ilmiy ishlarida ko'rishimiz mumkin. Ta'limni individuallashtirishning didaktik asoslari taniqli pedagog- olimlar B.P.Yesipova, M.A.Danilova, M.N.Skatkin va YE.Y.Golantlar tomonidan ochib berilgan.

T.A.Jdankoning fikricha, "Individual ta'lim trayektoriyasi - bu har bir talabaning ta'limdagi shaxsiy salohiyatini ro'yobga chiqarishning shaxsiy yo'li" deb ko'rsatadi [6].

N.A.Labunskaya birinchi marta talabalarning psixofiziologik xususiyatlari, ularning ehtiyojlari, qiziqishlari tufayli talabalarning individual ta'lim yo'nalishlarining quyidagi turlarga ajratgan [6]:

o'quv dasturini amalga oshirishga qaratilgan o'quv faoliyatining individual ta'lim trayektoriyasi;

o'quv faoliyati va darsdan tashqari faoliyatni o'z ichiga olgan kompleks individual ta'lim trayektoriyasi;

talaba qobiliyatini, individual shaxsiy elementlarini rivojlantirishga qaratilgan darsdan tashqari faoliyatning individual ta'lim trayektoriyasi.

O'quv jarayonini keng ma'noda individuallashtirish, T.M.Kovaleva nuqtai nazaridan, "har bir talabaning o'z ta'lim maqsadlari va vazifalarini, o'z ta'lim trayektoriyasini shakllantirish huquqi va imkoniyatiga ega bo'lishini ta'minlash usuli" deb tushuniladi. Individual ta'lim trayektoriyasini tanlash, qurish va amalga oshirish talabaga zamonaviy jamiyat

tomonidan talab qilinadigan shaxsiy fazilatlarni rivojlantirishga imkon beradi.

T.M.Kovaleva o'z tadqiqotida ikkita tushunchani taklif qiladi: "individual ta'lim dasturi" va "individual ta'lim trayektoriyasi". U birinchisini quyidagicha belgilaydi: "individual ta'lim dasturi – bu talabanning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga qaratilgan, tyutor tomonidan shaxsiy, ta'lim, kasbiy qiziqishlar, ehtiyojlar va so'rovlar asosida mustaqil ravishda ishlab chiqilgan va amalga oshiriladigan ta'lim va boshqa tadbirlar dasturi". Ta'rif muallifi tyutorni "tyutorni qo'llab-quvvatlash sharoitida individual ta'lim dasturini ishlab chiqadigan va amalga oshiradigan talaba" deb ataydi. Tyutorning roli "talabalar uchun individual ta'lim dasturini ishlab chiqish (qurish) va amalga oshirishga hamroh bo'lgan o'qituvchi" sifatida o'quv jarayonini individuallashtirish tamoyili asosida ishlaydi. Shunday qilib, T.M. Kovaleva "individual ta'lim dasturi" tushunchasi talabaga yordam beradigan, ammo unga keyingi rivojlanish yo'lini yuklamaydigan o'qituvchimurabbiyning tyutor ko'magi bilan uzviy bog'liqdir. Talabanning o'quv jarayonining subyekt sifatida o'z imkoniyatlari va intilishlaridan kelib chiqadigan, o'z ta'lim dasturini ishlab chiqadigan roli ta'kidlangan. Tadqiqotchi, shuningdek, ushbu konsepsiya faqat uning ko'lamini kengaytiradigan ta'lim faoliyati sohasiga tegishli bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydi [13]

N.Y.Shaposhnikova turli xil yondashuvlarni tahlil qilish, ularning tarkibidagi umumiy va turli xil xususiyatlarni ajratib ko'rsatish asosida "individual ta'lim dasturi", "individual ta'lim yo'nalishi" va "individual ta'lim trayektoriyasi" atamalariga (ularni mantiqiy va semantik munosabatlar bilan birlashtirish orqali) ishchi umumlashtirilgan ta'riflarni bergan [12] U talabanning "individual ta'lim dasturi"ni

talabanning o'zi tomonidan o'qituvchi-murabbiy ko'magida talabanning shaxsiy, ta'lim va kasbiy qiziqishlari, ehtiyojlari va talablarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan dastlabki reja deb ta'riflagan. Talabanning "individual ta'lim yo'nalishi" individual ta'lim dasturi asosida o'zi tomonidan oldindan belgilangan yo'l ekanligini ta'kidlab o'tgan. Talabanning individual ta'lim yo'nalishida o'qitishning bosqichlari murabbiy ko'magida aniq belgilab olinadi. N.Y.Shaposhnikova fikricha, talaba uchun ta'limni loyihalashning uchta darajasi mavjud. Birinchi va umumiy fikr talabanning individual ta'lim dasturida aks etadi. Bundan tashqari, dasturning aniqligi individual ta'lim yo'nalishi va individual ta'lim trayektoriyasida namoyon bo'ladi.[12]

L.A.Belyayeva va M.A.Belyayevalarning fikricha ta'lim sifatini ta'limning ichki va tashqi xususiyatlari birligi deb hisoblash mumkin, bu uning bir tomondan ijtimoiy subyektlarning ta'lim ehtiyojlarini maqbul tarzda qondirish, boshqa tomondan ilmiy asoslangan ta'lim standartlariga javob berish qobiliyatini ifodalaydi[3]. Ta'limni ham jarayon, ham natija sifatida ko'rib chiqish mumkin bo'lganligi sababli, ta'lim sifati muammosini tahlil qilishda ikkita jihatni ajratib ko'rsatish kerak: birinchidan, ta'lim jarayonining sifati va ikkinchidan, ta'lim natijasining sifati.

Mavzuga doir ilmiy izlanishlar tahlili [4, 5, 6, 11, 12] natijasida tadqiqotchilar tomonidan ushbu tushunchalarni izohlashda yakdillik yetishmasligi va ayrim holatlarda ular sinonim sifatida, ayrim holatlarda esa bir-biridan ba'zi xususiyatlari bilan farq qilishi ko'rsatilganligi aniqlandi. Shu nuqtai nazardan, tadqiqotimiz davomida mazkur tushunchalar mohiyati va ularga yondashuvlarga oid ilmiy-metodik adabiyotlarning mazmuniy tahlili quyidagi xulosalarga kelishimizga imkon yaratdi.

Individual ta'lim dasturi – pedagogning kasbiy ehtiyojlari, qiyinchiliklari tashxisi

natijalari, qiziqishlari va motivlari asosida mustaqil tuziladigan, shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga yo'naltirilgan, uzluksiz ta'limining turi va shakllarini maqbullashtirish imkoniyatini beruvchi hamda mustaqil ta'limini nazarda tutuvchi dasturni ifoda etadi.

Individual ta'lim marshruti – pedagogning individual ta'lim dasturini vaqt mezonlari va bosqichlariga bog'liq holda o'zlashtirish izchilligini maslahatchining hamrohligida amalga oshirishini hamda ta'lim jarayoni mavjud sharoitlariga moslashuvchanligini belgilaydi.

Oliy ta'limda individual ta'lim trayektoriyalarini joriy qilish hayotiy ehtiyoj ekanligi quyidagilarda ko'rinadi:

Birinchidan, hozirgi kunda ta'lim tizimida, xususan, oliy ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar, fan va texnikaning jadal rivojlanishi natijasida raqobatbardosh mutaxassislariga bo'lgan ehtiyoj yuzaga kelmoqda. Mutaxassislarni tez, sifatli va ko'p miqdorda tayyorlash uchun mavjud innovasion ta'lim berish usullarini qo'llash yoki yangilarini yaratish zarur. Bundan tashqari oliy ta'lim muassasalarining, jumladan, nodavlat oliy ta'lim muassasalari sonining oshishi, davlat oliy ta'lim muassasalariga moliyaviy va akademik mustaqillik berilishi natijasida ular o'rtasida raqobat paydo bo'lmoqda. Raqobat natijasida oliy ta'lim muassasalari bo'lajak iqtisodchi talabalarga qulay ta'lim sharoitlarini taklif etishlari zarur. Qulay o'quv sharoitlaridan biri bu – individual ta'lim trayektoriyasi asosida ta'lim jarayonini tashkil etishdan iborat.

Ikkinchidan, jamiyat hayotidagi ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy o'zgarishlarga tezda munosabatini bildirib olish va moslashish qobiliyati mutaxassisning uzluksiz ta'lim olishi natijasida yuzaga keladi, bu esa, o'z navbatida katta hajmdagi mustaqil o'quv faoliyatini nazarda tutuvchi individual ta'lim

trayektoriyasidan foydalanishni taqozo etadi. Ushbu yondashuv talabaga mustaqil ravishda ham, oliy o'quv yurtining ta'lim dasturlari doirasida ham bilim olish va zarur ko'nikmalarni rivojlantirish imkonini beradi.

Uchinchidan, shaxsiy ta'lim trayektoriyasi hozirgi kundagi zamonaviy ta'limning ehtiyoji hisoblanadi [15].

Ta'lim - bu o'z-o'zini rivojlantirish va shaxsiy rivojlanishning uzluksiz jarayoni. Har bir insonning o'ziga xos ehtiyojlari va qobiliyatlari bor, shuning uchun ta'lim tizimi egiluvchanlik va individual bo'lishi kerak. Aynan shuning uchun ham individual ta'lim trayektoriyasi tushunchasi tobora dolzarb bo'lib bormoqda.

Individual ta'lim trayektoriyasi zamonaviy ta'lim tizimining asosiy elementidir. Bu har bir talabaning individual xususiyatlarini hisobga oladigan moslashuvchan va moslashtirilgan o'quv muhitini yaratishga imkon beradi. Moslashuvchanlik, hamkorlik, tabaqalashtirish va faollik kabi individual trayektoriyani qurish tamoyillari har bir talabaning samarali ta'lim olishini va salohiyatini rivojlantirishga yordam beradi. Individual ta'lim trayektoriyasi o'zini o'zi boshqarish, ijtimoiy va muloqot qobiliyatlarini rivojlantiradi, shuningdek, faol hayotiy pozitsiyani shakllantirishga yordam beradi. Shuning uchun ta'lim muassasalarida individual ta'lim trayektoriyasini joriy etish va rivojlantirish ta'lim jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi.

Talabalarning individual ta'lim trayektoriyasini qurish, oliy ta'lim muassasalarida ularning o'zgaruvchan ehtiyojlari, qobiliyatlari va maqsadlariga mos ta'limni tashkil qilishni nazarda tutadi. Bu jarayonda bir qancha muhim tamoyillar mavjud. Ushbu tamoyillar talabalarning ta'lim jarayonida o'z qobiliyatlarini namoyon etib, muvaffaqiyatga erishishlariga yordam beradi. Quyida talabalarning individual

ta'lim trayektoriyasini qurish tamoyillarini keltiramiz.

1. Shaxsga yo'naltirilganlik (Individuallashtirish). Individual ta'lim trayektoriyasi talabani shaxsiy qiziqishlari, qobiliyatlari, ta'limga bo'lgan munosabati va ehtiyojlariga asoslanishi kerak. Bu esa o'z navbatida, talabani ta'lim jarayonida samarali qatnashishini va o'qishga bo'lgan motivatsiyasini oshirishga yordam beradi.

2. Maqsadlarni aniq belgilash. Har bir talabani ta'lim jarayonida aniq va o'lchanadigan maqsadlari bo'lishi kerak. Bu maqsadlar talabani qiziqishlari va ehtiyojlariga moslashtirilishi zarur. Masalan, aniq malaka va bilimga ega bo'lish, maxsus sohada mutaxassislikka erishish yoki qo'shimcha kurslar orqali o'z bilimlarini kengaytirish.

3. Differensiallash (Shaxsga moslashtirish). Talabalarning bilim darajasi va qobiliyatlari har xil bo'lishi mumkin, shunga ko'ra ta'lim jarayoni farqlash usullarini o'z ichiga olishi kerak. Bu, o'quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olish va ularga mos faoliyatlar, mashqlar va materiallardan foydalanishni anglatadi. Har bir talabani darajasiga mos vazifalar berish, unga muvofiq tizimdagi baholash yoki mustaqil ishlarni talab qilish.

4. Amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim. Ta'lim trayektoriyasini qurishda, talabani nazariy bilimlardan praktik bilimlarga ko'chirish muhimdir. Amaliyotlar, tadqiqotlar, ishlab chiqarish tajribasi yoki kurs ishlari talabani bilimlarini amaliy tajriba bilan mustahkamlashga yordam beradi. Shuningdek, talabalarga o'z muammolarini hal qilish, praktik vaziyatlarda hal qiluvchi qarorlar qabul qilish imkonini berish kerak.

5. Ta'limda innovatsiyalardan foydalanish. Ta'lim trayektoriyasini qurishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish muhimdir.

Moslashuvchan ta'lim platformalarini, onlayn kurslarni, videodasturlarni va boshqa interaktiv vositalarni ishlatish, talabalarga ta'limning yangilangan va erkin shakllarini taklif etishga yordam beradi.

6. Refleksiya. Individual ta'lim trayektoriyasini qurishda, talabani o'z faoliyatini baholashi, o'ziga xos kamchiliklarini va muvaffaqiyatlarini aniqlab, kelgusidagi ishlash usullarini o'zgartirishga yo'naltirishi kerak. Refleksiya talabani ta'lim jarayonidagi shaxsiy o'sishini kuzatishga yordam beradi.

7. Pedagogik ko'mak. Individual ta'lim trayektoriyasini qurishda pedagog talabani talablari va ehtiyojlariga moslashib, ularga kerakli yordamni ko'rsatishi kerak. Pedagoglar talabani rivojlanishini har tomonlama (intellektual, ijtimoiy, emosional) qo'llab-quvvatlashi muhimdir.

8. Mobillik va uyg'unlik. Ta'lim trayektoriyasining eng muhim xususiyatlaridan biri – u o'zgaruvchan va dinamik bo'lishi kerak. Talabalarning qobiliyatlari va talablari vaqt o'tishi bilan o'zgaradi, shunga ko'ra ta'lim trayektoriyasi ham yangilanib, ularning yangi ehtiyojlariga moslashtirilishi lozim.

9. Ta'limda hamkorlik va ko'p tomonlama ishlash. Talabalarning individual ta'lim trayektoriyasini qurishda ularni boshqa talabalar, murabbiylar, ilmiy rahbarlar va boshqa faxriylar bilan hamkorlik qilishga yo'naltirish muhimdir. Bu, o'quvchilarning o'zaro tajriba almashishi va faol o'qishga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

10. Ijodiy yondashuv. Individual ta'lim trayektoriyasi talabani ijodiy salohiyatini rivojlantirishga xizmat qilishi kerak. Ushbu jarayonda talabalarga yangi g'oyalar, innovatsion metodlar va ijodiy loyihalarni amalga oshirish imkoni berilsa, ularning fikrlash va ishlash qobiliyatlari mustahkamlanadi.

Individual ta'lim trayektoriyasi talabning talab va ehtiyojlariga mos ravishda quriladi. Bu talabning maxsus qobiliyatlari, ta'limga bo'lgan munosabati, qiziqishlari va shaxsiy maqsadlarini hisobga olishni nazarda tutadi. Individual trayektoriyani qurish, har bir talabaga muvofiq oqibatlariga erishish uchun o'qishning samarali usullarini tanlashga imkon beradi. Bu, talabning o'ziga mos o'qish ritmi, materiallarning tushunarli va har tomonlama ishlanganligi, hamda talabning ta'lim jarayoniga faol munosabati bilan bog'liqdir. Talabning ta'lim darajasiga mos ravishda maqsadlar qo'yish, ularga amal qilish uchun qulay sharoitlar yaratish muhim.

Yuqorida keltirilgan tamoyillar asosida qurilgan individual ta'lim trayektoriyasi oliy ta'lim muassasalarida quyidagilarga imkon beradi:

1. Individual ta'lim trayektoriyasini tuzish talabning o'qishga bo'lgan ishtiyoqini oshirishga xizmat qiladi. Shaxsiy maqsadlar va qiziqishlar asosida ta'lim jarayonini tashkil qilish talabning o'qishga bo'lgan motivatsiyasini yanada yuqori darajaga ko'taradi. Talabalar o'zlari belgilagan maqsadlarga erishish uchun ishlashga intiladilar, bu esa o'z navbatida o'qish jarayonini ko'proq samarali va qiziqarli qiladi.

2. Individual ta'lim trayektoriyasini qurish talabga ta'lim jarayonida erkinlikni berishga imkon beradi. Talaba o'zining qiziqishlari va maqsadlariga mos ravishda o'qish mavzularini tanlashi, ishlash usullarini aniqlashi mumkin. Bu esa, o'z navbatida, talabning mustaqillik va ijodiy fikrlashini rivojlantiradi.

3. Individual ta'lim trayektoriyasi talabga o'zining ehtiyojlariga mos ko'mak berishni nazarda tutadi. Bu ham pedagogik, ham hamkasblar va ilmiy rahbarlar tomonidan ko'rsatilgan qo'llab-quvvatlashni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, zamonaviy ta'lim

texnologiyalari, onlayn platforma va resurslar talabning o'z maqsadlariga yordam beradi.

4. Individual ta'lim trayektoriyasini qurishda aniq maqsadlar qo'yish talabning rivojlanish yo'lida kerakli yo'nalishlarni belgilashga yordam beradi. Ma'lum bir mavzu yoki sohadagi bilimlarni chuqurlashtirish, yangiliklarni o'rganish yoki yangi ko'nikmalarni egallash talabning motivatsiyasini oshiradi va uning samarali o'qishini ta'minlaydi.

5. Individual ta'lim trayektoriyasi talabga nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham rivojlantirish imkonini beradi. Bu ko'nikmalar talabning kelajakdagi kasbiy faoliyati uchun muhimdir. Shuningdek, talabning o'zining shaxsiy va kasbiy maqsadlariga erishishdagi salohiyatini oshirishga yordam beradi.

6. Individual ta'lim trayektoriyasini qurishda talabning egallagan bilimlari va ko'nikmalarini to'g'ri va shaxsiylashtirilgan usulda baholash muhimdir. Buning uchun talabning o'sishini kuzatish va samarali baholash tizimlarini ishlab chiqish lozim. Talabning shaxsiy o'sishini baholash, unga kerakli takliflar va ko'maklar berishga yordam beradi. Shu tarzda, individual ta'lim trayektoriyasini qurish talabning shaxsiy ehtiyojlariga moslashgan, samarali va motivatsiyalangan ta'lim jarayonini ta'minlashga yordam beradi. Bu esa o'z navbatida, talabning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshiradi, uning shaxsiy va kasbiy maqsadlariga erishishini yengillashtiradi.

Xulosa sifatida shuni ta'kidlash mumkinki, individual ta'lim trayektoriyasini joriy etish oliy ta'limda mutaxassislar tayyorlashda muhim omil hisoblanadi. Bu jarayon talabalarning shaxsiy qobiliyatlari va qiziqishlarini hisobga olgan holda ta'lim berishni takomillashtirishga, ularning mustaqil bilim olishi va kasbiy rivojlanishiga yordam beradi. Oliy ta'lim

muassasalari o'rtasidagi raqobat va tez o'zgaruvchan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda individual ta'lim trayektoriyasini joriy etish mutaxassislarning raqobatbardoshligini oshirishda katta ahamiyatga ega. Shuningdek,

individual ta'lim dasturlari talabalarga shaxsiy va kasbiy salohiyatini ro'yobga chiqarish imkoniyatini beradi, bu esa ta'lim sifatini yanada yuqori darajaga ko'tarishga imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. Toshkent sh., 2020 yil 23 sentyabr, O'RQ-637-son – 40 b. <https://lex.uz/docs/-5013007>.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi (2019 yil 8 oktyabr) PF-5847-sonli Farmoni, 1-ilova 9-bandi // <https://lex.uz/docs/4545884>.
3. Беляева Л. А., Беляева М. А. Образовательная инноватика как актуальное направление философско-педагогических исследований // Педагогическое образование в России. 2014.
4. Вдовина С.А. Кунгурова И.М. Сущность и направления реализации индивидуальной образовательной программы // Интернет журнал «Наукоеведение». – 2013. – № 6. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://naukovedenie.ruPDF40PVN613.pdf> (дата обращения: 19.09.2016).
5. Гончарова А.С., Чумичева Р.М. Организация индивидуальной образовательной траектории обучения бакалавров // Вестник НГГУ. – 2012. – № 2. – С.3-11.
6. Жданко, Т.А., Живокоренцева, Т.В., Чупрова, О.Ф. ОГ Проектирование индивидуальных образовательных маршрутов (ИОМ) студентов в вузе // Magister Dixit. 2014 № 1 (13). С. 140-146. <http://cyberleninka.ru/article/n/proektirovanie-individualnyh-obrazovatelnyh-marshrutov-iom-studentov-v-vuze>
7. Кутузов А.В. Сущность индивидуализации образования в современной школе // Учёные записки Забайкальского государственного университета. Серия: педагогические науки. – 2012. - № 5. – С. 183-190.
8. Маскаева А.М. Проектирование ИОТ обучающихся // Инициативы 21 века. – 2010. - №3. – С. 23-24.
9. Педагогика: энциклопедия. II жилд / тузувчилар: жамоа. – Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2015. – 376 б.
10. Педагогическая энциклопедия. Т. 2. – М.: Академкнига, 2004. – 456 с.
11. Стерлягова Е.В. Обучение старшеклассников по индивидуальным учебным планам // Педагогика. – 2014. – № 2. – С. 40-44.
12. Шапошникова Н.Ю. Индивидуальная образовательная траектория студента: анализ трактовок понятия // Педагогическое образование России. – 2015. – № 5. – С. 39-44
13. Ковалева Т. М. Тьюторская практика в России. Сопровождение индивидуальных образовательных программ. Альманах. Выпуск 2009 г. / под ред. Т. М. Ковалевой и др. Томск, 2009. 104 с
14. Лабунская Н.А. Педагогическое исследование современного студента: Студент при получении образовании. - СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2015. - 75 с
15. Мустафоева М. Talabalarni individual ta'lim trayektoriyasi orqali oqitishning samaradorligi //Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 88-90.

ИНДИВИДУАЛ ЁНДАШУВ АСОСИДА МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ БАДИЙ ИЖОДКОРЛИГИНИ РИВОЖЛАНИШИДА ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

ЖАББАРОВА ДИЛШОДА ЗОКИРЖОН ҚИЗИ

Наманган давлат университети тадқиқотчиси

Аннотация: Мақолада республика мактабларида ўқувчиларнинг индивидуал ёндашув асосида бадиий ижодкорлигини ривожлантириш, илмий-педагогик муаммо сифатида қаралиши, ўқувчиларнинг индивидуал ёндашув асосида бадиий ижодкорлигини ривожлантириш тамойилларига янгича ёндашувлар, илмий-педагогик инновациялар, фаолият мотивациялар характериға кўра кўп жиҳатдан унинг бажарилишидаги ҳаракатга шу билан бирга мақсадга эришишдаги мақсадли натижага боғлиқлиги тўғрисида баён этилган.

Калит сўзлар: ўқувчилар, индивидуал, ижодкор, бадиий, дастур, таълим, ёндашувлар, илмий – педагогик.

Аннотация: В статье рассматриваются развитие художественного творчества учащихся на основе индивидуального подхода в школах республики рассматривается как научно-педагогическая проблема, новые подходы к принципам развития художественного творчества учащихся на основе индивидуального подхода, научно-педагогические о зависимости инновации, характера мотивации деятельности, во многом действия по ее осуществлению, а также целевого результата в достижении цели.

Ключевые слова: учащиеся, личность, творческая, художественная, программа, образование, подходы, научно-педагогические.

Abstract: The article discusses the development of artistic creativity of students based on an individual approach in schools of the republic is considered as a scientific and pedagogical problem, new approaches to the principles of development of artistic creativity of students based on an individual approach, scientific and pedagogical about the dependence of innovation, the nature of motivation of activity, in many ways the action for its implementation, as well as the target result in achieving the goal.

Keywords: students, personality, creative, artistic, program, education, approaches, scientific and pedagogical.

Ривожланиб бораётган замонда мамлакатимиз таълим тизимидаги ўзгаришларнинг асосий мақсади – таълим жараёнига аниқ ижобий мазмун бериб, мактаб ўқувчиларини индивидуал ёндашув асосида бадиий ижодкорлигини ривожлантириш, ёш авлодни ҳар томонлама камол топтиришга, уларнинг онгини, маънавий-ахлоқий қадриятлар ва дунёқарашини ривожлантиришга қаратилган сиёсатни амалга оширишдир.

Бугунги кунда республика мактабларида ўқувчиларнинг индивидуал ёндашув

асосида бадиий ижодкорлигини ривожлантириш, илмий-педагогик муаммо сифатида қаралмоқда. Президентимиз Ш.Мирзиёев таъкидлаб ўтганларидек, “... адолатли ижтимоий сиёсат юритиш, инсон капиталини ривожлантиришнинг энг муҳим омили ҳисобланган сифатли таълим-тарбия масаласи бундан буён ҳам доимий эътиборимиз марказида бўлади [1].

Инсоннинг ижтимоий ҳаётда намоён бўлишининг муҳим шакли унинг атроф-оламга бўлган фаол муносабатидир. Фаолиятга инсон турли эҳтиёжлар сабабли ки-

ришади. Бу эҳтиёжлар унинг онгида унга тегишли бўлган объектлар, унинг эҳтиёжларини қондирилишига олиб келадиган ҳаракатларнинг образли талқини сифатида ифодаланади.

Фаолият мотивациялар характерига кўра кўп жиҳатдан унинг бажарилишидаги ҳаракатга шу билан бирга мақсадга эришишдаги мақсадли натижага боғлиқ. Фаолиятнинг мотиви ва мақсади инсон ҳаётидаги ижтимоий шароити ва унинг индивидуал ривожланиш даражаси билан ҳам белгиланади.

Индивид ёки шахс томонидан ижтимоий тажрибани ўзлаштириш, фаолиятнинг индивидуал ривожланишида муҳим роль ўйнайди. Фаолият бар қатор ўзаро ички боғланган ҳаракатлар орқали амалга оширилади. Бироқ яхлит ҳолда ҳар бир фаолият онгли характерга эга бўлади. Онгли мақсад қонун сифатида инсон ҳаракатининг усул ва характерини белгилаб беради. У исталган натижага эришиш йўлида пайдо бўладиган тўсиқларни фаол енгиб ўтишга ундайди.

Демак, шахс фаолиятининг асосий тури, юқорида таъкидлагани-миздек, унинг жисмоний ва ақлий меҳнати ҳисобланади. Жисмоний, унумли меҳнат жамият ва ҳар бир инсон ҳаёти учун зарур бўлган моддий бойликлар яратишга қаратилган.

Ақлий меҳнат борлиқни ўрганишга, илмий назариялар яратишга, адабий, бадий ва бошқа маънавий бойликлар, ижодий илмий тадқиқотлар, номоддий бойликлар яратишга йўналтирилган. Инсон фаолиятининг энг муҳим ҳаракат жиҳатларидан бири - ўрганишдир. Инсон фаолияти жисмоний ва ақлий меҳнати орқали такомиллашар экан, унинг ривожланиши учун зарур шароит, ана шу шароит жараёнида ҳаётий тажрибага асосланади. Бунда шахс атроф-оламни идрок этади, билимларни

ўзлаштиради, малака ва кўникма ҳосил қилади. Ана шулар ёрдамида фаолиятнинг ўзи ҳам интенсив ривожланади.

Олимлар А.Леонтьев [2], С.Рубинштейн [3], Б.Теплов [4] ва бошқаларнинг тадқиқотларидан маълумки, ҳар қандай фаолият ва амалийжараёнлар ривожланар экан, инсоннинг ақлий, эмоционал ва иродавий сифатлари, унинг қобиляти ва феъл-атвори, дунёқараши шаклланади ҳамда доимий такомиллашиб боради. Фалсафий жиҳатдан таърифлаганда амалий фаолият – субъектнинг объект билан ўзаро ҳаракати жараёнидаги вазифасини тўлақонли тавсифлайдиган тушунча. Фаолият атроф-муҳит билан ўзига хос алоқада бўлар экан, инсон билан муҳит ўртасидаги восита, уни тартибга соладиган, назорат қиладиган ўзаро муносабат ҳисобланади. У инсонда руҳий ҳолатнинг мавжудлигини кўзлайди ва шу билан бирга унинг пайдо бўлишида асосий шартини ташкил этади ҳамда ривожланишида ҳаракатга келтирувчи куч ҳисобланади.

Маълумки, инсон биологик ва социал (ижтимоий) жиҳатдан ривожланади. Унинг биологик жиҳатдан ривожланиши гўдаклик, ўқувчилик, ўсмирлик, ўспиринлик, ёшлик, қарилик даврида намоён бўлади ва ўзига хос табиий хусусиятлари билан фарқ қилади. Инсоннинг биологик хусусиятлари негизида унинг ижтимоий сифати ва хусусиятлари-нутқи, юриш-туриши, моддий неъматлардан фойдаланиши кўникмалари, хулқ-атвор меъёрларининг таркиб топиши, бу меъёрларга риоя қилиши меҳнат фаолияти ва касб-хунар, билим, кўникма ва малакалар ҳосил қилиши онгли интизом кабилар шаклланади. Ривожланишни Л.С.Выготский [5] таълим жараёни билан биргаликда қарайди. Лекин таълим ва тарбия ўқувчи ривожланиши билан боғлиқ бўлса ҳам, аммо ҳеч қачон бир-бири билан тенг ва параллел ҳолда со-

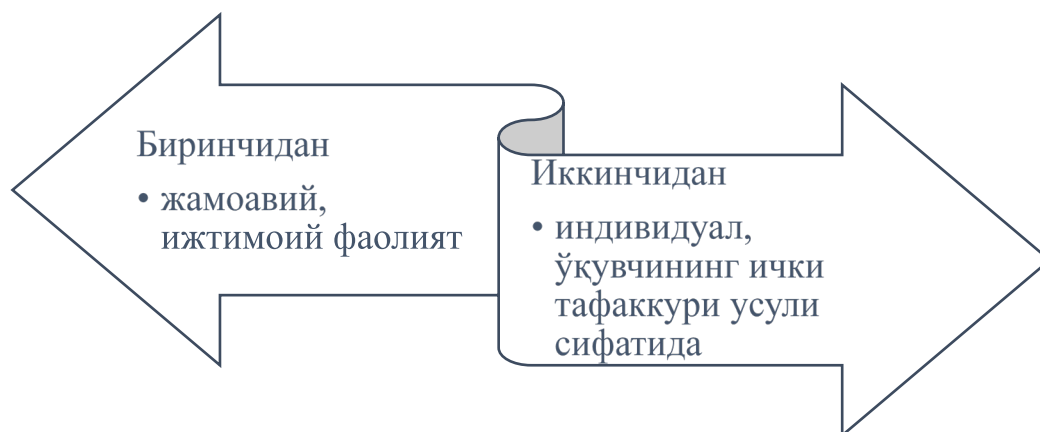
дир бўлмайди. Улар бевосита бир-бирига бўйсунмаган ҳолда динамик тарзда содир бўладики, буни бир хил таърифлаш мумкин эмас».

Индивидуал ёндашув асосида мактаб ўқувчиларининг бадий ижодкорлигини

ривожланишида юқори психик хусусиятлар икки ҳолатда пайдо бўлади (1-расм):

биринчиси, жамоавий, ижтимоий фаолият;

иккинчиси эса, индивидуал, ўқувчининг ички тафаккури усули сифатида;

1-расм. Индивидуал ёндашув асосида мактаб ўқувчиларининг бадий ижодкорлигини ривожлантиришда психологик хусусиятлари

Биринчиси индивидуал ёндашув асосида мактаб ўқувчиларининг қатор ички ривожланувчи жараёнларни қўзғатиб, уни ривожланишга ундайди ҳаракатга туширади.

Иккинчиси эса индивидуал ёндашув асосида мактаб ўқувчиларининг ички тафаккури усули сифатида индивидуал тарзда пайдо бўлади ва ўзига хос намоён бўлади.

Демак, таълимда ривожланиш индивидуал ёндашув асосида мактаб ўқувчилари учун йўлланма бўлиб, уларни ҳаётга тайёрлайди. Ички ривожланиш жараёнларини тизимли ҳаракатга келтиради, шунга кўра таълим фақат ривожланиш эмас балки атроф оламни ўзида акс эттиришдир.

Бироқ тўғри ташкил этилган таълим

тизими индивидуал ёндашув асосида мактаб ўқувчиларида ақлий ривожланиш ва ҳаётда таълим-тарбиясиз амалга ошириб бўлмайдиган фаолият жараёнидир.

Хулоса шуки, таълим индивидуал ёндашув асосида мактаб ўқувчиларини бадий ижодкорлигини ривожланиш жараёнининг энг муҳим палласи, аниқ белгиланган вақт, тўғри қўйилган мақсад саналади. Педагоглар ва психологлар таъкидлашича, анъанавий мактабгача, бошланғич таълим тизими ўқувчиларнинг тўлиқ ривожланишини таъминлай олмайди, балки уларда мактабгача таълим давридан бошлаб ҳиссий кузатувлар, эмпирик тафаккур амалиётига тайёрлайди фақат умумий ўрта таълимгина ўқувчининг академик билимларга бўлган имкониятларини рўёбга чиқаради

ва шахс сифатида кашф этади.

Шунинг учун бўлса керак, олим В.В.Давидов томонидан фикрлаш фаолиятига асосланган таълим мазмуни ишлаб чиқилди» [6]. Шунингдек, Д.Б.Эльконин [7] томонидан эса кичик мактаб ёшидаги

ўқувчиларда назарий билимларни ўрганиш жараёнида таҳлил қилиш, режалаштириш, рефлексия, ўқув фаолияти назарияси ва унинг субъекти масалалари асосида ривожланиши тадқиқ этилди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 29 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида. Халқ сўзи газетаси 2019 йил апрель.
2. А.Н.Леонтьев Потребности, мотивы и эмоции. — М., 1973
3. С.Л.Рубинштейн "Основы общей психологии" Подробнее на livelib.ru: <https://www.livelib.ru/author/2533/top-sergej-rubinshtejn>
4. Теплов Б.М. Избранные труды: В 2-х т.Ч М.: Педагогика, 1985. Ч (Труды д. чл. и чл.-кор.)
5. Выготский Л. С. Социалистическая перделка человека Архивная копия от 18 ноября 2019 на Wayback Machine (оригинальная прижизненная публикация 1930 года) // Человек. 2016. Т.
6. Давыдов В. В. О понятии развивающего обучения Архивная копия от 4 октября 2013 на Wayback Machine
7. Д.Б.Эльконин Некоторые итоги изучения психического развития детей дошкольного возраста//Психологическая наука в СССР. Т. 2. М., 1960.

SHAXS INTELEKTINING FUNKSIONAL YONDASHUV ASOSIDA PEDAGOG MAHORATINI OSHIRISHDAGI O‘RNI

ZOXIDOVA MADINAXON TURG‘UNBOYEVNA

Farg‘ona shaxridagi Koreya Xalqaro Universiteti

Maktabgacha ta‘lim fakulteti dekani

Annotatsiya. Mazkur maqolada intellekt asosan, shaxs xususiyati bo‘lib, obyektiv borliqdagi predmet va hodisalarni ularning o‘ziga xos aloqalari va qonuniyatlari bilan inson ongida aniq va chuqur aks ettiradigan qobiliyat ekanligi tahlilga tortilgan. Shuningdek, ta‘limning tushunarli tarzda olib borilishi – o‘quv jarayonida taqdim qilinayotgan fikrlarning oddiyligi, keltirilayotgan misollarning ishonchligi bilan belgilanishi ta‘kidlangan. Bu nafaqat intellektual, balki qandaydir ma’noda axloqiy xususiyat ekanligi dalillangan.

Tayanch so‘zlar: intellekt, ta‘lim, shaxs, salohiyat, axloqiy xususiyat

Аннотация. В данной статье анализируется, что интеллект – это преимущественно свойство личности, и это способность ясно и глубоко отражать в сознании человека предметы и события объективного существования с их специфическими связями и законами. Также подчеркивается, что обучение осуществляется понятным образом – оно определяется простотой представленных в образовательном процессе идей, достоверностью приведенных примеров. Утверждалось, что это не только интеллектуальная, но и в некотором смысле моральная черта.

Ключевые слова: интеллект, образование, личность, потенциал, нравственный облик.

Abstract

This article analyzes that intelligence is primarily a personality trait, the ability to clearly and deeply reflect objects and phenomena in objective existence with their specific relationships and laws in the human mind. It is also emphasized that the understandable conduct of education is determined by the simplicity of the ideas presented in the learning process, the reliability of the examples given. It is argued that this is not only an intellectual, but also, in some sense, a moral trait.

Keywords: intelligence, education, personality, potential, moral trait

KIRISH

Bugungi kunda talabalarning intellektual faoliyatini tashkil qilish masalasi katta ahamiyatga ega. Shu sababli o‘qitiladigan fan doirasida topshiriqlarni bajarish davomida ularning aqliy salohiyatini oshirishga bog‘liq mavjud adabiyotlardan funkcionallik, induktiv tahlil, mahorat pedagogik kasbiy mahorat uning mohiyati, shakllanish xususiyatlari va imkoniyatlarini o‘rganib chiqdik.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ilmiy adabiyotlarda berilishicha, intellekt – shaxs xususiyati bo‘lib, obyektiv borliqdagi predmet va hodisalarni ularning

o‘ziga xos aloqalari va qonuniyatlari bilan ongimizda aniq va chuqur aks ettiradigan qobiliyatdir[1]. Intellekt barcha aqliy jarayonlarda, birinchi navbatda, tafakkur va ijodiy xayolda ko‘rinadi. U ko‘proq yorqinroq yangi muammoni mustaqil yechishda kuzatiladi. Intellektning har xil odamlarda turli darajada rivojlanganligi tufayli, inson intellektida turli sifatlar bilan tavsiflash mumkin, bular:

□ Ta‘limning tushunarli tarzda olib borilishi – o‘quv jarayonida taqdim qilinayotgan fikrlarning oddiyligi, keltirilayotgan misollarning ishonchligidir. Bu nafaqat intellektual, balki qandaydir ma’noda axloqiy xususiyatdir. Chunki

bilim berish jarayonida uning o'z joyi, vaqti va ta'lim oluvchilarning holatiga nisbatan nafaqat aqliy javobgarlik, balki vatanparvarlik hissi oldidagi javobgarlikni his qilishdir;

aqlning mantiqiyligi – tafakkurdagi qat'iy davomiylilik va sistemalilikdir;

aqlning chuqurligi yoki o'ylovchanlik – predmetlarda va hodisalarda o'ziga xoslikni bilish qobiliyati;

aqlning kengligi – masalaning barcha tomonlarini hisobga olgan holda fikr yuritish qobiliyati;

aqlning yumshoqligi va egiluvchanligi – shablonlik, stereotiplikning yo'qligi, fikrlashni o'zgartirish qobiliyati;

mustaqillik va originallik. Bu oddiy aql yumshoqligi bo'lmasdan, balki yangilik aqliy faoliyatning ijodiy xususiyati;

aqlning tanqidiyligi – tekshirilmagan, shunchaki olingan hukmlar yo'qligi, chuqur o'rganilgan, tahlil qilingan, inkorlarga jiddiy munosabatning mavjudligidir. Inson aqlining bu barcha individual xususiyatlari mehnat jarayonida paydo bo'ladi, u shakllanadi va rivojlanadi[2].

V.A.Suxomlinskiy "O'qituvchining mehnatini biror rarsa bilan qiyoslab ham, taqqoslab ham bo'lmaydi. To'quvchi bir soatdan keyinroq o'z ishining hosilini ko'radi, po'lat erituvchi bir necha soatdan so'ng olovda metall oqimidan shodlanadi - bu uning orzusini yuksak cho'qqisi; yer haydovchi, don sepuvchi g'allikor bir necha oydan keyin dalada o'stirgan boshloqlari va bir siqim donidan zavqlanadi. O'qituvchi esa o'z ijodining mahsulini ko'rish uchun yillab mehnat qilishi kerak. O'qituvchi har bir daqiqada o'zining o'ttizta yoki qirqta tarbiyalanuvchisidan har birini ko'rib turishi, u shu daqiqada nimalar o'ylayotganligini, qanday g'am-alamlar uni tashvishlantirayotganligini bilishi kerak"

deb ta'kidlab o'tgan[3].

NATIJA VA MUHOKAMA

Ta'lim jarayonida ta'lim oluvchilarda fikr, mulohaza, g'oya, faraz kabilar vujudga keladi va ular o'quvchining ongida tushunchalar, hukmlar, xulosalar shaklida ifodalanadi. Inson tafakkuri orqali voqelikni umumlashtirib, bavo-sita (bilvosita) aks ettiradi, narsa va hodisalar o'rtasidagi eng muhim bog'lanishlar, munosabatlar, xususiyatlarni anglab etadi. Binobarin, inson muayyan qonun, qonuniyat va qoidalarga asoslangan holda ijtimoiy voqea va hodisalarning vujudga kelishi, rivojlanishi hamda oqibatini oldindan ko'rish imkoniyatiga ega[4].

O'qitishning uzluksizligi, ta'limning o'qitilish sifati va uning samaradorligi bevosita ta'lim oluvchilarning qay darajadagi mahorat bilan o'qitilishiga bog'liq. Pedagogning kasbiy mahoratini tashkil etuvchi komponentlar uning shaxsiy va xis-siy qobiliyatlarining shakllanishi va takomillashuviga qaratilgan. Malum soha vakilining o'z kasbi doirasidagi bilim, ko'nikma va malakasining yuksak arajada shakllanganligi uning kasbiy faoliyatini osonlashtiribgina qolmay, salmog'ini ham oshiradi.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, ta'lim faoliyatini yo'lga qo'yishda bo'lajak pedagoglarning individual, intellektual va ijtimoiy imkoniyatlariga e'tibor qaratish, hozirgi jadal rivojlanib borayotgan ijtimoiy muhitdagi pedagogik kadrlarni haridorgir va mehnat bozorida o'z o'rniga ega bo'lib shakllanishida katta ahamiyat kasb etadi. Ijodiy ishlaydigan o'qituvchi faqatgina bolalarni muvaffaqiyatli o'qitish va tarbiyalash, ilg'or o'qituvchilar tajribalarini o'rganish bilangina cheklanib qolmasdan tadqiqotchilik ko'nikma malakalariga ham

ega bo'lishi zarur. Hozirgi zamon fan va texnika taraqqiyoti o'qituvchining ijodkor bo'lishini, fanning muhim muammolari yuzasidan erkin fikr yurita olishi, fan yutuqlarini o'quvchilarga yetkaza olishini taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A'zam Xoliqov. "Pedagogik mahorat" O'quv qo'llanma. Toshkent «IQTISOD-MOLIYA» 2011. –Б. 12.
2. Искендеров.Ж.С. Педагогика коллежи ўқувчиларида характернинг интеллектуал ва иродавий хусусиятларини шакллантириш: Псих. фан. ном. ...дисс. – Т., 2009. –Б. 37.
3. Сухомлинский В.А. Как воспитать настоящего человека: Педагогическое наследие / Сост. О. В. Сухомлинская. — М.: Педагогика, 1989. — 288 с.
4. R.Mavlonova, D.Abdurahimova. Pedagogik mahorat. O'quv qo'llanma.-Т ., «Fan va texnologiya», 2009, 176 bet.

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHILARINING NUTQIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHGA METODIK TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

ABDULLAEVA LOBAR BAZARBAEVNA
Assistent o'qituvchi, Nukus innovatsion instituti

Annotatsiya. Mazkur maqolada dunyoda keng rivojlanayotgan sohalardan biri pedagogik ritorika haqida fikr bildirilgan. Bunda bo'lajak mutaxassislarni mustaqil ijtimoiy munosabatlarga tayyorlash, o'z ona tilida, xorijiy tillarda yuksak muloqot madaniyatini shakllantirish borasida o'qituvchining nutqiy kompetentligini oshirish xususida qarashlari keltirilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik ritorika, notiqlik, nutqiy kompetentlik, kommunikativ munosabatlar, ritorik kompetentlik, kasbiy faoliyat, pedagogik muloqot.

Аннотация. В данной статье изложено мнение о педагогической риторике, одной из широко развивающихся областей в мире. Представлены взгляды на совершенствование речевой компетентности учителя в части подготовки будущих специалистов к самостоятельным общественным отношениям, формированию высокой культуры общения на родном и иностранных языках.

Ключевые слова: педагогическая риторика, публичное выступление, речевая компетентность, коммуникативные отношения, риторическая компетентность, профессиональная деятельность, педагогическое общение.

Abstract. This article expresses an opinion about pedagogical rhetoric, one of the widely developing fields in the world. Here are the views on improving the speech competence of the teacher in terms of preparing future specialists for independent social relations, forming a high culture of communication in their native language and foreign languages.

Key words: pedagogical rhetoric, public speaking, speech competence, communicative relations, rhetorical competence, professional activity, pedagogical communication.

KIRISH

Bugungi kunda dunyoning ko'pgina mamlakatlari ta'lim tizimida bo'lajak mutaxassislarning nutqiy kompetentligini shakllantirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida rivojlantirish, o'qituvchi nutqini o'rganish maqsadida pedagogik ritorika fani o'qitilmoqda. AQSh, Xitoy, Yaponiya, Rossiya kabi mamlakatlarda ritorikaga davlat darajasida e'tibor qaratilgan. Jumladan, AQShda Deyl Karnegi faoliyati va u asos solgan Inson munosabatlari va notiqlik san'ati instituti faoliyati, Rossiya ta'lim tizimi barcha bosqichlarida ritorikaning mustaqil o'quv fani sifatida joriy qilingani, xalqaro va mamlakat darajasida konferensiyalarning tashkil etilayotgani, ritorika tarixi, nazariyasi

va amaliyoti bo'yicha monografiya, darslik va o'quv-metodik qo'llanmalarning chop etilayotgani ushbu mamlakatlarda zamonaviy kommunikativ munosabatlarga yosh avlodni tayyorlash ishlariga alohida e'tibor qaratilayotganidan dalolat beradi [1].

ADABIYOTLAR SHARHI

Respublikamiz ta'lim tizimida ham bo'lajak mutaxassislarni mustaqil ijtimoiy munosabatlarga tayyorlash, ularda o'z ona tilida, xorijiy tillarda yuksak muloqot madaniyatini shakllantirish, madaniyatlararo tolerant fuqaroni tarbiyalash masalalariga katta e'tibor qaratilmoqdaki, bu uzluksiz ta'lim tizimida ritorik bilimlarni tatbiq etish, bo'lajak mutaxassislarning kommunikativ

va ritorik kompetentligini shakllantirish va rivojlantirish, jamiyatimiz a'zolarida ritorik madaniyatni qaror toptirish kabi vazifalarni amalga oshirishni taqozo etadi.

O'qituvchining kommunikativ-nutq madaniyati o'qituvchining motivatsion sohasida, psixikasida o'zgarishlarni ko'zda tutadi, bu esa butun faoliyat tuzilishini qayta qurishga olib kelishi kerak. Shuning uchun, o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasini shakllantirish zarur, ammo buning o'zi yetarli emas. Aynan bo'lajak o'qituvchini tayyorlash kommunikativ kompetentligi va shaxs motivatsion tuzilishidagi o'zgarishlar bilan birgalikda faoliyat ob'ektiga yo'naltirish, fikrimizcha, pedagogik jarayonni insonparvarlashtirish sharoitlarida o'qituvchilar faoliyatining yuqori natijalarini ta'minlashi kerak [2].

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Pedagogik ritorika umumiy ritorikaning sud ritorikasi, siyosiy ritorika, akademik ritorika, diniy ritorika, diplomatik ritorika kabi yo'nalishlaridan biri bo'lib, uning umumiy qonuniyatlari, kategoriyalaridan foydalanadi.

Shunday ekan, pedagogik ritorika bo'lajak o'qituvchining kommunikativ va ritorik kompetentligini shakllantirish muammosini hal qilib, turli xil kommunikativ vaziyatlarda muloqot odobiga nisbatan talablar to'g'risidagi ritorik bilimlarni berish, kommunikativ (ritorik) ko'nikmalarni hosil qilish, o'qituvchi kasbiy faoliyatiga xos bo'lgan kommunikativ nutqiy vaziyat hamda pedagogik muloqotning o'ziga xos xususiyatlarini anglatish, kasbiy ahamiyatga molik matnlarni yaratish va tahlil qilish kabi masalalarni o'rganadi.

Pedagogik ritorika o'z navbatida «pedagogning kasbiy ommaviy nutqini yaratish qonuniyatlari va samaradorligi

shartlari to'g'risidagi bilimlar sohasidir». O'qituvchi o'z faoliyatini bajarar ekan, turli nutqiy aktlarga duch keladi. Bo'lajak o'qituvchilarni samarali muloqot texnologiyasi va texnikasiga tayyorlash borasida nutqiy aktlar alohida ahamiyat kasb etadi, ularni o'zlashtirish, amaliyotga tatbiq etish ushbu jarayon samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kasbiy xususiyatlar orasida o'qituvchining boshqalar bilan muloqoti alohida mazmun kasb etadi. Muloqot - odamlar o'rtasida birgalikdagi faoliyat ehtiyojlaridan kelib chiqadigan bog'lanishlar rivojlanishining ko'p qirrali jarayonidir [3].

Pedagogik muloqot - bu muloqot turlaridan biri bo'lib, pedagogik faoliyatda yuzaga keladi. Pedagogik muloqotda ta'lim psixologiyasi, tarbiyaning psixologik asoslari, o'qituvchi va o'quvchi munosabatlari, o'qituvchi psixologiyasi, maktablarda ta'lim - tarbiya jarayonlarini boshqarish muhim o'rinni egallaydi. Ya'ni, o'z fikrlarini aniq ifodalay olish, o'z ustida tinmay ishlash, o'quvchi-talabalarning qalbida bilimga chanqoqlik hissini uyg'otadi. O'qituvchilar kasb axloqining jamiyat hayotida tutgan o'rni yosh avlodning xat-savodini chiqarish, ularga zamonaviy ilm sirlarini o'rgatish, yoshlarga ta'lim-tarbiya berish va shu asosda ularda mehnatsevarlik, insonparvarlik fazilatlarini tarbiyalash, umuminsoniy qadriyatlarni e'zozlash, Vatanni muqaddas deb bilish kabi tuyg'ularni shakllantirish bilan belgilanadi. Buning uchun esa o'qituvchining yuksak axloqiy fazilatlarga ega bo'lishi bilan birga yuksak nutq madaniyati sohibi bo'lishi ham kasbiy, ham hayotiy zaruratdir.

Pedagogning namunaviy muloqotini yuzaga keltiruvchi omillar sifatida mavzu doirasida chuqur bilimga ega bo'lishi, nutqiy vaziyatni hisobga olish, nutqni boyitish va bezatish, ortiqchalikka yo'l qo'ymaslik, tejamkorlik, ritorik so'roq va ritorik

murojaatlari, tashqi qiyofasi, o'zini tuta bilishi, imo-ishora, qo'l va gavda harakati, notiq va auditoriya o'rtasidagi aloqa, samimiyat, ohang, ifodalilik inobatga olinadi. Ana shunday omillar o'qituvchi muloqotini bezaydi va pedagogik ideal darajasiga ko'taradi [4].

NATIJALAR

Hozirgi kunda bo'lajak o'qituvchilarga nutq bilan bog'liq ma'lumotlarni berish aslida shart emas. Chunki ular uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlarida bu ma'lumotga ega bo'lib kelmoqda. Biroq o'qituvchilik kasbi nuqtayi-nazaridan yondoshib ko'rganimizda ba'zi noaniqliklar uchraganligi bois ham biz kommunikativ nutq nima degan savolga javob berishimiz lozim.

Kommunikativ nutq – bu kishilarning nutq yordamida bir-birlari bilan fikr almashuvidir.

Kommunikativ nutq madaniyati – kishilarning bir-birlari bilan fikr almashishi jarayonida axloq qoidalariga amal qilgan holda nutqdan muxirova foydalanishi.

Bo'lajak o'qituvchida lug'at boyligi qancha ko'p bo'lsa, u shuncha o'zini erkin tutadi.

Nutqning aniqligi – kommunikativ nutqning muhim belgisi hisoblanadi. Nutq tarkibidagi har bir so'z o'zining lug'aviy ma'nosiga to'liq mos kelishi shart. Aytilishi kerak bo'lgan fikr o'z ifodasini topmay qoladi. Voqelik hodisalari so'zlovchining nutqida aniqlikni aks ettirib turishi kerak.

Kommunikativ nutq jarayonlarida so'zlar aniq bo'lishi talab qilinadi. Nutqdan doimiy ravishda to'g'ri foydalanish kerak. Nutq muallif tomonidan aytilishi kerak bo'lgan fikrni to'liq qamrab olib, uning mavzusi va asosiy g'oyasini ochib berishi shart. Nutqning keyingi muhim kommunikativ sifati uning tozaligi, ya'ni

adabiy tilda begona elementlarning yo'qligi. Nutqda parazit so'zlarning mavjudligi leksik zaxiraning yetishmasligidan, ehtimol nutq mavzusining haqiqatiga nisbatan ishonchning yo'qligidan yoki u haqida ma'lumotning yetishmasligidan dalolat berib, aytilgan so'z uchun javobgarlikni qisman olib tashlaydi.

Ta'lim–tarbiya jarayonida kommunikativ nutq kompetentligi va kasbiy kompetentlik muammolari o'z dolzarbligini yo'qotmaganligi sababli bu muammo masalalari bilan pedagog olimlar shug'ullanib kelayotganligini ham ko'rish mumkin.

Bo'lajak o'qituvchining kommunikativ kompetentligini shakllantirish muammosi uning kasbiy sifatlarini shakllantirish keng qamrovli va murakkab hisoblanadi. Mazkur muammoni amaliyotda ishlab chiqish va amalga oshirish pedagogik faoliyatda muvaffaqiyatlilik darajasini oshirishda katta ahamiyatga ega.

Bo'lajak o'qituvchining kommunikativ kompetentligini yetarlicha shakllangan professional bilimlar, kommunikativ va tashkilotchilik ko'nikmalari, o'z-o'zini nazorat qilish qobiliyatlari, empatiya, verbal va noverbal o'zaro munosabatlar madaniyati majmui sifatida tushunamiz.

Bo'lajak o'qituvchilarning kommunikativ-nutq madaniyatini rivojlantirishda innovatsion yondashuv adaptiv darajadan tizimli modellashtirilgan darajaga o'tish asosida takomillashtirishni taqozo etadi. Kommunikativ kompetentlik–muloqot maqsadlari, sohalari, vaziyatlariga mos bo'lgan boshqalarning nutqiy xulq dasturlarini tushunish va o'z shaxsiylarini hosil qilish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar. Kommunikativ kompetentlik tushunchasiga quyidagi yo'nalishlar kiritiladi [6]:

- lingvistik nazariyadan xabardorlik, uni til vositalarini nutqda qo'llashni tartibga soluvchi qoidalar tizimi va umumiy talablar

- talabalarning nutqiy fikrlash faolliklari;

Xullas, o'qituvchi nutqini o'rganish, jonli so'zlashuv va yozma tilining o'zaro munosabatlarini o'rganish, nutqida qo'llanilgan til birliklarining o'ziga xosligini ochish, tilshunoslikda tutgan o'rnini aniqlash muhim ahamiyatga ega. Bu esa, o'qituvchi nutqini semantik-stilistik va lingvomadaniy tahlil etish zaruratini dolzarb masala qilib qo'yadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Pedagogik ritorika: talabalar uchun darslik. oliy ta'lim muassasalari prof. Ta'lim. [L.V.Assuirova, N.D.Desyaeva, T.I.Zinovieva va boshqalar]; tomonidan tahrirlangan N. D. Desyaeva - 2-nashr, ster - M.: Akademiya, 2013. 6 b.
2. Nurmanov A.T., Isoqov J.A. Ritorika istiqbollari // Ilmiy xabarnoma, ADU, 2016 yil.
3. Katonova E.M. Kichik maktab o'quvchilarining til va nutq qobiliyatlarini rivojlantirish // Pachatkovaya maktabi. 2014 yil. – 6-son. – B.20.
4. Masharipova U. Umumta'lim o'quvchilarining kommunikativ va nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish // Fan va dunyo. – Volgograd, 2015. – No 11 (27). 2-jild. -BILAN. 77-79.
5. Mahmudov N. M. O'qituvchi nutq madaniyati. Darslik. – Toshkent: O'zbekiston milliy kutubxonasi, 2007. – 167 b.
6. Ortiqov A. Nutq madaniyati va notiqlik san'ati. – Toshkent: Dono hamro, 2002. – 76 b.
7. Sodiqov H.M. Pedagogik jarayonda talabalarning kommunikativ -nutq madaniyatini shakllantiruvchi optimal texnologiyalar. // Xalq ta'limi jurnali. –Toshkent, 2019. 5-son. -B. 77-81.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA EPIK ASARLAR USTIDA ISHLASH DARSLARINI TASHKIL QILISH METODIKASI

ABDULLAEVA GULMIRA ABDULLAEVNA
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti
Boshlang'ich ta'lim kafedrası assistent o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqola boshlang'ich sinflarda epik asarlar ustida ishlash darslarini tashkil etish metodikasini o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada epik asarlarning boshlang'ich ta'limdagi o'rni, o'quvchilarning psixologik xususiyatlariga mos metodlarni tanlash zaruriyati va o'quv jarayonining samaradorligini oshirish usullari yoritilgan. Muallif epik asarlarni o'qitishda foydalaniladigan innovatsion yondashuvlar, jumladan, rolli o'yinlar, guruhli faoliyat va ijodiy mashqlarni muhokama qiladi. Shuningdek, maqolada o'quvchilarning kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish, tahliliy fikrlash va ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar keltirilgan. Ushbu ish boshlang'ich ta'lim metodikasini rivojlantirishga xizmat qiladi va o'qituvchilar uchun amaliy qo'llanma sifatida tavsiya etiladi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinflar, epik asarlar, o'quv jarayoni, badiiy asarlar, o'qitish metodikasi, ijodiy yondashuv, rolli o'yinlar, kitobxonlik madaniyati.

Аннотация. Данная статья посвящена изучению методики организации уроков по эпическим произведениям в начальных классах. В статье описывается роль эпических произведений в начальном образовании, необходимость выбора методов, соответствующих психологическим особенностям учащихся, способы повышения эффективности образовательного процесса. Автор рассматривает инновационные подходы к обучению эпическим произведениям, включающие ролевые игры, групповую деятельность и творческие упражнения. В статье также содержатся практические рекомендации, направленные на развитие культуры чтения, аналитического мышления и творческих способностей учащихся. Данная работа служит разработкой методики начального образования и рекомендуется в качестве практического руководства учителям.

Ключевые слова: начальные классы, эпические произведения, учебный процесс, художественные произведения, методика обучения, творческий подход, ролевые игры, культура чтения.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish va sifatli ta'limni ta'minlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Xususan, 2017-yilda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi" va 2020-yildagi "Ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi" boshlang'ich ta'limni rivojlantirish va innovatsion pedagogik yondashuvlarni qo'llashni ta'kidlagan. Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi **"Xalq*

ta'limi tizimini yanada rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"*gi PQ-4306-sonli qarori ta'limning barcha bosqichlarida, jumladan boshlang'ich ta'limda sifatni oshirishga alohida e'tibor qaratgan.

Boshlang'ich sinflarda badiiy adabiyotlar, jumladan, epik asarlarni o'qitish o'quvchilarning ma'naviy dunyosini boyitish va axloqiy fazilatlarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Epik asarlar yordamida o'quvchilar hayotiy qadriyatlar va estetik go'zallikni anglashni o'rganadilar.

ADABIYOTLAR SHARHI

Karimov A.ning Badiiy adabiyot o'qitish

metodikasi nomli asari [1] badiiy asarlarni boshlang'ich ta'lim jarayonida o'rganishning nazariy asoslarini chuqur tahlil qiladi. Muallif bolalar psixologiyasiga mos keladigan usullardan foydalanishni ta'kidlab, ifodali o'qish, qahramonlar tahlili va voqealar ketma-ketligini tushuntirishni samarali o'qitish usullari sifatida ko'rsatgan. Mazkur asar epik asarlarni o'rganish bo'yicha ilmiy va amaliy ko'rsatmalar beradi.

Yo'ldoshev B.ning Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi kitobida [2] boshlang'ich ta'limda ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishning nazariy asoslari ko'rib chiqilgan. Asarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlariga mos o'qitish metodlari haqida ma'lumot berilgan. Muallif darslarni turli janrlardagi asarlar bilan boyitish orqali o'quvchilarda qiziqish uyg'otish metodlarini yoritib bergan.

Xudoyberdiyeva N.ning Bolalar adabiyotini o'qitish metodikasi kitobi [3] bolalar adabiyotining yosh xususiyatlari, o'quvchilarga ta'sir etish usullari va ularni ta'lim jarayoniga qo'shish imkoniyatlarini tadqiq qiladi. Asarda bolalar bilan ishlashda ijodiy yondashuv, o'yinli mashg'ulotlar va interfaol usullarning samaradorligi batafsil yoritilgan. Kitob boshlang'ich ta'limda epik asarlarni o'qitish bo'yicha foydali nazariy

manba hisoblanadi.

Mamadaliyev S.ning Epik asarlar tahlili va talqini kitobi [4] epik asarlarni tahlil qilish va o'rganishning amaliy usullarini taklif qiladi. Muallif asarlarning badiiy qiymatini tushuntirish va qahramonlarning xarakterini ochib berishning turli usullarini tavsiya qiladi. Ushbu asar maqolada epik asarlarning boshlang'ich sinflardagi o'rni va ulardan foydalanish usullarini tahlil qilish uchun muhim ilmiy asos bo'ldi.

Smith J.ning Teaching Literature in Primary Schools: A Practical Approach kitobi [8] xorijiy ta'lim tizimida badiiy asarlarni o'qitishning amaliy tajribasini taqdim etadi. Muallif o'quvchilarda ijodiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiluvchi interaktiv usullarni tavsiya qiladi. Asar badiiy asarlarni zamonaviy ta'lim talablariga mos holda o'qitish imkoniyatlarini o'rganishga yordam beradi.

TADDIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Epik asarlar, jumladan, hikoya va qissalar, badiiy tasvirlar orqali o'quvchilarga hayotiy saboqlarni o'rgatadi. Ushbu asarlar orqali o'quvchilar voqealarni tahlil qilishni, qahramonlarning xatti-harakatlarini baholashni va ulardan saboq chiqarishni o'rganadilar. Quyidagi jadval epik asarlarning ta'lim jarayonidagi asosiy maqsadlarini ko'rsatadi:

Maqsad	Natija
Qadriyatlarni singdirish	Ezgulik, halollik va adolatga bo'lgan qiziqishni oshiradi
Mustaqil fikrlashni rivojlantirish	O'quvchilar voqealar haqida tahliliy fikr yuritishni o'rganadi
Til boyligini oshirish	So'z boyligini kengaytiradi, yangi iboralarni o'zlashtiradi
Estetik didni shakllantirish	San'at va go'zallikni qadrlashni o'rgatadi

Boshlang'ich sinf o'quvchilari tasavvur va hissiyotlarga boy bo'ladi. Ushbu bosqichda ular qiziqarli voqealar orqali yangi bilimlarni tez qabul qiladilar. Shu bois, epik asarlarni o'rganishda quyidagi jihatlarga e'tibor qaratish zarur:

- Voqealar mazmunini bolalarga mos shaklda yetkazish.
- Qahramonlarning xarakterini oson va aniq tushuntirish.
- O'quvchilarni dars jarayonida faol ishtirok etishga undash.

NATIJALAR

Epik asarlarni o'rganish jarayoni quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

- Moslik tamoyili: Asar mazmunining yosh xususiyatlariga mos bo'lishi.
- Tizimlilik tamoyili: O'qitish

jarayonining ketma-ket va tizimli tashkil etilishi.

- Interfaollik tamoyili: Dars davomida o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash.

Epik asarlarni o'rganish jarayoni quyidagi bosqichlarda tashkil etiladi:

1. Tayyorlov bosqichi: Asar muallifi va mazmuni haqida qisqacha ma'lumot berish.
2. Asar bilan tanishish: Asarni ifodali o'qish va muhokama qilish.
3. Tahlil qilish: Qahramonlarning xatti-harakatlarini baholash va xulosalar chiqarish.
4. Ijodiy faoliyat: Asar asosida hikoyalar, sahna ko'rinishlari yoki rasm chizish topshiriqlarini bajarish.
5. Umumlashtirish: Olingan bilimlarni tahlil qilish va mustahkamlash.

Quyidagi jadval bu bosqichlarning asosiy faoliyatlarini ko'rsatadi:

Bosqich	Faoliyat	O'quvchilarga ta'siri
Tayyorlov	Muallif va mavzuni tanishtirish	O'quvchilar qiziqishi va motivatsiyasi oshadi
Asar bilan tanishish	Matnni ifodali o'qish	Tinglash ko'nikmalari va tasavvur rivojlanadi
Tahlil	Savollar va muhokama	Tahliliy fikrlash va axloqiy baho berish shakllanadi
Ijodiy faoliyat	Hikoya yoki sahna qo'rinishlari yaratish	Ijodiy yondashuv va jamoaviy ishlash ko'nikmalari rivojlanadi
Umumlashtirish	Xulosalar chiqarish va fikr almashish	Olingan bilimlar mustahkamlanadi

XULOSA VA MUNOZARA

Boshlang'ich sinflarda epik asarlarni o'qitish o'quvchilarning ma'naviy va intellektual rivojlanishi uchun muhim hisoblanadi. Ushbu jarayon o'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish, tahliliy fikrlash va ijodiy yondashuvlarni

rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, o'qituvchilar zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interfaol usullardan foydalanish orqali darslarni yanada qiziqarli va samarali tashkil etishlari mumkin.

Epik asarlarni o'qitishda ta'lim jarayonining innovatsion yondashuvlari,

-

ONA SOG'LIGI BOLA SALOMATLIGI GAROVIDIR

TESHABOEVA FERUZA RAXIMOVNA

Qo'qon davlat pedagogika instituti
Inklyuziv ta'lim kafedrası dosenti,(PhD)

Annotasiya. Ushbu maqolada nogironlikni keltirib chiqaruvchi sabablar haqida ma'lumotlar keltirilgan. Xususan, onanang xomiladorlik davrining nomaqbul kechishi oqibatida turli nuqsonlarning kelib chiqishi va ularni oldini olish choralari borasida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: dori vositalari, mexanik ta'sirlar, kimyoviy ta'sirlar, atrof-muhit ta'siri, alkogol, chekish, giyohvand moddalar, ota-onalar, bola, nuqson.

Аннотация. В данной статье представлена информация о причинах инвалидности. В частности, задумывалось о возникновении различных пороков и мерах их предотвращения в результате неблагоприятного течения беременности матери.

Ключевые слова: наркотики, механическое воздействие, химическое воздействие, воздействие окружающей среды, алкоголь, курение, наркотики, родители, ребенок, дефект.

Abstract. This article provides information about the causes of disability. In particular, it was thought about the origin of various defects and the measures to prevent them as a result of the unfavorable course of the mother's pregnancy.

Key words: drugs, mechanical effects, chemical effects, environmental effects, alcohol, smoking, drugs, parents, child, defect.

E'tirof etish joizki, yurtimizda amalga oshirilayotgan islohotlar bugungi kunga kelib o'z natijalarini ko'rsatmoqda. SHunisi e'tiborliki, bo'lajak onalarimizning salomatligini muxofaza qilish asnosidagi islohotlar samarasi o'laroq, O'zbekistonda onalar o'limi 3,1 barobar, go'daklar o'limi 3,2 barobar, "Ona va bola skriningi" dasturining amalga oshirilishi natijasida nuqsonli bolalar tug'ilishi 2000 yildan buyon 1,8 martaga kamaydi. Bu barchasi yurtimizda islohotlarni oqilona olib borilayotganidan dalolatdir. Yurtboshimiz o'z ma'ruzalarida ona va bola salomatligi haqida kuyunib gapirishlari bejiz emas, chunki insoniyat bugungi kundatibiatdagi salbiy omillar ta'sirini his qilmoqda. Bu salbiy omillarni endi shakllanayotgan homilaga ta'siri xavfliroqdir. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, dunyoda 600 milliondan ortiq nogiron yashaydi. XXI asr boshlariga kelib jahonning har 10-oilasida bunday inson mavjud. Statistik ma'lumotlarga ko'ra O'zbekistonda aholini ijtimoiy himoya qilish

qatlamlarida 800000 dan ortiq nogiron hisobda turadi. Rivojlangan davlatlarda aholining o'rtacha 10 foizi nogiron sanaladi. Xususan, ko'ruv nuqsonlariga e'tiborimizni qaratadigan bo'lsak, dunyoda 42 million ko'r va zaif ko'rish qobiliyatiga ega odamlar bor. Har yili bu ko'rsatkichning o'sishi kuzatilmoqda va o'sish yiliga 3–6% ni tashkil qiladi.

Hozirgi davrgacha olib borilgan tadqiqotlarda aniqlanishicha bunday anomalialarning kelib chiqish sabablari ikki guruhga bo'linadi:

1. Atrof-muhit ta'siri.

a) Homila ichi infeksiyasi. Homila uchun eng xavfli infeksiyalarga quyidagilar kiradi: sitomegalovirus, herpesning I va II tiplari, toksoplazmoz, qizilcha, gripp, virusli gepatit, xlomidoz, sifiliz, mukoplamozi, jinsiy yo'l bilan yuquvchi infeksiyalar.

b) Kimyoviy ta'sirlar. Anil bo'yoqlari, neft mahsulotlari, sintetik kauchuk, plastmassa ishlab chiqarishda qo'llaniladigan mahsulotlar, viskoza tolalari.

V)Fizik ta'sirlar: ionlashgan radiatsiyalar, ishlab chiqarish binosidagi yuqori harorat,dori vositalari.

d) Dori vositalari. Foli kislotasi , vitamin A, kartizon gormoni yetishmovchiligi, barbituratlar, sitostatiklar miqdori oshib ketishi. Ularning terotogen ta'sirlari homilada kemptik nuqsonlarni yuzaga kelishidagi sababi aniqlangan.

e) Alkogol, chekish va giyohvand moddalar iste'mol qilishi. Ushbu salbiy odatlarga odatlangan bo'lajak ota-onalar ko'p hollarda ularning homilaga ta'siri haqida o'ylab ham ko'rishmaydi. Chekuvchi onadan turli nuqsonlar bilan farzand tug'ilishi 25% ga yuqoriligi tasdiqlangan.

2. Irsiy faktorlar. Agar ota-onalardan birida ko'rishida patologiya bo'lsa, birinchi farzand shunday nuqson bilan tug'iladi va keying farzandning ana shunday anomaliya bilan tug'ilish ehtimoli 2-2.5%ni tashkil qiladi. Agar oilada oila a'zolaridan 2 kishida shu patologiya bo'lsa kasallik namoyon bo'lishi 13-14% ni tashkil qiladi. Agar ota-onada va bir nafar farzandda tug'ma nuqson qayd etilsa keyingi farzandda nuqson bilan tug'ilishi 20-50%ni tashkil qiladi. Irsiy faktorlarni tahlil etar ekanmiz irsiy sindromlarga diqqatimizni aloxida qaratishimiz kerak bo'ladi. Irsiy sindrom nima? Bu avloddan avlodga o'tuvchi ma'lum bir tug'ma nuqsonlardir. Shuning uchun shu turdagi anomaliya bilan farzand tug'lsa genetiklar maslahati kerak bo'ladi. Ota-onalar farzandining kasalligi to'g'risida keyingi homiladorlik va profilaktik chora-tadbirlar to'g'risida bilishi kerak.

Ultra tovushli tekshiruvda bolaning holati haqida to'liq ma'lumot olish mumkin. 12-haftaning oxiriga borib homilaning yuz qismi to'liq rivojlanib bo'ladi. Shuning uchun homiladorlikning 11-12-haftasi UTT uchun optimal muddat hisoblanadi.

Irsiy sindromlarni homilada bor-yo'qligini aniqlash uchun xarlon vorsinkalarini biopsiya qilib xromosoma to'plami tekshiriladi. Bu tekshirishlar akusher-ginekolog va

genetik mutaxassislar tavsiyasiga ko'ra o'tkaziladi. UTTni o'tkazishning maqsadi homila rivojlanishini va homilada nuqsonlar bor-yo'qligini aniqlash, shuning uchun optimal o'tkazish vaqti 11-12 va 23-24 haftalardir. Bugungi kunda bu tekshiruvlar 3 o'lchamli tasvirda ham o'tkazilmoqda. Bu tekshiruvlarning aniqligini oshiradi. Boladagi har qanday anomaliyalarning oldini olishning negizida oilani to'g'ri tashkil etish yotadi.

Bular nimalardan iborat?

- Ayol uchun 20-28 yosh eng maqbul tug'ish yoshi hisoblanadi;

- Barcha yuqumli kasalliklarni homiladorlikkacha davolash;

- Er-xotinni homiladorlikkacha sog'lomlashtirishi;

- Barcha zararli odatlardan homilador bo'lguncha voz kechish:

- Ishlabchiqarishdagizaxarli faktorlarning ta'siridan cheklanish, homiladorlik davrida o'z bilganicha dori vositalaridan foydalanmaslik;

- Homiladorlik davrida doimiy ravishda tibbiyot hodimlari nazoratida bo'lish , kerakli tahlillardan va tekshiruvlardan o'tish;

- Foliy kislotasi saqllovchi vitaminlarni homiladorlikkacha va homiladorlikning birinchi 3 oyida qabul qilish.

Kelib chiqish sabablariga ko'ra har qanday anomal rivojlanish tug'ma yoki turmushda orttirilgan bo'lishi mumkin.

Tug'ma anomaliyalar ko'p jihatdan xomilador onaning sog'lig'i va yashash sharoitiga bog'liq. Ona qornidagi xomilaning rivojlanishiga infeksiya, intoksikasiya, shikastlanish va boshqa omillar ta'sir etishi mumkin. Onaning xomiladorlik davrida turli xil kasalliklar bilan og'rishi, o'zboshimchalik bilan turli dori darmonlarni bilar-bilmas iste'mol qilishi bolaning anomal bo'lib tug'ilishiga sabab bo'lishi mumkin.

Tug'ma anomaliyalar genetik, ya'ni irsiy omillar ta'siriga ham bog'liq bo'lishi mumkin. Masalan eshitish, ko'rish analizatori faoliyatining buzilishi, aqliy zaifliklarning nasldan bolaga o'tishi ham kuzatiladi (Daun

kasalligi, rezus faktorning mos kelmasligi va boshqalar).

Ota-onalarning alkogolizmi, narkomaniyasi, toksikomaniyalari ham bolaning anomal bo'lib tug'ilishiga olib kelishi mumkin.

Turmushda orttirilgan anomaliyalar bola organizmiga tug'ilish vaqtida va undan keyingi davrlarda zararli omillar ta'sir etishi natijasida vujudga keladi. To'g'ruq vaqtida miya shikastlanishi, bolaning tug'ruq yo'llaridan uzoq o'tishi, vakuum-ekstraktor yoki ombur solinishi, bolaning kindigi o'ralib, bo'g'ilib qolishi (asfiksiya) va boshqalar, ba'zan uning anomal rivojlanishiga olib kelishi mumkin.

Bolaning juda yoshligida turli kasalliklar bilan og'rishi, masalan, meningit, meningoensefalit, otit, markaziy nerv sistemasining shikastlanishi va boshqa shu singari dardlarni boshidan kechirishi ham anomal rivojlanishiga sabab bo'lishi mumkin.

Mamlakatimizda bolalar anomaliyasining oldini olish yuzasidan ko'pgina choralar ko'rilmogda, bu sohada anchagina yutuqlarga ham erishildi. O'zbekistonda aholini davolash-

profilaktikasi kengaygani hamda medisina sohasidagi katta yutuqlar munosabati bilan anomal bolalr soni nisbatan kamaydi. Bolalarning chechak, o'lat, tif, vabo, traxoma, qizamiq va bolalarga xos boshqa yuqumli kasalliklar orqasida anomal bo'lib qolish hodisalari uchrab turadi. Irsiy omillar hamda intoksikasiya va organizm shakllanayotgan paytda bosh miya, analizatorlarning zararlanishiga olib boradigan boshqa sabablar tufayli bolaning anomal bo'lib qolish hollari hali ham uchrab turadi.

Ko'rishdagi nuqsonlatni xillarini aniq bilib olish uni bartaraf etishning yo'llarini to'g'ri belgilab olishga imkon beradi. Uning xillarini aniq ajratmay turib chora ko'riladigan bo'lsa, bu bolaga foyda berishi o'rniga zarar keltirishi mumkin. Bunday bolalardagi ko'ruv bilan bog'liq kamchiliklarini bartaraf etish va bu sohada samarali usullar ishlab chiqish masalalalari zamonaviy tiflopedagogika sohasida muxim o'rin tutadi, bunday ko'ruv bilan bo'liq kamchiliklarini korreksiyalash va bartaraf etish muammolari esa eng dolzarb muammolardan biriga aylandi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.Yu.Ayubova "Logopediya" – Toshkent - 2014
2. A.A.Kolesov. «Stomatologiya detskogo vozrasta» – M-1985
3. A.G. Ippolitova "Otkrytaya rinolaliya" –
4. "Korreksiya rechi pri rinolalii u detey i podrostkov" – I.I.Ermakova 1984
5. "Narusheniya rechi pri rinolalii" - G.V.Chirkina

PEDAGOGIK JAMOANING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

NARGIZA YUNISALIYEVA

Qo'qon davlat pedagogika instituti Psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'lim muassasalari jamoasida sog'lom muhitni yaratishning pedagogik-psixologik asoslarini tahliliga e'tibor qaratilgan. Jamoadagi psixologik zo'riqlashlarni bartaraf etish, ta'lim muassasasi rahbari va bo'ysunuvchilarning kasbiy mahoratini oshirish, xodimlarning bo'sh vaqtlarini to'g'ri tashkillashtirish, mehnat faoliyatini tashkil etishga takliflarni erkin kiritish imkoniyatini yaratish, jamoada do'stona, shuningdek faoliyatda hamkorlik munosabatlarini yaratish haqida fikr mulohazalar va faktlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, ta'lim muassasasi, o'qituvchi, pedagogik, psixologik, psixokorreksiya, korreksion pedagogika, jamoa, tarbiya, individual, e'tibor, harakat.

Annotation. This article focuses on the analysis of the pedagogical and psychological foundations of creating a healthy environment in the community of educational institutions. Eliminating psychological stress in the team, improving the professional skills of the head of the educational institution and subordinates, properly organizing the free time of employees, creating the opportunity to freely introduce suggestions to the organization of labor activities, creating a friendly atmosphere in the team, as well as in activities. Opinions and facts about the creation of cooperative relations are presented.

Key words: education, educational institution, teacher, pedagogical, psychological, psychocorrection, correctional pedagogy, team, education, individual, attention, action.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу педагогических и психологических основ создания здоровой среды в обществе образовательных учреждений. Устранение психологического напряжения в коллективе, повышение профессиональных навыков руководителя учебного заведения и подчиненных, правильная организация свободного времени сотрудников, создание возможности свободно вносить предложения по организации трудовой деятельности, создание доброжелательной атмосферы в коллективе, а также в деятельности представлены мнения и факты о создании кооперативных отношений.

Ключевые слова: образование, образовательное учреждение, педагог, педагогическая, психологическая, психокоррекция, коррекционная педагогика, коллектив, воспитание, личность, внимание, действие.

Pedagogik jamoalarda psixologik muhitning ijobiyligi ta'lim-tarbiya sifatini yaxshilashga xizmat qiluvchi muhim komponentlardan biri ekanligi nazariy va amaliy jihatdan inkor etib bo'lmaydigan faktdir. Jamoada ijobiy psixologik muhit mavjud bo'lsa, nafaqat pedagogik majburiyatlar, balki har qanday mehnat jamoasi oldiga qo'yilgan vazifalar sifatli bajarilishiga zamin hozirlanadi. Masalaning yana bir muhim tomoni ham borki, bu ham bo'lsa, mehnat jamoasi a'zolarining o'z kasbidan qoniqqanligidir. Chunki, jamoada

ijobiy muhit bo'lishi uchun, jamoa azolari o'zidan, ayniqsa, o'z kasbidan qoniqqan bo'lishlari zarur. Psixologlar pedagogik jamoa ruhiy muhitining asosiy xususiyatlari sifatida quyidagi ko'rsatkichlarni ajratib ko'rsatadilar:

- jamoa a'zolarining o'zaro munosabatlaridan, mehnat jarayonidan, rahbarlikdan qanoatlanganligi;
- qanday kayfiyatning ustunligi;
- rahbar va ular qo'l ostidagilarning bir-birini o'zaro tushunishi;
- jamoani boshqarish va o'zini o'zi

boshqarishda jamoa a'zolarining ishtirok etish darajasi;

- uyushqoqlik, ongli intizom, ishning unumdorligi. Bu har qanday jamoaga, shu jumladan pedagogik jamoaga ham taalluqlidir. To'g'ri, bolalar jamoalarining ruhiy muhiti o'ziga xos xususiyatlarga ega. Pedagogik jamoaning asosiy beqilari:

- Ichki, ishonchli xotirjamlikning namoyon bo'lishi, doimiy tetiklik, harakat qilishga tayyorlik. Jamoa har bir a'zosida o'z qadr-qimmatini bilish tuyg'usining mavjudligi, o'z jamoasi bilan faxrlanish.

- Jamoaning birligi, uning a'zolarining do'stona birlashishi. Ichki munosabatlarda ayrim tarbiyalanuvchilarni tanqid qilish va jazolash mumkin, lekin bunday ta'sir ko'rsatishning maxsus shakllaridan tashqarida har bir tarbiyalanuvchiga tegishli baho berish, uni begonalardan oldida himoya qilish, unga hech qanday ozor etkazmaslik.

- Jamoa barcha a'zolarining himoyalanganligi. Har bir tarbiyalanuvchi, u qanchalik zaif, kuchsiz bo'lmasin, o'zining yakkaligi yoki himoyasizligini his etmasligi kerak.

- Jamoa barcha a'zolarining oqilona va foydali faolligi. •Harakatlarda va so'zlarda o'zini tuta bilish. Pedagogik jamoalarda psixologik muhit masalasi bir tomondan muayyan mehnat jamoasidagi psixologik muhit sifatida talqin qilinishi mumkin, ikkinchi tomondan pedagogik jamoaning o'ziga xosliklaridan kelib chiqib, murakkab ijtimoiy psixologik va pedagogik jarayonlar zaminida yuzaga keladigan, pedagog shaxsidagi individual xususiyatlar turli psixologik fenomenlarga boy serqirra ilmiy-amaliy tadqiqotlar uchun ob'ektdir.

Pedagogik jamoa — bu o'qituvchilar, murabbiylar, psixologlar va boshqa pedagogik mutaxassislar tomonidan tashkil etilgan, maqsadli pedagogik faoliyat olib

boradigan guruhdir. Pedagogik jamoaning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari uning samarali ishlashida katta ahamiyatga ega. Bu xususiyatlar jamoa a'zolarining bir-biri bilan muloqoti, o'zaro munosabatlari, ishlash madaniyati va umumiy maqsadlarga erishish uchun birlashishida muhim rol o'ynaydi.

Pedagogik jamoa ichida o'zaro hurmat, ishonch, va hamjihatlik muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilar va boshqa mutaxassislar o'zaro ijtimoiy aloqalarni rivojlantirishlari kerak, chunki jamoa ichidagi samarali munosabatlar ishning umumiy natijasiga bevosita ta'sir qiladi. Jamoa a'zolarining bir-birini tushunishi, yordam berishga tayyorligi va kooperatsiya qilishga tayyorligi jamoaning muvaffaqiyatli ishlashining asosi hisoblanadi.

Pedagogik jamoada o'zaro emotsional munosabatlar ham muhim rol o'ynaydi. Psixologik ahvol, jamoaning umumiy kayfiyati uning samaradorligiga ta'sir ko'rsatadi. Agar jamoada stress, norozilik yoki konflikty bo'lsa, bu pedagogik faoliyatga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun jamoa ichidagi psixologik barqarorlikni saqlash muhimdir.

Pedagogik jamoa a'zolarining yuqori darajadagi kommunikativ kompetensiyasi, ya'ni muloqot qilish va fikrlarni tushuntirish, tinglash va qarorlar qabul qilish qobiliyatlari jamoaning samarali ishlashida muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilar va boshqa mutaxassislar bir-birlarini tushunishlari va kerakli axborotni samarali uzatishlari lozim.

Jamoani ijtimoiy-psixologik muhiti - guruhning eng ajralmas psixologik xarakteristikasidir, bu guruhning birgalikdagi hamkorlikdagi faoliyati bilan bevosita bog'liq bo'lgan alohida ob'ektlarni (hodisalarni, jarayonlarni) aks ettirishning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq ijtimoiy jarayondir. Guruh

faoliyatining samaradorligi jamoaning ijtimoiy- psixologik muhiti holatiga bog'liq. Jamoadagi ijtimoiy-psixologik muhit Sog'lom ijtimoiy- psixologik iqlimning eng muhim belgilari:

- guruh a'zolarining bir-biriga bo'lgan ishonchi va yuqori talabchanligi;

- o'zaro do'stona va konstruktiv tanqid qilish;

- butun jamoaga tegishli masalalarni muhokama qilishda o'z fikrini erkin ifoda etish;

- menejerlarning bo'ysunuvchilarga bosimining yo'qligi va ularning guruh uchun muhim bo'lgan qarorlarni qabul qilish huquqini tan olishlari;

- jamoa a'zolarining vazifalari va ularni amalga oshirishdagi ishlar holati to'g'risida yetarli darajada xabardorligi;

- jamoa a'zolarida jamoaga tegishli bo'lganidan mamnunlik hissiyoti;

- jamoaning har qanday a'zosida ko'ngilsizlik holatini keltirib chiqaradigan holatlarda (aldanish, umidsizlik, rejalarni buzish) yuqori darajada hissiy ishtirok etish va o'zaro yordam;

- guruhning har bir a'zosi tomonidan ishlarning holati uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olish va boshqalar.

Ijtimoiy muhit va jamoa psixologiyasi o'rtasidagi bog'lanish jamoadagi a'zolarining o'zaro munosabatlarini, ularning fikrini, his-tuyg'ularini va harakatlarini shakllantiradi. Bu ikki omil o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, jamoaning umumiy psixologik holati va ishlash samaradorligiga ta'sir qiladi.

Ijtimoiy muhit — bu insonlar o'rtasidagi aloqalar, madaniyat, qadriyatlar, normlar va boshqalar, ya'ni atrof-muhitdagi barcha ijtimoiy omillarni o'z ichiga oladi. Ijtimoiy muhit jamoa a'zolarining psixologik holatini va xulq-atvorini shakllantiradi. Jamoa a'zolarining o'zaro munosabatlari, baholash

tizimi, ijtimoiy o'zaro aloqalar — bularning barchasi ijtimoiy muhitni tashkil etadi.

Ijtimoiy muhit jamoa ichidagi xulq-atvorni va his-tuyg'ularni kuchaytirishi yoki kamaytirishi mumkin. Masalan, iliq va qo'llab-quvvatlovchi ijtimoiy muhit a'zolarida o'zaro ishonchni, yordamni va hamjihatlikni kuchaytiradi. Aksincha, salbiy, tengsizlikka asoslangan yoki stressli muhit jamoa ichidagi konfliktlar, norozilik va ishonchsizlikni keltirib chiqarishi mumkin.

Ijtimoiy muhit va jamoa psixologiyasi o'rtasidagi o'zaro ta'sir jamoa ichidagi a'zolar o'rtasidagi munosabatlarni, ularning motivatsiyasini va umumiy kayfiyatini shakllantiradi. Yaxshi tashkil etilgan ijtimoiy muhit jamoa a'zolarining samarali ishlashiga yordam beradi, o'zaro ishonchni va hamjihatlikni kuchaytiradi. Jamoaning psixologik holati esa, o'z navbatida, ijtimoiy muhitga ta'sir ko'rsatadi va uning sifatini oshiradi. Shunday qilib, ijtimoiy muhit va jamoa psixologiyasining uyg'unligi jamoaning muvaffaqiyatli ishlashining asosiy omillaridan biridir.

Xulosa o'rnida o'qituvchi alohida e'tibor talab qiladigan obyektidir. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, odatda o'qituvchilar psixolog bilan hamkorlik qilishga tayyor bo'ladilar. Hamma gap psixolog o'zini qanday tutishiga borib taqaladi. Bunda psixologning o'qituvchilarga nisbatan egallaydigan pozitsiyasi juda muhim rol o'ynaydi. Psixolog pozitsiyasining asosiy komponentlari quyidagilardan iborat: - pedagog bilan bo'lgan munosabatga ustunlik; - pedagoglarni qanday bo'lsa shundayligicha qabul qilishga ustunlik. Pedagogik jamoaning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari uning samarali ishlashiga bevosita ta'sir qiladi. Jamoa ichidagi o'zaro hurmat, ishonch, ijtimoiy aloqalar, emotsional muhit va kommunikativ kompetensiya pedagogik

ichidagi ijtimoiy-psixologik ahvolni nazorat qilish va qo'llab-quvvatlash, ta'lim jarayonining sifatini yaxshilash uchun muhimdir.

O'QUVCHILARDA AKSIOLOGIK KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHDA QO'LLANILADIGAN PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR

SIDDIKOV BAXTIYOR SAIDKULOVICH

Farg'ona davlat universiteti pedagogika kafedrası professori, pedagogika fanlari nomzodi

Annotatsiya. Ushbu maqolada aksiologik kompetentlik tushunchasini mazmuni va mohiyati, shuningdek, umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarida aksiologik kompetensiyani rivojlantirishda qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalarning uzluksiz ta'lim tizimidagi o'rni va ahamiyati yoritib berilgan.

Annotation. This article highlights the content and essence of the concept of axiological competence, as well as the role and significance of pedagogical technologies used in the development of axiological competence in secondary school students in the system of continuous education.

Аннотация. В данной статье освещены содержание и сущность понятия аксиологической компетентности, а также роль и значение педагогических технологий, применяемых в развитии аксиологической компетентности учащихся общеобразовательных школ в системе непрерывного образования.

Kalit so'zlar: aksiologiya, aksiologik kompetensiya, umumiy o'rta ta'lim, umumiy o'rta ta'lim tizimi, o'quvchi, pedagogik texnologiyalar.

Key words: axiology, axiological competence, general secondary education, general secondary education system, student, pedagogical technologies.

Ключевые слова: аксиология, аксиологическая компетенция, общее среднее образование, система общего среднего образования, учащийся, педагогические технологии.

Hozirda uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, bozor sharoitlarini e'tiborga olgan holda ta'lim xizmatlari sifatini va raqobatbardoshligini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga muvofiq yuqori malakali kadrlarni tayyorlash, ta'lim muassasalarini qurish, rekonstruksiya qilish, kapital ta'mirlash, ularni zamonaviy o'quv va laboratoriya uskunalari, kompyuter texnikasi va o'quv-metodik qo'llanmalar bilan jihozlash bo'yicha ishlarni amalga oshirish orqali ularning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash yuzasidan aniq maqsadga qaratilgan chora-tadbirlarni ko'rish oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining ustuvor vazifalaridan biri hisorblanadi. Shuni alohida e'tibrga olish lozimki, hozirgi

globallashuv sharoitida bolalarning har tomonlama intellektual, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun maktabgacha va boshlang'ich ta'lim muassasalaridagi shart-sharoitlarni tubdan yaxshilash, bolalarning maktabgacha ta'lim bilan qamrab olinishini jiddiy oshirish va uning qulayligini ta'minlash, pedagog va mutaxassislarining malaka darajasini yuksaltirishga alohida e'tibor qaratilishi lozim. Zero, mustaqil davlatimizning jahon hamjamiyatiga integratsiyasi milliy qadriyatlar bilan birga umuminsoniy qadriyatlarning uyg'unligini ta'minlashga bog'liqdir.

Ushbu masalani to'laqonli hal qilish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi "Umumiy o'rta va o'rta maxsus,

kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 187-sonli Qarori tasdiqlandi va yangi o'quv yilidan boshlab barcha ta'lim muassasalarida joriy etilishi belgilab berildi. Davlat ta'lim standartining maqsadi — umumiy o'rta ta'lim tizimini mamlakatda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribalari hamda ilm-fan va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan holda tashkil etish, ma'naviy barkamol va intellektual rivojlangan shaxsni tarbiyalashdan iborat.

XXI asrga xos bo'lgan shaxsga yo'naltirilgan ta'lim uslubida asosiy e'tibor o'quvchining ehtiyoj va qiziqishlariga qaratilgan bo'lib, uning markazida o'qituvchining xohish va istaklari o'rin olgan bo'lib, an'anaviy ta'limdan farqlanadi. Binobarin, mazkur uslublarning har birini qamrab oluvchi mavzular, ko'rsatmalar, sinf xona muhiti, baholash mexanizmi va texnik qo'llanmalardan foydalanish kabi masalalarda turli xil yondashuvlarga asoslanilgan holda kafolatlangan natijani ta'minlash, ko'zlangan maqsadga erishishni nazarda tutadi. Ta'lim berishdagi zamonaviy yondoshuvlarni rivojlantirish o'quvchilarda teran fikrlashga ega bo'lishni, hamkorlikda ishlashni rivojlantirishni talab etadi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarida aksiologik kompetensiyani rivojlantirish quyidagi kompetensiyalar shakllanishiga ko'maklashadi:

- ko'p qirrali, murakkab vazifalarni amalga oshirishga o'rganishi;
- har bir muammo xususida chuqur fikrlash va o'z bilimini oshirib borishni boshqara olishi;
- o'z tengdoshlari, o'qituvchilar va mutaxassislar bilan chuqur mulohazani

talab etuvchi muhim vazifalarni bajarishda hamkorlik qila olishlari;

- qarorlar qabul qilish, muammolarni hal etish va yangi fikrlar yaratishda texnologiyalardan foydalana olish.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarida aksiologik kompetensiyani rivojlantirish quyidagi sifatlar orqali shakllanadi:

- Mas'uliyat va moslashuvchanlik;
- Muloqot qilish ko'nikmalari;
- Ijodiylik va qiziquvchanlik;
- Tanqidiy fikrlash va tizimli fikrlash;
- Axborot va ommaviy axborot vositalaridan foydalanish;
- Shaxslararo va hamkorlik;
- Muammolarni aniqlash, shaklga solish va yechimini topish;
- O'z-o'zini yo'naltirish;
- Ijtimoiy mas'uliyat.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarida aksiologik kompetensiyani rivojlantirish orqali o'quvchilarga bilim berish natijasida ular har bir fan bo'yicha qo'yilgan malaka talablarini egallash, fanga oid pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirib olish imkoniyatlariga ega bo'ladilar. Ta'lim-tarbiya jarayoni hamkorlikda o'qitish asosida tashkil etilganda o'quvchilar o'z ko'nikmalarini yaxshiroq shakllantirishga erishadilar, har bir mavzuni o'zlashtirish maqsadida tanlangan usul va vositalardan samarali foydalanib, uni amaliyotning muhim tarkibiy qismlarida tadbiq etish orqali amalga oshiradilar.

Aksiologik kompetensiya - bu ijtimoiy-pedagogik qadriyatlar tizimiga yo'naltirilgan nazariy g'oyalar majmui bo'lib, ularning o'zagi o'quvchilar hayoti, erkin ijodiy faoliyat va insoniy muloqotning qadriyatini tushunish va tasdiqlashdan iborat.

Ushbu yondashuvning asosiy maqsadi umuminsoniy madaniyatning ma'naviy va moddiy qadriyatlarini o'zlashtirishdir.

Falsafiy lug'atlarda aksiologiya qadriyatlar haqidagi fan sifatida ta'riflanadi. Batafsilroq ta'rif "Pedagogik lug'at"da G.M. Qadjaspirova (M. 2000): aksiologiya - bu shaxs, jamoa, jamiyatning moddiy, madaniy, ma'naviy, axloqiy va psixologik qadriyatlari, ularning voqeliklar olami bilan aloqasi, qadriyatlar va meyoriy tizimdagi o'zgarishlar haqidagi falsafiy ta'limot. tarixiy rivojlanish jarayoni.

Bu yondashuv 19-asr 2-yarmi va 20-asrda mustaqil ilmiy fan sifatida shakllangan qadriyatlar falsafiy nazariyasiga asoslanadi. ilmiy fikrning turli sohalarida, jumladan, pedagogikada, xususan, ta'lim nazariyasida (V.A.Karakovskiy, I.B.Kotova, V.V.Krayevskiy va boshqalar) qadriyatlar nazariyasiga keng murojaat qilindi.

Aksiologik kompetensiyaning ma'nosi aksiologik prinsiplar tizimi orqali ochib berilishi mumkin, ular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Madaniy va etnik xususiyatlarining xilma-xilligini saqlab qolgan holda, qadriyatlarning yagona gumanistik tizimi doirasida falsafiy qarashlarning tengligi;

- An'analar va bunyodkorlikning tengligi, o'tmish ta'limotlarini o'rganish va ulardan foydalanish zarurati hamda bugungi va kelajakda ma'naviy kashfiyotlar imkoniyatlarini e'tirof etish, an'anachilar va innovatorlar o'rtasidagi o'zaro boyitish;

- Odamlarning ekzistensial tengligi, qadriyatlar asoslari haqidagi demagogik baxslar o'rniga sotsial-madaniy pragmatizm, messianizm va loqaydlik o'rniga dialog va asketizm.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari

o'quvchilarida aksiologik kompetensiyanini rivojlantirishda qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar:

- Fikrlar hujumi texnologiyasi;
- Aqliy hujum texnologiyasi;
- Tarmoqlar (Klaster) texnologiyasi;
- Bumerang texnologiyasi;
- Skarabey texnologiyasi;
- Tarozi texnologiyasi;
- Yelpig'ich texnologiyasi;
- Kichik guruhlarda ishlash texnologiyasi;
- Munozara texnologiyasi;
- Nafis arra texnologiyasi;
- Blits-uyin texnologiyasi;
- Amaliy o'yinlar texnologiyasi;
- Xamkorlikda o'qish texnologiyasi;
- Mojaro texnologiyasi;
- Dumaloq stol texnologiyasi;
- Muammoni xal etish texnologiyasi;
- Qor bo'ron texnologiyasi;
- Asalari galasi texnologiyasi;
- Akvarium texnologiyasi.

Albatta yuqorida keltirilgan pedagogik texnologiyalarni qo'llash umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarida aksiologik kompetensiyanini rivojlantirishda samarali va tizimli jarayon hisoblanadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarida aksiologik kompetensiyanini rivojlantirishda qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar tatbiqi deganda o'quv jarayonini yangi pedagogik texnologiyalar asosida loyihalashtirish tushunilib, metodlar modernizatsiyasi asosida vujudga kelgan interfaol metodlarga asoslanib, ta'lim-tarbiya maqsadini amalga oshirish, erishilgan samaradorlikka ko'ra kafolatli natija olish tushuniladi. Bu albatta o'qituvchilarning kasbiy pedagogik mahorati bilan bog'liq bo'lib, o'quvchilarda

aksiologik kompetensiyani rivojlantirishda har doimo o'quvchini qadriyatlarni anglashga, qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar izlanishga va ijodkorlikka safarbar etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Г.М. Қаджаспирова «Педагогик луғат» М. 2000 йил
2. Н. Сайидахмедов «Янги педагогик технология» Тошкент. 2003 йил
3. Ишмухамедов Р.Ж «Инновацион технологиялар ёрдамида таълим самарадорлигини ошириш йўллари». (Академик лицей ва касб-хунар коллежлари ўқитувчилари учун услубий тавсиянома) Тошкент 2003 йил.
4. Saidkulovich, S. B. (2023). CONCEPT AND STRUCTURE OF WORLD VIEW IN MODERN SOCIETY. EPRA International Journal of Research and Development (IJRD), 8(4), 35-37.
5. Saidkulovich, S. B. (2023). AXIOLOGICAL APPROACH IN PROFESSIONAL EDUCATION OF STUDENTS. British View, 8(3).
6. Ibraimov, X., & Siddikov, B. (2023). MECHANISMS OF DEVELOPMENT OF AXIOLOGICAL COMPETENCES IN STUDENTS. Science and innovation, 2(B11), 209-213.
7. Siddiqov, B. S. (2023). UMUMIY O'RTA TA'LIMDA AKSIOLOGIK TARBIYA MEKANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(10), 68-79.
8. Siddiqov, B. S. (2023). AKSIOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA O'QUVCHILAR DUNYOQARASHINING SHAKLLANTIRISH MAZMUNI. Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования, 2(8), 104-107.

SUN'IY INTELLEKTNING MAZMUN MOHIYATI

ERGASHEVA DILNOZA ABDULHAKOVNA

Namangan davlat pedagogika instituti “Pedagogika nazariyasi va tarixi”
1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada sun'iy intellektning mazmun mohiyatini ochib berish bu sohadagi yutuq va kamchiliklarni turli davrlarda ushbu sohada faoliyat olib borgan olimlarning ishlarini qiyosiy taqqoslagan holda vujudga kelgan fikrlar tahlil etiladi. Sun'iy intellekt (AI-artificial intelligence) zamonaviy kompyuter fanining jadal rivojlanayotgan sohasidir. Sun'iy intellekt bo'yicha olib borilayotgan tadqiqotlarning asosiy maqsadi inson intellektiga xos bo'lgan funktsiyalarni bajarishga qodir kompyuter tizimlarini ishlab chiqishdir. Sun'iy intellekt nisbatan yosh ilmiy soha bo'lib, u turli fanlar, masalan, diskret matematika, tilshunoslik, psixologiya, dasturlash, matematik statistika va boshqa sohalar chorrahasida joylashgan. Yana maqolada “ mashinalar odamlardan aqlli roq bo'lishi mumkinmi”? Degan savolga javob izlanadi. Bu savolning qo'yilishiga sabab “inson aqlining so'nggi jangi” deb nomlangan shahmat bo'yicha jahon chempioni Garriy Kasparovning IBM kompaniyasining Deep Blue kompyuteriga shaxmatda mag'lub bo'lishi sabab. Garchi AI texnologiyalari inson kelejagiga havf tug'dirsada tangananing ikkinchi tarafi ham bor AI ning rivojlanishi barcha sohalar rivojlanishiga olib keladi.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, sun'iy intellektning mohiyati, zamonaviy texnologiyalar, Tyuring testi, innovatsiya, sun'iy neyron tarmoqlar, obototexnika.

Аннотация: В данной статье, раскрывающей сущность искусственного интеллекта, анализируются достижения и недостатки в этой области путем сравнения работ ученых, работавших в этой области в разные периоды. Искусственный интеллект (AI-artificial Intelligence) — быстро развивающаяся область современной информатики. Основная цель исследований искусственного интеллекта — разработка компьютерных систем, способных выполнять функции, типичные для человеческого интеллекта. Искусственный интеллект — относительно молодая научная область, которая находится на стыке различных дисциплин, таких как дискретная математика, лингвистика, психология, программирование, математическая статистика и других областей. Ответ на вопрос ищут. Поводом для постановки этого вопроса является поражение чемпиона мира по шахматам Гарри Каспарова от компьютера IBM Deep Blue, которое называют «последней битвой человеческого разума». Хотя технологии искусственного интеллекта представляют угрозу в будущее человечества. Другая сторона медали в том, что развитие ИИ приведет к развитию всех отраслей.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, сущность искусственного интеллекта, современные технологии, тест Тьюринга, инновации, искусственные нейронные сети, робототехника.

KIRISH. Hozirgi kunda shiddat bilan rivojlanib borayotgan zamonda raqamli texnologiyalarning ahamiyati juda katta. Ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarida sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy qilish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, mamlakatimizning sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanuvchi dunyoning yetakchi davlatlari qatoriga kirishiga erishish, shuningdek, “Raqamli O'zbekiston — 2030” strategiyasida belgilangan maqsad va vazifalar ijrosini ta'minlash maqsadida, “Raqamli O'zbekiston — 2030” strategiyasida Sun'iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish bo'yicha ustuvor maqsad va vazifalar: sun'iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirishga qaratilgan normativ-huquqiy bazani shakllantirish, sohada standartlarni

takomillashtirish va xalqaro hamkorlik aloqalarini mustahkamlash; ma'lumotlarni qayta ishlash hamda sun'iy intellektga asoslangan loyihalarni ishga tushirish uchun texnik infratuzilma yaratish, ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarida mazkur yo'nalishdagi ustuvor loyihalarni amalga oshirish; sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha aholining bilim va ko'nikmalarini oshirish, kadrlar salohiyatini rivojlantirish masalalari qo'yilgan.[1]

Sun'iy intellekt (AI-artificial intelligence) zamonaviy kompyuter fanining jadal rivojlanayotgan sohasidir. Sun'iy intellekt bo'yicha olib borilayotgan tadqiqotlarning asosiy maqsadi inson intellektiga xos bo'lgan funktsiyalarni bajarishga qodir kompyuter tizimlarini ishlab chiqishdir. Bunday tizimlarni yaratishga urinishlar o'tgan asrning 40-yillari oxirida, birinchi kompyuterlar yaratilgan paytda boshlangan. Shu sababli, sun'iy intellekt nisbatan yosh ilmiy soha bo'lib, u turli fanlar, masalan, diskret matematika, tilshunoslik, psixologiya, dasturlash, matematik statistika va boshqa sohalar chorrahasida joylashgan.

"Sun'iy intellekt" tushunchasini to'g'ri aniqlashga qaratilgan barcha urinishlarga qaramay, bugungi kungacha qat'iy ta'rif yo'q. Shu maqsadda eng keng tarqalgan ta'riflarni ko'rib chiqaylik. Shunday qilib, I. Rich sun'iy intellektni hozirda inson yaxshiroq bajara oladigan ishlarga taqlid qiluvchi va ushbu funktsiyalarga ega bo'lgan kompyuterlar yartishga qaratilgan tadqiqot sohasi deb hisoblaydi. AI o'z rivojlanishida bir necha bosqichlarni bosib o'tdi. Bosqichlarning har biri hukmron ilmiy g'oya (paradigma) bilan tavsiflanishi mumkin. [2]

ASOSIY QISM: ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Sun'iy intellekt tushunchasini turli davrlarda ushbu sohaga aloqador bo'lgan olimlar o'zlarining yozgan kitoblarida turlicha yoritganlar. Ho'sh, o'zi sun'iy intellekt bizga nima bera oladi, uning afzalliklari qanday va shu vaqtning o'zida uning insoniyat kelajagiga

havfi qay darajada? V.N. Bondaryovning "Sun'iy intellekt" kitobida shunday deyiladi: Sun'iy intellektning mohiyati va aniqlanishi qiyosiydir. 1950 yili mashinalarning intellektini aniqlash va sinash uchun Tyuring testi taqdim etildi, uning mohiyati shunda ediki, Tyuring agar inson yozishmalar jarayonida kompyuter bilan suhbat qilyaptimi yoki inson bilan aniqlay olmasa mashinaning intellekti yuqori baholanadi va u g'olib bo'lar edi. Bir qator kamchiliklarga qaramay, Turing testi ko'plab zamonaviy AI tizimlarini baholash uchun asos yaratdi. Ushbu baholash Tyuring testining oddiy versiyasi bo'lib, u ko'pincha antropomorfizm (odamlarni o'xshatish, jonsiz narsalarga insoniy xususiyatlarni berish) uchun tanqid qilinadi, chunki u inson xatti-harakatlariga mashinaning taqlid qilishi bilan baholanadi. Shu bilan birga, mashina intellekti inson aqlidan farq qiladi va mashina intellektini tabiiy intellektga qiyoslash xatolikdir, ehtimol, shuning uchun ham Tyuring testi o'z vaqtida ko'plab tanqidlarga uchragan.

Ushbu tanqidning ta'siri ostida AIning boshqa ta'riflari taklif qilindi, masalan:

- AI - aqlli xatti-harakatlarni avtomatlashtirish bilan bog'liq bo'lgan informatika sohasi [3];

- AI - bu idrok etish, xulosa chiqarish va harakat qilish imkoniyatini yaratadigan hisoblash fani [4];

- AI - bu mantiqiy xulosa chiqarish, o'rganish va idrok etish jarayonlari bilan bog'liq bo'lgan axborot texnologiyasidir [5].

G.I Kolesnikova o'zining sun'iy intellektning muammolari va yutuqlariga bag'ishlangan maqolasida sun'iy intellektga quyidagicha ta'rif beradi: "Hozirgi bosqichda sun'iy intellektni rivojlantirishning asosiy istiqbolli yo'nalishi AIning qaror qabul qilish imkoniyatlarini oshiradigan dasturlarni yaratish hisoblanadi."

Shunday qilib, insoniyat kelajagi uchun uchta muhim savol tug'iladi:

1. AIga qanday asoslar qo'yiladi?
2. Ular qanday munosabatda bo'ladi?

3. AI ularni qay darajada o'zgartira oladi?

Bizning fikrimizcha, o'z-o'zini rivojlantirish g'oyasiga asoslanib, uchinchi savol eng muhimi, chunki ekstremal holatlarda, AI nazoratdan chiqib ketishi mumkin va bu ehtimoldan yiroq emas. Inson va AI o'rtasidagi asosiy farq nima? Mening fikrimcha, motivatsiyada. Aynan motivatsiya harakatlarga sifat beradi. AI hech qanday motivatsiyaga ega bo'lmasa, u vosita bo'lib qoladi.[6]

Mashinalar odamlardan aqlliroq bo'lishi mumkinmi? Yo'q, deydi Jan-Gabriel Ganasiya: bu shunchaki ilmiy fantastikadan ilhomlangan afsona. U o'z maqolasida fanning ushbu sohasi rivojlanishining asosiy bosqichlarini, zamonaviy texnika yutuqlarini va tobora ko'proq e'tiborni talab qilayotgan axloqiy masalalarni eslatib o'tadi.

Sun'iy intellekt (AI) 1956 yilda Dartmut kollejida (Gannover, AQSh) yozgi seminarda to'rt amerikalik olim: Jon Makkarti, Marvin Minski, Nataniel Rochester va Klod tomonidan tashkil etilgan yozgi seminarda rasman kun yorug'ini ko'rgan fan sohasidir. O'shandan beri, "sun'iy intellekt" atamasi, ehtimol, hammaning e'tiborini jalb qilish uchun yaratilgan bo'lib, shu qadar mashhur bo'ldiki, bugungi kunda bu haqda hech qachon eshitmagan odamni uchratishingiz qiyin. Vaqt o'tishi bilan informatikaning ushbu tarmog'i tobora rivojlanib bordi va so'nggi oltmish yil ichida aqlli texnologiyalar dunyo qiyofasini o'zgartirishda muhim rol o'ynadi.

Biroq, "sun'iy intellekt" atamasining mashhurligi ko'p jihatdan uning noto'g'ri talqini bilan bog'liq - xususan, u odamlar bilan raqobatlasha oladigan aql bilan ta'minlangan ma'lum bir sun'iy shaxsni nazarda tutganda.

Dartmut kollejidagi yozgi seminarining boshqa tashkilotchilariga kelsak, Jon Makkarti va Marvin Minski uchun AI dastlab inson, hayvon, o'simlik, ijtimoiy yoki filogenetik intellektni kompyuterda modellashirish bilan bog'liq bo'lgan tadqiqot sohasi edi. Ushbu ilmiy fan o'rganish, fikrlash, hisoblash, idrok etish, xotira, hatto ilmiy kashfiyotlar yoki badiiy ijod kabi barcha kognitiv funktsiyalarni shunday

aniqlik bilan tasvirlash mumkinki, ularni qayta ishlab chiqarish uchun kompyuterni dasturlash mumkin degan taxminga asoslanadi. AI mavjud bo'lgan oltmish yildan ortiq vaqt davomida ochiqlicha qolayotgan va olimlarni yangi ixtirolarga undaydigan gipotezani qat'iy isbotlaydigan yoki rad etadigan hech narsa paydo bo'lmadi.

O'zining qisqa tarixida AI ko'plab o'zgarishlarni boshdan kechirdi. Uning rivojlanish tarixini olti bosqichga bo'lish mumkin.

Bashoratlar davri

Dastlab, birinchi muvaffaqiyatlar ta'sirida, tadqiqotchilar o'zlarini biroz shoshqaloq bayonotlarga yo'l qo'yishdi, keyinchalik ular qayta-qayta qoralandi. Masalan, 1958 yilda keyinchalik iqtisodiyot bo'yicha Nobel mukofoti laureati bo'lgan amerikalik Gerbert Saymon, agar mashinalar xalqaro miqyosda raqobatlashsa, keyingi o'n yil ichida ular shaxmat bo'yicha jahon chempioniga aylanishlarini aytdi.

Qorong'u vaqtlar

1960-yillarning o'rtalarida taraqqiyot sekinlashdi. 1965 yilda o'n yoshli bola shaxmat o'yinida kompyuterni mag'lub etdi; 1966 yilda Amerika Qo'shma Shtatlari Senati tomonidan tayyorlangan hisobotda mashina tarjimasining o'ziga xos cheklovlari ta'kidlangan. Taxminan o'n yil davomida matbuot sun'iy intellektni rad etib keladi.

Semantik AI

Tadqiqotlar to'xtamadi, balki yangi yo'nalishlarga o'tdi. Olimlar xotira psixologiyasi, ular kompyuterda taqlid qilishga uringan tushunish mexanizmlari, fikrlash jarayonida bilimning roli bilan qiziqdilar. Bu 1970-yillarning o'rtalarida sezilarli darajada rivojlangan bilimlarni semantik ifodalash usullarining paydo bo'lishiga, shuningdek, fikrlash jarayonlarini takrorlash uchun malakali mutaxassislarning bilimlaridan foydalanganligi sababli shunday nom olgan ekspert tizimlarini yaratishga olib keldi.

Neo-konneksionizm va mashinani

o'rganish

Texnik yaxshilanishlar mashinani o'rganish algoritmlarini ishlab chiqishga imkon berdi, buning natijasida kompyuterlar o'z tajribalari asosida bilimlarni to'plash va avtomatik ravishda qayta dasturlash imkoniyatiga ega bo'ldi.

Aidan inson-mashina interfeyslarigacha

1990-yillarning oxiridan boshlab AI hissiyotlar va his-tuyg'ularni o'z ichiga olgan aqlli agentlarni yaratish uchun robototexnika va inson-mashina interfeyslari bilan birlashtirildi. Bu, shu jumladan, yangi tadqiqot yo'nalishining paydo bo'lishiga olib keldi - hissiyotlarni his qiladigan sub'ektning reaksiyalarini va ularni mashinada ko'paytirishni tahlil qilishga qaratilgan affektiv (yoki hissiy) hisoblash va dialog tizimlarini (chatbotlar) yaxshilashga imkon berdi.).

AIning Uyg'onish davri

2010 yildan beri kompyuter quvvati sun'iy neyron tarmoqlardan foydalanishga asoslangan "Big Data" deb ataladigan Deep Learning usullarini birlashtirishga imkon berdi. Ko'pgina sohalarda juda muvaffaqiyatli ilovalar (nutq va tasvirni aniqlash, tabiiy tilni tushunish, o'zini o'zi boshqaradigan avtomobillar va boshqalar) sun'iy intellektning tiklanishi haqida gapirishga imkon beradi.[7]

Mashinalar rassomlar, mualliflar yoki hatto iqtisodchilar bo'lib, inson aqlini taqlid qiluvchi axborot mahsulotlarini yaratadigan dunyoni tasavvur qiling. Kompyuter fanining kashshofi Alan Tyuring birinchi marta 1950 yilda chop etilgan maqolada mashinalarning bunday mahorat darajasiga erishish imkoniyatini taklif qildi. ChatGPT va boshqa "generativ sun'iy intellekt vositalari" tufayli u bashorat qilgan "taqlid o'yini" endi haqiqatga aylandi. Biz bir paytlar faqat ilmiy fantastikada mavjud bo'lgan koinotga kirgandek tuyulamiz. Ammo generativ AI nima?

Generativ AI hozirgi kunga qadar mashinani o'rganish texnologiyasidagi eng hayajonli yutuqlarni ifodalaydi. Bu sun'iy intellektning murakkab ma'lumotlar

tuzilmalarini tushunish va ular bilan ishlash qobiliyatida sezilarli pog'onani ko'rsatadi va ijodkorlik va mahsuldorlikning o'sishiga olib kelishi mumkin. Biroq, u insoniyat uchun muhim bo'lgan savollarni ham keltirib chiqaradi. Innovatsiyaning asosiy bosqichlari uning hozirgi rivojlanish darajasiga yo'lni belgilab berdi.

1960-yillarda ELIZA deb nomlangan dastur olimlarni odamga o'xshash javoblarni takrorlash qobiliyati bilan hayratda qoldirdi. Bu oddiy va qoidalar bilan boshqariladigan edi, lekin u hozir biz biladigan chatbotlarning o'tmishdoshi edi. Yigirma yil o'tgach, sun'iy neyron tarmoqlar paydo bo'ldi. Inson miyasidan modellashirilgan ushbu tarmoqlar mashinalarga tilning nozik tomonlarini tushunish va tasvirlarni tanib olish kabi yangi ko'nikmalarni berdi. Biroq, cheklangan o'quv ma'lumotlari va etarli hisoblash kuchi haqiqiy taraqqiyotni to'xtatdi. Shunisi e'tiborga loyiqki, bu ikki manba har yili ikki baravar ko'payib, 2000-yillarda AIning uchinchi to'liqini uchun zamin yaratdi.

Generativ sun'iy intellekt iqtisod va moliya sohasida AI nima qilishi mumkinligi chegaralarini oshirib, eski muammolarga yangi yechimlarni taklif qilib, dahshatli tezlikda rivojlanmoqda. Ba'zi odamlar shubha bilan qarashadi. Aytishlaricha, xuddi stoxastik to'tiqush kabi, AI ham ma'nosiz va yolg'on faktlarni, "gallyutsinatsiyalar" deb nomlangan hodisani yaratishi mumkin va u aslida bu so'zlarning ma'nosini tushunmaydi. Ularning ta'kidlashicha, ChatGPT bilimi oxirgi mashg'ulot sanasi bilan cheklangan. Balki. Biroq, innovatsiyalarning hayratlanarli sur'atini hisobga olgan holda, bu dalillar qachongacha dolzarb bo'lib qoladi? Biroq, generativ AI atrofidagi dastlabki hayajon o'z o'rnini tobora ortib borayotgan va haqiqiy tashvishlarga bo'shatib berdi. AI bilan bog'liq an'anaviy muammolar, masalan, o'quv ma'lumotlaridagi mavjud noto'g'ri qarashlarni kuchaytirish yoki qarorlar shaffofligi yo'qligi, yana dolzarb bo'lib qoldi.[8]

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki sun'iy intellekt sohasida ish olib borayotgan va bu sohani kuzatib kelayotgan insonlarda kelajakka nisbatan havotir uyg'onadi. "Sun'iy intellekt inson qobiliyatlaridan ustun darajaga chiqish e'htimoli bormi?" degan savolni uyg'otadi. Bu tahlika reallikga yaqin, chunki, ilgarilari bizga fantastikaday tuyulgan texnologiyalar bugun biz bilan hamnafas hayot kechirmoqdalar.

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR

Yuqoridagi adabiyotlar tahlillaridan ko'rinib turibdiki har bir adabiyotda sun'iy intellektning mazmun mohiyatini ushbu sohadagi izlanuvchilar turlicha muhokama qilib kelishgan va unga turlicha ta'riflar berishgan. Xo'sh 1950 yillardan izlaniz olib borilayotgan sohaga bugungi kunda qay ahvolda, sohaning rivojlanishi insoniyatga qanday ko'mak bryaptiyu va uning aks ta'siri qay darajada?" Inson aqli bilan taqqoslanadigan AI cheksiz ko'lamga ega bo'lishi kutilmoqda va bu ilova bizning mavjudligimizni tubdan o'zgartiradi. Shuni ta'kidlash kerakki - qanday qilib kuchli AI ni yaratish hali noma'lum, ammo bu mavzu bo'yicha turli sohalarida faol tadqiqotlar olib borilmoqda. 2016 yil yanvar oyida Davosdagi Jahon iqtisodiy forumi asoschisi Klaus Shvab shunday deydi: sun'iy intellekt to'rtinchi sanoat inqilobining asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biridir. "Mazkur to'rtinchi sanoat inqilobi biz tomon tsunami kabi yaqinlashmoqda va uning asosiy harakatlantiruvchi kuchi. Bu sun'iy intellekt, robototexnika, nanotexnologiyalar va fanning boshqa sohalaridagi yutuqlardir».

Aida hozirgacha nimaga erishildi?

Birinchi marta kompyuterlar qobiliyatga ega bo'ldi va ba'zi vizual tasniflash vazifalarini odamlarga qaraganda yaxshiroq bajarish bosqichiga yetdi. Masalan, IBM Watson kompyuteridan foydalangan holda o'pka saratoni uchun optimal davolashni tayinlashning belgilangan aniqligi 90% ni tashkil qiladi, ya'ni, onkologlarning diagnostika sifati 40% dan oshadi.

Smartfonlarning keng qo'llanilishi nutq yordamchilarining keng qo'llanilishiga olib keldi, unda AI elementlari amalga oshiriladi. Ular orasida Siri (Apple), Cortana (Microsoft) kabi mashhur ilovalar mavjud. O'n millionlab odamlar allaqachon foydalanadigan Google Now (Google), Echo (Amazon), "Alice" (Yandex) va boshqalar. Ushbu ilovalar planshetlar, noutbuklar va shaxsiy kompyuterlarda ham amalga oshiriladi. Vaqt o'tishi bilan bu dasturlar tobora aqlli bolib boradi.

Shuni ta'kidlash kerakki zamonaviy AI nimani bilmaydi:

Yangi ko'nikmalarni shakllantirishda esgi ko'nikmalarga tayanish qobiliyatining yo'qligi:

Yangi ko'nikmalarni o'rgatishda AI ilgari olingan bilimlarga tayanishining yo'qligi, ya'ni to'plangan bilimlarni umumlashtirish va undan turli kontekstlarda foydalanish imkoniyatining yo'qligi.

Nega AI atrofida bunday shov-shuv bor (kutishlar)

Sanoatining dvigateli sifatida kompyuterlar davri tugamoqda. Hozirda AI texnologiyalari va robototexnika shunday dvigatelga aylanishiga umid qilinmoqda. Bu erda allaqachon katta segmentlar shakllangan: sanoat, xizmat va harbiy robototexnika, uchuvchisiz transport vositalari, tibbiy robototexnika va boshqalar. Biroq, AI tizimlarisiz, bu yo'nalishlarning to'liq rivojlanishi mumkin emas. Shunday qilib, robototexnika hozirda AI sohasidagi tadqiqotlarni juda rag'batlantirmoqda.

Misol uchun, haydovchisiz transport vositalarining paydo bo'lishi potentsial biznesdir shuning uchun barcha avtomobil gigantlari va boshqa korporatsiyalar bunday tizimlarni ishlab chiqish uchun milliardlab dollar sarmoya kiritmoqda. Aniqroq aytganda, AI boshqaruv jarayonlarini takomillashtirish, rivojlanishga olib kelishi kutilmoqda ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar o'rtasidagi munosabatlar, barcha biznes jarayonlarini optimallashtirish, rejalashtirish va kadrlar ishini takomillashtirishi uchu hizmat qilishi

kutilmoqda. Sun'iy intellekt 2016 yilda asosiy texnologiya tendentsiyasiga aylandi, unga global sarmoya 500 million dollardan oshdi. Deyarli barcha yirik xorijiy kompaniyalar, universitetlar va tadqiqot agentliklari hozirda AI sohasida ishlamoqda. Ushbu sohada ishlaydigan mingdan ortiq startaplar ro'yxati mavjud. Bu sohada taniqli bo'lgan Google, IBM, Microsoft, Amazon, Apple, DARPA va bosh brendlar ishlab kelmoqda.”[9]

Jumladan O'zbekistonda raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt rivojlantirish maqsadida, “Raqamli O'zbekiston — 2030” strategiyasi ishlab chiqilgan bo'lib unda sun'iy intellekt sohasini keng rivojlantirish masalalari yuksak darajaga qo'yilgan.

Xulosa. Hulusa qilib shuni aytish mumkinki bugungi kunda sun'iy intellekt mazmun mohiyatini tushunish unchalik qiyin emas, istalgan odamga murojaat qilib uni nimaligini so'rasangiz o'z nuqtai nazarida javob beradi. Chunki ChatGPT, aqilli texnologiyalar, aqilli soatlar, aqilli qurilmalar degan iboralar insonlar orasida ommalashib bormoqda. Sun'iy intellekt hayotimizning barcha jabhalarini o'zgartirmoqda bunday kashfiyotni elektr

energiyasi kashf etilgandan beri insoniyat hali ko'rmagan. Ammo har qanday yangi qudratli texnologiya potentsial xavf-xatarlarni keltirib chiqaradi va hatto Stiven Xoking va Ilon Mask kabi taniqli arboblarning ham sun'iy intellekt insoniyat mavjudligiga tahdid deb bilishlarini yashirishmaydi. Xo'sh, biz aqlli mashinalardan qo'rqishimiz kerakmi? “1997 yil Nyu-York. Shaxmat bo'yicha jahon chempioni Garri Kasparov IBM kompaniyasining Deep Blue kompyuteriga yutqazib qo'yadi va bu barcha davrlarning eng ajoyib o'yiniga aylandi. Ushbu o'yin haqida "inson aqlining so'nggi jangi" haqida so'z boradi, ko'pchilik uni aka-uka Raytlarning birinchi parvozi va astronavtlarning oyga qo'nishi bilan solishtiradi.”[10] Bu keltirilgan jumladagi "inson aqlining so'nggi jangi" iborasi insonni o'ylanishga majbur qiladi. Barcha erishilgan natijalarni o'rganib chiqqan va bu sohada ish olib borgan olimlarning tahlikali qarashlarini xisobga olgan holda shuni taklif qilish mumkinki AI texnologiyalarini doimiy ravishda jilovlab turish darkor, chunki AI bir kun shunday darajaga yetadiki u o'z o'zini takomillashtirish qobiliyatiga ega bo'ladi degan gipoteza yo'q emas.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://www.lex.uz/uz/docs/-7158604>
2. Бондарев В. Н., Аде Ф. Г. Искусственный интеллект // Севастополь: Изд-во СевНТУ. – 2002. – С. 615.
3. Luger G.F. Artificial intelligence: Structures and Strategies for complex problem solving/ G.F.Luger, W.A.Stubblefield – 2-nd ed. – Redwood: The Benjamin Publishing Company Inc., 1993. – 738p.
4. Winston P.H. Artificial Intelligence/ Winston P.H. – 3-rd ed. – N.Y.: Addison Wesley, 1992. – 737p.
5. Tanimoto S.I. The elements of artificial intelligence: An Introduction using LISP / S.I. Tanimoto. – Rockville: Computer Science Press, 1987. – 530p.
6. <https://cyberleninka.ru/article/n/iskusstvennyy-intellekt-problemy-i-perspektivy>.
7. <https://courier.unesco.org/ru/articles/iskusstvennyy-intellekt-mezhdu-mifom-i-realnostyu>
8. <https://www.imf.org/ru/Publications/fandd/issues/2023/12/B2B-Artificial-Intelligence-promise-peril-Tourpe>
9. Пройдаков Э. М. Современное состояние исследований в области искусственного интеллекта // Цифровая экономика. – 2018. – Т. 3. – №. 3. – С. 50-63.
10. Каспаров Г. Человек и компьютер: взгляд в будущее [Электронный ресурс]/Г.Каспаров.- Режим доступа: <https://knizhnik.org/garikasparov/chelovek-i-komputer-vzglyad-v-budushee/>

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALAR IJTIMOIYLAHVIGA TASIR ETUVCHI OMILLAR

MAXMUDOV SALIMJON URALOVICH
Jizzax davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya Bola jamiyatga moslashishda atrof-muhitdagi omillarga, ayniqsa, oilaviy muhit, maktab, o'qituvchilar, do'stlar, va boshqa ijtimoiy institutlarga tayanadi. Bugungi kunda ijtimoiylashuv jarayoniga texnologiyalar va raqamli vositalar, jumladan, internet va virtual olamning ta'siri ham ortib bormoqda. Texnologiyalar nafaqat bolalar bilan aloqalar va o'rganish jarayonlariga ta'sir ko'rsatibgina qolmay, balki ularning ijtimoiylashuvini ham o'zgartirgan va yangi o'lchovlarga olib kelgan. Virtual olamning o'ziga xos xususiyatlari bolalar uchun yangi imkoniyatlar yaratgan bo'lsa-da, ba'zi holatlarda, desotsializatsiya yoki reallikdan chetlashish kabi salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin.

Kalit so'zlar: ijtimoiylashuv, desotsializatsiya, ijtimoiylashuv agentlari, ijtimoiylashuv bosqichlari, ijtimoiylashuv institutlari, virtual olamning bola ijtimoiylashuviga ta'siri, kichik maktab yoshi, qiziqish, o'qish, topshiriq, axloqiy sifat, mustaqil fikrlash, malaka va ko'nikma.

Аннотация При адаптации к обществу ребенок опирается на факторы окружающей среды, особенно на семейное окружение, школу, учителей, друзей и другие социальные институты. Сегодня на этот процесс оказывает влияние технологии и цифровые инструменты, в том числе Интернет и виртуальный мир. социализации идет на подъем.

Ключевые слова: социализация, десоциализация, агенты социализации, этапы социализации, институты социализации, влияние виртуального мира на социализацию ребенка, младший школьный возраст, интерес, учеба, задача, моральные качества, самостоятельное мышление, компетентность и умения.

Abstract. A child relies on environmental factors, especially the family environment, school, teachers, friends, and other social institutions, to adapt to society. Today, the influence of technology and digital tools, including the Internet and the virtual world, on the socialization process is also increasing. Technology has not only affected children's communication and learning processes, but has also changed their socialization and brought it to new dimensions. Although the specific features of the virtual world have created new opportunities for children, in some cases, they can lead to negative consequences, such as desocialization or withdrawal from reality.

Keywords: socialization, desocialization, agents of socialization, stages of socialization, institutions of socialization, the impact of the virtual world on the socialization of a child, primary school age, interest, learning, task, moral quality, independent thinking, skills and abilities.

KIRISH

Bugunga kunda mamalakatimizning rivojlanishi va ravnaqi uchun xizmat qiladigan, aqliy rivojlangan, iste'dodli yoshlarni tarbiyalash talab etilmoqda. Shunday ekan ta'lim jarayonini mukammallashtirmay jamiyat talab etayotgan yoshlarni shakllantirib bo'lmaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ma'lumki, har qanday insonning o'sish,

rivojlanish va shakllanish davrlari ta'lim-tarbiya faoliyatisiz amalgam oshmaydi. Bunda kichik maktab yoshidagi bolalar ijtimoiylashuvining omillari haqida ilmiy adabiyotlarda keng qamrovli tadqiqotlar mavjud. Ushbu adabiyotlarni tahlil qilish va metodologiya orqali bolalar ijtimoiylashuviga ta'sir etuvchi asosiy omillarni aniqlash va tushunish mumkin. Kichik maktab yoshi – bu bolaning ijtimoiy, emosional va kognitiv rivojlanishida muhim bosqich bo'lib, bolalar

o'z o'rnini jamiyatda, o'zaro munosabatlarda va turli guruhlarda topishni boshlaydilar ¹.

Oila va uning ta'siri. Oila, shubhasiz, bolalar ijtimoiylashuvining eng dastlabki omili hisoblanadi. Ota-ona va oila a'zolari bilan bolalar o'rtasidagi munosabatlar, bolaning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. M. Xasanov (2013) o'zining "Bolalar tarbiyasi va ijtimoiylashuvi" nomli ishida, oila ijtimoiylashuvning asosiy boshlanish nuqtasi ekanini ta'kidlaydi. Ularning fikriga ko'ra, oila bolaga jamiyatdagi o'z rolini tushunishga yordam beradi, birinchi ijtimoiy qoidalarni o'rgatadi va jamiyat bilan muvofiqlashuvni ta'minlaydi. Oila ijtimoiylashtirishda bolalarning emosional rivojlanishiga ham katta ta'sir ko'rsatadi, bu esa bolaning boshqalar bilan o'zaro muloqot qilishga tayyorligini oshiradi.

Maktab va ta'lim muassasasi. Maktabda bolalar o'z sinfdagi tengdoshlari bilan o'zaro aloqalar, guruhdagi o'rni va o'zlarini qanday ifodalashni o'rganadilar. L. Nechaev (2006) o'zining "Pedagogik psixologiya" asarida ta'lim jarayonida ijtimoiylashuvning rivojlanishini chuqur o'rganadi. Uning fikricha, maktab bolaga nafaqat akademik bilimlar, balki jamiyatdagi ijtimoiy rolni tushunishni o'rgatadi. O'qituvchilarning pedagogik yondashuvi, bolalarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan metodikalar, sinfdagi guruhlarda muomala o'rnatish usullari ijtimoiylashuv jarayoniga ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, maktabda bola tengdoshlari bilan ishlashda, mas'uliyatni olishda, muloqot qilishda muhim tajriba orttiradi ².

Tengdoshlar va guruh ijtimoiylashuvi. Tengdoshlar orasidagi munosabatlar kichik maktab yoshidagi bolalar uchun juda

muhimdir. Tengdoshlar bilan muloqot qilish, o'yinlar o'ynash, birgalikda ish olib borish ijtimoiylashuv jarayonini tezlashtiradi. V. Salovey (2002) o'zining "Bolalar ijtimoiylashuvi" asarida, tengdoshlikning bolalarning ijtimoiy rivojlanishiga ta'sirini o'rganadi. Saloveyning fikriga ko'ra, bolalar o'zaro muloqotda, o'zlarini boshqalar bilan taqqoslab, o'z xatti-harakatlarini tahlil qilishadi. Bu jarayon ularning individual va guruhdagi ijtimoiy o'rnini anglashiga yordam beradi.

Madaniyat va atrof-muhit. Madaniyat va atrof-muhit ham bolalarning ijtimoiylashuviga ta'sir ko'rsatadi. Milliy qadriyatlar, an'analar, mahalliy jamiyatning ijtimoiy me'yorlari bolalarning o'zini qanday tutishlari, boshqalar bilan qanday munosabatda bo'lishlari haqida muhim tasavvurlar beradi. M. Alimov (2008) o'zining "Madaniyat va tarbiya" asarida bolalar madaniy meros va atrof-muhitga qarab, turli jamiyatlarda ijtimoiylashuvning xususiyatlari haqida ma'lumot beradi. Uning fikriga ko'ra, har bir jamiyat bolalar uchun o'ziga xos ijtimoiylashuv mexanizmlarini taqdim etadi.

Media va ijtimoiy tarmoqlar. Bugungi kunda media, televizor va ijtimoiy tarmoqlar bolalar ijtimoiylashuvining muhim omiliga aylangan. Internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali bolalar jamiyatdagi yangiliklar, trendlari va madaniy qadriyatlar bilan tanishadi. T. Johnson (2015) "Ijtimoiy tarmoqlar va bolalar tarbiyasi" asarida media va ijtimoiy tarmoqlarning bolalarning ijtimoiylashuviga ta'sirini o'rganadi. Uning tahliliga ko'ra, bolalar ijtimoiy tarmoqlarda o'z fikrlarini ifodalashni, boshqalar bilan muloqot qilishni o'rganishadi. Biroq, bu jarayonning salbiy tomonlari ham mavjud: virtual va haqiqiy hayot o'rtasidagi farqni anglashda qiyinchiliklar paydo bo'lishi mumkin.

Kichik maktab yoshidagi bolalar ijtimoiylashuviga ta'sir etuvchi omillarni o'rganish uchun bir qancha ilmiy metodlarni qo'llash mumkin. Quyida ba'zi metodologik

1 Ontagenez psixologiyasi
E.G'oziyev, Toshkent" NIF MSH-220

2 Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o'qituvchisining psixologiyasi "Pedagogika psixologiya" Nizomiy nomidagi TDPU, 1999/1.

yondoshuvlar keltirilgan:

Eksperimental metod. Eksperimental metod bolalarning ijtimoiylashuviga ta'sir etuvchi omillarni o'rganishning samarali yo'lidir. Eksperimentlar orqali bolalarning turli ijtimoiy vaziyatlarga qanday munosabatda bo'lishini, o'zaro muloqotini va boshqalar bilan o'zlarini qanday tutishlarini kuzatish mumkin. Misol uchun, sinfda guruh ishlari, muloqot o'yinlari va ijtimoiy muammolarni hal qilish orqali bolalar ijtimoiylashuv jarayonini o'rganish mumkin.

Anketalar va so'rovlar. Anketalar va so'rovlar yordamida o'qituvchilar, otalar va bolalar o'rtasida savol-javoblar o'tkazish mumkin. Bu metod orqali bolalarning ijtimoiylashuvi, ularning ijtimoiy ko'nikmalari, o'zaro munosabatlari haqida ma'lumot to'plash mumkin.

Intervyu va kuzatuv. Bolalar bilan individual intervyular orqali ularning ijtimoiylashuvi haqida chuqurroq ma'lumot olish mumkin. Shuningdek, bolalarni ijtimoiy muhitda kuzatib, ularning ijtimoiy o'zgarishlari va o'zaro munosabatlarini o'rganish mumkin.

MUHOKAMA

Kichik maktab yoshidagi bolalar ijtimoiylashuviga ta'sir etuvchi omillarni muhokama qilish, bolalarning jamiyatga moslashish jarayonini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Ijtimoiylashuv – bu bolaning jamiyatda qanday qilib o'zini tutish, boshqalar bilan aloqada bo'lish va ijtimoiy me'yorlarga rioya qilishni o'rganish jarayonidir. Kichik maktab yoshida bolalar ijtimoiylashuvning dastlabki bosqichlaridan o'tadilar, shuning uchun bu davrda ijtimoiylashuvni shakllantiruvchi omillar juda muhimdir. Ushbu omillarni ko'rib chiqsak, ularga quyidagi asosiy faktorlarni kiritish mumkin.

Oila- Oila – bolalar ijtimoiylashuvining birinchi va eng muhim omili hisoblanadi. Bolalar ilk bor oila a'zolari bilan muloqot qilib, o'zlarini va boshqalarni tushunishni o'rganadilar. Ota-ona, aka-uka, opa-singil

va boshqa oila a'zolari bolaning ijtimoiy o'zini anglashiga yordam beradi. Ota-ona bolaga jamiyatdagi o'z rolini, me'yor va qoidalarga rioya qilishni, boshqalar bilan muloqot qilishni o'rgatadi. Masalan, oila ichidagi munosabatlar, hurmat va sevgi, bolaning boshqa ijtimoiy guruhlariga bo'lgan munosabatini shakllantiradi. Shuningdek, oila bolaga turli ijtimoiy qoidalarni va me'yorlarni o'rgatadi, bu esa uning jamiyatda muvaffaqiyatli ijtimoiylashuviga yordam beradi³.

Maktab – bolalarning ijtimoiylashuvining ikkinchi eng muhim bosqichidir. Maktabda bolalar o'z tengdoshlari bilan muloqot qilib, birgalikda ishlashni, guruhlarda ishlashni, o'z fikrlarini ifodalashni va ijtimoiy mas'uliyatni o'rganadilar. Maktabdagi ta'lim faqat bilim berish bilan cheklanmaydi, balki bolalar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlar ham rivojlanadi. O'qituvchilar bolalarga o'zlarini qanday tutish, boshqalar bilan qanday aloqada bo'lishni, mehnat va vaqtni qanday boshqarishni o'rgatishadi. Bu jarayon ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. O'qituvchilar sinfda guruh ishlari, musobaqalar, o'yinlar orqali bir-biri bilan ijtimoiylashadilar, bu esa ularning ijtimoiy ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

Tengdoshlar va guruh- Tengdoshlar o'rtasidagi munosabatlar kichik maktab yoshidagi bolalar uchun juda muhimdir. Bu davrda bolalar o'z tengdoshlari bilan birgalikda o'yinlar o'ynash, vaqt o'tkazish va muloqot qilish orqali o'z ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Tengdoshlar o'rtasida o'zaro munosabatlar va guruhdagi o'rinlar bolalar uchun ijtimoiylashuvning muhim elementidir. Bolalar tengdoshlar bilan raqobat qilishni, hamkorlikni, jamoa ishlarini, do'stlikni o'rganadilar. Do'stlik, hamkorlik va bir-biriga yordam berish bolalarning o'zaro

3 Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o'qituvchisining psixologiyasi "Pedagogika psixologiya" Nizomiy nomidagi TDPU, 1999/1.

aloqalarini kuchaytiradi va ular jamiyatda muvaffaqiyatli ijtimoiylashish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantiradilar.

Madaniyat va atrof-muhit-Madaniyat va atrof-muhit bolalar ijtimoiylashuviga ta'sir qiluvchi yana bir muhim omildir. O'rgatish va tarbiya, shuningdek, yashash joyining ijtimoiy muhitidagi qoidalariga bo'lgan hurmat va ularni tushunish, bolalar uchun jamiyatga moslashishda katta rol o'ynaydi. Har bir jamiyatda o'ziga xos madaniy qadriyatlar, an'analar va ijtimoiy me'yorlar mavjud. Ushbu me'yorlar bolaga boshqalar bilan muloqot qilishda, jamiyatda o'z o'rnini topishda yordam beradi. Masalan, mahalliy urf-odatlar, o'zaro hurmat, mehnatga bo'lgan munosabat bolalarning ijtimoiylashuvini shakllantiradi. Madaniyat va atrof-muhitning ijtimoiylashuv jarayonidagi ta'siri bolalar o'zlarini jamiyatda qanday tutishlari, qanday o'zgarishlarni qabul qilishlari va o'z hissalarini qo'shishlarini o'rganishlariga yordam beradi.

Media va ijtimoiy tarmoqlar-Bugungi kunda, media va ijtimoiy tarmoqlar bolalar ijtimoiylashuviga ta'sir etuvchi omilga aylangan. Televizion dasturlar, filmlar, video o'yinlar va ijtimoiy tarmoqlar bolalar uchun yangi ma'lumot manbalariga aylandi. Ushbu media resurslari orqali bolalar jamiyatdagi turli voqealar, trendlari va qadriyatlar bilan tanishadilar. Ijtimoiy tarmoqlar va internet orqali bolalar bir-biri bilan muloqot qilishni, o'z fikrlarini ifodalashni va yangi odamlar bilan tanishishni o'rganadilar. Biroq, ijtimoiy tarmoqlarning salbiy ta'siri ham bo'lishi mumkin, chunki bolalar virtual va haqiqiy dunyo o'rtasidagi farqni anglashda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin.

Psixologik va fiziologik omillar-Bolalar ijtimoiylashuviga psixologik va fiziologik omillar ham ta'sir qiladi. Kichik maktab yoshidagi bolalar o'zlarining hissiyotlari, emosiylari va xatti-harakatlarini tushunish va boshqarish qobiliyatini o'rganadilar. Bu jarayonda ularning ruhiy holati, o'z-o'zini anglash darajasi va boshqalar bilan o'zaro

aloqalarida qanday muammolar borligi katta rol o'ynaydi. Shuningdek, bolaning fiziologik rivojlanishi, ya'ni uning jismoniy va intellektual rivojlanishi, ijtimoiylashuv jarayonini qo'llab-quvvatlashda muhim omil hisoblanadi.

NATIJA

Kichik maktab yoshidagi bolalar ijtimoiylashuvi murakkab va ko'plab omillar tomonidan ta'sirlanadi. Ushbu omillar bir-biri bilan o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, bolalarning jamiyatga moslashuvi, ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish va o'zaro munosabatlarni o'rnatish jarayonini shakllantiradi. Natijada, bolalar o'zlarini jamiyatda qanday tutishni, boshqalar bilan qanday aloqada bo'lishni, me'yor va qadriyatlarni qanday qabul qilishni o'rganadilar

Oila va uning roli- Oila bolalar ijtimoiylashuvining asosiy boshlanish nuqtasi hisoblanadi. Ota-ona va oila a'zolarining tarbiyaviy yondashuvlari, bolaning ijtimoiylashtirishda muvaffaqiyatli bo'lishi uchun muhim asos yaratadi. Oila ichidagi o'zaro munosabatlar, bolaga ijtimoiy me'yorlar, axloqiy qadriyatlar va boshqalar bilan qanday muloqot qilishni o'rgatadi. Oila bolaning ijtimoiylashuv jarayonida muhim rol o'ynaydi va uning emosional holatini rivojlantirishga yordam beradi. Maktab va ta'lim tizimi-Maktabdagi o'qish va ta'lim jarayoni bolalar ijtimoiylashuviga katta ta'sir ko'rsatadi. Maktabda bolalar o'z tengdoshlari bilan muloqot qilishni, guruhlarda ishlashni va o'z fikrlarini ifodalashni o'rganadilar. Sinfdagi faoliyatlar, guruh ishlari, o'yinlar va boshqa ijtimoiy muhitlar bolalar ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, maktabda o'qituvchilarning pedagogik yondoshuvi va ularning bolalar bilan ishlash uslubi ijtimoiylashuv jarayonini tezlashtiradi. Tengdoshlar o'rtasidagi munosabatlar-Tengdoshlar bilan muloqot qilish kichik maktab yoshidagi bolalar uchun muhim

omil hisoblanadi. Bolalar tengdoshlar bilan o'yinlar o'ynash, birgalikda ish olib borish va bir-birini tushunish orqali o'z ijtimoiylashuv ko'nikmalarini shakllantiradilar. Tengdoshlari bilan o'zaro munosabatlar, bolalarga ijtimoiy rollarni anglash va boshqalar bilan o'zaro muloqot qilishda tajriba orttirishga yordam beradi. Do'stlik, hamkorlik, raqobat va jamoa ishida qatnashish ijtimoiylashuvning muhim elementlaridir⁴.

Madaniyat va atrof-muhit- Bolalar ijtimoiylashuviga madaniyat va atrof-muhitning ta'siri juda katta. Har bir jamiyatda o'ziga xos qadriyatlar, urf-odatlar va ijtimoiy me'yorlar mavjud bo'lib, ular bolalarning muloqot qilish uslubi va boshqalar bilan munosabatlarini shakllantiradi. Mahalliy madaniyat, qadriyatlar va an'analar bolalar uchun ijtimoiylashuvda mustahkam asos yaratadi va ularning jamiyatdagi o'z o'rnini topishlariga yordam beradi.

Media va ijtimoiy tarmoqlar- Bugungi kunda, media va ijtimoiy tarmoqlar bolalar ijtimoiylashuviga yangi omil sifatida ta'sir

ko'rsatmoqda. Media, televizion dasturlar, ijtimoiy tarmoqlar bolalarning jamiyatdagi yangiliklar, trendlari va qadriyatlar bilan tanishishini ta'minlaydi. Biroq, ijtimoiy tarmoqlar va media bolalarning virtual va haqiqiy dunyo o'rtasidagi farqni anglashda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Shu sababli, media va internetning bolalar ijtimoiylashuviga ta'siri ikki tomonlama: bir tomondan ularning bilimlarini oshirsa, boshqa tomondan salbiy ta'sirlar ham kuzatilishi mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda kichik maktab yoshidagi bolalar ijtimoiylashuvi bir qator muhim omillar tomonidan shakllanadi. Oila, maktab, tengdoshlar, madaniyat, atrof-muhit va media kabi omillar bolalar ijtimoiylashuvining muvaffaqiyatli bo'lishida muhim rol o'ynaydi. Har bir omil bolalar ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish, jamiyatga moslashish va boshqalar bilan ijtimoiy aloqalarni o'rnatish jarayonini qo'llab-quvvatlaydi. Ushbu omillarni to'g'ri va samarali shakllantirish bolalarning ijtimoiylashuv jarayonini tezlashtiradi va ularni ijtimoiy me'yorlar va qadriyatlar bilan tanishtiradi.

4 Davletshin M.G.Zamonaviy maktab o'qituvchisining psixologiyasi "Pedagogika psixologiya" Nizomiy nomidagi TDPU, 1999/1.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rivojlanish psixologiyai. Pedagogik psixologiya Z.T.NISHONOVA, N.G.KAMILOVA, D.U.ABDULLAYEVA, "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti.
2. Ontagenez psixologiyasi E.G'oziyev, Toshkent" NIF MSH-220.
3. Davletshin M.G.Zamonaviy maktab o'qituvchisining psixologiyasi "Pedagogika psixologiya" Nizomiy nomidagi TDPU, 1999/1.
4. <https://lex.uz/docs/3546742>
5. <https://www.gazeta.uz/uz/2021/12/31/2022-year/>

BO'LAJAK CHET TILI O'QITUVCHISINING LINGVOMULTIMEDIA KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH

XAKIMOV XALIM NASIMOVICH

Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va
malakasini oshirish instituti Samarqand filiali o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak chet tili o'qituvchisining lingvomultimedia kompetensiyasining mazmun-mohiyati, uni shakllantirish usullari haqida so'z boradi. Bo'lajak chet tili o'qituvchilarida lingvomultimedia kompetensiyaning muhim ahamiyati, ayniqsa til o'rganish jarayonida multimedia vositalarining roli tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: chetili o'qituvchisi, lingvomultimedia kompetensiyasi, interaktiv o'quv materiallari.

Аннотация: В данной статье говорится о сущности лингво-мультимедийной компетенции будущего учителя иностранного языка, и методах ее формирования. Анализируется важное значение лингво-мультимедийной компетентности у будущих учителей иностранного языка, особенно роль мультимедийных средств в процессе изучения языка.

Ключевые слова: учитель иностранного языка, лингвомультимедийная компетентность, интерактивные учебные материалы.

Abstract: This article talks about the essence of the linguo-multimedia competence of the future foreign language teacher, and the methods of its formation. The important importance of lingvo-multimedia competence in future foreign language teachers, especially the role of multimedia tools in the process of language learning is analyzed.

Key words: foreign language teacher, linguomultimedia competence, interactive educational materials.

Kirish. XXI asr boshida oliy ta'limda chet tililarni o'qitish jarayonida sezilarli o'zgarishlar yuz berdi. Oliy ta'lim muassasasidagi o'quv jarayonining maqsadlari, mazmuni, shakllari va metodlari T.M.Balixina¹, V.I.Baydenko²,

K.E.Bezukladnikov³, V.D.Shadrikov⁴ lar tomonidan o'rganilgan. Zamonaviy ta'lim paradigmasi bo'lajak chet tili o'qituvchilarini tayyorlashda yangi yondashuvlarning shakllanishini talab qilmoqda. Ushbu talab, o'quv jarayonini bir tomondan keng va tizimli tarzda ko'rib chiqish zarurati hamda boshqa tomondan, talabalarda yuqori darajadagi mustaqillik, lingvistik-pedagogik

1 Балыхина, Т. М. О языковой образовательной политике современного российского университета [Текст] / Т. М. Балыхина // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Вопросы образования. Языки и специальность. - 2010. - № 1. - С. 7-12.

2 Байденко, В. И. Выявление состава компетенций выпускников вузов как необходимый этап проектирования ГОС ВПО нового поколения [Текст] / В. И. Байденко. - М., 2006. - 53 с.

3 Безукладников, К.Э. Формирование лингводидактических компетенций будущего учителя иностранного языка: монография [Текст] / К.Э. Безукладников. - Пермь: Перм. гос. пед. ун-т, 2008в. - 270с.

4 Шадриков, В. Д. Профессиональный стандарт педагогической деятельности / под ред. Я. И. Кузьмина, В. И. Матросова, В. Д. Шадрикова // Вестник образования. - М., 2007. - № 7. - С. 35-39.

faoliyatni samarali amalga oshirish qobiliyati va tayyorgarligini shakllantirish bilan bog'liqdir. Bundan tashqari, I.A.Zimnyaya⁵, I.I.Xaleyeva⁶larning ta'kidlashicha so'nggi yillarda paradigmatic jihatdan muhim bo'lib qolgan axborot almashinuvi intensivlashuvi o'qituvchilarning tayyorlanish natijalariga yangi talablar qo'ydi, bu talablar bo'lajak chet tili o'qituvchilariga ta'lim sohasida doimiy ijodiy o'zini rivojlantirish imkoniyatini ta'minlashga yo'naltirilgan

Adabiyotlar tahlili va metodlari. Bo'lajak chet tili o'qituvchisining o'zini o'zi rivojlantirishi faqat innovatsion, rivojlantiruvchi va lingvometodik yo'nalishda shakllangan ta'lim muhitida amalga oshirilishi mumkin. Chet tilini o'rgatish metodikasi va lingvodidaktikaning markaziy muammolaridan biri, maktabdagi chet tili o'quv muhitining, oliy ta'lim muassasasidagi lingvometodik muhit va o'qituvchining polilingvistik va polikultural faoliyat muhitlari o'rtasidagi farqni hisoblashdir.

Shu sababli, ta'limni modernizatsiyalash sharoitida, bo'lajak chet tili o'qituvchisi modelida uning lingvodidaktik kompetensiyalarini shakllantirish bilan birga, ijodiy o'zini rivojlantirish, o'zini amalga oshirish va takomillashtirish, mustaqillikni rivojlantirish uchun sharoitlar yaratish ham ko'zda tutilgan. Bu esa uning

polikultural va polilingvistik rivojlanishining muvaffaqiyatlilik va samaradorligining, shuningdek, kelgusidagi lingvometodik faoliyatining asosini tashkil etadi.

Lingvodidaktika va chet tillarni o'qitish metodikasi sohasidagi N.I.Almazova⁷, N.D.Galskova⁸, N.F.Koryakovtseva⁹, O.G.Oberemko, T.S.Serova¹⁰larning tadqiqotlaribo'lajak chet tili o'qituvchilarining lingvometodik mustaqilligi bo'yicha o'rganish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Talabalarning mustaqil ishlashini rejalashtirish va tashkil etishning umumdidaktik, psixologik, tashkiliy-faoliyat, metodik, mantiqiy va boshqa jihatlari ham atroflicha o'rganilgan. Chet tili o'rgatishning zamonaviy texnologiyalarini tashkil etish, baholash, mazmunini ishlab chiqish va o'quvchilarda interkultural kompetensiyani shakllantirishga bag'ishlangan tadqiqotlar ham mavjud.

Natijalar. Chet til o'qituvchisining

5 Зимняя, И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании. Авторская версия [Текст] / И. А. Зимняя. - М. : Исслед. центр проблем качества подгот. специалистов, 2004. - 20 с.

6 Халеева, И. И. Интеркультура — третье измерение межкультурного взаимодействия? (из опыта подготовки переводчиков) [Текст] / И. И. Халеева // Актуальные проблемы межкультурной коммуникации. — М., 1999. — С. 5-15.

7 Алмазова, Н. И. Учебно-познавательная компетенция как методологическая основа продуктивной иноязычной учебно-познавательной деятельности / Н. И. Алмазова, А. В. Рубцова // Научно-технические ведомости. - СПб, 2010. - Вып. 2. - С.117-121.

8 Гальскова, Н. Д. Теория и практика обучения иностранным языкам. Начальная школа : метод, пособие [Текст] / Н. Д. Гальскова, З. Н. Никитенко. -М. : Айрис, 2004. - 240 с.

9 Коряковцева, Н. Ф. Современная методика организации самостоятельной работы изучающих иностранный язык [Текст] : пособие для учителей / Н. Ф. Коряковцева. — М. : АРКТИ, 2002. — 176 с.

10 Серова, Т. С. Обучение решению коммуникативно-познавательных задач в процессе иноязычного информативного чтения [Текст] / Т. С. Серова, Т. А. Ковалева ; Пермский гос. технический ун-т. - Пермь, 2006. - 135 с.

lingvometodik mustaqilligini shakllantirish metodikasi bo'lajak o'qituvchining lingvistik va metodik tayyorgarligining butunlik prinsiplariga, o'qitish va o'z-o'zini o'qitish jarayonlarining birlik prinsipiga, lingvometodik mustaqillikni shakllantirishda diagnostik asosga, bo'lajak o'qituvchining polilingvistik va polikultural shaxsining faoliyat va ongli rivojlanishiga asoslanadi. Ushbu metodika o'quv jarayonining to'rt komponentli mazmunini o'z ichiga oladi (motivatsion, nazorat-ijtimoiy, axborot va metodik komponentlar); o'qitish jarayonida samarali metodlarni (tadqiqot, ijodiy va boshqa usullar) hamda interaktiv o'quv vositalarini (elektron tarmoqdagi kasbiy portfolio, elektron o'quv qo'llanma va boshqalar) bosqichma-bosqich qo'llashni nazarda tutadi.

Lingvistik kompetensiya — bu o'quvchining tilni to'g'ri va samarali ishlatish qobiliyati, unga grammer, lug'at boyligi, talaffuz, va boshqa til o'rganish elementlari kiradi. Bu kompetensiya o'qituvchilardan tilni nafaqat to'g'ri o'rgatishni, balki o'quvchilarga mustaqil ravishda tilni o'zlashtirish imkoniyatini yaratishni talab qiladi.

Multimedia kompetensiya esa, o'quvchining multimedia vositalarini (video, audio, interaktiv o'quv materiallari) ta'lim jarayonida samarali ishlatish qobiliyatini anglatadi. Bu kompetensiya nafaqat texnologik vositalar bilan ishlashni, balki o'quvchilarning kontentni tahlil qilish va yaratishda ijodkorlikni rivojlantirishni ham o'z ichiga oladi.

Bo'lajak chet tili o'qituvchisining lingvometodik mustaqilligi — bu ijtimoiy-psixologik xususiyat bo'lib, kelajakdagi o'qituvchining polilingvistik va polikultural shaxsining integrativ sifati sifatida, motivatsion, nazorat-ijtimoiy, axborot va

metodik komponentlarning majmuasi orqali ifodalanadi. Bu mustaqil ravishda chet tilini o'rgatish metodik tizimini ijtimoiy-madaniy talablar va zamonaviy jamiyatning ehtiyojlariga muvofiq yaratish, shuningdek, chet tilining o'zini rivojlantiruvchi va evolyutsiyanayotgan tizim sifatida o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish qobiliyatida namoyon bo'ladi.

Muhokama. Bo'lajak chet tili o'qituvchisining lingvometodik mustaqilligini shakllantirishning metodologik asosi sinergetik va kompetensiyaga asoslangan yondashuvlar bo'lib, ular metodik talqinda quyidagicha ifodalanadi:

bo'lajak o'qituvchining lingvometodik mustaqilligini shakllantirish jarayonini keng va tizimli tarzda ko'rib chiqish imkoniyatlarini yaratish, uning ko'plab komponentlardan iboratligini hisobga olish;

o'qitish jarayonida zamonaviy usullar va vositalarni, ayniqsa multimediya vositalarini qo'llashni talab qiluvchi doimiy axborot almashinuvi;

har bir o'quvchi sub'ektiga o'z yo'nalishini tanlash va muvaffaqiyatga erishish uchun mustaqil qarorlar qabul qilish imkoniyatlarini taqdim etish;

o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasida sub'ekt-sub'ekt muloqotini amalga oshirish;

o'z-o'zini tarbiyalash, o'z-o'zini o'qitishning sintezi va ta'lim jarayonining interdisiplinerligi va boshqalar.

Xulosa. So'nggi yillarda bo'lajak chet tili o'qituvchisining polikultural va polilingvistik shaxsini shakllantirishda multimedia orqali o'rgatilgan madaniyatlararo kommunikatsiya kontekstining roli, uning samarali o'zlashtirilishini ta'minlovchi elektron tarmoqdagi kasbiy portfolio texnologiyasi, bo'lajak chet tili o'qituvchisining lingvomultimediya kompetensiyasini shakllantirishga bo'lgan ilmiy qiziqish sezilarli darajada ortdi. Bu, o'z navbatida,

global polikultural axborot jamiyatining rivojlanishi bilan bog‘liq ravishda yangi ijtimoiy til o‘qitish paradigmasining jadal rivojlanishi bilan izohlanadi.

Nazariy mulohazalarning boshlang‘ich nuqtasi sifatida, kompetensiyaviy yondashuv paradigmasida bo‘lajak chet tili o‘qituvchisi shaxsining polilingvistik va polikultural shaxsiyatini shakllantirish konsepsiyasi olinadi. Shuningdek, bunday shaxsning madaniyatlararo kommunikatsiyadagi kompetensiyasi multimedia orqali o‘rgatilgan kontekstdan ajralmas tarzda ko‘rib chiqilishi zarurligi tobora aniq bo‘lib bormoqda.

Bo‘lajak chet til o‘qituvchilarining

multimedia orqali o‘rgatilgan madaniyatlararo kommunikatsiyasini o‘zlashtirishi, bu uchun zarur bo‘lgan lingvomultimediya kompetensiyasini shakllantirishni talab etadi. Lingvomultimediya kompetensiyasi polilingvistik va polikultural shaxsiyatning kompleks resursi bo‘lib, bo‘lajak chet tili o‘qituvchisining samarali va ko‘p qirrali multimedia orqali o‘rgatilgan madaniyatlararo kommunikatsiyasini amalga oshirish imkoniyatini ta‘minlaydi. Bunday resursning komponentlari sifatida tayyorgarlik, qobiliyat va turli sohalarda lingvomultimediya kompetensiyalarini qo‘llash tajribasini o‘z ichiga oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Балыхина, Т. М. О языковой образовательной политике современного российского университета [Текст] / Т. М. Балыхина // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Вопросы образования. Языки и специальность. - 2010. - № 1. - С. 7-12.
2. Байденко, В. И. Выявление состава компетенций выпускников вузов как необходимый этап проектирования ГОС ВПО нового поколения [Текст] / В. И. Байденко. - М., 2006. - 53 с.
3. Безукладников, К.Э. Формирование лингводидактических компетенций будущего учителя иностранного языка: монография [Текст] / К.Э. Безукладников. - Пермь: Перм. гос. пед. ун-т, 2008в. - 270с.
4. Шадриков, В. Д. Профессиональный стандарт педагогической деятельности / под ред. Я. И. Кузьминова, В. И. Матросова, В. Д. Шадрикова // Вестник образования. - М., 2007. - № 7. - С. 35-39.
5. Зимняя, И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия [Текст] / И. А. Зимняя. - М. : Исслед. центр проблем качества подгот. специалистов, 2004. - 20 с.
6. Халеева, И. И. Интеркультура — третье измерение межкультурного взаимодействия? (из опыта подготовки переводчиков) [Текст] / И. И. Халеева // Актуальные проблемы межкультурной коммуникации. — М., 1999. — С. 5-15.
7. Алмазова, Н. И. Учебно-познавательная компетенция как методологическая основа продуктивной иноязычной учебно-познавательной деятельности/ Н. И. Алмазова, А. В. Рубцова // Научно-технические ведомости. - СПб, 2010. - Вып. 2. - С.117-121.
8. Гальскова, Н. Д. Теория и практика обучения иностранным языкам. Начальная школа : метод, пособие [Текст] / Н. Д. Гальскова, З. Н. Никитенко. -М. : Айрис, 2004. - 240 с.
9. Коряковцева, Н. Ф. Современная методика организации самостоятельной работы изучающих иностранный язык [Текст] : пособие для учителей / Н. Ф. Коряковцева. — М. : АРКТИ, 2002. — 176 с.
10. Серова, Т. С. Обучение решению коммуникативно-познавательных задач в процессе иноязычного информативного чтения [Текст] / Т. С. Серова, Т. А. Ковалева ; Пермский гос. технический ун-т. - Пермь, 2006. - 135 с.

O'QUVCHILARDA VATANPARVARLIK TUYG'ULARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK TADQIQOTLARDA O'RGANILISHI

MUXAMMADIYEV LOCHIN G'AYRATOVICH
Chirchiq davlat pedagogika universiteti Katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada o'quvchilarda vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirish va uni takomillashtirishga doir amalga oshirilgan tadqiqotlar tahlili o'rganilgan. Vatanparvarlik tushunchasining mohiyati, vatanparvarlik aksiomasiga oid pedagogik tadqiqotlar takomiliga oid davrlashtirish masalalari tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: aksioma, arxaik retrospektiva, insonparvarlik tuyg'ulari, komil inson, qadriyat, vatanparvar shaxs, kompetensiya, milliy birlik, ijtimoiy rivojlanganlik tuyg'usi.

Abstract: The article examines an analysis of research conducted on the formation and improvement of patriotic feelings in students. The essence of the concept of patriotism, the issues of periodization related to the improvement of pedagogical research on the axiom of patriotism, have been studied.

Keywords: axiom, archaic retrospective, feelings of humanity, a perfect person, a value, a patriotic personality, competence, national unity, a sense of social development.

Аннотация: В статье изучен анализ проведенных исследований по формированию и совершенствованию чувства патриотизма у учащихся. Исследованы сущность понятия патриотизма, вопросы периодизации, связанные с совершенствованием педагогических исследований аксиомы патриотизма.

Ключевые слова: аксиома, архаическая ретроспектива, чувства гуманизма, совершенный человек, ценность, патриотическая личность, компетенция, национальное единство, чувство социального развития.

Bugungi kunda dunyo shiddat bilan o'zgarayotgan, mintaqalar va davlatlar o'rtasida siyosiy, iqtisodiy va mafkuraviy kurashlar tobora keskinlashayotgan bir sharoitda mamlakatimiz yoshlarini, shu jumladan, ixtisoslashtirilgan maktab o'quvchilarini vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ishlari yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Yoshlarda yon-atrofimiz va dunyoda ro'y berayotgan siyosiy-ijtimoiy jarayonlarga milliy manfaatlarimizdan kelib chiqqan holda yondashish ko'nikmalarini, turli ichki va tashqi tahdid va xurujlarga qarshi mafkuraviy immunitetni shakllantirish, har qanday murakkab vaziyatlarda tezkor va mustaqil qaror qabul qilish, zamonaviy va modernizatsiyalashgan ta'lim sharoitidan

samarali foydalanish malakasiga ega yoshlarni tarbiyalash zarurati alohida ta'kidlab kelinmoqda. Xususan, mamlakatimiz manfaatlarini nafaqat iqtisodiy, siyosiy, harbiy sohada, balki hayotning barcha jabhalarida himoya qilishga tayyor turish, yurt ravnaqi, jamiyat rivoji uchun jondan kechishga ham tayyor, sodiq va fidoyi bo'lish bugungi kun talabi ekanini hayotiy misollar va ta'sirchan vositalar orqali yoshlar ongiga singdirib borish muhim ahamiyatga ega masala bo'lib bormoqda.

Jahonning yetakchi davlatlarida yoshlarning vatanparvarlik kompetensiyasi bo'yicha davlat dasturlari, konsepsiyalari va maxsus qarorlari qabul qilingan. Yoshlarning aksiologik tarbiyalanganlik borasidagi

kompetensiyalari bilan shug'ullanuvchi va davlat tarafidan ijtimoiy, moliyaviy yordam beriluvchi juda ko'plab jamoatchilik asosidagi faxriylar tashkilotlari va boshqa muassasalarning vujudga kelishi maktab o'quvchilarida vatanparvarlik tuyg'usini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Vatanparvarlik masalasi mamlakatimizda ham, xorijda ham ko'plab tadqiqotlar predmeti sifatida o'rganilmoqda. Buyuk faylasuf, pedagog, psixolog olimlar, yozuvchilar qadim zamonlardan boshlab, hozirgi vaqtgacha mazkur muammoga alohida e'tibor qaratib kelishmoqda.

Vatanparvarlik barcha tarixiy zamon va makon uchun o'ziga xos xususiyat hisoblanadi. Mamlakatning taraqqiy etishi, mavjud tizim va jarayonlarning to'xtovsiz o'zgarishi natijasida vatanparvarlik tushunchasi ham o'ziga xos ahamiyat kasb etib boradi. Pedagogik tadqiqotlardagi vatanparvarlik tushunchasining mohiyatini anglash uchun har bir mamlakatning tarixiy jihatdan tashkil topishi, mustahkamlanib borishi, uning hududiy va milliy mustaqilligi uchun kurashi bilan bog'liq arxaik retrospektivasidan xabardor bo'lishi lozim. Shuning uchun ham vatanparvarlik sifati ming yillar davomida shakllangan yuksak insoniy hissiyot hisoblanadi[7].

Vatanga bo'lgan muhabbat har bir kishida o'z kindik qoni to'kilgan maskaniga, voyaga yetgan joyiga, eng yaqin kishilari: ota-ona, aka-uka, opa-singillariga bo'lgan munosabatida aks etadi. U shunday tushunchaki, inson ong-u tafakkurida hech qachon o'zgargan emas va bu tushuncha tuyg'usi ona suti bilan kirib, vafotida tark etadi. Ma'naviy kamolga yetgan kishilargina o'rnakka munosib jamiyat qura olishi mumkin. Shu jihatdan yoshlarni milliy ruhda tarbiyalash masalasiga har kungidanda e'tibor berilmoqda. Mamlakat nomini yangratish, uning obro'sini yuksaltirish va

mustahkamlashda yoshlarda vatanparvarlik to'g'risidagi milliy urf-odatlarining pedagogik tizimini shakllantirish zarur. Zero, azaldan amal qilib kelayotgan vatan va vatanparvarlik tuyg'ulari ma'naviyatimiz, ma'rifiy hamda axloqiy madaniyatimizning negizi hisoblanadi.

Ushbu yo'nalishda xorijiy ilmiy tadqiqotlar sharhi shundan dalolat beradiki, turli mamlakatlarda vatanparvar, barkamol avlodni tarbiyalash, turli tajovuzkor tahdidlarga chidam bilan bardosh beradigan yoshlarga xos xususiyatlarni shakllantirishga doir tadqiqotlar bugungi G'arb dunyosining yetakchi ilmiy markazlari va oliy ta'lim muassasalarida, jumladan, AQShdagi V.Vilson xalqaro tadqiqot markazi (Woodrow Wilson International center for scholars, Washington), Yel universiteti, Garvard, Kolumbiya universitetlari, Sharq va Afrika tadqiqotlari maktabi (SOAS, Angliya), Gumbold universitetining Yevropa etnologiyasi instituti (Germaniya), Fransiyadagi Sarbonna universiteti, Institute of Central Asia (Fransiya), Parij Ijtimoiy fanlar Oliy maktabi (EHESS, Fransiya), Lomonosov nomidagi Moskva davlat universiteti, Rossiya Fanlar akademiyasining Sharqshunoslik, Falsafa hamda Sotsiologiya institutlari (Rossiya) va boshqa shu kabi ilmiy markazlarda olib borilmoqda. Nafaqat Osiyo va Sharq ilm-fani, balki butun jahonning yetakchi ilmiy markazlari va OTMlari qatoriga kiruvchi Institute of Academy for study of the modern international relations Europe and Asia (Xitoy), Tokio universiteti qoshidagi Osiyo va Afrika madaniyati va tilini o'rganish tadqiqot instituti (Research Institute for Languages and Cultures of Asia and Africa at the Tokyo University of Foreign Studies), Asian Strategy and Leadership Institute (Malayziya) bilan birga, Janubiy Koreyadagi Osiyo madaniyatini tadqiq etish instituti (Asia

Culture Research Institute, Hindistondagi J.Neru universiteti Markaziy Osiyoni tadqiq etish xalqaro munosabatlar markazi (Central Asian Studies, School of International Studies, Jawaharlal Nehru University) kabilarda olib borilayotgan izlanishlarda ham biz tahlil qilayotgan mavzuga doir qimmatli natijalarga erishilgan[1].

Dunyo sivilizatsiyasida olimlar dastlab ijodlarini ona Vatanlariga bag'ishlaganlar: nemis faylasufi G.Gegel shunday yozgan edi: Ma'rifatli xalqlarning haqiqiy jasorati Vatan yo'lida qurbon bo'lishga hozir ekanliklarida aks etadi. Jan Jak Russo o'zining falsafiy pedagogik asarlarida Vatanni quyidagicha kuylagan edi: "Saxovatning eng buyuk jasurliklari Vatanga bo'lgan muhabbat tufayli vujudga keladi".

Qadimdan inson tarbiyasiga oid fikrlar xalq maqollarida, afsonalarda, dostonlarda o'z ifodasini topgan. Ularda rostgo'ylik, ota-onaga hurmat-ehtiroom kabi fazilatlar tarannum etilgan. "Alpomish", "To'maris" kabi doston va ertaklarda vatanparvarlik, insonparvarlik tuyg'ulari ulug'lanadi. Ta'lim va tarbiya masalalari hamisha mutafakkir, yozuvchi, olimlar xayolini band qilib kelgan. Ular o'zlarining bola tabiati, ularni barkamol inson qilib tarbiyalash haqidagi yorqin mulohazalari bilan pedagogika fani ravnaqiga ulush qo'shganlar. Mashhur hind masali "Kalila va Dimna", Nizomulmulkning "Siyosatnoma", Nosir Xusravning "Saodatnoma", "Ro'shnoyinoma", Yusuf xos Hojibning "Qutadg'u bilik", Mahmud Koshg'ariyning "Devon-u lug'atit turk", Ahmad Yugnakiy, Kaykovus, Alisher Navoiyning ko'pgina asarlari odob-axloqqa bevosita daxldordir[2].

Muqaddas Hadisi shariflarda bejizga "Vatanni sevmok iymondandir" [3] deya ta'kidlanmagan. Vatanni sevish – vatanparvar bo'lish demak. Vatan ma'naviyat va

madaniyat, fan, adabiyot va san'at o'chog'i bo'lgani uchun ham undan ulug'roq ne'mat, boylik va maskan yo'q. Iymon va diyonatdan gap ketganda, har bir kishining ko'z o'ngida avvalo, tarix gavdalanadi. Iymonni, axloq va ma'rifatni tiklamay turib, kelajagi buyuk davlat qurib bo'lmaydi.

Ilmiy-pedagogik tadqiqotlardan ma'lumki, tarix darslarida milliy qahramon obrazlari vositasida o'quvchilarning vatanparvarlik tuyg'ularini rivojlantirish bo'yicha ilmiy jihatdan alohida o'rganilmagan. Vaholanki, Vatan timsoli, uning ravnaqi yo'lida beminnat xizmat qilish, shu asosda komil shaxsni tarbiyalash har bir davr adabiyoti, metodikasining kun tartibiga qo'yilgan masalasi edi. Xususan, har bir davr adabiyoti, pedagogikasining g'oyaviy negizi ham Vatanga, yurt ravnaqiga o'z jonini tikib bo'lsa-da, xizmat qilishga qaratilgani bilan belgilanardi. Ilmiy-pedagogik manbalar tahlili badiiy qahramon obrazlari vositasida ixtisoslashtirilgan maktab o'quvchilarida vatanparvarlik tuyg'ularini rivojlantirish alohida tadqiqot muammosi sifatida o'rganilmaganligini ko'rsatdi.

Ilmiy adabiyotlarda "Vatanparvarlik" tushunchasiga har jihatdan ta'riflangan bo'lsa-da, ularning barchasini xalqiga, milliy va diniy qadriyat, an'analarga, tili va madaniyatiga muhabbat va hurmat bilan qarash hamda uni rivojlantirishga o'z hissasini qo'shish, uning haqiqiy jonkuyari bo'lish g'oyasi va amaliyoti birlashtirib turadi. Xususan, ushbu tushuncha "Filosofiya lug'ati"da quyidagicha ta'riflanadi: "Vatanparvarlik (grek. patris – vatan) – axloqiy va siyosiy prinsip, sotsial his-tuyg'u; bu his-tuyg'uning mazmuni – vatanga mehr-muhabbat bog'lash, unga sodiq bo'lishdan, uning o'tmishi va hoziri uchun faxrlanishdan, vatan manfaatlarini himoya qilishga intilishdan iborat. Tarixan vatanparvarlik elementlari tug'ilgan yerga,

tilga, an'analariga mehr qo'yish shaklida qadim zamondayoq shakllanadi[4].

O'quvchilarda vatanparvarlik tuyg'ularini rivojlantirish pedagogik tadqiqotlarda muhim o'rin tutadi. Vatanparvarlik o'quvchilarning milliy g'ururini oshirish, tarixiy xotirani

saqlash va milliy an'analarga hurmat ko'rsatish kabi jihatlarni o'z ichiga oladi. Bu mavzuda olib borilgan tadqiqotlar o'quvchilarda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish va rivojlantirish uchun samarali usullarni aniqlashga qaratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdunosirova X.E. Yoshlarda tahdidbardoshlikni shakllantirish: tahlil va talqin dialektikasi. Respublika ilmiy – amaliy konferensiya materiallari. Navoiy. 2021 yil. 113 – bet.
2. Mavlonova R. A., To'rayeva O., Xoliqberdiyev K. Pedagogika: kasb-hunar kollejlari uchun darslik. O'zR oliy va o'rta-maxsus ta'lim vazirligi O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi markazi. 6-nashri. – T.: "O'qituvchi", 2013. 6-bet.
3. Bu haqida qarang: <https://qadriyat.uz/savol/1450>
4. Filosofiya lug'ati. – Toshkent.: O'zbekiston. 1976, 84-bet.
5. G'uzarov O'. "Vatanparvarlik – muqaddas burch". www.xojabuxoriy.uz portal. 07.01.2021. Batafsil qarang: <https://xojabuxoriy.uz/?p=222&lang=uz>
6. Nazarov va b. "Ma'naviyat asosiy tushunchalar lug'ati" - Toshkent: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti, 2022. 610-bet.
7. Зарипов М., Абдурахмонова З. Ватанпарварлик миллий бирлик туйғуси сифатида. - Т.: ТДПУ, 2002. -22 б

MASALA YECHISH JARAYONIDA O'QUVCHILARNING MATEMATIK TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH

YAKUBJONOVA MAFTUNAXON ISLOMJON QIZI

Qo'qon davlat pedagogika instituti

MUHAMMADJONOVA SHAXNOZAXON ILHOMJON QIZI

Qo'qon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada matematik masalalarni yechish jarayonida o'quvchilarning fikrlash qobiliyati, tafakkurini va faolligini oshirish bo'yicha muammolar o'rganilgan. Aniqlangan muammolarni bartaraf etish bo'yicha ilmiy asoslangan fikrlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: matematik tafakkur, kreativlik, tarixiy masala, rivojlanish, tanqidiy fikrlash

Abstract: In this article, the problems of increasing students' thinking ability, thinking and activity in the process of solving mathematical problems are studied. Scientifically based opinions on solving identified problems are presented.

Key words: mathematical thinking, creativity, historical problem, development, critical thinking

Аннотация: В данной статье изучаются проблемы повышения мыслительных способностей, мышления и активности учащихся в процессе решения математических задач. Представлены научно обоснованные мнения по решению выявленных проблем.

Ключевые слова: математическое мышление, творчество, историческая проблема, развитие, критическое мышление.

Matematika kursida qiziqarli mantiqiy boshqotirmalardan foydalanish o'quvchilarning qiziqishi va faolligini oshirishi mumkin (hatto o'zlashtirishi past bo'lgan o'quvchilar ham). O'quvchilarning yoshiga qarab mantiqiy masalalar berilsa, ularda ijodkorlik, hayotiylik, maqsadga muvofiqlik, mantiqiy va tanqidiy fikrlash kabi ko'nikmalar shakllanadi. Chunki bunday qiziqarli va mantiqiy masalalarning yechimini to'g'ri harakatlar bilan aniqlab bo'lmaydi va ular ustida ishlash, yechimini topish, masalaning har bir so'ziga e'tibor berib, uning hayotdagi o'rnini bilib, uning asosida hal etish faqat o'quvchining o'zidir. [4]Agar o'quvchi masalani o'qiyotganda topshiriqdagi biror detalga e'tibor bermasa, bu uni noto'g'ri yechimga olib keladi. Qiziqarli mantiqiy topshiriqlar o'quvchilarda shu noma'lum narsani topishga intilish davridagi hayotiy hodisalar bilan bog'lab, muammoning

yechimini topishga qiziqish uyg'otadi¹. Muammoda muhokama qilingan fikr yoki mulohazalarni diqqat bilan kuzatib, o'quvchi muammoning yechimini to'g'ri aniqlaydi. Ya'ni, u o'zi o'ylayotgan mavzu haqida erkin fikr yurita olishi, uning hayotda qayerda qo'llanilishi, qanday ishlashi, qanday foyda va zarari bor, qanday ishlashini bilishi kerak. Bunday oddiy ko'ringan muammolarning yechimini hech qachon darhol aniqlab bo'lmaydi. U sirli sirni yashiradi. Ushbu muammoni hal qilish uchun o'quvchi ijodiy va bilimli bo'lishi kerak. Muammoda yashiringan buyuk sirni faqat o'quvchi aniq va to'liq ochib bera oladi. So'nggi yillarda ta'limning barcha bo'g'inlarini zamon talablari asosida tashkil etish bo'yicha farmon va qarorlar qabul qilinib, shu asosda deyarli barcha dastur va darsliklar ishlab chiqilmoqda. Buning eng katta sababi milliy o'quv dasturimizning xalqaro talablarga

1 Ikramov J. Maktab matematika tili. T.; O'qituvchi, 1977.

va xorijiy ta'lim jarayonlari natijalariga javob bera olmasligi bo'ldi. Boyitish uzluksiz davom etayotgan jarayonlardan biridir. O'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va ularning to'g'ri, aniq, ixcham matematik nutqini rivojlantirish masalasi bir-biri bilan uzviy bog'liqdir. Mantiqiy masalalarni yechish mustaqillikni uzviy rivojlantirish bilan birga o'quvchilarning o'quv jarayoniga qiziqishini oshiradi. Taklif etilgan savol va topshiriqlar o'quvchilardan ma'lum darajadagi izlanishni talab qilsa-da, u bolaning o'zi hal qila oladigan darajada bo'lishi kerak. Matematik ta'limda bunday masalalarni tanlash katta ahamiyatga ega. Bumashqlar o'quvchilardan kuzatilayotgan hodisalarni, predmetlarni va hokazolarni mustaqil kuzatish, solishtirish va solishtirishni talab qiladi. Matematikaning boshlang'ich sinflardan boshlab inson hayotining mazmuni ekanligi ko'rsatilgan. Matematika - real olamning miqdoriy munosabatlari va fazoviy shakllari haqidagi fan. Matematik masalalarni yechish o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.[2]

Darsda o'quvchilarni qiziqtiradigan mantiqiy masalalardan foydalanish juda muhimdir. Chunki bunday topshiriqlarni o'quvchilar katta qiziqish bilan tahlil qila oladilar. O'quvchilarni faollashtirish uchun ko'pchilik o'quvchilar qo'llashi mumkin bo'lgan sevimli ertak qahramonlarini "o'ziga jalb qilish" usuli katta ahamiyatga ega. Mantiqiy topshiriqlarni bajarishda o'quvchi topshiriqni kuzatib, muayyan hukm va xulosalar chiqaradi. Fikrning haqiqiy (to'g'ri) yoki noto'g'ri ekanligini, ya'ni ham mantiqiy, ham tanqidiy fikr yuritishini aniqlaydi. Bu bosqichda o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish bilan bir qatorda, ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatini ham rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Tanqidiy fikrlashga o'rgatish o'quvchilar muvaffaqiyatining asosiy omili hisoblanadi. Boshlang'ich sinflarda matematika

darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda yangi pedagogik texnologiyalar va didaktik o'yinlardan foydalaniladi, darsda qiyin savol va topshiriqlar, turli rasm va boshqotirmalardan foydalaniladi; shuningdek, oqilona yosh va uning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda foydalanish o'qituvchining pedagogik mahoratiga bog'liq. Hozirgi kunda o'qituvchilarimiz o'z darslarida raqamli texnologiyalardan to'g'ri foydalana olishlari, o'quvchilarga bilim berishda raqamli o'quv muhitini tashkil etishlari zarur. Natijada o'quvchilarda mustaqil bilim olish, shaxsiy bilim olishga moslashish, o'z ustida ishlash kabi ko'nikmalar shakllanadi. Zamonaviy inson uchun zarur bo'lgan vakolatlarni tasniflashga urinayotgan xalqaro tashkilotlar raqamli, axborot va ilmiy savodxonlikning ahamiyati haqida gapiradi. Ko'pincha bu savodxonliklar bir-birini to'ldiradi. Tanqidiy fikrlash texnologiyasining g'oyasi shundan iboratki, o'quvchilar tabiatan qiziquvchan, dunyoni o'rganishga, jiddiy muammolarni ko'rib chiqishga, o'ziga xos g'oyalarga ega bo'lishga intilishadi. Shu munosabat bilan o'qituvchining o'zni o'quvchilarda uzluksiz ta'lim olishga yordam beruvchi samarali fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradigan, tafakkurli yordamchi bo'lishdan iborat. Tanqidiy fikrlashning muhim foydasi shundaki, u o'tkazib yuborilgan g'oyalar, noaniqliklar va noto'g'ri tushunchalarni aniqlaydi va fosh etadi. Ammo uning kamchiligi shundaki, u ijodiy va ijodiy kuchga ega emas.

Xulosa: Tanqidiy fikrlash bizning g'oyalarimizni mustahkamlaydi, lekin konstruktiv, ijodiy fikrlashni keltirib chiqarmaydi. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, o'quvchi hayotdan olingan turli mantiqiy topshiriqlar-topshiriqlardan mamnun bo'ladi. O'quvchi muammoni hal qilish yo'llarini izlaydi. Bunday topshiriqlar o'quvchining matematik bilim va ko'nikmalarini mustahkamlabgina

qolmay, balki uning mantiqiy tafakkurini rivojlantiradi, izlanishga, topqirlikka, maqsad sari intilishga undaydi. Bunday mantiqiy topshiriqlar darsliklarda ko'p uchraydi. Ular o'quvchilarning diqqatini darsga qaratib, ijodkorligini oshirishga yordam beradi².

O'quv jarayonida matematik masalalar, jumladan hayotiy mazmunga ega, ularning to'plagan tajribasiga asoslangan masalalarni yechish usullariga va ularni qo'llashga o'rgatish o'ziga xos xususiyatlarga ega, ularni ta'lim mazmuni va o'rganilayotgan tushunchalar mohiyatini ochib berishda foydalanish, o'zaro aloqadorlikda va o'quvchilar amaliy faoliyati tajribasi bilan qo'shgan holda o'qitish dolzarb masalalardan hisoblanadi. Bu usullarni ishlab chiqish va amalda qo'llash o'qitish sifat va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Ko'plab mamlakatlarda o'qitish tizimlarining amaliyotga joriy qilinishi o'quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirish, didaktik, kreativ (ijodkor), ijodiy, kasbiy bilimlardan samarali foydalanish texnologiyalarini hayotga tatbiq etish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borish muhim ahamiyat kasb etadi. Dunyoda boshlang'ich ta'limning nazariy-metodologik jihatlarini takomillashtirish, o'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish, kichik yoshdagi o'quvchilarda ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan o'quv vaziyatlarining didaktik-pedagogik imkoniyatlari va metodlarini aniqlashtirish bo'yicha tadqiqotlar doimiy ravishda o'tkaziladi. Shu bois boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy tafakkurini rivojlantiruvchi ta'lim jarayonini tashkil etishga yo'naltirilgan pedagogik imkoniyatlarni yaratish zaruriyati o'rta tashlanadi.

Respublikamizda umumta'lim muassasalari o'quvchilarining erkin, mustaqil

fikrlash, atrofdagi voqelikka ongli munosabatda bo'lish, ijodiy tafakkuri rivojlangan shaxsni kamol toptirishning moddiy-texnik bazasi yaratilgan. Bunda "yoshlarni jismonan sog'lom, ruhan va aqlan rivojlagan, vatanga sodiq, qat'iy hayotiynuqtainazarga ega yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish" kabi muhim vazifalar belgilangan. Bunda shaxsning intellektual sifatlarini shakllantirish, tajriba va tarbiya resurslaridan samarali foydalanish muhim ahamiyat ega.

"Buyuk kelajak taraqqiyoti tomon odimlab borayotgan mamlakatimizda yosh avlod tarbiyasi birinchi o'rindagi muhim masalalar qatorida turibdi. Ularni erkin fikrli, ijodiy fikrlay oladigan bo'lishi, jahon ta'lim standartlariga mos kela oladigan ta'lim olishi buyuk kelajak uchun qo'yilayotgan mustahkam poydevordir. Buning uchun esa avvalo ta'lim sifatini jahon andozalariga mos ravishda oshirish lozimdir. Bu borada boshlang'ich sinf o'quvchilarini matematika darslarida ijodiy fikrlashga, matematikaning asosi bo'lgan masalalarni yechimiga jodiy fikr yuritgan holda yondosha olishga o'rgatish ham hozirgi davrning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Boisi, ijodiy fikrlay olgan bola kelajak hayotda yoki turmush tarzida ham olgan bilimlarini amalda qo'llay oladi deb ishonamiz.

Pedagoglar biz ilgari surayotgan g'oyalar asosida faoliyat yuritisa va buning natijasida O'quvchilarda ijodkorlikni rivojlantira olinsa u holda, o'quvchilar turli yo'nalishlarda o'ylashi, muammoli vaziyatni turli tomonlardan tahlil qilishi, noodatiy vaziyatlarda yechim topishi, aqliy faoliyatning o'ziga xosligi rivojlanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish va ijodiy tafakkurni shakllantirish orqali o'z fikrlariga ega shaxs qilib tarbiyalash ta'lim-tarbiya jarayonining asosiy maqsadi hisoblanadi. Xususan

2 Ikramov J. Maktab matematika tili. T.; O'qituvchi, 1977.

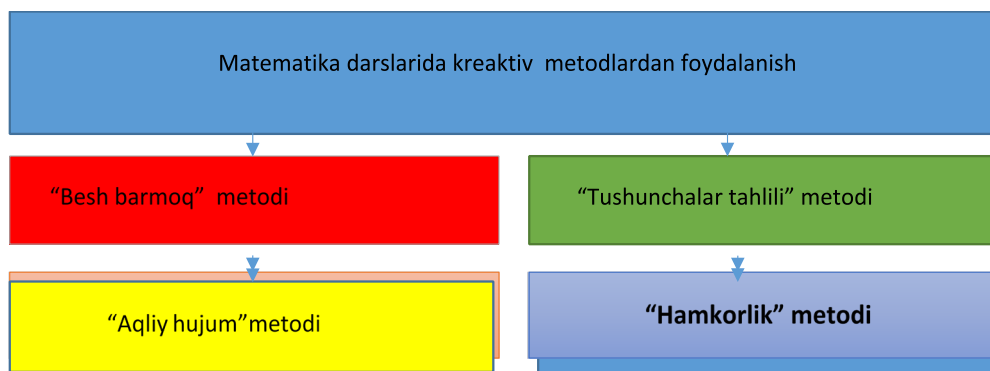
matematika darslarida ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish va ijodiy tafakkurni shakllantirish bo'yicha qaraydigan bo'lsak, ushbu o'rinda matematik masalalarga to'xtalmaslikni ilojisi yo'q. Boisi, o'quvchi masala shartida aks etgan muammoli vaziyat ustida fikr yuritadi va eng maqbul yechimni topadi. Bu orqali o'quvchilarda kundalik hayotda ham har bir vaziyatga o'z fikrini bildirib maqbul yechimni topa olish ko'nikmasi shakllantiriladi. Har bir o'quvchining individual xususiyatini inobatga olish va unga muvofiq yondashish, shuningdek, o'quvchilarning xatti-harakatlarini to'g'ri baholash, bildirayotgan fikrlarini xolis baholab to'g'ri yo'naltirish har bir pedagogning vazifasidir

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining

ijodiy tafakkurini rivojlantirish jarayonida foydalaniladigan metodlarni pedagogik, psixologik va didaktik omillarni aniqlab, matematika darslaritamoyillarigamoslashtirgan holda ishlab chiqish va darslarda samarali foydalanish maqsadga muvofiq. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy tafakkurini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalardan to'g'ri, o'z o'rnida, maqsadli hamda unumli foydalanishga alohida e'tibor qaratish zarur ³.

Quyida matematika darslarida ijodiy tafakkurni rivojlantirish shartlarining didaktik kompleksini amaliyotda qo'llash yo'llarini bir necha metodlar orqali ko'rib chiqamiz.

3 Ikramov J. Maktab matematika tili. T.: O'qituvchi, 1977.

“Besh barmoq” metodi- keltirib o'tilgan ushbu metod orqali biz matematikani boshqa fan ya'ni tasviriy san'at fani bilan ham bog'laymiz va o'quvchi ko'z o'ngida masala shartini shakllantiramiz. Ushbu metoddan foydalanishda albatta biz o'quvchilarga istalgan qog'ozga barmoqlari rasmini chizish aytiladi va masala shartini yuqoridagidek yoki o'quvchi o'zi istagan, tushungan holatda aks ettirishi aytiladi va yoki birgalikda bajariladi. Bu orqali masalani yanayam tushunarli bo'lishi, ayrim o'quvchilarda tushuncha hosil bo'lishiga erishiladi. Agar o'quvchi masala shartini anglab yetsa yoki nimani topish kerak, nima yashirin shularni aniqlab olsa yechimini topishi oson bo'ladi deb o'ylaymiz. Keltirib

o'tilgan ushbu metoddan murakkab masalarni yechimini topishda ko'proq qo'l keladi.

Bu metod bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar bilan ishlashda ham pedagog uchun qulay usul hisoblanadi. Boisi masala shartini yuqirida keltirib o'tilgandek bajariladi va oxirida tahlil qilinadi. Tahlil jarayonida har bir bajarilgan amal bo'yicha natija tekshiriladi, agar o'quvchi javobi to'g'ri bo'lsa o'sha amal yozilgan barmoq tik holatda qoladi, bordi-yu xato bo'lsa barmoq bukib qo'yiladi va so'ngida besh barmoq ko'tariladi agar besh barmoqda 5 ta barmoq tursa o'quvch masalani to'g'ri va xatosiz ishlagan bo'ladi.

“Hamkorlik” metodi- ushbu metod orqali o'quvchilarda bir damlik, yakdillik kabi

hususiyatlari tarkib toptiriladi va sinfdagi va yoki jamoadagi barcha o'quvchilar birga ishlaydilar va ularni har birini fikrlari umumlashtiriladi. Bu orqali ayrim chetda qolib ketuvchi o'quvchilar bilan ishlash va ularni fikrini bilish imkoniyati yuzaga keladi. Bizga ma'lumki har bir bola o'z fikrini bemelol bayon eta olmaydi bu metod orqali ana shunday o'quvchilarni fikrlashga undaladi. Bu metodni qo'llashda hammaga bir masala sharti yoki sxema tarzdam, jadvalli yoki rasml, grafikli tarzda beriladi agar pedagog istasa guruhlar bilan ishlashi mumkin. Ya'ni har bir guruh sxema tarzdam, jadvalli yoki rasml, grafikli ko'rinishdagi masalani qisqa ko'rinishi taqdim etiladi. Ular oldin

masala tuzadilar, keyin almashadilar va masala shartini bajaradilar. Masalaga qaysi guruh kreativ tomondan yondosha olgan bo'lsa o'sha guruh g'olib bo'ladi.

Bu metoddan yakka tartibda shug'ullanishda yoki to'garaklarda ham foydalanish mumkin. Boisi ayrim o'quvchilar omma oldida o'z fikrini bildirsa olmaydi bu metod orqali ularni fikrini bilish va ularda ijodiy tafakkurlarini oshirishga erishish mumkin.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, biz yuqorida keltirib o'tgan metodlar orqali matematika datrslarida o'quvchilar ijodiy tafakkurlarini rivojlantira olishimizga ishonamiz.

1. Носырева С.В. Составление геометрических словариков как один из видов творческих заданий при формировании геометрических понятий у школьников" Проблемы математического образования в вузах и толах России в условиях его модернизации: Материалы межрегиональной научно-методической конференции. — Сыктывкар: Изд-во кптш 2005.- с. 50-52
2. Носырева С.В. Формирование и развитие логического и математического мышления у учащихся// Новые технологии в образовании (по итогам X Международной электронной научной конференции).- Воронеж: Изд-во ООО «Научная книга», 2005.с.108-109.
3. Yakubjonova, Maftunaxon, and Nigoraxon Rasulova. "TA'LIMNI RAQAMLASHTIRISH VA UNING O'ZBEKISTONDAGI HOLATI." Interpretation and researches 1.1 (2023).
4. Yakubjonova, Maftunaxon, and Dilzoda Ochilova. "MASOFAVIY TA'LIMNI TASHKIL QILISH: MUAMMO VA YECHIMLAR." Interpretation and researches 1.1 (2023).

TARIX MUTAXASSISLIGI MAGISTRATURA TALABALARINING TADQIQOTCHILIK KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH TENDENSIYALARI

KURBANOV OLIM ESIRGAPOVICH

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Magistratura bo'limi boshlig'i

Annotatsiya: Ushbu maqola tarix mutaxassisligi magistratura talabalarining tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirishning zarurati haqida muhokama qiladi. Tarixshunoslik sohasidagi ilmiy faoliyatni muvaffaqiyatli olib borish uchun talabalar tarixiy manbalarni tanqidiy tahlil qilish, ilmiy tadqiqot metodologiyasini o'zlashtirish va mustaqil izlanishlar olib borish ko'nikmalarini rivojlantirishlari kerak. Magistratura bosqichida o'quv jarayonining samarali tashkil etilishi, ilmiy yozuvning to'g'ri shakllanishi va metodik yondashuvlar yordamida talabalar ilmiy izlanishlarga tayyorlanadilar. Maqolada tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirishning ilmiy tadqiqotning sifatini oshirish haqida ham fikrlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Tarix mutaxassisligi, tadqiqotchilik ko'nikmalari, ilmiy tadqiqot, tarixiy manbalar, metodologiya, tarixshunoslik, ilmiy yozuv, magistratura talabalari, ilmiy izlanishlar.

Аннотация: В этой статье обсуждается необходимость развития исследовательских навыков студентов магистратуры по истории. Для успешного ведения научной деятельности в области историографии студенты должны развивать навыки критического анализа исторических источников, овладения методологией научных исследований, самостоятельного проведения исследований. На магистратуре при эффективной организации учебного процесса, правильном формировании научного письма и методических подходах студенты готовятся к научным исследованиям. В статье также рассматривается, как развитие исследовательских навыков может помочь улучшить качество научных исследований.

Ключевые слова: специальность по истории, исследовательские навыки, научные исследования, исторические источники, методология, историография, научное письмо, аспиранты, научные исследования.

Kirish. Magistratura talabalari, ayniqsa tarix yo'nalishidagi talabalar uchun tadqiqotchilik ko'nikmalari nafaqat akademik bilimlarni mustahkamlash, balki ilmiy izlanishlarni amaliyotga tatbiq etish, tarixiy jarayonlarni ilmiy asosda tahlil qilish va yangi yondashuvlarni ishlab chiqishda katta ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish tarixshunoslik, manbashunoslik va tarixiy voqeliklarni ilmiy usulda o'rganish imkonini beradi. Bu esa tarixiy faktlarga ob'ektiv baho berish va ularni to'g'ri talqin qilish uchun zarurdir. Tarix mutaxassisi o'z bilimlarini chuqurlashtirishi va tarixiy izlanishlar asosida ilmiy xulosalar chiqarish ko'nikmalarini rivojlantirishi talab etiladi. Tadqiqotchilik ko'nikmalarining

rivoji O'zbekistonda ilm-fan va ta'lim tizimi taraqqiyotining muhim tarkibiy qismi sifatida ko'riladi. Bu ko'nikmalar ilmiy-tadqiqot jarayonlarida talabalarni mustaqil ravishda ilmiy izlanishlar olib borishga va yangi kashfiyotlar qilishga yo'naltiradi. Bu ko'nikmalar o'z ichiga ilmiy adabiyotlarni o'rganish, statistik ma'lumotlarni tahlil qilish, ilmiy nazariyalar va metodlarni qo'llash, shuningdek, ilmiy maqolalar yozish qobiliyatlarini qamrab oladi. Ilmiy tadqiqotlar olib borish ko'nikmalarini shakllantirish zamonaviy ilmiy va pedagogik texnologiyalardan foydalanishni talab qiladi.

Tarix mutaxassisligi magistratura talabalarining ilmiy tadqiqot olib borishdagi faoliyati, tarixiy ma'lumotlarni to'plash,

tahlil qilish va umumlashtirishning eng yuqori darajasiga yetishi zarur. Shu sababli, magistratura talabalarining tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish, ularning kelajakdagi ilmiy faoliyatlarini samarali va sifatli bo'lishini ta'minlash uchun zarur. Tarix mutaxassisligi magistratura talabalarini uchun ilmiy tadqiqot olib borish ko'nikmalarini rivojlantirish nafaqat ta'lim jarayonining ajralmas qismi, balki tarixiy tafakkur, tahlil qilish va mustaqil ilmiy izlanishlar olib borish kabi ko'nikmalarni shakllantirishda ham muhim o'rin tutadi [1].

Magistratura bosqichida tarix mutaxassisligi talabalariga ilmiy tadqiqot metodologiyasi, manbalarni tanqidiy tahlil qilish, tarixiy xulosalar chiqarish va ilmiy ishlarni yozish kabi ko'nikmalarni o'rgatish zarur. Tarixshunoslikda ilmiy metodlarning to'g'ri qo'llanilishi va yangi ilmiy yondashuvlarni ishlab chiqish talabalarni nafaqat o'quv jarayonida, balki ilmiy faoliyatda ham muvaffaqiyatga erishishga yordam beradi. Tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish orqali talabalar tarixiy faktlarni to'plash va tahlil qilish, ularni bir-biriga bog'lash, tarixiy jarayonlar va hodisalarni yaxshiroq tushunish va izohlash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Tarix mutaxassisligi magistratura talabalarining tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirishning zarurati, ilmiy izlanishlar sohasidagi sifatni oshirish va yangi ilmiy yutuqlarga erishish uchun katta ahamiyatga ega[2]. O'quv jarayonida metodologik yondashuvlar va tadqiqot usullarining amaliy qo'llanilishi talabalar uchun ilmiy faoliyatda o'z o'rnini topishga yordam beradi. Shuningdek, ilmiy yozuv madaniyati va tadqiqotlarning samarali boshqarilishi tarixshunoslar uchun muhim omillardan biridir. Shu sababli, ushbu maqola tarix mutaxassisligi magistratura talabalarining tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirishning zarurati, uning ilmiy

faoliyatdagi o'rni va ahamiyatini tahlil qiladi, hamda ilmiy izlanishlar sohasidagi yangi yondashuvlarni ishlab chiqish imkoniyatlarini ko'rib chiqadi.

Asosiy qism. Tadqiqotchilik ko'nikmalari talabalarni nafaqat tarixiy faktlarni o'rganish, balki ularni o'zaro bog'lash, tahlil qilish va tarixiy jarayonlarni tushunish qobiliyatini ham shakllantiradi. Tarix mutaxassisligida bu ko'nikmalar ilmiy izlanishlarni samarali olib borish uchun zarur. Tarixiy tadqiqotlar davomida mavjud manbalarni o'rganish, ularni tanqidiy tahlil qilish va o'z ilmiy xulosalarini chiqarish ko'nikmalari talabalar uchun juda muhimdir. Magistratura talabalarini tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirishning innovatsion modeli – bu magistratura darajasida ta'lim olayotgan talabalarning tadqiqotchilik qobiliyatlarini zamonaviy texnologiyalar, innovatsion yondashuvlar va ilg'or ilmiy-uslubiy dasturlar yordamida rivojlantirishni o'z ichiga olgan pedagogik tizimdir. Bugungi zamonaviy rivojlanish sharoitida tarix mutaxassisligi bo'yicha magistratura talabalarini uchun tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish zarurati milliy va xalqaro ta'lim tizimidagi islohotlar, innovatsion yondashuvlar va XXI asr talablari bilan chambarchas bog'liqdir. Xalqaro ta'lim forumlari va dasturlarida belgilangan ustuvor vazifalar asosida ta'lim jarayonida tadqiqotchilikni rivojlantirish ta'lim sifatini oshirish va zamonaviy global muammolarni hal qilishga qaratilgan yondashuvlarni o'zida aks ettiradi. 2015 yilda Koreyaning Incheon shahrida o'tkazilgan Butunjahon ta'lim forumi va 2030 yilgacha bo'lgan ta'lim konsepsiyasi sifatli ta'limni rivojlantirishni, ijodiy qobiliyatni rag'batlantirishni ustuvor vazifa sifatida belgiladi. Tarix fani ushbu maqsadlarga erishishda muhim rol o'ynaydi, chunki:

Tarixiy ma'lumotlar, hujjatlar va voqealarni tahlil qilish talabalarning ilmiy fikrlash,

kuzatuv va xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Tarix orqali o'tmish saboqlarini o'rganish hozirgi va kelajakdagi qarorlarni asoslash uchun muhim zamin yaratadi. Tadqiqotchilik ko'nikmalarining rivojlanishi tarix fanining zamonaviy pedagogik vazifalarini aniqlash va talabalarining ilmiy faoliyatda ishtirokini ta'minlashni talab etadi. Magistratura talabalari mustaqil ravishda tarixiy manbalarni tahlil qilish, ma'lumotlarni sintez qilish va ilmiy xulosalar chiqarish qobiliyatini rivojlantirishi kerak. Zamonaviy texnologiyalar (masalan, raqamli arxivlar, tarixiy GIS tizimlari) bilan ishlash orqali tadqiqot jarayonini ilg'or bosqichga olib chiqish.

Talabalarga elektron kutubxonalar, ilmiy ma'lumotlar bazalari (Google Scholar, JSTOR va boshqalar) bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun maxsus dasturlar kiritiladi. Simulyatsiya va virtual tajriba platformalari yordamida talabalar ilmiy tajribalar o'tkazadi va o'z ilmiy izlanishlarini raqamli vositalar orqali amalga oshiradilar. Ma'lumotlarni avtomatik ravishda tahlil qilish va tadqiqot natijalarini umumlashtirish uchun sun'iy intellekt va maxsus statistik dasturlardan foydalanish innovatsion jarayonning muhim qismi bo'ladi[3].

Magistratura bosqichida tadqiqotchilik faoliyatini yo'lga qo'yish, talabalarni ilmiy ishga tayyorlash va ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun quyidagi asosiy yo'nalishlarga e'tibor qaratish lozim.

1. Tarixiy manbashunoslikka chuqur kirib borish; magistratura talabalari tarixiy hujjatlar, arxiv materiallari va adabiy manbalar bilan ishlash usullarini mukammal egallashi kerak.

2. Tarixiy davrlar va voqealarni izchil tahlil qilish uchun talabalar o'z tadqiqotlarida zamonaviy manba tahlili va tarixiy dalillarga asoslangan yondashuvlarni qo'llashi zarur.

3. Tahliliy va izlanish metodikalarini

qo'llash, tarixiy voqealarning sabab-oqibat aloqalarini o'rganish uchun zamonaviy tahliliy yondashuvlar, shu jumladan statistik, ijtimoiy va iqtisodiy tahlil usullaridan foydalanish muhim.

4. Talabalar tadqiqotlarida eksperiment, qiyosiy tahlil va gipotezalarni sinovdan o'tkazish kabi usullardan foydalanishni o'rganishi kerak.

Talabalarga ilmiy izlanishlar olib borish uchun real hayotdagi yoki ilmiy muammolardan kelib chiqib vazifalar beriladi. Ular mustaqil tadqiqot olib borish va muammoni yechishga yo'naltirilgan yechimlar ishlab chiqish orqali o'rganadilar. Talabalar ijodiy fikrlash asosida yangi va samarali yechimlar ishlab chiqish qobiliyatlarini rivojlantiradilar. Talabalar jamoaviy yoki individual loyiha ustida ishlashadi, bu jarayonda o'z ilmiy-tadqiqot ko'nikmalarini qo'llash va rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Ilmiy muhitni simulyatsiya qilish orqali talabalar real ilmiy muammolarni hal qilishda turli vazifalarni bajarishadi.

Magistratura bosqichida talabalar nafaqat umumiy tarixiy bilimlarni o'zlashtiradi, balki ilmiy tadqiqot metodologiyasi, tarixiy tahlil va manbaalar bilan ishlash kabi o'quv yo'nalishlariga ham e'tibor berishlari lozim[4]. O'quv jarayonida ilmiy tadqiqot metodlari, tarixiy metodologiya, statistik tahlil va boshqa ilmiy vositalar asosida talabalarga zarur bilimlar berilishi kerak. Bu ko'nikmalarni rivojlantirish uchun amaliy mashg'ulotlar va ilmiy seminarlarda ishtirok etish, ilmiy ma'ruzalar tayyorlash va jurnallarda maqolalar chop etish talabalar uchun muhim tajriba manbai hisoblanadi[5]. Dunyo ta'lim muassasalarida magistratura talabalarining ilmiy tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish masalasi ta'lim strategiyalarining markazida turadi. Yevropa Kengashi 2023-yilgi "Yevropa uchun tadqiqotchilik kompetensiyalari" mavzusidagi

simpoziumda uzluksiz ta'lim tizimi orqali ilmiy tadqiqotchilik kompetensiyalarini shakllantirish bo'yicha tavsiyalar ilgari surildi. Bu tavsiyalar quyidagi yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

Magistratura bosqichida o'qitish jarayoniga zamonaviy interaktiv texnologiyalarni, masalan, sun'iy intellekt va raqamli vositalardan foydalanishni keng joriy etish.

Magistratura talabalarining tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirishda zamonaviy tadqiqot metodlari katta rol o'ynaydi. Tarixiy tadqiqotlarda sifatli va miqdoriy metodlar, arxiv materiallari, tarixiy manbalarni tahlil qilish va statistik metodlardan foydalanish talabalar uchun ilmiy izlanishlarni yanada chuqurlashtiradi. O'z vaqtida va samarali ishlov berilgan metodologik yondashuvlar orqali tarixshunoslar yangi ilmiy natijalarga erishishlari mumkin.

Tarix, iqtisod, falsafa, sotsiologiya kabi sohalarni birlashtirib, talabalarga ilmiy izlanishlarini keng ko'lamda va turli nuqtai nazardan olib borishga imkoniyat yaratish. Bu innovatsion modelning asosiy jihatlaridan biri bo'lib, talabalarni o'z fandoirasidan tashqariga chiqib, keng qamrovli tahlillar qilishga rag'batlantiradi. Talabalar o'zaro muloqot qilishlari, fikr almashishlari va hamkorlikda ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirishlari uchun maxsus platformalar (Researchgate, Academia.edu) orqali ulanishadi. Talabalar o'z ilmiy izlanishlarini keng jamoatchilikka taqdim etish uchun veb-saytlar yoki ilmiy bloglar yaratish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Tarixiy tadqiqotlarda sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalarni qo'llash natijalarni yanada samarali olishga yordam beradi. Masalan, sun'iy intellekt yordamida katta hajmdagi tarixiy ma'lumotlarni tahlil qilish yoki raqamli arxivlardan ma'lumot qidirish osonlashadi. Texnologik yondashuv orqali tarixiy hodisalarning sabab va oqibatlarini tahlil qilishda talabalar aniq va

ishonchli xulosalar chiqara oladi. Tarixiy mavzularni ilmiy asosda tadqiq etish uchun texnologiyalardan foydalanish talabalarning fikrlash madaniyatini rivojlantiradi. Ilmiy tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirish bosqichlari Magistratura bosqichida talabalar uchun quyidagi yondashuvlar tavsiya etiladi:

Talabalarining tarixiy mavzular bo'yicha nazariy bilimlarni egallashini ta'minlash, shu jumladan, o'quv materiallari va interfaol metodlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Talabalar tarixiy hodisalar, manbalar va arxivlar ustida ishlashni o'rganadi. Bu bosqichda muammoli vaziyatlar va amaliy mashg'ulotlar alohida ahamiyatga ega [6]. Tadqiqotchilikning muvaffaqiyati tarixiy manbalarni to'plash va tahlil qilishga bog'liq. Tarix mutaxassisligi magistratura talabalariga manbalarni tanlash, ularning ahamiyatini aniqlash, tanqidiy tahlil qilish, va ilmiy xulosalar chiqarish ko'nikmalarini rivojlantirish zarur. Shu bilan birga, talabalar mustaqil ravishda manbalarni izlash, ularni taqqoslash va tarixiy voqealarni kontekstda ko'rish ko'nikmalarini o'zlashtirishlari kerak.

Magistratura talabalarining tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish bo'yicha pedagogik tajribasini ishlarini tashkil etishning mazmuni va bosqichlari ijtimoiy-gumanitar fanlar, xususan, tarixni o'qitish metodikasini rivojlantirishga qaratilgan. Bugungi kunda talabalarni mustaqil ilmiy tadqiqotlar olib borishga yo'naltirish, yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish, va ularning o'z tadqiqotlarini samarali tashkil etish ko'nikmalarini baholash muhim ahamiyatga ega. Dastlab talabalarining mavjud tadqiqotchilik ko'nikmalari va bilim darajasini baholash uchun dastlabki tahlillar amalga oshiriladi. Shuningdek, ilg'or ilmiy metod va yondashuvlar o'rganiladi. Tajribaning ilmiy-metodologik asoslarini tayyorlash,

o'rganiladigan pedagogik texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar aniqlanadi. Tajriba-sinov ishlari uchun o'quv reja va dastur ishlab chiqiladi, unda ishlatiladigan metodlar va o'qitish texnologiyalari aniq belgilanadi. Tajriba davomiyligi va ishtirokchilar guruhi aniqlanadi.

Talabalar eksperimental guruhlariga bo'linib, o'quv jarayonida turli pedagogik yondashuvlar sinovdan o'tkaziladi. Bir guruhda an'anaviy metodlar, boshqa guruhda esa innovatsion yondashuvlar qo'llaniladi. O'quv jarayonida interfaol dars metodlari, loyiha asosida o'qitish va muammo-asosli o'qitish metodlari sinovdan o'tkaziladi. Talabalar ilmiy izlanish uchun tanlangan mavzularda mustaqil tadqiqotlar olib borishadi, bu jarayonda arxiv materiallari, tarixiy manbalar bilan ishlash va statistik tahlillar o'tkazish kabilar o'rganiladi. Talabalar faoliyati davomida pedagoglar tomonidan kuzatib boriladi va pedagogik jarayonlarda erishilgan natijalar qayd etiladi. Testlar, intervyular, kuzatishlar orqali talabalarning tadqiqotchilik ko'nikmalaridagi o'zgarishlar aniqlanadi. Olingan natijalar sifat va miqdor jihatdan tahlil qilinadi. Tajribada qo'llanilgan yondashuvlar va texnologiyalarning samaradorligi baholanadi va ularning tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirishdagi ta'siri tahlil qilinadi [7].

Talabalarning dastlabki bilim va ko'nikmalari, tajriba boshlanishidan oldin va keyin erishilgan natijalar tavsiflanadi. O'rtacha qiymat, median, moda kabi ko'rsatkichlar tahlil qilinadi. O'zaro bog'liqlik va farqlarni aniqlash uchun korrelyatsiya, regressiya tahlillari va t-test kabi statistik usullar qo'llanadi. Talabalarning tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirishga ta'sir qiluvchi turli omillarni o'rganish uchun faktorli yoki klasterli tahlillarni qo'llash ham muhim ahamiyatga ega. Tajriba-sinov ishlari orqali talabalarning ilmiy izlanishlar

olib borish qobiliyatlarining rivojlanish darajasi o'lchanadi. Masalan, mustaqil ilmiy maqolalar tayyorlash, ilmiy anjumanlarda qatnashish kabi ko'rsatkichlar baholanadi [8]. Talabalarning mantiqiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish darajasi ham samaradorlikning muhim ko'rsatkichi hisoblanadi. Tahlil natijalari asosida talabalarning ilmiy tadqiqotlar jarayonida mustaqil izlanish olib borish malakasini qay darajada egallagani o'lchanadi. Tajriba-sinov ishlari davomida erishilgan natijalarni avvalgi ko'rsatkichlar bilan solishtirish, shuningdek, nazorat guruhi bilan olingan natijalarni qiyoslash tajribaga ilmiy asoslilik beradi.

Xulosa. Tarix mutaxassisligi magistratura talabalarining tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish ilmiy faoliyatning samaradorligini ta'minlaydi. Bu jarayon, o'z navbatida, tarixiy tadqiqotlarning sifatini oshirishga, yangi ilmiy xulosalar va qarashlar yaratishga yordam beradi. Talabalarning ilmiy izlanishlar bilan shug'ullanishi, tarixiy tafakkur va tahlil qilish ko'nikmalarini o'rganishi ularning kelajakdagi ilmiy faoliyatlariga asos yaratadi. Shu bois, o'quv jarayonida tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirishga katta e'tibor qaratish lozim. Tarix mutaxassisligi magistratura talabalarining tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish, ularning ilmiy faoliyatining samaradorligini ta'minlash va yangi ilmiy natijalarga erishish uchun zarurdir. Tadqiqotchilik ko'nikmalari nafaqat tarixiy manbalarni tanqidiy tahlil qilish, balki ilmiy metodlarni qo'llash, tarixiy jarayonlarni tushunish va ilmiy xulosalar chiqarish qobiliyatlarini ham o'z ichiga oladi. Ushbu ko'nikmalarni rivojlantirish uchun o'quv jarayonida metodologik yondoshuvlar, ilmiy tadqiqot metodlari, va amaliy mashg'ulotlarga alohida e'tibor qaratish lozim. Magistratura talabalarining tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish, nafaqat ularning ilmiy darajasini

rivojlanishiga hissa qo‘shadi. Xulosa, tarix mutaxassisligi magistratura talabalari uchun tadqiqotchilik ko‘nikmalarini rivojlantirish – nafaqat ilmiy faoliyatni samarali tashkil etish, balki ularning professional faoliyatga tayyorlanishida ham asosiy omil hisoblanadi. Ushbu ko‘nikmalarni rivojlantirish ilmiy metodologiyalarni puxta egallash, zamonaviy texnologiyalarni tadqiqot jarayonida qo‘llash va tarixiy tadqiqotlarda tanqidiy yondashuvni takomillashtirish orqali amalga oshiriladi.

1. Abdurahmanov, S. Tarixshunoslik metodologiyasi: nazariy asoslar va amaliyot. T: 2020.
2. Azizov, A. Ilmiy ishlarni yozish va tahrir qilish: Talabalar uchun qo'llanma. T: 2022.
3. Alimov, R. Tarixshunoslikda tadqiqot metodlarining ahamiyati. T. 2023.
4. Gafurov, M. Ilmiy tadqiqot metodologiyasida zamonaviy yondoshuvlar. T:2020.
5. Karimov, T. Ilmiy tadqiqotlar va tarixshunoslik. T: Sharq.2019.
6. Mukhammedov, Z. Tarixshunoslikda tahlil va metodologiya: Yangi yondoshuvlar. T: 2018.
7. Rahimov, I. Magistratura dasturlarida tarixiy tadqiqot metodlari. B: 2020.
8. Ismoilov, F. Tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirishda innovatsion yondoshuvlar. T: 2021.

KREATIV YONDASHUV ASOSIDA TALABALARNING BADIY-ESTETIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MAZMUNINI BELGILASHNING PEDAGOGIK TALABLARI

TOJIBOYEV JAXONGIR UMIDJON O'G'LI
Farg'ona davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada kreativ yondashuv asosida talabalarning badiiy-estetik kompetentligini rivojlantirishning pedagogik talablari haqida so'z yuritilgan. Shuningdek, pedagoglarda badiiy-estetik kompetentlikni rivojlantirishning pedagogik mazmuni, shart-sharoitlari, hamda ushbu jarayonni amalga oshirishda fanlararo aloqalarning ahamiyati yoritib berilgan.

Аннотация: В данной статье рассматриваются педагогические требования развития художественно-эстетической компетентности учащихся на основе творческого подхода. Освещаются также педагогическое содержание, условия развития художественно-эстетической компетентности у будущих учителей изобразительного искусства, а также Значение междисциплинарных связей в осуществлении этого процесса.

Annotation: this article discusses the pedagogical requirements for the development of artistic and aesthetic competence of students on the basis of a creative approach. Also, the pedagogical content, conditions and significance of the development of artistic and aesthetic competence in future teachers of Fine Arts, as well as the importance of interdisciplinary ties in the implementation of this process are highlighted.

Kalit so'zlar: badiiy-estetika, kompetentlik, innovatsion, badiiy-estetik madaniyat, fanlararo aloqalar, operatsion, xronologik.

Ключевые слова: художественно-эстетическая, компетентностная, инновационная, художественно-эстетическая культура, междисциплинарная коммуникация, оперативная, хронологическая.

Keywords: artistic-aesthetics, competence, innovation, artistic-aesthetic culture, interdisciplinary connections, operational, chronological.

KIRISH

Talabalarning badiiy-estetik kompetentligini kreativ yondashuv asosida rivojlantirish badiiy pedagogikada ustunlik qilishi kerak, chunki ta'limi jarayonida kreativ pedagogik ta'sir ijodiy tashabbus uyg'otadigan va mustaqil ijodiy izlanishni rag'batlantiradigan zarur turtki hisoblanadi. Demak, talabalarda badiiy-estetik kompetentlikni rivojlantirish mazmunini belgilashning pedagogik talablari tizimi har qanday mazmun, avvalo, talabalarda ijodiy rivojlanish uchun shaxsiy rag'bat bo'lishi lozim.

Talabalarning badiiy-estetik kompetentligini rivojlantirishda qo'llaniladigan kreativ pedagogik yondashuv avvalo muayyan qonuniyatlarga asoslanadi. Bu jarayonda

birinchi navbatda innovatsion pedagogik texnologiyalar va pedagogik ta'sirning yashirin usullari yordamida har bir dars davomida ijodiy mustaqillikning tabiiy namoyon bo'lishi va talabalarning badiiy ifodasi uchun ijodiy muhit yaratish kerak.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Shunday qilib, bo'lajak o'qituvchilarning badiiy estetik kompetentligini kreativ yondashuv asosida rivojlantirish mazmunini muayyan pedagogik talablar asosida yaratish, ularni badiiy ta'lim amaliyotiga samarali joriy etish uchun qulay pedagogik shart-sharoitlar sifatida quyidagilarni e'tirof etish mumkin:

1. Badiiy-estetik faoliyatni o'z ichiga olgan va amaliy mashg'ulotlar davomida pedagogik

improvizatsiya va pedagogik bashorat qilish usullarini erkin o'zlashtirishga asoslangan pedagogik mahoratning mavjudligi.

2. Dars davomida talabalarning aqliy individualligining asosiy sohalarini, shu jumladan tasavvur, fikrlash, ongning kombinatsion faoliyati va empatiyani faollashtirishni rag'batlantiradigan samarali psixologik qulaylik muhitini yaratish.

3. Talabalarning badiiy-estetik kompetensiyasi va kasbiy faoliyatga oid mulohazalari, pedagogik faoliyatida kreativ yondashuvdan foydalanishda liberal-tolerant o'qitish uslubidan foydalanish.

4. Talabalarning badiiy-estetik kompetentligini rivojlantirishga qaratilgan ijodiy hamkorlik jarayonida o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi muloqotning dialogik muammoli shakllariga asoslangan o'quv jarayonini bilvosita boshqarish.

Taklif etilayotgan pedagogik shartlardan kompleks foydalanish pedagogika darslarida kreativ yondashuv asosida talabalarni badiiy-estetik kompetentligini rivojlantirishga amaliy asoslarini belgilab beradi.

Talabalarning badiiy-estetik kompetensiyani rivojlantirish mazmunini belgilashda quyidagi qobiliyat va ko'nikmalarni tarkib toptirish va rivojlantirishni nazarda tutuush talab etiladi:

> badiiy-estetik vaziyatlarni yetarli darajada idrok etish va unga muvofiq javob berishga qodir bo'lish;

> badiiy-estetik vazifaga muvofiq badiiy-estetik vositalarni tanlash va ulardan foydalanish;

> muloqotning axloqiy me'yorlariga rioya qilish va hokazo.

Badiiy-estetik kompetentlikni rivojlantirish usullarini tanlash o'quv maqsadlari, o'quv materialining mazmuni, talabalarning kasbiy faoliyat asoslarini o'zlashtirishga nisbatan motivatsiyasi, amaliy faoliyatda zarur bo'lgan badiiy-estetik ko'nikma va malakalarni rivojlantirish zarurati bilan belgilanadi. Bunday usullar quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin:

bo'lajak mutaxassislarning faol ishtirokida muammoli ma'ruzalar, biznes o'yinlari, testlar, anketalar, individual suhbatlar va treninglar, juftlikda, jamoalarda ishlash, san'at asarlarini tahlil qilish va boshqalar.

Talabalarning badiiy-estetik kompetentligini rivojlantirish bo'lajak mutaxassislarning kasbiy darajasiga, ularning ijodiy o'z-o'zini anglashiga, faoliyatini takomillashtirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu esa bo'lajak mutaxassislarning uchun ijtimoiy hayotning barcha sohalarida, xususan, kasbiy-pedagogik faoliyatda munosib yo'nalish olish uchun zarurdir. Oliy ta'limda badiiy-estetik kompetentsiya asoslarini tadqiq qilish nafaqat pedagogika yo'nalishida ta'lim olayotgan talabalari uchun, balki har qanday ta'lim yo'nalishida ham bo'lajak mutaxassislarning kasbiy faoliyati uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Shunday qilib, ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, pedagogik tajribani umumlashtirish shuni ko'rsatmoqdaki, bo'lajak o'qituvchilarning badiiy-estetik kompetensiyasi – bu badiiy-estetik bilimlarni o'z ichiga olgan badiiy-estetik harakatlarni tartibga solishning ichki vositalari tizimi, ijtimoiy munosabat, ko'nikma va tajriba, talabaning bilimlari va hissiy tajribasiga asoslangan estetik yo'nalish, shuningdek badiiy-estetik vositalarni erkin boshqarish va badiiy-estetik vaziyatni yetarli darajada idrok etishga erishish.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Badiiy-estetik kompetentsiya – san'at vositalari orqali badiiy obrazlar yaratishga oid nazariy bilim va amaliy ko'nikma va malakalar vositasida go'zallikni his etish va undan zavqlana olish, kasbiy muhim fazilatlaridan amaliy faoliyatda foydalanish qobiliyatining muhim tarkibiy qismidir. Badiiy-estetik kompetentsiya (bilim) asosida ushbu faoliyatda ko'nikmalar shakllanadi, rivojlanadi va talabalarda go'zallikni his etish qobiliyati mazmunan boyib, takomillashib boradi. Badiiy-estetik kompetensiya san'at vositalari bilan ifodalangan badiiy obrazni

idrok etish, tabiiy moyilliklar asosida rivojlanadigan qobiliyatlardir. Ushbu qobiliyat madaniy qobiliyat va boshqa tarkibiy qismlarni shakllantirishga yordam beradi, ular o'z navbatida badiiy-estetik faoliyatda rivojlanadi va yaxshilanadi. Ular oxir-oqibat funktsional o'zaro ta'sir va o'zaro bog'liqlikda rivojlanadi va takomillashadi. Badiiy-estetik qobiliyatlarni shakllantirish bosqichlarini ishlab chiqishda o'qituvchi shaxsiyatining aniqlovchi sifati vositasida ijodkorlik namoyon bo'ladi. Bu shuni anglatadiki, bosqichlar ushbu sifat bilan belgilanadi, uning kontekstida san'at orqali badiiy-estetik ko'nikmalarni shakllantirishning ushbu bosqichiga mos keladigan boshqa tarkibiy qismlar o'rganiladi.

Bo'lajak pedagoglarning badiiy-estetik kompetentligini rivojlantirish mazmunini belgilashda dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarni tashkil etish ularni didaktik funksiyalarining uzviyligini ta'minlash, ya'ni talabalarda badiiy-estetik kompetensiyalarni shakllantirish bilan organik ravishda birlashtirish alohida ahamiyat kasb etadi. Badiiy-estetik kompetensiya mazmunining muhim tarkibiy komponenti sifatida talabalarda kasbga oid madaniyatni rivojlantirish doimiy e'tiborga olinishi kerak. Oliy ta'limda badiiy-estetik va madaniy yo'nalishlar fanlari ta'lim standartlariga bosqichma bosqich kiritilmoqda. Falsafiy bilimlarga asoslanib, Madaniyatshunoslik va estetika ushbu fanlarning nazariy-tarixiy mazmunini ochib beruvchi fanlar hisoblanadi.

Badiiy-estetik kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirishda badiiy-estetik qadriyatlarga oid bilimlarni o'zlashtirish, ular bilan aloqa qilishning chuqurligi, qarorlarning rivojlanishi, san'at asarlarini tahlil qilish va baholash, kasbiy faoliyatda majoziy va ifodali taassurotlardan foydalanishga tayyorlik va boshqalar bilan o'zaro munosabatlar rivojlanishi bilan tavsiflanadi. Badiiy-estetik ko'nikmalar bilim, xulq-atvor me'yorlariga tayanishda did va his-tuyg'ularni, badiiy-estetik tarbiyani rivojlantirish vositasi va natijasidir.

Bo'lajak pedagoglarda badiiy-estetik kompetentlikni rivojlantirish mazmunini belgilashda fanlararo aloqadorlik qonuniyatlariga asoslanish talab etiladi. Shu prinsipga asoslangan yondashuvni qo'llash talabalarning badiiy-estetik kompetentligini rivojlantirishning muhim omilidir. Fanlararo aloqadorlikka asoslangan yondashuv mazkur tadqiqot uchun muhim ahamiyatga ega. Chunki, bugungi kunda oliy o'quv yurtlarida talabalarga badiiy-estetik ta'lim berishga yo'naltirilgan alohida fan kurslari mavjud emas. Uning barcha konseptual jihatlarini "Umumiy pedagogika", "Muzey pedagogikasi", "Axborot iste'moli madaniyati", kabi fanlar tomonidan alohida ko'rib chiqiladi. Bu esa talabalarning badiiy-estetik kompetentligini rivojlantirish ko'p qirrali jarayon ekanligini anglatadi.

Yuqorida keltirilgan fanlarning har biri bo'lajak pedagoglarning badiiy-estetik kompetentligini rivojlantirishga yo'naltirgan ta'limni amalga oshirish jarayoniga o'z konsepsiyalarini kiritadi ya'ni talabalarda badiiy-estetik kompetensiyalarini rivojlantirish muayyan konseptual asoslarga tayanadi. Shu bilan talabalar turli fanlarni o'rganish natijasida olgan bilimlari va ularni kelajakdagi kasbiy faoliyatda qo'llash, ushbu sohadagi bilim, ko'nikma va malakalarni tahlil qilish, ularni yaxlit tarzda birlashtirish va turli fanlarni o'rganish orqali egallagan bilimlarini yuqori ixtisoslashgan yondashuv, shuningdek ushbu muammoning ayrim jihatlarini taqdim etishda birlikni buzish zarurati o'rtasida ziddiyatni keltirib chiqaradi. Bo'lajak pedagoglarning badiiy-estetik ta'limini amalga oshirishda turli fanlarning ishtiroki uning ko'p qirrali va moslashuvchanligini ta'minlaydi.

Talabalarning badiiy-estetik kompetensiyalarini rivojlantirish mazmunining tarkibiy komponenti sifatida ularning kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish muammosi ham diqqat markazida bo'lmog'i lozim. A.V.Ussova tadqiqotlarini tahlil qilgan xolda, biz fanlararo aloqalarni oliy ta'lim talabalarining kommunikativ

kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonida, konstruktiv vazifalarni bajaradigan ko'p funksiyali hodisa sifatida qaralishi pedagogik talablar sirasiga kiradi.

Ta'limning asosiy funksiyasi oliy ta'lim o'qituvchisiga talabalar bilimlarining izchillik, chuqurlik, moslashuvchanlik va boshqalar kabi fazilatlarini shakllantirishga imkon beradi va talabalarning turli xil bilim va ko'nikmalar tizimi o'rtasidagi munosabatlarning yaxlitligini ta'minlaydi.

Ta'limning rivojlanish funksiyasi bo'lajak mutaxassislarning tizimli va ijodiy tafakkurini rivojlantirish, ularning kognitiv faolligi, mustaqilligi, qiziqishi, dunyoqarashlarini kengaytirish, harakatlarning umumlashtirilgan

usullarini shakllantirishdan iborat. Konstruktiv funksiya o'qituvchiga taqdim etilgan o'quv materialining mazmunini, o'qitishni tashkil etish usullari va shakllarini takomillashtirish, o'quv dasturini o'rganilayotgan tushunchalar, hodisalar, jarayonlar va ularni taqdim etish muddatlarini belgilash nuqtai nazaridan sozlash imkonini beradi.

Fanlararo aloqalarning mohiyatni ta'riflash va talqin qilingan tushunchalarning rivojlanish qonuniyatlarini aks ettirish, ular o'rtasidagi aloqalarni ochib berish va ushbu aloqalarni amalga oshirish uchun oliy ta'lim jarayonida ilmiy asosga ega amaliy shart-sharoitlarni yaratish lozim. (1-jadval)

1-jadval

Fanlararo aloqalar klassifikatsiyasi

Fanlararo aloqa shakllari	Fanlararo aloqa tiplari	Fanlararo aloqa ko'rinishlari
Tarkibiy tuzilishiga ko'ra	Mazmunli	Faktlar, tushunchalar, qonunlar, nazariyalar, fan usullari bo'yicha
	Operatsion	Shakllangan ko'nikmalar, ko'nikmalar va aqliy operatsiyalar bo'yicha
	Uslubiy	Pedagogik usul va usullardan foydalanish bo'yicha
	Tashkiliy	O'quv jarayonini tashkil etish shakllari va usullari bo'yicha
Yo'nalishlariga ko'ra	Bir tomonlama, ko'p tomonlama	To'g'ridan-to'g'ri, teskari, tiklovchi
Bog'lovchi elementlarning o'zaro ta'siri usuliga ko'ra	Xronologik	Uzluksiz, sinxron, istiqbolli
	Xronometrik	Mahalliy, o'rta muddatli, uzoq muddatli

XULOSA

Yuqoridagi jadvaldan ko'rinadiki, keltirilgan tarkibiy komponentlar, asosan umumiy kasbiy kompetensiyaga aloqador bo'lsada, badiiy-estetik kompetensiyani rivojlantirish bu komponentlardan alohida sodir

bo'lmaydi. Shuning uchun ularni kompleks mazmun sifatida qaralishi hamda aloqa tiplarini pedagogik talablar sifatida talqin qilish joiz.

Demak, fanlararo aloqalar bo'lajak pedagoglarning boshqa o'quv fanlaridan bilim, ko'nikma va malakalarini ma'lum

bir darajada rivolantirish masalalarini ham hal qiladi. Talabalarga badiiy-estetik ta'lim berish orqali ularda "Falsafa", "Ta'limda axborot texnologiyalari", "Umumiy pedagogika" kabi fanlardan bilim, ko'nikma

va malakalarni takomillashtirish ham mumkin. Bu o'z navbatida, talabalarda badiiy-estetik kompetensiyalarni rivojlantirish jarayoniga kompleks yondashish uchun qulay muhit pedagogik shrt-sharoitlar yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tojiboyev, J. U. O. G. L. (2022). TALABALARDA ESTETIK MADANIYATNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI. Academic research in educational sciences, 3(1), 585-594.
2. SAIDKULOVICH, S.B., & UGLI, T. J. U. The Social Pedagogical Necessity of Developing Students' Aesthetic Culture in the Process of Globalization. International Journal of Innovations in Engineering Research and Technology, 8(1), 75-77.
3. Umidjon o'g'li, T. J. (2022, November). KREATIV YONDASHUV ASOSIDA TALABALARNING ESTETIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. In INTERDISCIPLINE INNOVATION AND SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE (Vol. 1, No. 3, pp. 42-44).
4. Ugli, T. J. U. (2022). The role of aesthetic education in the preparation of future fine art teachers for professional activity. Asian Journal of Multidimensional Research, 11(12), 60-64.
5. Umidjon o'g'li, T. J. (2022). HARMONY OF AESTHETIC EDUCATION, AESTHETIC CONSCIOUSNESS, AESTHETIC CULTURE AND EDUCATIONAL DEVELOPMENT. World of Science, 5(6), 12-15.
6. Umidjon o'g'li, T. J. (2023). TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDA PEDAGOGIK KOMPONENTLAR VA VOSITALARNING AHAMIYATI. Scientific Impulse, 1(9), 1077-1080.
7. Umidjon o'g'li, T. J. (2022). BO'LAJAK TASVIRIY SAN'AT O'QITUVCHILARINING ESTETIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH MAZMUNI. IJODKOR O'QITUVCHI, 2(23), 473-475.
8. Umidjon o'g'li, T. J. (2022). KREATIV YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK TASVIRIY SAN'AT O'QITUVCHILARINING ESTETIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. IJODKOR O'QITUVCHI, 2(23), 480-482.
9. Umidjon o'g'li, T. J. (2023). KREATIV YONDASHUV ASOSIDA TALABALARNING ESTETIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA OILANING ROLI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(18), 1395-1397.
10. Umidjon o'g'li, T. J. (2023). OILA-ESTETIK TARBIYANI AMALGA OSHIRISHNING ASOSIY BO'G'INI SIFATIDA. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(19), 972-975.
11. Umidjon o'g'li, T. J. (2023). HAR TOMONLAMA BARKAMOL SHAXSNI SHAKLLANTIRISHDA ESTETIK MADANIYATNING O'RNI. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities, 11(5), 2581-2585.
12. Umidjon o'g'li, T. J. (2023). ZAMONAVIY PEDAGOGIKADA TA'LIM PARADIGMALARI. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities, 11(5), 2586-2589.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING DARSGA NISBATAN MAS'ULIYATLI MUNOSABATINI RIVOJLANTIRISHGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR VA TAMOYILLAR

IBRAGIMOVA SHAHLOXON OYTURAXONOVNA

FarDU Pedagogika kafedrası katta o'qituvchisi
Pedagogika fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD).

Annotatsiya: Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida bilim olishga mas'uliyatli munosabatni shakllantirishga ta'sir qiluvchi omillar va tamoyillar ko'rib chiqiladi. Ta'limga ongli va mas'uliyatli munosabat muvaffaqiyatli ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismidir. Bunda oila tarbiyasining ta'siri, o'qituvchining pedagogik mahorati, o'quv muhitini tashkil etish va qo'llaniladigan o'qitish usullari kabi jihatlarga asosiy e'tibor qaratilgan. Bundan tashqari, kichik yoshdagi maktab o'quvchilarida mas'uliyatni shakllantirishga yordam beradigan ijtimoiy va hissiy omillar tahlil qilinadi. Maqolada bolalarda o'qishga mas'uliyatli munosabatni shakllantirish va ularning o'quv motivatsiyasini oshirishga qaratilgan usullar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinflar, mas'uliyatli munosabat, ta'lim jarayoni, pedagogik mahorat, o'quv muhiti, oilaviy tarbiya, ijtimoiy omillar, tarbiya motivatsiyasi.

Аннотация: В статье рассматриваются факторы и принципы, влияющие на формирование ответственного отношения к учебным занятиям у учеников начальных классов. Осознанное и ответственное отношение к учебе является важной составляющей успешного образовательного процесса. Основное внимание уделено таким аспектам, как влияние семейного воспитания, педагогическое мастерство учителя, организация учебной среды и применяемые методы обучения. Кроме того, анализируются социальные и эмоциональные факторы, способствующие формированию ответственности у младших школьников. В статье предложены методы, направленные на развитие у детей ответственного отношения к учебе и повышение их учебной мотивации.

Ключевые слова: начальные классы, ответственное отношение, учебный процесс, педагогическое мастерство, учебная среда, семейное воспитание, социальные факторы, учебная мотивация.

Abstract: The article examines the factors and principles that influence the formation of a responsible attitude to learning in primary school students. A conscious and responsible attitude to learning is an important component of a successful educational process. The main attention is paid to such aspects as the influence of family education, the pedagogical skills of the teacher, the organization of the learning environment and the teaching methods used. In addition, social and emotional factors that contribute to the formation of responsibility in primary school students are analyzed. The article proposes methods aimed at developing a responsible attitude to learning in children and increasing their learning motivation.

Keywords: primary school, responsible attitude, learning process, pedagogical skills, learning environment, family education, social factors, learning motivation

Respublikamizda ta'lim sohasida olib borilayotgan tub islohotlarning eng asosiy vazifasi sifatida yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar, insonparvarlik g'oyalari asosida tarbiyalash belgilangan. Har bir insonning ta'lim jarayonida oliy qadriyat sifatida e'tirof etilishi o'qitish jarayonlarini insonparvarlik tamoyillari asosida olib borilishini ta'minlaydi. Ma'lumki, pedagogik jarayonni samarali tashkil etishda o'qituvchidan

yuqori bilim va mas'uliyat talab qilinadi. Yosh o'qituvchilarni, ularning xizmat mavqeyi o'sishini hisobga olgan holda, kasbiy qo'llab-quvvatlash va hamkorlikda ishlash mexanizmini takomillashtirish, qolaversa, iqtidorli bolalar va iste'dodli yoshlar bilan aniq maqsadga yo'naltirilgan ishlarni amalga oshirish tizimini yaratish nazarda tutulgan.

“Mas'uliyat” tushunchasi falsafiy adabiyotlarda XIX asrning ikkinchi yarmidan

qo'llana boshlangan [5;11-b.]. Mas'uliyat inson hayot va faoliyatini to'g'ri yo'naltirishga yordam beruvchi muhim omillardan biridir. Mas'uliyat insonning jamiyatda qabul qilingan qoida va me'yorlarga asoslangan ongli munosabati hamda o'z faoliyatini jamiyat talablaridan kelib chiqib, baholay olishida namoyon bo'ladigan xususiyatdir. O'z ishiga mas'uliyat bilan yondashish sifatida qayd etilgan ushbu xususiyatlarning har biri psixologik etuklikning shakllanishida muhim o'rin tutadi.

Xususan, shaxs o'z xatti-harakatlarini jamiyatda qabul qilingan me'yorlarga asosan tashkil etishi va unga ko'ra baholay olishi (sotsiosentrizm), har bir qadamda ongli motivlarga tayanib, natijani oldindan ko'ra bilishi, ya'ni tasavvur qilishi (anglanganlik, natijaga yo'nalganlik), o'z hayotida kechayotgan voqea-hodisalarning sabab va oqibatlarini o'zidan qidirishga intilishi (internallik), faoliyatni rag'batlantirishga extiyojning ustunligi (stenizm) kabi bir qator xususiyatlar, albatta, insonning psixologik jihatdan takomillashib borayotganidan dalolat beradi. Mas'uliyatli munosabat shaxsning ijtimoiy, fuqarolik va jamoadagi boshqa javobgarliklari bilan bog'liq. Hozirgi vaqtda tashkilotlar, fuqarolar, umuman jamiyatning davlat oldidagi mas'uliyati faol muhokama qilinmoqda. Buning sabablari sifatida hozirgi shiddatli zamonda rivojlanishning turli sohalarida ro'y berayotgan keskin o'zgarishlarni ko'rsatish mumkin. Bujarayonda shaxs-fuqaro-xodim zimmasida lavozim majburiyatlarini bajarish, ijtimoiy hayotdagi boshqa rol va vazifalarini sidqidildan amalga oshirish kabi yuklamalar mavjuddir. Demak, har bir ijtimoiy faol fuqaroda bolaligidan boshlab muayyan darajada atrofda qilarga nisbatan mas'uliyatli munosabat ehtiyoji bo'ladi. Mas'uliyatlilik tan olingan norma va qoidalarni bajarishni nazarda tutadigan sub'ekt faoliyatini nazorat qilish shaklidir [6; 112-b.]. Shu bois boshlang'ich sinf o'quvchilarining darsga nisbatan mas'uliyatli munosabatini

tarkib toptirish dolzarbdir. Alohida ta'kidlash kerakki, mas'uliyat, erkinlik shaxsning jamiyat, jamoa, oila oldidagi javobgarlikni his qilishi asosida shakllanib boradi. Shaxs "javobgarlik", "erkinlik", "mas'uliyat" kabi tushunchalar mazmunini o'rganib, anglab borar ekan, mutlaq ozod bo'lish istagi paydo bo'la boshlaydi. Lekin tarixdan ma'lumki, bunday holatlar insonlar hayotida ko'plab fojialarga sabab bo'lgan va ayanchli yakun topgan. Shuning uchun ham erkinlik, javobgarlik va mas'uliyat o'zaro bir-biri bilan uyg'un bo'lishi zarur. O'qituvchining faoliyati natijasi nafaqat bilimlarni uzatish, balki shaxsni har tomonlama kamol toptirishdan iborat bo'lishi zarur. Bunda boshlang'ich ta'limning maqsadi – ijobiy xulq-atvor ko'nikmalari asosida kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda darsga nisbatan mas'uliyatli munosabatni tarbiyalashdir. Ularda o'qishga nisbatan kuchli motivatsiya, boshqalarga nisbatan o'zaro hurmat, umumiy va milliy madaniyat, shuningdek doimiy o'zini-o'zi tarbiyalash kabi fazilatlarining shakllanishiga alohida e'tibor berish lozim.

Demak, zamonaviy boshlang'ich sinf o'qituvchilari har qanday muammoni echishga qodir bo'lishi hamda o'quvchilarga yuqori darajada ta'lim-tarbiya berishi zarur. Shundan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, jamiyat oliy ta'lim tizimi zimmasiga juda katta mas'uliyat yuklaydi, zero oliy ta'lim tizimi jamiyatning barcha jabhalari uchun mutaxassis tayyorlaydi. Ta'lim tizimi ijtimoiy jarayonlarning sifat darajasini shakllantirishi, boshqarishi, baland yoki pastga o'zgartirishi, rivojlantirishi yoki inqirozga olib kelishi mumkin, ular mamlakatning kuchli va farovon bo'lishida hal qiluvchi rol o'ynaydi, desak mubolag'a bo'lmaydi.

Mas'uliyat mustaqillikni, har qanday nazorat qilinishidan qat'iy nazar, insonning o'ziga bo'lgan ishonchi va uning berilgan topshiriqqa mutanosibligini nazarda tutadi. Mas'uliyatlilik shaxsni umumiy rivojlanishida uning butun faoliyati mazmuniga muhim omil sifatida singib ketadi va ijtimoiy hayotda o'z

aksini topadi. Masalan, o'quvchining dars jarayonida undan talab qilinadigan qat'iyat, faollik, tashabbuskorlik, mustaqillik, vijdonlilik va topshiriqlarni o'z vaqtida bajarish kabi fazilatlariga ega bo'lishi orqali o'quv mas'uliyati paydo bo'ladi. Tadqiqot jarayonida shaxsning mutaxassis sifatida shakllanishida zarur bo'lgan quyidagi muhim ekzistensial komponentlar: mas'uliyat, burch, vijdon, erkinlik, javobgarlik kabi sifatlar mohiyatini ochib beradigan nazariy ma'lumotlar jamlandi.

Mas'uliyat arab tilidan tarjima qilinganda "javobgarlik", "hisob bermoq" ma'nolarini anglatib, biror ish, xatti-harakat oqibati, natijasi uchun javobgarlikni anglatadi. O'zbek tilida mas'uliyat tushunchasining muqobili sifatida bevosita javobgarlik tushunchasi (o'z zimmasidagi vazifaning bajarilishi uchun mas'uliyatli holat, mas'uliyat) qo'llanadi [7; 251-b.].

Burch – kishining biror shaxs, oila, jamoa, el-yurt, Vatan oldidagi majburiyatini anglatadigan axloqiy tushuncha. Burchda ob'ektiv munosabatlar ifodalanadi. Ya'ni u jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va axloqiy negizlari bilan belgilanib, imon-e'tiqod, onglilik, halollik, vijdon kabi tushunchalar bilan chambarchas bog'liq [8].

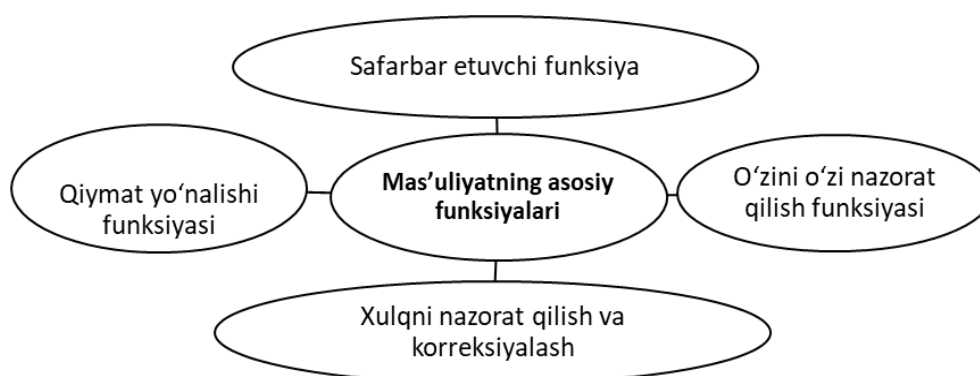
Erkinlik tushunchasi shaxsning mustaqilligi, uning ichki dunyosiga tashqaridan ta'sir ko'rsatilishida muhofaza etilishi (vijdon, dinga e'tiqod qilish, fikr yuritish) erkinligi va hokazolarni anglatadi [9].

Vijdon – faqat inson zotiga xos narsa.

U arabcha "vajada" (topmoq) so'zining masdari (kelib chiqishi) hisoblanadi. Vijdon bu insonning ichki olami, o'zi va botiniy quvvatidir. Vijdon bu his-tuyg'ular, reaksiyalar, xohish-istaklar, biror narsani yaxshi ko'rish, yomon ko'rish, moyil bo'lish, nafratlanish, biror holatdan ma'naviy lazzat olish yoxud alamlanish kabi insoniy tuyg'ular majmuasidir [121].

Javobgarlik – axloq kategoriyasi sifatida shaxs tomonidan qaror qabul qilishga va faoliyatni amalga oshirish jarayonida belgilanadigan asos bo'lib, u tomonidan qabul qilinadigan biror narsaga (shartga) tobeligi. Mas'uliyat – javobgarlik emas, javobgarlik mas'uliyatning bir bo'lagi, ya'ni uni to'ldirib turadigan irodaviy sifat hisoblanadi [10; 172-b.].

Mas'uliyat shaxsdan ongli faoliyatni talab etadi. Erkinlik va mas'uliyatning namoyon bo'lishi shaxsning aqliy salohiyati bilan belgilanadi, shuningdek, u insonning axloqi va ma'naviyati, madaniyati bilan ham uzviy bog'liqdir. Mas'uliyatlikning tub mohiyati javobgarlik funksiyalarini tahlil etishni taqozo etadi. Bu omilga ko'ra o'ziga xos tizim asosida mas'uliyatning asl mohiyati ochib beriladi. Mas'uliyat funksiyalarini ochib berish - bu boshlang'ich sinf o'quvchilarining shaxsiy sifatlarini shakllantirishga oid muhim tomonlarni aniqlashdir. Mas'uliyatning asosiy funksiyalari quyidagilardan iborat (1-rasmga qarang).

1-rasm. Mas'uliyatning asosiy funksiyalari.

Darhaqiqat, pedagogik jarayonda talab katta ahamiyatga ega. Ta'lim-tarbiya jarayonida to'g'ri talab qo'yish orqali o'quvchilarda mas'uliyat va talabchanlik rivojlanib boradi. Mas'uliyat, qattiqqo'llik, talabchanlik ta'lim sifatini oshiradigan omillardan bo'lib, o'z navbatida, pedagogik ta'sir ko'rsatish uchun ham xizmat qiladi. Izlanishlar jarayonida ma'lum bo'ldiki, mas'uliyat, burch, javobgarlik kabi fazilatlar borasida Jaloliddin Rumi ijodida qator mulohazalar bayon qilingan. Bu g'oyalar Rumiyning qarashlarida, ayniqsa, ustoz va shogird munosabatlari ta'lim-tarbiya jarayoni maqsadiga erishishda muhim ekanligi ko'rsatib berilgan. Bularning barchasi tadqiqotimiz uchun ahamiyatli bo'lib, boshlang'ich sinf o'quvchilarining darsga nisbatan mas'uliyatli munosabatini rivojlantirishda alohida ahamiyat kasb etadi. Yuksak madaniy, axloqiy-shaxsiy sifatlarga ega bo'lgan o'quvchilarni tarbiyalashda bunday pedagogik merosdan o'rinli foydalanish ayni davr uchun muhim vazifalardan sanaladi. Rumi o'z asarlarida ustoz-shogird munosabatlariga to'xtalib, ustozning mas'uliyatli va shogirdiga nisbatan talabchan bo'lishi kerakligi haqida uqtiradi. Uning tomonidan keltirilgan hikoyatda aytilishicha, bir kishi qo'l ostidagi xizmatkorini urishar ekan. Yo'ldan o'tayotgan yo'lovchi undan: "Xudodan qo'rqmaysizmi, yosh bolani shunday urishishga", – deb so'rabdi. Haligi odam: "Men uni emas, yomon hislatlarini urishyapman" [10; 259-b.] – debdi. Muallif ushbu hikoyat orqali ustozlar hamisha shogirdlarini harakatga undaydigan, faoliyatini yo'naltiradigan va istiqbolni ko'ra biladigan bo'lishlari lozimligini ta'kidlaydi. Ularni o'z vaqtida rag'batlantirish yoki jazolash orqali ta'sir etish hamma vaqt tarbiya jarayonida samarali natija berishini aytib o'tadi. Muammoni milliy manbalar va qardosh xalqlar ma'naviy merosini tahlil qilish orqali tadqiq qilish maqsadida Rumi merosini o'rganish davomida quyidagi xulosaga keldik - shoir asarlarida chin inson fazilati, o'zini anglay olishi va buning asosida jamiyat oldida

turgan vazifalarini to'g'ri tushunishi, ijtimoiy tajribani o'zlashtirishi, Vatan, millat oldidagi mas'uliyatni his qilishi kabi masalalar aks etgan. Ayniqsa, ta'lim-tarbiya jarayonini amalga oshiradigan ustozlar o'z o'quvchilarining mas'uliyati yuqori bo'lishi, talabni adolatli bo'lishi, o'z vazifasini bajarishda javobgarlikni yuqori darajada his qilishi zaruriy shartlardan bo'lib, pedagogik jarayonda bu kabi masalalar alohida ahamiyat kasb etadi va faoliyatning samarali kechishini ta'minlaydi. Pedagogik faoliyat, bir so'z bilan aytganda, maxsus faoliyat bo'lib, uning maqsadi yosh avlodni insoniyat madaniyati, qadriyatlarini bilan tanishtirish asosida hayotga tayyorlashdir.

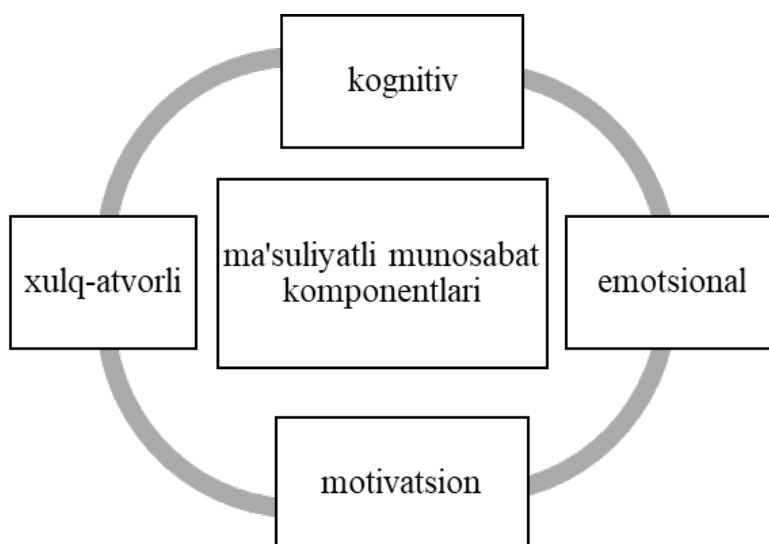
Mas'uliyat yuqori darajada rivojlangan insonlarda javobgarlik hissi ham yuqori bo'ladi. Shu nuqtai nazardan, tadqiqotchilar ilmiy izlanishlari natijasida, mas'uliyatni inson psixologik etukligining muhim mezon sifatida baholaydilar. Jumladan, V.P.Pryadein[92] ning tadqiqotlarida ilk o'spirinlik va etuklik davrida mas'uliyat tarkibida sotsiosentrizm, anglanganlik, natijaga yo'nalganlik, internallik, stenizm, ergetizm kabi sifatlarning ustunligi qayd etiladi [11; 41-b.].

N.V.Leyfrid[69] o'zining tadqiqot ishida inson muvaffaqiyati uning mas'uliyatni his qilish darajasiga bog'liqligini izohlab, uni mas'uliyatli shaxs javobgarlikni o'zi zimmasiga olishi, qo'yilgan maqsadga erishishda o'z imkoniyatlari va qobiliyatlarini safarbar etishi, muammolarni bartaraf etish va ularni echish yo'llarini topishi kabi jihatlar bilan bog'lab tushuntiradi [12; 22-b.].

M.V.Gamezo[34] va uning hammualliflari rivojlanish tendensiyalari bilan bog'liq zamonaviy sivilizasiya, turli ma'lumotlar yoshlar faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishini e'tirof etgani holda, uzoq muddatli o'qish davrida bu ayrim yoshlarni mas'uliyatsiz infantilizmga olib kelishi, anomiya, ya'ni yoshlarning qonunga beadab va mas'uliyatsiz munosabatiga, axloqiy qadriyatlarni mensimaslikka olib kelishini ta'kidlaydilar [13; 102-b.].

Mas'uliyatning asosiy funksiyalarini tahlil qilishda uning rivojlanish jarayoni o'quvchining ichki olami bilan ham, tashqi muhit bilan ham o'zaro bog'liq ekaniga e'tibor qaratdik. Ichki rivojlanish orqali o'quvchi jamiyat va uning oldidagi o'z mas'uliyatini anglab boradi. Tashqi muhitda o'quvchi uchun mavjud ma'naviy-axloqiy me'yorlar, urf-odat, an'analarga rioya qilish talab etilgani sababli uning faoliyati tartibga solinadi. Demak, bunday sharoitda o'qituvchilar kasbga oid fazilatlar, estetik va axloqiy qoidalar, o'qituvchi mahorati sirlari, innovasion faoliyat ko'nikmalarini egallash va ish faoliyati davomida ta'limiy maqsadlar va vazifalarni me'yoriy hujjatlarga muvofiqlashtirish zarurligini ixtiyoriy

(ba'zan majburiy) qabul qiladi hamda ushbu vazifalarni bajaradi. Bo'lajak pedagoglarni ta'lim jarayonida kasbiy tayyorlashda ularga shunday harakat modellariga duch kelishi mumkinligini tushuntirish lozim. Bunda asosiysi bo'lajak o'qituvchilarda o'z kasbiga vijdonan yondashish, mas'uliyatni his qilish, javobgarlikni tuyish, fidokorlik kabi kasbiy qadriyatlarni tarkib toptirishdir. Yuqorida keltirilgan fikrlarni amalga oshirishda boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning darsga nisbatan mas'uliyatli munosabatini rivojlantirishning tizimli xususiyatini inobatga olib, to'rtta komponentni: emotsional, kognitiv, motivasion va xulq-atvorli komponentni ajratish mumkin.

2-rasm. Mas'uliyatli munosabat komponentlari

Mas'uliyatning motivasion komponenti bir qator o'zgaruvchan jihatlar (ehtijoj, stimullar, hislar, xohishlar, qiziqishlar, motivlar) bilan xarakterlanadi. Bu erda o'quvchining maqsad sari intilishi, faolligi, mustaqilligi, intizomliligi, qat'iyatliliigi, sabrliligi va shu kabi fazilatlar nazarda tutiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida darsga nisbatan mas'uliyatli munosabatni rivojlantirishda bunday sifatlarni tarkib toptirish alohida ahamiyat kasb etadi. O'quvchilarni darsga qiziqtirish o'quv faoliyatga nisbatan kuchli motivatsiyani shakllantirishda muhim omillardan sanaladi.

Masalan, o'quv faoliyatiga qiziqmayotgan o'quvchilar bilan bu komponent doirasida tizimli ish olib borish kerak. Motivasiya uchun "A'lochi o'quvchi", "Oqil farzand", hozirgi kunda odob-axloqli va a'lochi o'quvchilar erishayotgan natijalar, ularga yaratilayotgan imkoniyatlar, ko'rsatilayotgan e'tibor, erishgan natijalarining jamiyat tomonidan munosib baholanayotgani, ta'lim oluvchilar tomonidan ustozlar ko'maging his qilinishi va boshqalar xizmat qiladi. Natijada boshlang'ich sinf o'quvchilarida ta'lim olishga nisbatan kuchli motivatsiya tarkib topadi.

Mas'uliyat shaxsiy xarakter sifatida o'z faoliyati natijalarini oldindan ko'ra bilish, berilgan topshiriqni tushunib olish, qoidalarga amal qilish, ishlash uchun puxta o'ylab olingan reja mohiyatini anglashni namoyon etadi. Ushbu komponent orqali o'quvchilar

o'qishning kelajakdagi faoliyati uchun muhim ekanini his qilishlari lozim. Buning natijasida boshlang'ich sinf o'quvchilarida darsga nisbatan mas'uliyatli munosabat shakllanadi. [13; 102-b].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentyabrdagi "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-son Qonuni. <https://lex.uz>
2. O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 29 oktyabrdagi "Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-6097-son farmoni. <https://lex.uz>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi "Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi" to'g'risidagi PF-5712-sonli Farmoni. <https://lex.uz>
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 14 avgustdagi PQ-3907-son "Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. <https://lex.uz>
5. Сагиндикова Н.Г. Талабалар ўқув фаолиятида масъулиятнинг гендер хусусиятлари: Психология фанлари доктор. ... дисс. –Тошкент: 2017. –172 б
6. Теняева О.В. Особенности ответственности подростков с дивиантным поведением. Автореферат. дисс. ...канд. наук. – Москва, 2011. – С.25.
7. А.Мадвалиев таҳрири остида. – Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ё–М / 5 жилдли. Иккинчи жилд. Давлат илмий нашриёти, 2006. – 671 б
8. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. А-Д / 5 жилдли. Биринчи жилд. А.Мадвалиев таҳрири остида. – Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2006. – 679 б
9. Аверин В. А. Психическое развитие детей младшего школьного возраста: Учеб. пособие С.Пб.: Изд-во Михайлова В. А., 2000. - 64 с.
10. Авлоний А. Танланган асарлар. Икки жилдлик. 2-жилд. –Т.: Маънавият, 1998.
11. Педагогик атамалар луғати: Муаллифлар Р.Джураев ва б. – Т. Фан, 2008. – 196 б.
12. Педагогика фанидан изоҳли луғати.. П.ф.д..профессор М.Х.Тохтаходжаеванинг таҳрири остида. – Т.: "Фан ва технология" нашриёти, 2008. – 480 б.
13. Гаипов Д.Ж. Эвристик метод ёрдамида бошланғич синф ўқувчиларининг ўқув фаоллигини таъминлаш механизмлари: педагогика фанлари буйича фалсафа доктори (PhD)... дис. - Нукус, 2021. - 141 б.
14. Гафурова Н.Р. Бошланғич синф ўқувчиларининг таълим жараёнида толерантлик кўникмаларини ривожлантириш методикаси: педагогика фанлари буйича фалсафа доктори (PhD)... дис. - Фарғона, 2022.
15. Гришаева Н.В. Социально-психологические факторы развития ответственности кадров управления: диссертация... кандидата психологических наук. –М.: 2010. – С 6.
16. Гурин В. Е. Дифференцированный и индивидуальный подход к старшеклассникам в процессе нравственного воспитания// Современные проблемы школьной и вузовской педагогики. — М.; Краснодар, 1998.

ЮҚОРИ МАЛАКАЛИ БОКСЧИЛАРНИНГ МУСОБАҚАЛАРГА ТАЙЁРГАРЛИК ДАВРИДА РЕАКЦИЯ ТЕЗЛИГИ ВА МАХСУС ИШ ҚОБИЛИЯТИ ДИНАМИКАСИ

АНАШОВ ВАЛИХАН ДЖУМАХОНОВИЧ

Ўзбекистон давлат жисмоний тарбия ва спорт университети

Аннотация. Мақолада турли тоифадаги юқори малакали боксчиларнинг кўриш реакция тезлиги ва махсус иш қобилиятини (одий реакция, мураккаб реакция тезлиги, зарба тезлиги, оғирлиги, умумий тоннажи) аниқлаш йўллари тўғрисидаги маълумотлар келтирилган.

Калит сўзлар: Турли тоифадаги боксчилар, одий реакция, мураккаб реакция, зарба кучи, тоннаж

Долзарблиги. 2021 йил 5 ноябрдаги ПҚ-5281 сонли “2024 йил Париж шаҳрида (Франция) бўлиб ўтадиган XXXIII ёзги Олимпия ва XVII Паралимпия ўйинларига ўзбекистон спортчиларини комплекс тайёрлаш тўғрисида”ги Қарорида спортчиларни мусобақаларга тайёргарлиги ва ўқув-машғулот жараёнига илғор инновацион, илмий-методик технологияларни жорий этиш ҳамда спортчиларнинг халқаро спорт мусобақаларда муваффақиятли иштирокини таъминлаш юзасидан тегишли чора-тадбирлар ишлаб чиқиш вазифалари белгилаб берилган[1].

Бутун дунёда турли спорт турлари бўйича спортчилар тайёргарлигини индивидуаллаштириш муаммоси мураббий ва мутахассисларнинг диққат марказида бўлиб келмоқда. Индивидуал машғулотнинг такомиллаштирилган усуллари излаб топиш спорт илм-фанининг энг муҳим вазифаси ҳисобланади. Шунга қарамай, малакали боксчиларни мусобақа олди тайёргарлигини индивидуаллаштиришда психофизиологик хусусиятларини, махсус иш қобилиятини аниқлаш билан боғлиқ бўлган ҳолатлари ҳозирги вақтгача етарлича ишлаб чиқилмаган ва экспериментал асосланмаган.

Боксчиларни тезкор-куч қобилиятларини ривожлантириш усуллари энг муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади [2,3]. Малакали боксчиларнинг мусобақа ҳара-

катларининг тезкор-куч хусусиятлари уларнинг жисмоний тайёргарлиги даражасини аниқлаш учун асос ҳисобланади[3,4]. Бу қобилиятлар етарлича ривожланмаган бўлса, шаклланиш вақтида спортчи бокс техникасини ўзлаштиришда махсус маҳорат ва кўникмаларга кейин эга бўлади [5,6]. Бу ўз навбатида, уларни жанговар шароитларда фойдаланиш самарадорлигини пасайтиради. Тезкор-куч қобилиятларининг у ёки бу даражада ривожланиш даражаси турли даражадаги боксчиларнинг максимал мумкин бўлган мушак гуруҳлари ёрдамида зарба бериш қобилиятини белгилайди [7,8]. Тананинг барча қисмларининг мувофиқлаштирилган иши таъсир кучи ва тезлиги бўйича максимал бўлган кўрсаткичларга эришишга имкон беради [3,4]. Зарба бериш техникаси билиш даражаси қўлни дастлабки ҳолатига қайтариш вақти [4]. Шунингдек, спортчиларнинг тезкор-куч хусусиятларининг ривожланишини баҳолаб, муайян мусобақаларга ёки муайян жангга тайёргарлик даражасини аниқлаш мумкин [4,5].

Тадқиқотнинг мақсади - турли тоифадаги юқори малакали боксчиларни мусобақаларга тайёргарлик даврида психофизиологик ва махсус иш қобилиятини такомиллаштириш.

Тадқиқотнинг объекти - юқори малакали боксчиларнинг мусобақа олди тайёргарлик жараёни.

Тадқиқотнинг вазифаси: Турли тоифадаги юқори малакали боксчиларни оддий ва мураккаб реакцияларини, куч, тезкор-куч сифатларини ва самарадорлигини аниқлаш ва оширишдан иборат.

Тадқиқот усуллари. Илмий-методик адабиётлар таҳлили, педагогик кузатишлар, педагогик тажриба, математик статистика усуллари.

Тадқиқотнинг ташкил қилиниши. Тадқиқотлар тўртта кетма-кет босқичда ўтказилди. Тадқиқотнинг биринчи босқичида педагогик тажриба ҳақида, тажриба иштирокчилари тўғрисида бирламчи маълумотларни тўплаш, гипотеза ва тадқиқот методологиясини аниқлаштириш мақсадида педагогик кузатишлар амалга оширилди.

Иккинчи босқич тадқиқотнинг асосий ҳолатларини аниқлаш ва тасдиқлаш мақсадида тажрибалар ўтказишдан иборат бўлди. Турли тоифадаги боксчиларнинг ўтган йил мусобақаларидаги чиқишлари таҳлил қилинди ҳамда психофизиологик ва махсус иш қобилияти динамикаси ўрганилди. Тадқиқот маълумотларига кўра турли тоифадаги боксчиларнинг назорат тестлари натижаси асосида, методика яратишнинг асосий йўналишлари аниқланди. Янги машқлар жорий қилинди ва улар босқичлар бўйича тўлиқ тақсимланди.

Учинчи босқич таркибига педагогик тажрибани яқунлаш, олинган натижаларни қиёсий таққослаш, тадқиқот материалларини тизимлаштириш ишлари киритилди.

Тўртинчи босқич олинган ахборотни, тажриба натижаларини қайта ишлашдан, боксчиларни бўлажак мусобақаларга тайёрлаш дастуридаги тайёрлов машқларини тўлиқ тизимлаштиришдан иборат бўлди.

Педагогик тажрибада юқори малакали боксчилар гуруҳи ($n = 12$ киши) билан ўтказилди, улар орасида 6 нафар спорт усталари (СУ), 6 нафар халқаро тоифадаги спорт усталари (ХТСУ) иштирок этишди. Олинган натижалар 1-жадвалда келтирилган.

Тадқиқот натижалари ва уларнинг муҳо-

камаси. Педагогик тадқиқотда турли тоифадаги юқори малакали боксчиларни оддий ва мураккаб реакциялари, куч, тезкор-куч сифатлари бўйича қўйидаги натижаларга эришилди. Спорт усталарида оддий реакция тезлиги тажриба бошида 185,4 мс, тажриба охирида эса 172,2 мс ни ташкил қилди. Халқаро тоифадаги спорт усталарида тажриба бошида 181,3 мс, тажриба охирида 163,2 мс га тенг бўлди. Мураккаб реакция бўйича спорт усталарини кўриш реакция тезлиги тажрибадан олдин 268,7 мс бўлган бўлса, тажриба охирида 251,1 мс га ўсган. Спорт усталари ва халқаро тоифадаги спорт усталарининг кўрсаткичларини таққослаб, шуни таъкидлаш жоизки одий ва мураккаб реакция тезлиги халқаро тоифадаги спорт усталарининг натижалари нисбатан бир оз юқори бўлди, лекин ўсиш иккала гуруҳда ҳам яхши. Боксчиларнинг махсус иш қобилияти бўйича ўтказилган тестда иккала қўлда 8 сонияда бокс қопига спорт усталарида умумий тоннаж тажриба бошида 4543,55 кг ни, тажриба охирида 4812,96 кг ни кўрсатди. Ушбу тестлар бўйича олинган маълумотлар халқаро тоифадаги спорт усталарида тажриба бошида 4648,51 кг ни, тажриба охирида 4974,38 кг ни ташкил қилди. Юқори малакали боксчиларда 40 сониялик тест ўтказилганда спорт усталарида тажриба бошида 9128,62 кг, тажриба охирида 9811,17 кг умумий тоннаж кўрсаткичига тенг бўлди. Юқори малакали боксчиларнинг зарба кучи бўйича ўтказилган тест натижаларига кўра чап қўлда тўғридан бошга спорт усталарида тажриба бошида 180,4 кг, тажриба охирида 198,2 кг. ни ташкил қилди. Бу бўйича халқаро спорт усталарида тажриба бошида 196,8 кг, тажриба охирида 242,8 кг.ни ташкил қилди. Зарба кучи чап қўлда тўғридан бошга спорт усталарида тажриба бошида 180,4 кг ни ташкил этди тажриба охирида 198,2 кг.га тенг бўлди. Зарба кучи ўнг қўлда тўғридан бошга спорт усталарида 223,9 кг, тажриба охирида 243,7 кг. ни кўрсатган бўлса, халқаро спорт усталарида тажриба бошида зарба

1-жадвал

Мусобақа олди даврида боксчиларнинг тайёртарлик кўрсаткичлари

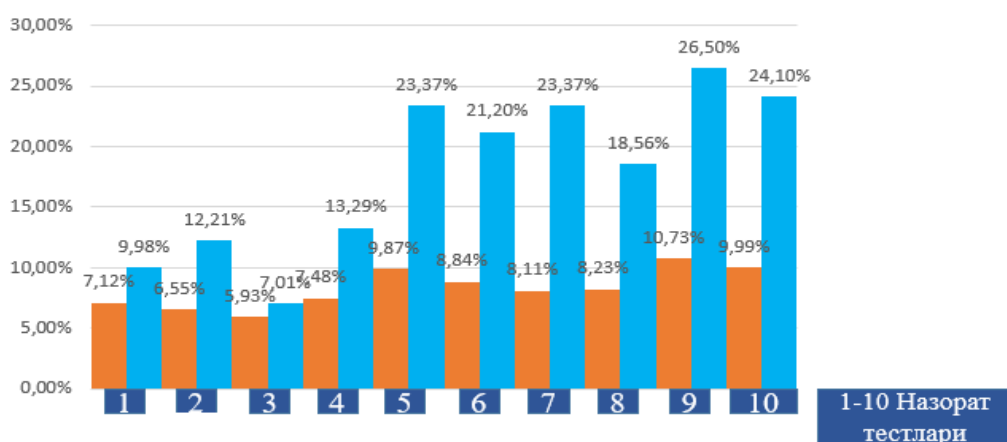
динамикаси

№	Тестлар	Вазн тоифаси	Спорт тоифаси	Тажриба бошида			Тажрибадан кейин			Фарқлари %	t	p
				$\overline{X}$	σ	V %	$\overline{X}$	σ	V %			
				СУ	ХТСУ	СУ	ХТСУ	СУ	ХТСУ			
1	Олдий реакция, (мс)	57 кг	СУ	185,4	18,46	9,96	172,2	16,56	9,62	7,12	1,84	>0,05
			ХТСУ	181,3	17,44	9,62	163,2	15,47	9,48	9,98	2,69	<0,05
2	Мураккаб реакция (мс)	57 кг	СУ	268,7	23,97	8,92	251,1	21,79	8,68	6,55	1,88	>0,5
			ХТСУ	261,3	22,62	8,66	229,4	19,44	8,47	12,21	3,71	<0,01
3	Σ F зарбадар 8 с (кг)	57 кг	СУ	4543,55	360,63	7,94	4812,96	364,72	7,58	5,93	1,82	>0,05
			ХТСУ	4648,51	360,42	7,75	4974,38	364,38	7,33	7,01	2,20	<0,05
4	Σ F зарбадар 40 с (кг)	57 кг	СУ	9128,62	906,49	9,93	9811,17	951,27	9,70	7,48	1,80	>0,05
			ХТСУ	11717,19	1139,68	9,73	13274,3	1219,47	9,19	13,29	3,23	<0,05
5	F ч.к. тўғридан бошга зарба, (кг)	57 кг	СУ	180,4	19,77	10,96	198,2	21,24	10,72	9,87	2,12	<0,05
			ХТСУ	196,8	21,03	10,69	242,8	25,29	10,42	23,37	4,84	<0,001
6	Fў.к. тўғридан бошга зарба, (кг)	57 кг	СУ	223,9	22,32	9,97	243,7	23,28	9,55	8,84	2,13	<0,05
			ХТСУ	268,4	26,67	9,94	325,3	30,67	9,43	21,20	4,85	<0,001
7	F ч.к. ёндан бошга зарба, (кг)	57 кг	СУ	203,4	22,29	10,96	219,9	23,21	10,55	8,11	1,78	>0,05
			ХТСУ	216,5	22,96	10,61	267,1	27,98	10,48	23,37	4,84	<0,001
8	F ў.к. ёндан бошга зарба, (кг)	57 кг	СУ	246,6	22,14	8,98	266,9	22,78	8,54	8,23	2,21	<0,05
			ХТСУ	278,6	24,29	8,72	330,3	27,73	8,40	18,56	4,86	<0,001
9	F ч.к. пастдан бошга зарба, (кг)	57 кг	СУ	187,3	21,94	11,71	207,4	23,72	11,44	10,73	2,15	<0,05
			ХТСУ	196,2	23,49	11,97	248,2	28,77	11,59	26,50	4,85	<0,001
10	F ў.к. пастдан бошга зарба, (кг)	57 кг	СУ	219,2	23,77	10,84	241,1	25,63	10,63	9,99	2,17	<0,05
			ХТСУ	242,3	26,56	10,96	300,7	32,31	10,74	24,10	4,84	<0,001

Изоҳ., Σ F-куч йингидиси, $\overline{X}$ - ўртача кўрсаткич, мс-мили секунд, кг-килограмм, F ч.к-куч чап кўлда, F ў.к-куч ўнг кўлда СУ-спорт устаси, ХТСУ-халкаро тоифадаги спорт устаси.

кучи ўнг қўлда тўғридан бошга 268,4 кг, тажриба охирида 325,3 кг. бўлди. Зарба кучи чап қўлда ёндан бошга тажриба олди 203,4 спорт усталарида, тажриба охирида 219,9 кг ни ташкил қилди. Халқаро спорт усталарида ушбу тест бўйича тажриба олдида 216,5 ни тажрибадан кейин зарба кучи чап қўлда ёндан бошга 267,1 кг.га ўсган. Зарба кучи ўнг қўлда ёндан бошга спорт усталарида 246,6 кг, тажриба охирида ушбу 266,9 кг. ни ташкил қилди. Халқаро тоифадаги спорт

усталарида тажриба бошида зарба кучи ўнг қўлда ёндан бошга 278,6 кг, тажриба охирида 330,3 кг.га ўсган. Спортчига зарба бериш учун урта уриниш таклиф қилинди, натижа кг билан ўлчанди. чап қўлда ёндан бошга зарбага нисбатан икки гуруҳда ҳам ўнг қўлда ёндан бошга зарба беришнинг барча кўрсаткичларида сезиларли даражада фарқ қилди. Юқори малакали боксчиларнинг психофизиологик ва махсус иш қобилияти динамикаси 1-расмда келтирилган.

Изоҳ. ■ Спорт устаси, ■ халқаро тоифадаги спорт устаси,
1-2 - психофизиологик тестлар, 3-10 - махсус иш қобилият тестлари.

1-расм. Тайёргарлик босқичида боксчиларнинг психофизиологик ва махсус иш қобилияти кўрсаткичларининг динамикаси

Назорат тестлари бўйича спорт усталари билан халқаро спорт усталарини ўсиш фарқлари бўйича таққослаганда 1-4-тестлар бўйича ўсиш фарқлари катта эмас, аммо 5-10-назорат тестлари бўйича ўсиш фарқлари спорт усталарига қараганда халқаро спорт усталарининг натижаларини ўсиш фарқи анча юқорилигини кўришимиз мумкин. Зарба кучи чап қўлда тўғридан бошга спорт усталарида ўсиш фарқи 9,87% ни ташкил қилган бўлса, ушбу назорат тести бўйича халқаро тоифадаги спорт усталарида ўсиш фарқи 23,37% ни ташкил қилди. Бундан кўриниб турибдики олинган натижани спорт усталари билан таққослаган-

да орадаги ўсиш фарқи халқаро тоифадаги спорт усталарини натижаси 13,5% га юқори. Зарба кучи ўнг қўлда пастдан бошга зарба бериш спорт усталарида тажрибадан олдин ўсиш фарқи 9,99% ташкил қилган бўлса, ушбу натижа халқаро тоифадаги спорт усталарида 24,10% га ўсган. Ўсиш фарқи ушбу назорат тести бўйича спорт усталари билан таққослаганда халқаро тоифадаги спорт усталарини натижаси 14,11%га юқори бўлди. Ўқув тренировка иштирокчиларининг барча кўрсаткичларини таққослар эканмиз, шуни таъкидлаш жоизки, бу кўрсаткичлар иккала спорт тоифаларида ҳам ошганлигини кўришимиз мумкин. Бироқ халқаро тоифадаги

спорт усталарининг ўсиш фарқлари жуда юқори бўлди. Машғулотларда халқаро тоифадаги спорт усталарига кўриш реакция тезлигини ошириш учун теннис тўпида ва чирокли нишонларга зарба бериш (I-II шиддат зонада 3-5 дақиқа), реакцияга оид машқлар қўлланилди. Боксчининг кучли зарбаси унинг бутун жанг давомидаги устунлигидир. Боксчи жангда тўғридан-тўғри мағлуб бўлиши одатий ҳол эмас, кучли зарбага эга боксчилар сўнгги сонияларда рақибга бир марта аниқ зарба бериб, жангда нокаут билан ғалаба қозонади. Халқаро тоифадаги спорт усталарига зарба кучи, тезкор-кучни ошириш учун медицинбол тўпни отиш (I-II шиддат зонада 3-5 дақиқа), оғирликлар (гантеллар,) да соя билан жанг, кувалда билан ишлаш (I-II шиддат зонада 9-12 дақиқа), оёқларда сакраш машқлари (II-III шиддат зонада 5-8 дақиқа), самарали қўлланилди.

Хулоса. Шуни таъкидлаш жоизки, турли спорт малакасига эга боксчиларнинг тезкор-куч машқлари жараёни катта аҳамиятга эга. Турли даражадаги мусобақаларга пухта тайёргарлик муҳим ҳисобланади. Назорат

тестлари спортчининг мусобақага тайёрлик даражасини, унинг махсус иш қобилияти ҳолатини ҳамда одий ва мураккаб реакция тезлигини баҳолашга имкон бериши. Олимпияда ўйинлари мусобақасига тайёргарлик доирасида бокс бўйича ўқув-машғулоти йиғини иштирокчиларининг натижаларини таҳлил қилиш, бокс бўйича халқаро тоифадаги спорт усталари унвонига эга бўлган спортчилар спорт усталарига қараганда куч ва аниқлик жиҳатидан анча юқори натижаларни намоён қилиши етишди. Спорт усталари жангда кўпроқ зарба беришади халқаро тоифадаги спорт усталарига қараганда, лекин зарба аниқлигидаги кўрсаткичлар анча паст.

Юқори спорт натижаларига еришиш учун боксчилар катта тажрибага эга бўлишлари керак. Жисмоний тайёргарлик даражаси, одий ва мураккаб реакция тезлигига ҳамда куч, тезкор-кучга алоҳида эътибор қаратиш лозим. Юқорида айтилганларнинг барчаси куч, тезлик ва тезкор-куч сифатларини такомиллаштиришга ва шунга оид машқларни машғулотлар пайтида кўпроқ қўллашимиз кераклигидан далолат беради.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 5 ноябрдаги ПҚ-5281 сонли “2024 йил Париж шаҳрида (Франция) бўлиб ўтадиган XXXIII ёзги Олимпия ва XVII Паралимпия ўйинларига Ўзбекистон спортчиларини комплекс тайёрлаш тўғрисида тўғрисида”ги Қарори. www.lex.uz.
2. R.D.Xalmuxamedov, V.N.Shin, S.S.Tajibayev, G'.Q.Rajabov, V.D.Anashov. “Bokschilarning sport pedagogik mahoratini oshirish”. Darslik, 2020 yil.
3. R.D.Xalmuxamedov, V.N.Shin, S.S.Tajibayev, F.K.Turdiyev, G'.Q.Rajabov. “Boks nazariyasi va uslubiyati”. Darslik, 2018 yil.
4. Игнатьев П.П. Особенности технико-тактической подготовки боксера-левши / П.П. Игнатьев, К.С. Колодезников, М.Г. Колодезникова // Sciences of Europe. – 2017. – № 21-2 (21). – С. 20–23.
5. Кличко В. Система тестов для оценки специальной подготовленности боксеров высокой квалификации / В. Кличко, М. Савчин // Наука в олимпийском спорте. – 2019. – № S3. – С. 138–144.
6. Марищук Л.В. Физическая подготовка в обеспечении соревновательной надежности спортсменов-боксеров / Л.В. Марищук, С.В. Архипенко // Ученые записки Белорусского государственного университета физической культуры. – 2015. – № 18. – С. 140–146.
7. Осипов Д.А. Факторы, влияющие на уровень спортивной подготовленности боксеров массовых разрядов (13-14 лет) / Д.А. Осипов, И.С. Колесник // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. – 2017. – № 1. – С. 34–37.
8. Саламатов М.Б. Анализ средств, направленных на формирование ударных действий, используемых в подготовке юных боксеров / М.Б. Саламатов, М.Ю. Степанов // Культура физическая и здоровье. – 2019. – № 2 (70). – С. 91–93.

ALOHIDA TA'LIM EHTIYOJLARI BO'LGAN BOLALARNI OILADA YAKKA TA'LIMDA O'QITISHNI TASHKIL ETISH

XAYITGUL MUZAFFAROVA

Jizzax davlat pedagogika universiteti Maxsus pedagogika kafedrası p.f.f.d.,
(PhD)

QUSHMURODOVA SAJIDA

Maxsus pedagogika, defektologiya (logopediya) mutaxassisligi II-bosqich magistri

Annotasiya. Maqolada alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni oilada yakka ta'limda o'qitishni tashkil etish vazifalari, o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishda diqqat e'tibor, g'amxo'rlik ko'rsatish, o'qitishda ularni istak, mayl va qiziqishlari hamda ijodiy qobiliyatlarini hisobga olgan holda darslik va boshqa adabiyotlar bilan mustaqil ishlash malakalarini rivojlantirishga e'tibor berish, fikr doirasini kengaytiruvchi bunday bolalarni hayotda o'z o'rinlarini topib olishlari uchun, qiziqishlariga qarab kasb-hunarlarini egallash haqidagi fikr-mulohazalar bildirilgan.

Kalit so'zlar. Alohida ta'lim ehtiyoji bor bola, inklyuziv ta'lim, perinatal patologiya, integrasiya, mayl, istak, oilaviy ta'lim, korreksiya, qaror.

Davlatimizning ustivor siyosati yosh avlodni ma'nan yetuk, jismonan sog'lom va aqlan barkamol qilib voyaga yetkazishdir. Bu o'rinda rivojlanishida nuqsoni bo'lgan ayrim ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar tarbiyasi alohida e'tiborda bo'lib kelgan. Maktabga qatnab o'qish imkoniyati bo'lmagan o'quvchilarga ta'lim berish o'quv rejalari va o'quv dasturlariga muvofiq ota-onalar yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar bilan kelishilgan tavsiyaga muvofiq zarur bilim, malaka va ko'nikmalarni masofadan turib yoki uyda yakka tartibda ta'lim berish orqali amalga oshiriladi.¹

Bola tarbiyasi dastlab oilada o'z ota-onasining bag'rida jismonan, aqlan va ma'nan shakllanib boradi. Farzandlar tarbiyasi ko'p jihatdan oiladagi muhitga, atrofdagi kattalarning bolani tarbiyalashga bo'lgan munosabatiga bog'liqligi, ota-onaning jamiyat

oldida mas'ul ekanligi, davlatimizning qator qonun va qarorlarida qayd etilgan.

Nogiron bolalarni ma'naviy va jismonan barkamol inson bo'lib yetishishi uchun pedagogik omilni, ya'ni tarbiyaning maktabgacha ta'lim jarayoniga alohida e'tibor berishini talab qiladi. Ota-ona bolani maktabga tayyorlashda undagi mavjud bo'lgan nuqsonlarni bartaraf etishga oid korreksion-pedagogik usullarni to'g'ri qo'llay bilish va bunda maktabgacha ta'lim muassasa murabbiylari maxsus mutaxassis pedagoglar bilan hamkorlikda ish olib borishi lozimligi adabiyotlarda ta'kidlangan. Bugungi kunning yana bir muhim masalalaridan biri bo'lgan bolalar nogironligini aynan ta'lim bilan qamrab olinmagan bolalar tashkil etishi mantiqan to'g'ri ma'lumot. Xalq ta'limi vazirligining yo'nalishlariga ko'ra respublikamizda 86 ta maxsus-maktab va maktab internatlar faoliyat yuritadi. Ana shu maktab-internat hamda maxsus-maktablarda hammasi bo'lib 19116 nafar bola tahsil oladi. Davlat qonunchiligi ota-onalar xohish-istaklarini inobatga olgan holda, bolalarni uyda ta'lim-tarbiyaga jalb etish haqida ham bosh qotiradi (9 mingdan ziyod nogiron

¹ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 12.10.2021 yildagi 638-sonli "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi qarori(<https://lex.uz/ru/docs/-5679836>).

bolalar individual uy ta'lim dasturi bo'yicha ta'lim oladi.).

Inklyuziv ta'lim deb nom olgan tizim esa bolalarning ta'lim olishida o'ziga xos huquqiy asosni yaratadi. Bunday ta'lim tizimi shunday falsafaga asoslanganki, hamma bolalar nogironligining og'irligiga qaramasdan, ular ta'lim tizimining jonli hamda ajralmas vakillari sanaladi. Ammo, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning maxsus ta'lim dasturi talablariga qanchalik layoqatli ekanini aniqlash ham muhim vazifalardan biri ekanligini unutmash kerak. Bugungi kunda umumta'lim maktablarida nogiron bolalarni tayyorlashda quyidagi kamchiliklar borligi aniqlangan:

- alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni umumta'lim maktablarida tayyorlashda professionallikning yetishmasligi,
- korreksion tayyorlov dasturi, maxsus asbob-uskuna va texnika vositalarining yo'qligi,

- nogiron bolalarning ota-onalari uchun psixolog yordamining tashkil etilmaganligi,

- nogiron farzandi bor ota-onalarga birlamchi korreksion pedagogik ko'nikmani berishda maxsus pedagog va mutaxassislarining yetishmasligi.

Ko'rsatilgan sabablar umumta'lim maktablarida nogiron bolalarni qabul qilish sharoitlari va imkoniyatlarini cheklaydi, albatta. Inklyuziv ta'limni umumta'lim maktabda nogiron bolalarga qonunchilik asosisiz, ilmiy, tashkiliy, tibbiy manbasiz, texnika vositalari imkoniyatisiz singdirish mumkin emas, aks holda, bu maqsadga yo'naltirilgan g'oyalar alaloqibat katta muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Mehnat va ijtimoiy ta'minot vazirligining ma'lumotlariga ko'ra, nogironlar ichida 3-11% gacha bo'lgan bolalar tug'ma nuqson va nasliy kasalliklar bilan tug'ilgan. Ularning deyarli yarmi bu kasalliklar oqibatida nogiron bo'lib qolishayapti. Bunga sabab ota-onalar farzandlaridagi nuqsonni juda kech sezishadi

va uni reabilitatsiya qilish uchun kerakli zarur choralarni o'z vaqtida ko'rishmaydi.

Respublikamizda voyaga yetmagan bolalar o'rtasida nogironlik oshishi sababining asl mohiyatini surishtiradigan bo'lsak, oldingi davrda faqatgina sog'lom bolalar yashab qolishga muvaffaq bo'lishgan, bugungi kunda tibbiyotning taraqqiy etgani sababli nuqson bilan tug'ilgan bolani ham hayotini saqlab qolishga erishilyapti. Ma'lumki, sog'lom ammo qisqa muddatli asfiksiya bilan tug'ilgan bolada ham keyingi hayoti davomida nogironlik holati kelib chiqishi mumkin. Lekin, ota-onalar yosh bolalarda kasallikning har qanday oqibati asoratsiz o'tmasligini va nogironlikka olib kelmasligi uchun bor imkoniyatlari bilan harakat qilishlarinibugungi kun taqozo etadi, aks holda jamiyatda nogironlar soni ortib borishi mumkin. Ma'lumki, rivojlanishida nuqson va buzulishlarning barchasi ham chaqaloqlik davrida yuzaga kelavermaydi. Bunday o'zgarishlarning aksariyati kattaroq yoshda aniqlanishi mumkin. Ular ko'pincha asab sistemasining, eshitish va ko'rish a'zolari hamda nutqdagi nuqsonliklar misolida namoyon bo'ladi.

Chet el adabiyotlarida rivojlanishida nuqsoni bor bolalarga go'daklik davridanoq erta yordam ko'rsatishning turli modellari yozilgan bo'lib, bunda Shvetsiyadagi markazlar, AQSHdagi erta dahl qilish dasturi kiradi. Sankt-Peterburg shaxridagi "Integratsiya tarbiya markazi" yuqoridagi markazlarning modeli asosini hisobga olgan holda Erta yordam ko'rsatish xizmatini (Служба ранней помощи - ЦПП) tashkil etgan bo'lib va hozirgi davrgacha ish olib bormoqda. Erta yordam ko'rsatish xizmatining faoliyati rivojlanishida nuqsoni bor bolalarning go'daklik davridanoq (0 dan 3 yoshgacha) va ular oilalariga yordam ko'rsatishga yo'naltirilgan.

Adabiyotlarda keltirilgan ko'p yillik olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, agar perinatal patologiya erta aniqlansa,

bola hayotining birinchi oylarida va tegishli korreksion davolash ishlarini tashkil etilsa, bu o'zgarishlarni yengishda katta muvaffaqiyatlarga erishish mumkin. Agar bolalarni perinatal patologiya bilan kech aniqlansa va tegishli korreksion ishlar olib borilmasa, og'ir darajada tayanch-harakat, ruhiy va nutq buzilishlari kelib chiqishi ehtimoli yuqori bo'ladi. Tajribalar shuni ko'rsatganki, bola hayotining birinchi yilida rivojlanishida uncha ko'zga tashlanmaydigan o'zgarishlarni payqamay, kerakli davolash va o'qitish chora-tadbirlari olib borilmasa, kelajakda ta'lim olishda qiyinchilik va muammolarga duch kelish muqarrar. Boshqa tomondan rivojlanishida og'ir o'zgarishlar bo'lgan bola bilan har tomonlama tegishli mashg'ulotlar olib borilsa, yuqori natijalarni qo'lga kiritishga imkon beradi. Shuning uchun ham, mashg'ulotlar qanchalik erta boshlansa, kutilgan samaraga erishish shunchalik oson kechadi.

Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga maxsus ta'lim berish ko'pgina rivojlangan mamlakatlarda ham bunday dasturlarni amalgam oshirish mavzularning mazmuni va moliyalashtirilishi bilan farq qiladi. Vengriya davlati boshqa davlatlarga qaraganda imkoniyati yuqori bo'lib, maktabgacha ta'lim xizmatining umumiy ko'rsatgichidan ma'lum bo'lmoqda. Masalan, Vengriyada 3 yoshdan 5 yoshgacha bolalarning 86% bolalar bog'chasiga borsa, Polshada bu ko'rsatgich faqat 50%ni tashkil qilar ekan. Bolalar bog'chasiga borishning ijobiy tomoni shundaki, bolaning rivojlanishidagi o'zgarishlarni va kasalliklarni o'z vaqtida aniqlab oldini olish hamda davolashga yo'naltiriladi va korreksion ishlarni amalgam oshirishda imkoniyat tug'iladi.

Qayd etish kerakki, korreksion jarayonida nafaqat shifokor, pedagog, massajist balki, birinchi o'rinda oilaning o'rni turishini unutmaslik kerak. Ming afsuski, aksariyat ot-onalar farzandidagi izdan ciqqan funksiyalarga

nisbatan hec qanday tiklantiruvchi chora-tadbirlarni ko'rmasdan turib, ijobiy natijalarni kutib o'tirishadi. Vaholanki, faqatgina ot-onaga o'z bolasidagi u yoki bu to'xtab qolgan funksiyani ishlab chiqqan holda o'z ustida ish olib borishda sabr-qanoatli hamda mehnatkash bo'la oladilar. Yana o'zining jabrlangan bolasining o'sishida yashirin imkoniyatlarini rivojlantira olgan, ijodiy ixtirolarga qodir bo'lgan ajoyib pedagog ot-onalar ham ko'p uchraydi.

Bolaga ta'lim-tarbiya berishni uy sharoitida olib borish – bu juda mashaqqatli va sinchiklab ishlashni talab qiladigan mehnatdir. Bunday mas'uliyatni o'z zimmasiga olib, endigina ish boshlagan pedagoglar uzoq muddat olib borilgan mashg'ulotlaridan ko'rinarli natija bo'lmaganidan umidsizlikka tushib qolishadi. Lekin bunday bolalar bilan ishlash pedagogdan kuchli diqqat va sabr-matонатni talab etadi. Bolada harakatga, mehnatga bo'lgan ishtiyoqini oshirish, hattoki, ta'kidlash unchalik lozim bo'lmagan narsalarga to'xtalish, uni qayta-qayta rag'batlabtirish va uni maqtab turish, uning ta'lim olishga bo'lgan qiziqishlarini yanada orttirish, shuningdek bolada hamma isni risoladagidek bajaraman degan ishonchni rivojlantirish eng muhim jihatlar sanaladi. Bolaning topshiriqqa bo'lgan ijobiy qarashini nazardan chetda qoldirish yaramaydi, uning erishayotgan oddiygina, sezilar-sezilmas muvaffaqiyatlarini ajratib ko'rsatish hamda baholab borish kerak. Pedagog faoliyatining bosh g'oyasi asosida tarbiyalanuvchi qalbida hayotga nisbatan ishonch hamda umid hislarini uyg'otgan holda quvonch, shodlik, muvaffaqiyatga erishish, omad tuyg'ularini mazasini totib ko'rishga undash yotadi. Hattoki, bir martalik yutuqni qo'lga kiritishning o'zi bola hayoti va turmush tarzini o'zgartirib yuborishi mumkin.

Bolaga ta'lim berishni uy sharoitida yo'lga qo'yish – bu bir necha jihatga daxldor bo'lgan jarayon bo'lib, pedagog bilan hamkorlikda

ishlash istagida bo'lgan, qolaversa psixologik muhitni tashkil eta bilgan oila uchun juda katta ahamiyat kasb etadi. Bir necha yillar davomida tadqiqotchilar tomonidan uyda ta'lim olinayotgan bolaning oilasidagi ma'naviy-ruhiy muhiti bilan birga, onaning bolasidagi xatti-harakatlarga nisbatan munosabati, farzandining ta'lim-tarbiya olish jarayonidagi ishtiroki, o'quvchi hamda ota-onalarning pedagog bilan qanchalik darajada aloqa o'rnatganligi o'rganilgan. Uyda ta'lim oluvchi bolalarning aksariyatida (75%) o'qituvchi bilan muloqot natijasida hissiy munosabatlar shakllana borar ekan. Bolalarning 25% qismida esa bunday aloqalar mehnat orqali vujudga kelar ekan. O'qituvchi va ota-onalardagi mo'tadil aloqalar ko'p (77%) oilalarda vujudga keladi. 11% hollarda mehnat orqali paydo bo'ladi, 11% hollarda umuman shakllanmaydi. Tadqiqotchilarning kuzatuviga ko'ra, "o'quvchi – ota-ona – o'qituvchi" tizimida hissiy bog'lanib, o'zaro bir-birini tushunish – ruhiy-korreksion faoliyatda muvaffaqiyat garovidir. Ota-ona va oila a'zolari bilan aloqa o'rnatib olish birinchi vazifa bo'lib, u muhim rol o'ynaydi. Ammo, nogiron bolasi bor oilalarning tilini topib ishlash oson emas. Bunday hollarda M.Egning maslahatlariga quloq tutishni tavsiya etgan bo'lardik. U o'zining "Mening farzandim boshqalardek emas" deb nomlangan kitobida shunday deydi: "Bolangizni tarbiyalashdek olijanob vazifa zimmangizga yuklatilgan. Faqatgina siz uni ezgulikka yetaklay olasiz, uning kelajagi faqatgina sizga bog'liq. Buni siz uchun xech kim qilmaydi. Unga yordam berishingiz uchun bolangizni tushunishingiz bilan birga bu yo'lda sizdagi sabr hamda mehr-muhabbat va maqsad sari intilishingizning o'zi kifoya"².

Shunday bo'lsa-da, alohida yordamga

muhtoj ta'limga layoqatli bolalarni ta'lim olishlari uchun pedagoglarning sa'yi-harakatlari ota-ona tomonidan qo'llab-quvvatlanmayotganligi tufayli ozmuncha qiyinchilikka uchraydilar. Buning eng asosiy sabablaridan biri ota-onaning bola tarbiyalashga kerakli ravishda tayyor emasliklaridir. Shuning uchun ham bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri bo'lgan ota-onalarda korreksion-pedagogik savodxonlikni oshirish har jihatdan zimmamizdagi ulkan vazifa hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni kamol topayotgan yosh avlodni sog'lomlashtirishning milliy dasturlari, xususan bolaning sog'ligini himoya qilish, shuningdek kasallangan bolalarga uyda yakka holda ta'lim berishni tashkil qilish, kelgusida bu bolalarni hayotda o'z o'rnini topish, bilim olish, biron bir malaka kasb egallashga qaratilgandir. Oilada yakka holda ta'lim berish asosan sog'ligi yomonligi tufayli umumta'lim maktablariga qatnay olmaydigan 7-16 yoshgacha bo'lgan nogiron 1-9 sinf o'quvchilariga, shuningdek jismoniy va ruhiy jihatdan nuqsoni bo'lgan maxsus maktablarga qatnay olmaydigan ayrim nogironligi bo'lgan bolalarga ham uyda yakka holda ta'lim berishni tashkil etishga ruxsat etiladi. Oilada yakka ta'lim olayotgan o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishda diqqat e'tibor, g'amxo'rlik ko'rsatuvchi o'qituvchi va uning ishini nazorat qilish yaqin atrofdagi maktab rahbariyati tomonidan tashkil etiladi. Ya'ni maktab hududidagi oilaviy ta'limga muhtoj bo'lgan o'quvchiga oilaviy ta'limni tashkil etish o'sha maktab ma'muriyatiga tegishlidir. Oilada ta'lim darslarini o'tish, o'quvchining salomatligini e'tiborga olgan holda bolani toliqmagan vaqtida o'tishni rejalashtirish maqsadga muvofiqdir. Oilada ta'lim olayotgan bolalarning bilimlari muntazam ravishda baholanib boriladi. Ularning ismi-shariflari, o'zlashtirishi, sinfdan-sinfga ko'chirish va maktabni bitirish haqidagi

2 Рахманкулова Н.Х. Теория и практика адаптивного обучения дошкольников и младших школьников: диссертация ... доктора педагогических наук. – Ташкент, 2009. – 272 с.

ma'lumotlar tegishli sinf jurnaliga yozib boriladi³.

Nogironligi bo'lgan bolalarni oilada o'qitishda ularni istak, mayl va qiziqishlari hamda ijodiy qobiliyatlarini hisobga olgan holda darslik va boshqa adabiyotlar bilan mustaqil ishlash malakalarini rivojlantirishga e'tibor berish lozim. Bolani faqat dars mashg'uloti bilan toliqtirib qo'ymasdan, balki qiziqishi, fikr doirasini kengaytiruvchi har xil badiiy kitoblar, qiziqarli o'yinlar, rasmlar bilan ishlashni tashkil qilib borish o'qituvchining e'tiborida bo'lishi kerak. Albatta oilada ta'lim olayotgan bola faqat bilim olish bilan chegaralanib qolish kerak emas, bunday bolalarni hayotda o'z o'rinlarini topib olishlari uchun, qiziqishi, mayllariga qarab kasb-hunar turlari haqida suhbatlar, shuningdek qanday kasblarni egallasa hayotda qiynalib qolmasligi haqida tavsiyalar berish lozim. Oilada ta'lim beruvchi o'qituvchi qanday hislatlarga ega bo'lishi kerak:

- oilada nogironligi bo'lgan bolaga ta'lim beruvchi o'qituvchi o'z kasbini sevuvchi bo'lishi kerak.

- xushmuomalali, bolalarga mehribon, e'tiborli o'qituvchi bo'lish lozim.

- bola ruhiyatini, ichki kechinmalarini tushinuvchi, uni nogironligi, ma'naviy yordamga muhtoj ekanligini his qilish.

- berilgan dars soatlaridan unumli, mazmunli foydalanuvchi o'qituvchi bo'lishi kerak⁴.

Agarda oiladagi o'tilayotgan dars soatlarini nomiga olib, uni xo'ja ko'rsinga

o'tadigan bo'lsa, dars o'tganda ham bolaga sayoz bilim bersa, bunday o'qituvchidan voz kechmoq ma'qul. Maktab ma'muriyati ham oilada nogironligi bo'lgan bolani o'qitish, ta'lim berish ishlariga doimo nazoratda bo'lib e'tiborli bo'lishi lozim. Oilada dars o'tishga ma'lum bir sharoit tashkil qilinishi muhimdir. Dars o'tish uchun alohida xona ajratilgan bo'lib, xona yorug' shinam bo'lishi, shovqindan yiroq bo'lishi, darsga oid kichik doska, stol, stul yoki nogironligi bo'lgan bolani o'tirib dars o'tishi uchun mos bo'lgan jihoz bo'lishi lozim.

Oilada ta'lim oluvchi bola ham maktabning umumiy bola soni hisobida bo'ladi. Bunday bolalar maktabdagi o'tkaziladigan bayram tadbirlari, qiziqarli kechalarga taklif qilinishi, ayniqsa o'z tengqurlarini tashkil qiluvchi sinfdoshlari bilan uchrashuvlar tashkil qilinishi, bolaning ruhiyatini ko'tarilishiga, hayotga qiziqishiga ijobiy yordam beradi.

Maxsus yordamga muhtoj bolalarning jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida kuzatiladigan og'ir, keskin o'zgarishlar bola shaxsining tarkib topishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun bunday bolalarni tarbiyalash va ularga ta'lim berish uchun maxsus sharoit yaratalishi kerak. Hozirgi vaqtda shu narsa aniqlandiki, erta boshlangan va o'tkazilgan tizimli davolov - pedagogik korreksion tadbirlar bolalarning yaxshi rivojlanishiga, o'qishiga va ijtimoiy adaptatsiyasiga ma'lum darajada yordam berishi mumkin.

Rivojlanishida nuqsoni bor bolalarni oilviy ta'limda o'qitishda quyidagilarga rioya qilishlari muhimdir dean xulosalarga kelindi:

- Bolalar xuquqlari haqidagi Konventsiyada mustahkamlangan bolalar huquqlariga rioya qilishdan kelib chiqib, shaxsiyati, aqliy va jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirish, shuningdek, bolalar huquqlarini ularning individualligini saqlagan holda amalga oshirish.

- Korreksion -rivojlantiruvchi mashg'ulotlarga barcha bolalarni, shu

3 Yakubjanova D.B. Bo'lajak defektologlarda kasbiy ijodkorlikni rivojlantirish texnologiyasi. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent. 2017 yil. 54 bet.

4 Чичерина Я., Нуркельдиева Д., Бондарева Е. Инновационные подходы в подготовке кадров-дефектологов. – Т.: ТГПУ, 2014. – 235 с.

o'rinda rivojlanishida ko'pgina nuqsonlari bor bolalarni ham kiritish va ularning har birining rivojlanishining va korreksiya sining individual dasturini ishlab chiqqan holda amalga oshirish.

- Bolaning rivojlanish dinamikasini baholashda boshqa bolalar bilan taqqoslamaslik, ularni oldingi rivojlanish bosqichlardagi ko'rsatkichlari bilan taqqoslash.

- Bola uchun do'stona muhitni yaratish, psixologik xavfsizlik hissinini shakllantirish, bolaga uning rivojlanishidagi qiyinchiliklar va muammolarning o'ziga xosligini tushungan holda munosabatda bo'lishi har bir bolani, ularning psixik va shaxsiy rivojlanishidagi ijobiy tomonlarni topishga intilish, bunga pedagogik ishda erishiladi.

- Bolaning rivojlanish dinamikasini to'g'ri va insonparvarona baholab, uning rivojlanishi va ijtimoiy adaptatsiya sining keyingi imkoniyatlarini aniq tasavvur qilish.

- Barcha bolalarga, shu o'rinda jismoniy sustlashgan, ta'sirchan bolalarga bir xil va sabrtoqat bilan munosabatda bo'lish.

- Har bir bola aqliy va jismoniy faoliyati gigienasini to'g'ri tashkil qilish bo'yicha dastur ishlab chiqish, bu bolalarning tez toliqishini ogohlantirishga va bolani aniq kun tartibiga o'rgatishga yo'naltiriradi.

- Mutaxassislar kasbiy axloq qoidalariga

rioya qilishlari kerak. Har bir bolaning diagnozi va prognozi mutaxassislarining kasbiy siri predmeti bo'lishi kerak.

- Bolalarning aqliy va hissiy rivojlanishini ularning psixik holatlari xursandlik, xotirjamligiga tayangan holda stimullashtirish. Bolaning individual qobiliyatlari va qiziqishlarini rivojlantirish.

- Doimiy va tizimli ravishda bolani o'z qilgan ishlarini mustaqil baholashga o'rgatish.

- Bolaga o'xshash sharoitlarda kerali faoliyat turlaridan foydalanish malakalarini sabr bilan o'rgatish, bunga bir faoliyat turidan boshqasiga o'tish, topshiriqni bajarishda ijodkorlik va ixtirochilikni stimullashtirish kiradi.

Xulosa qilishdan oldin quyidagi fikrni aytib o'tish lozimki, ya'ni nogironligi bo'lgan bolani oilada o'qitib, ta'lim berishdan maqsad, uni hayotda o'z o'rnini topishga yordam berish. Unda yuzaga chiqmagan iste'dod, qobiliyat tomonlarini tarbiyalash yuzaga chiqarishdir. Zero har qanday millatni ma'naviyatini bilmoqchi bo'lsang uni qariyalariga, nogironlariga qilgan g'amxo'rlikidan bilgin deb aytib o'tishgan o'tmishdoshlarimiz. Shuning uchun nogiron, yordamga muhtoj bolalarga e'tibor qilib kelinishi halqimiz ma'naviyatining bir ko'zgusidir.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 12.10.2021 yildagi 638-sonli "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi qarori(<https://lex.uz/ru/docs/-5679836>).
2. Raximov B.X. Bo'lajak o'qituvchida kasbiy-madaniy munosabatlarning shakllanishi: Pedagogika fanlari nomzodi. ... diss. – T., 2004. – 160 b.
3. Рахманкулова Н.Х. Теория и практика адаптивного обучения дошкольников и младших школьников: диссертация ... доктора педагогических наук. – Ташкент, 2009. – 272 с.
4. Raxmatjon Oxunov "Sog'lom va ko'zi ojiz kishilar o'rtasidagi o'zaro munosabatni shakllantirish" Toshkent 2000 yil.
5. Чичерина Я., Нуркельдиева Д., Бондарева Е. Инновационные подходы в подготовке кадров-дефектологов. – Т.: ТГПУ, 2014. – 235 с.
6. Yakubjanova D.B. Bo'lajak defektologlarda kasbiy ijodkorlikni rivojlantirish texnologiyasi. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent. 2017 yil. 54 bet.

O'QITUVCHILARNI KASBIY RIVOJLANTIRISHDA PBL VA LOYIHALASH TEXNOLOGIYALARINING QIYOSIY TAHLILI

FAYZULLAYEVA GULCHEXRA SHARIPBOYEVNA

Samarqand viloyati pedagogik mahorat markazi, Pedagogika, psixologiya va ta'lim texnologiyalari kafedrası mudiri, dotsent (PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'limning zamonaviy yondashuvlaridan bo'lgan loyiha, loyihalash, loyihaga asoslangan o'qitish borasidagi izlanishlar, ilmiy-tadqiqot ishlari va ularga berilgan ta'riflar keltirilgan. Shuningdek, ushbu tushunchalarning umumiy xususiyatlari hamda farqli tomonlari mualliflik munosabati asosida qiyoslangan va tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: PBL, loyiha, ta'rif, tahlil, qiyoslash, faol ta'lim.

Аннотация. В данной статье представлены исследования и определения проекта, проектирование, проектно-основанное обучение которые являются современными подходами к образованию. Также сравниваются и анализируются общие черты и различия этих концепций на основе авторской позиции.

Ключевые слова: PBL, проект, определение, анализ, сравнение, активное обучение.

Annotation. This article presents research, research and definitions of project, design, project-based learning, which are modern approaches to education. Also, the common features and differences of these concepts are compared and analyzed based on the author's attitude.

Keywords: PBL, project, definition, analysis, comparison, active learning.

KIRISH. Mamlakatimizda davlat siyosatining ta'limga qaratilganligi, yangi chaqiriq va standartlar, jumladan, zamonaviy jadal taraqqiyotga erishish uchun amalga oshirilayotgan xatti-harakatlar nuqtayi nazaridan ham o'qitish tizimini yangiliklarga moslashtirish, o'quvchilarda bilish jarayonlarini faollashtirish uchun o'qituvchida zamon bilan hamnafas bo'lishni, davlat talablariga javob berishni an'anaviy qadriyatlarga aylantirish maqsadida ta'limni rivojlantirishning muhim omillari o'rganilib kelinmoqda. Bunday islohotlar samarasi o'laroq, zamonaviy ilmiy tadqiqotlar obyektlari sifatida insonparvarlikka asoslangan tizimlarning kengayishi jadallashmoqda. O'qitish metodikasidagi erkinlik o'qituvchi ijodkorligi natijasidagi usullar bilan birga xorijiy ilg'or tajribalarning ommalashayotganini ifodalaydi. Hozirda xorijiy davlatlar o'qitish metodikasida muvaffaqiyatli qo'llanayotgan shunday

yondashuvlardan biri loyihaga asoslangan o'qitish (Project-Based learning) hisoblanadi.

Har bir tushunchaning asl mohiyatini yoritish uning fandagi o'rnini, mazmunini anglash, binobarin, amaliyotda qo'llanilish doirasini kengaytirish va ahamiyatini oshirishni ma'lum ma'noda jadallashtiradi. Tadqiqiy qarashlarimizga aniqlik kiritish, ma'lum bir tushunchalarni izohlash, loyiha, loyihalash va loyihaga asoslangan o'qitish (Project-Based learning) tushunchalari o'rtasida mazmuniy chegaralarni belgilash maqsadida ularning umumiy hamda o'ziga xos farqli jihatlariga to'xtalib o'tish, nazariy aspektini o'rganish, sharhlash lozim, deb topdik.

MAVZUGA DOIR ADABIYOTLAR TAHLILI. Ta'limda loyiha, loyihalash metodi, loyiha texnologiyasi, loyihalashtirish, loyihalab o'qitish metodikasi nomlari ostida yuritilib kelinayotgan tushunchalar milliy pedagogikada 2000 yillardan keyin tadqiqot

ob'ekti sifatida alohida ilmiy va amaliy ahamiyatga ega bo'lib bordi va ko'p holatda ushbu tushunchani metod yoki texnologiya sifatida tushunish ommalashgan.

So'zning borliqdagi mazmuni jihatidan qaralganda, "O'zbek tilining izohli lug'ati"da loyiha – 1) bino, inshoot, mashina va sh.k.ni qurish yoki tiklash uchun ishlangan, tayyorlangan hujjatlar (chizma, hisob-kitob, andoza, nusxa va sh.k.) majmui; 2) qaror, farmon, qonun va sh.k. hujjatlarning dastlabki xomaki matni. Loyihalash esa mo'ljallangan ob'ektlar(asbob va jihozlar, bino va inshootlar, turli mashina va apparatlar, kiyim-bosh va mebellar)ning yangi xil va namunalarini qurish va yaratish uchun ularning loyihalarini tuzish va chizish kabi mazmunni o'zida jamlagan [6: 505-b.]. Ushbu ifodalanish bugungi milliy pedagogikamizda qo'llanayotgan asosiy izohlarga hamohang.

"Pedagogika" ensiklopediyasida "loyiha – reja, mo'ljal, g'oya. Pedagogik faoliyatni loyihalash ta'lim sohasiga kiritilgan innovatsiyalardan o'qituvchining o'z faoliyatida foydalanish rejasi, mo'ljal g'oyasidir. Har bir loyiha chuqur o'ylangan holda tuzilishi lozim...", "loyihalash metodi – pedagogning pragmatik yo'nalishga asoslangan holda ta'lim jarayonida o'quvchilarga beriladigan amaliy topshiriqlarni loyihalovchi va ularni o'quvchilarning bajarishlari jarayonida bilim va ko'nikmalarini namoyon qilishlarini ta'minlovchi ta'lim metodi", degan ta'riflar keltirilgan [3: 217-bet].

Loyihalash borasidagi ilmiy-uslubiy ishlari bilan ko'plab tadqiqotlarga manba bo'lgan tadqiqotchi-olim O.Tolipov "pedagogik jarayonni loyihalashni loyiha+mazmun+faoliyat uchligi asosida tashkil etiluvchi pedagogik faoliyatning umumiy mohiyatini yaxlit ifodalashga xizmat qiluvchi loyihani yaratishdir", deya ta'riflaydi [4: 106-b.]. Tadqiqotchi A.Hamroev

tomonidan ilgari surilgan qarashlarda esa loyihalash ta'limning texnologik jarayonini loyihalash, tashkil qilish va tahlil etishni o'z ichiga olgan kasbiy-pedagogik faoliyat turi sifatida tavsiflanadi [7: 22-b.]. Sh.Boltaevaning fikricha, loyihalash muayyan pedagogik texnologik vazifalarni hal qilish natijasi bo'lib, muayyan g'oyani yaratish, konstruksiyalash va amaliyotda foydali natijagacha yetkazishni ko'zda tutadi [1].

Loyihalash ko'nikmalarini rivojlantirish tizimi ustida ish olib borgan olim B.Ma'murov o'z qarashlarida ko'proq dars loyihasi va uni loyihalash texnologiyasini aks ettirgan. Uning fikricha, "loyiha asosida o'qituvchi o'zi va o'quvchilarining harakatlarini tartibga soladi va boshqaradi" [2: 98-b.]. Yana bir tadqiqotda "loyiha" tushunchasiga nisbatan biror g'oya, o'ylangan rejalarni amalda ishlab chiqish, istiqboldagi pedagogik jarayonning yaxlit obrazi yoki biror mahsulotni tayyorlashdagi tashkiliy va amaliy ishlar ham tushunilishi sifatida, loyihalash usuli esa didaktik maqsadga erishishda muammolarni topish, aniqlash va ularni ishlab chiqish texnologiyasi va bunda loyihalashga kelajakdagi aloqasi bo'lgan hamma narsa va, avvalo, bu noaniqlik va bashoratning yuqori darajasidir, deb ta'kidlangan [5: 23-b.]. Shuningdek, o'quv jarayoni loyihalarini yaratish masalalari hamda o'quv jarayonini loyihalash bo'yicha respublikamizning qator pedagog-olimlarining izlanishlari ushbu tushunchalarni ta'lim texnologiyasi sifatida ommalashishiga beqiyos hissa qo'shgan.

Izlanishlarimiz natijasida loyiha va, ayniqsa, loyihalashda yetakchilik o'qituvchi tomonidan rejalashtirilgan va natijasini bashoratlash orqali xatti-harakat yo'llari avvaldan belgilangan yoki o'qituvchi tomonidan ma'lum bir dars davrida, deyarli aniq vaqtda, ko'pincha qisqa muddatda amalga oshiriladigan texnologiyaga nisbatan

yuritilganining guvohi bo'ldik. Bunda o'z-o'zidan loyihalashtirish mohiyatan ma'lum bir darsning boshlanishi va tugallanunga qadar davriga mo'ljallangan bo'ladi, degan tasavvur hosil bo'ladi. Demak, milliy pedagogikada asosan bir fan doirasidagi o'quv jarayonini, mashg'ulotlarni, darslarni loyihalash mazmunida loyiha, loyihalash metodi, loyiha texnologiyasi, loyihalashtirish, loyihalab o'qitish metodikasi kabi tushunchalar o'rganilgan va ilmiy-tadqiqot ishlari uchun asos bo'lgan.

O'z-o'zidan savol tug'iladi. Xo'sh, loyihaga asoslangan o'qitish nima (Project-Based learning – PBL), nega aynan bu o'qitish turiga bugungi kunda qiziqish yana ham ortib bormoqda?

Loyihaga asoslangan o'qitish – bu hayotiy, real muammolar asosida loyihalangan, faol o'rganish orqali chuqur bilimga ega bo'lishi kafolatlangan, o'zgaruvchan sinf-dars yondashuvini o'zida aks ettiradi [10]. Yasseri Dar (Yasseri Dar), Finley M. Patrik (Finley, Patrick M.), E. Blayne (Mayfield, Blayne E.), Devis V. Devid (Davis, David W.) va boshqalarning e'tirof etishicha, PBL aniq dalillarni taqdim etuvchi yoki savol berish, muammolar qo'yish, ularning ssenariylarini taklif qilish orqali bilim olishning ravon yo'lini ko'rsatuvchi, qog'ozga, yodlashga, o'qituvchi boshchiligidagi ko'rsatmalarga tayanishdan farqli ravishda faol o'rganish hamda izlanishga asoslangan o'qitish uslubi negiziga quriladi [12].

Jon Larmer (John Larmer), Jon Mergendoller (John Mergendoller) va Suzi Boss (Suzie Boss) larning ta'kidlashicha, loyihaga asoslangan o'qitish kuchli o'qitish yondashuvi bo'lib, uni amalga oshirish davomida quyidagilarga ega bo'linadi:

- o'quvchilarni bilim olishga rag'batlantiradi;
- o'quvchi va talabalarni oliy ta'limga, kasbga, kasbiy o'sish nuqtalarini

belgilashga (individual kasbiy traektoriyani rejalashtirishga), ijtimoiy faol fuqarolikka tayyorlaydi;

- o'quvchi va talabalardan chuqur bilim hamda fikrlash qobiliyatlarini namoyish etishni talab qiladigan topshiriqlarni yaxshi bajarishga (bizningcha, o'qituvchi uchun ijtimoiy buyurtmani bajarishga) yordam beradi;

- o'qituvchilarga yanada qonikarli tarzda dars berish imkonini taqdim qiladi;

- ta'lim tashkilotlarini nafaqat o'ta-onalar, boshqa jamoalar, balki butun dunyo bilan muloqot qilish va bog'lanishning yangi usullari bilan ta'minlaydi [8].

Tomas Markxem (Tomas Markxem) "PBL bilish va bajarishni birlashtiradi, talabalar o'rganilayotgan o'quv dasturidan asosiy bilim, ko'nikma va malakalarni egallaydi, uning samarasi o'laroq, hayotiy muammolarni hal qilish va muhim natijalarga erishish uchun bilganlarini amalda qo'llaydi. PBL ta'limni o'quv dasturiga emas, talabaga qaratadi, hamkorlikdagi yuqori sifatli mahsulotlarni ishlab chiqarish uchun raqamli vositalardan foydalanadi va o'quvchilarni bugungi jahonda talab qilinayotgan global taraqqiyot, ijodkorlik, hissiy barqarorlik, chidamlilik, hamdardlik kabi nomoddiy boylik bilan mukofotlaydi. Albatta, bularni darsliklardan tashqarida o'rgatish mumkin emas, lekin tajriba orqali faollashtirish lozim", deya ta'riflaydi [9].

TADQIQ VA QIYOSIY TAVSIF. Demak, loyihaga asoslangan o'qitish yuqoridagi kabi tajriba orqali faollashtirishga qaratilgan bir qator imkoniyatlarni, ta'lim ishtrokchisining rivojlanish jabhalarini taqdim etadi. Shu o'rinda loyiha, loyihalash hamda loyihaga asoslangan o'qitish (PBL) tushunchalarining bir-birini to'ldirishi mumkin bo'lgan yoki bir asosni ifodalaydigan umumiy xususiyatlarini sanab o'tish joiz.

Loyiha, loyihalash va loyihaga asoslangan o'qitish (PBL) tushunchalarining umumiy jihatlari		
shaxsga asoslangan o'qitishni amalga oshiradi, asosan jamoaviy, hamkorlik, ba'zan individual va tabaqalashgan ta'limga asoslanadi	ta'lim standartlarini muvaffaqiyatli bajarish, samarali natija maqsad qilinadi	belgilangan didaktik maqsadga erishishda muammolarni topish, aniqlash va yechish, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, noan'anaviylik

1-rasm. Loyiha, loyihalash va loyihaga asoslangan o'qitish tushunchalarining umumiy jihatlari

Umuman olganda, loyihaga asoslangan o'qitishning kichik loyiha darajasida yuzaga chiqqan turlari ham mavjud bo'lib, o'qituvchini, izlanuvchi va o'rganuvchini unga chuqurroq, jiddiyroq qarashdan chalg'itadi. Yuqoridagi tushunchalarga doir keltirilgan ta'riflar hamda Emi Maerning (Emi Mayer) TeachThought universitetining

taniqli o'qituvchilarning rivojlanishi orqali ta'limdagi innovatsiyalarga bag'ishlangan tashkilotning elektron ta'lim platformasida [11] e'lon qilingan qiyosiy jadvalini tahlillash va ularga nisbatan mualliflik munosabatini ifodalash maqsadida loyiha va loyihaga asoslangan o'qitishning umumiy hamda farqli jihatlari tadqiq qilindi (1-jadval).

1-jadval

Loyiha va loyihaga asoslangan o'qitish (Project-Based learning) bo'yicha tahliliy jadval

Loyihalar	Loyihaga asoslangan o'qitish
Mazmun	
O'qituvchilar tomonidan tayyorlanadi	Amaliyotdan, haqiqiy hayotdan olib maqsad qilinadi
O'qituvchi tomonidan bir qog'ozda batafsil bayon qilingan bo'ladi va ko'pincha "o'tgan yilgi" yoki bir necha yillik ishga asoslanadi	O'qituvchi va o'qituvchilar tomonidan o'rganishning barcha jihatlarini qamrayu oluvchi bilish lozimligini aniqlaydigan savollarga asoslanadi
Ko'pincha yangi ssenariylar fan yutuqlarini o'zida qamrab olmaydi hamda allaqachon hal qilingan voqea, muammolarga asoslanadi	Faoliyatdagi zaruriyat va yechimini kutayotgan muammolar muhim, chunki agar ssenariy va simuliyatsiya haqiqatga mos bo'lsa, unda loyihaga asoslangan o'qitish aniq, qiziqarli va, albatta, hozirgi paytda zamonga mos bo'ladi
Mazmun haqiqiy hayotda deyarli ishlatilmaydi	Haqiqiy hayotda juda ko'p sodir bo'ladigan hodisalar olinadi

Rejalar o'quvchilar hayotiga, amaliy tajribasiga tegishli emas	O'quvchilar hayoti va ularning kelajakdagi rejaları bilan bog'liq
Amalga oshirilishi	
O'quv jarayoniga, dasturlarga, dars shakllariga o'zgartirish kiritish shart emas	O'quv jarayoniga, dasturlarga, dars shakllariga o'zgartirish kiritishni, ayniqsa, dasturning o'zgarishlarga moslashuvchan bo'lishini talab qiladi
Faqat bitta loyiha doirasida bashoratlangan aniq natijaga qaratilgan bo'ladi	Bir nechta loyihalarni o'zida mujassamlashtiradi va natija bilan birga bajarilish jarayoniga asosiy e'tibor qaratiladi
Loyihalar uchun avvaldan belgilangan umumiy mezonlar va yo'l-yo'riqlarga asoslaniladi	Aniq bir maqsadga hamda tadqiqotga asoslanadi
Ba'zan o'qituvchining yo'l-yo'riqlarisiz, o'quvchi tomonidan mustaqil ravishda yakka holda uyda ham bajarilishi mumkin	Jamoaviy hamkorlikda ishlashni, jarayonda o'qituvchining yo'l-yo'riqlarini talab qiladi
O'qituvchi tomonidan avvaldan rejalashtirilgan, o'ylab topilgan va bajariladigan xatti-harakatlar ketma-ketligi aniq belgilab qo'yilgan	Ta'lim berish jarayonida erishilishi lozim bo'lgan hayotiy maqsadlar asosida tabiiy ravishda izchil amalga oshiriladi
Namunada berilgan topshiriqlarga tayanib bajariladi	Jarayonda paydo bo'ladigan muammo hamda o'quvchining tajribasi, imkoniyatlariga asoslanadi
Har yili foydalaniladi, aniq muddat ichida, loyihada belgilangan vaqtda amalga oshiriladi, e'tibor mahsulotga qaratiladi	Uzoq muddatli yoki vaqtinchalik bo'lib, murakkab, shuningdek, ko'plab jarayonlarni kompleks qamrab oladi va yuqori malakali o'qituvchilarning rejalashtirishi amalga oshirishlari uchun uzoq muddatni talab qiladi
Loyiha davomida o'quvchilar tanlov, loyihaga o'zgartirish kiritish imkoniyatiga ega emaslar	O'quvchilar loyihani amalga oshirish davomida avvaldan tasdiqlangan ko'rsatmalar doirasida bir necha xil tanlov qiladilar va ko'pincha, bunday tanlovlar yaxshi samara berishi hamda o'qituvchini hayratda qoldirishi mumkin
Muammolarni hal qilish uchun mavjud, sinab ko'rilgan tanlovlardan foydalanish mumkin	Loyihani to'liq amalga oshirilmamasalar-da, muammolarga yangi yechim berishlari mumkin
O'qituvchining ishi loyiha tugagandan so'ng ko'payadi	O'qituvchining asosiy vazifasi loyiha boshlanishidan avval sodir bo'ladi

Munosabat	
Tinglovchilari va auditoriyasi maktab o'qituvchilari	Auditoriyasi haqiqiy hayot va tinglovchilari hayotida uchraydigan insonlar
O'quvchi, demak – bu tajribaga ega bo'lmagan shaxs, ya'ni o'quvchi	O'quvchi – bu tajriba orttiradigan va unga amal qiladigan ishonchli shaxs
Baholash	
Avvaldan bashoratlanadi va tashxislash amalga oshiriladi	O'qitish davomida tashxislanib boriladi va kerakli o'zgarishlar kiritiladi
Erishilgan natija baholanadi	Natijadan tashqari jarayondagi kreativ yondashuv va amalga oshirilgan xatti-harakat muhim
Natijalar o'qituvchi tomonidan, ko'pincha yakka tartibda qatnashgan o'quvchi baholanadi	Loyiha uchun maxsus tuzilgan nazorat bo'limi baholaydi, shuningdek, jamoa sifatidagi hamkorlik ishlari alohida baholanadi

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, loyihaga asoslangan o'qitish (PBL) loyiha, loyihalash, loyihalab o'qitishning yillar davomida shakllantirilgan, rivojlantirilgan va takomillashtirilib hayotiylik darajasi oshirib borilayotgan ta'lim yondashuvi hisoblanadi. Jarayonda belgilangan yo'nalish bo'yicha amalga oshiriladigan xatti-harakatlar, usullar, vositalar, xulosalarda o'zni bilan induksiya dan deduksiya qarab borilsa, ba'zan esa, deduksiya dan induksiya qarab borishni talab etadi. Va umuman, xorijiy

manbalarni o'rganish va izlanishlar natijasida muvaffaqiyatli va yuqori sifatda amalga oshirilgan PBL xayoliy reja yoki shunchaki nazariya emasligi, faqatgina ushbu yondashuvga yangi kirib kelish davrida kishiga shunday tuyulishi mumkinligi ma'lum bo'ldi. Ushbu yondashuvni samarali olib borgan o'qituvchilar jarayonni jadallashtiruvchi, yo'nalishni o'zgartirib boruvchi ta'lim ishtirokchilari muvaffaqiyatini qo'llab quvvatlash uchun e'tiborini qaysi jihatga qaratishni bilishadi, xolos.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Boltayeva Sh.T. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilar ijodiy faoliyatini rivojlantirishning tashkiliy-pedagogik asoslarini takomillashtirish: ped. fan... (PhD) diss. – Samarqand, 2019. – 168 b.
2. Ma'murov B.B. Bo'lajak o'qituvchilarda akmeologik yondashuv asosida ta'lim jarayonini loyihalash ko'nikmalarini rivojlantirish tizimi: ped.fan.dok...dis. – Toshkent, 2018. – 263 b.
3. Pedagogika: ensiklopediya. II jild / Tuzuvchilar: jamoa. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2015. – 376 b.
4. Tolipov O'. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari // O'quv qo'llanma. – Toshkent: Fan, 2006. – 261 b.
5. Xurramov A.J. Matematika o'qitish metodikasi fani o'quv mashg'ulotlarini loyihalab o'qitish metodikasini takomillashtirish: ped. fan... (PhD) diss. – Chirchiq, 2019. – 141 b.
6. O'zbek tilining izohli lug'ati. 2-jild / Tahrir hay'ati: T.Mirzaev va b.; O'ZR FA Til va adabiyot instituti. – T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. – 672 b.
7. Hamroev A.R. Ona tili ta'limida o'quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish: ped.fan.dok...dis. – Toshkent, 2020. – 246 b.22-b.
8. Larmer, John. Setting the standard for project based learning : a proven approach to rigorous classroom instruction / John Larmer, John Mergendoller, Suzie Boss. pages cm Includes bibliographical references and index. ISBN 978-1-4166-2033-4.
9. Markham, T. (2011). Project-Based Learning. Teacher Librarian, 39(2), 38-42.
10. Project-Based Learning, Edutopia, March 14, 2016.
11. TeachThought is an organization dedicated to innovation in education through the growth of outstanding teachers: <https://www.teachthought.com/>.
12. Yasserli, Dar; Finley, Patrick M.; Mayfield, Blayne E.; Davis, David W.; Thompson, Penny; Vogler, Jane S. (2018-06-01). "The hard work of soft skills: augmenting the project-based learning experience with interdisciplinary teamwork". Instructional Science. 46 (3): 457–488. doi:10.1007/s11251-017-9438-9. ISSN 1573-1952.

SUN'IY INTELEKTNING RIVOJLANISH TARIXI

ERGASHEVA DILNOZA ABDULHAKOVNA

Namangan davlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti "Pedagogika nazariyasi va tarixi" mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun'iy intellektning rivojlanish tarixi borasida so'z boradi. Sun'iy intellekt sohasining rivojlanishi inson aqlini taqlid qilishga va murakkab qarorlar qabul qilishga qodir mashinalar yaratish maqsadida boshlangan. Bu tarixning asosiy bosqichlari 1950-yillarda boshlandi, aniqroq aytganda, Alan Tyuringning "Tyuring testi" dan so'ng. Ilk tadqiqotlar matematika, logika va algoritmlarning ta'sirida rivojlangan bo'lsada, 1980-yillarda "ekspert tizimlari" va neyron tarmoqlarning paydo bo'lishi yangi bir davrga yo'l ochdi. XXI asrga kelib, sun'iy intellektning mashina o'rganish va katta ma'lumotlardan foydalanish asosidagi yo'nalishlari katta inqilobni tashladi. Hozirgi kunda sun'iy intellekt turli sohalarda qo'llaniladi va uning rivojlanishi hayotimizdagi katta o'zgarishlarga sabab bo'lmoqda.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, sun'iy intellektning rivojlanish tarixi, raqamli texnologiyalar, Tyuring testi.

Abstract. This article talks about the history of the development of artificial intelligence. The development of the field of artificial intelligence began with the goal of creating machines capable of imitating the human mind and making complex decisions. The main stages of this history began in the 1950s, more precisely, after Alan Turing's "Turing test". The first researches involved mathematics, logic and developed under the influence of algorithms, the emergence of "expert systems" and neural networks in the 1980s opened a new era. By the 21st century, directions of artificial intelligence based on machine learning and the use of big data threw a big revolution. Nowadays, artificial intelligence is used in various fields, and its development is causing great changes in our lives.

Key words: Artificial intelligence, history of development of artificial intelligence, digital technologies, Turing test.

Kirish. Hozirgi kunda O'zbekistonda raqamli texnologiyalar rivoji so'nggi yillarda ahamiyatli tarzda yuksaldi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston-2030"[1] strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida PF-6079 sonli farmonini qabul qilinganligi mamlakatning raqamli transformatsiyasini boshlashga zamin yaratdi va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, internetni barcha tumanlarga yetkazish va axborot texnologiyalarini keng joriy etishni nazarda tutadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektni rivojlantirish bo'yicha bir qator muhim farmon va qarorlarni qabul qilgan.

Bu farmonlar mamlakatning raqamli transformatsiyasini va texnologiyalarning taraqqiyotini ta'minlashga yo'naltirilgan. "Raqamli O'zbekiston-2030" strategiyasida mamlakatning raqamli iqtisodiyotga o'tishi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ilgari surish va sun'iy intellekt, blokcheyn kabi zamonaviy texnologiyalar qo'llanilishiga qaratilgan.

XX asrning olimlari Barr va Feygenbaum sun'iy intellektning ta'rifini quyidagicha taklif qilishdi: "Sun'iy intellekt (AI) – aqlli kompyuter tizimlarini ishlab chiqadigan informatika sohasi"[2]. O'shandan beri bu tushunchaning ta'rifi unchalik o'zgarmadi. Ushbu tizimlar inson ongi, nutqi va chet tilini aniqlashi, o'rganishi va fikr yuritish

qobiliyatlari bilan bog'liq qobiliyatlarga ega bo'lishi mumkinligi sababli alohida toifalarga ajratilgan.

Hozirgi vaqtda sun'iy intellekt inson kabi har qanday muammolarni hal qilish qobiliyatiga ega bo'lgan muayyan dasturiy tizimlar va algoritmlarni o'z ichiga oladi. Ammo bu sodir bo'lishidan oldin AI (arteficial intelligence) texnologiyasi uzoq yo'l bosib o'tishi kerak edi.

Har qanday fundamental fan singari, "Sun'iy intellekt"[3] juda boy tarixga ega. "Sun'iy intellekt" yo'nalishining mohiyati "Mashinada ruh" tushunchasida o'z aksini topadi.

XX asrning birinchi yarmida ilmiy fantastika dunyoni sun'iy aqlli robotlar tushunchasi bilan tanishtirdi. 1950-yillarga kelib, sun'iy intellektni yaratish va rivojlantirish texnologiyalarini tushunishni orzu qilgan olimlar, matematiklar va faylasuflar avlodi bor edi. Shu olimlardan biri sun'iy intellektning matematik imkoniyatlarini o'rgangan yosh britaniyalik polimat Alan Tyuring edi. Turing, agar odamlar mavjud ma'lumotlardan muammolarni hal qilish va qarorlar qabul qilish uchun foydalansa, nega mashinalar ham huddi shunday qila olmaydi, degan fikrni ilgari surdi. Bu uning "Hisoblash mashinalari va razvedka" (1950) maqolasining mantiqiy tuzilishi edi, unda u aqlli mashinalarni qanday qurish va ularning kuchini qanday sinab ko'rishni muhokama qildi.

Ammo Tyuringa o'sha paytda mazkur g'oyasini bajarishga nima to'sqinlik qildi? Birinchidan, kompyuterlar sezilarli darajada o'zgarishi kerak edi. 1949 yilgacha kompyuterlarda razvedkaning asosiy sharti yo'q edi: ular buyruqlarni faqat bajardilar, lekin xotirada saqlash funksiyasi mavjud emas edi.

1950-yillarning boshlarida kompyuter

ijarasi narxi oyiga 200 000 dollarga yetdi. Mutlaqo o'rganilmagan hududda bunday harajatlarni faqat nufuzli universitetlar va yirik texnologiya kompaniyalari ko'tarishi mumkin edi. Yuqori martabali odamlarning qo'llab-quvvatlashi jahon hamjamiyatini mashina tafakkurini rivojlantirishga arziydiganligiga ishonitirish, ma'qullash va moliyalashtirish uchun zarur edi.[4]

"Tyuring testi"[5] ning mohiyati shundan iborat ediki, Alan Tyuringning "Mashinalar ham fikrlay oladimi" degan fikrlari ma'nosiz deb hisoblangan narsaning o'rnini bosadigan sinovni taklif qilgan. Buni isbotlash yuzasidan u "jonli fikrlaydigan mavjudotni tirik kabi ko'rinadigan mashinadan ajratish mulohazasini yuritib, buni o'rnatishning amaliy yo'lini taklif qildi. Bu sinovda sudya ikki tomonning (ulardan biri kompyuter bo'lgan) telegraf orqali suhbatini kuzatadi, agar sudya suhbatdoshlarning kimligini ishonchli tarzda aniqlay olmasa, kompyuter sinovdan o'tdi deb hisoblanadi." [9] Tyuring testining mohiyati ham aynan shunda edi.

Asosiy qism. Shunday qilib, sun'iy intellektning rivojlanish bosqichlari turli davrlarda turlicha qiyinchiliklarga uchragan holda rivojlana boshladi, so'z boshida aytganimizdek, AI bugungi kunda mukammallashib, topshriqlarni tez va aniq bajarish darajasiga yetib kelgunga qadar uning rivojlanishi yo'lida ko'plab olimlar ish olib bordilar. "Alan Tyuringning urinishlaridan besh yil o'tib "Mantiqiy nazariyotchi"ni yaratgan Allen Nyuell, Kliff Shou va Gerbert Saymon orqali fikrlashni isbotlash boshlandi. "Mantiqiy nazariyotchi"- insonning muammolarini hal qilish ko'nikmalariga taqlid qilish uchun mo'ljallangan dastur bo'lib, ilmiy tadqiqotlar korporatsiyasi (RAND) tomonidan moliyalashtirilgan. Ko'pchilik tomonidan birinchi sun'iy intellekt dasturi

deb hisoblanadi va 1956 yilda Jozef Makkarti va Marvin Minski tomonidan Dartmurtda tashkil etilgan sun'iy intellekt bo'yicha yozgi tadqiqot loyihasida (DSRPAI) taqdim etilgan.

Ushbu tarixiy konferentsiyada Makkarti katta hamkorlikdagi sa'y-harakatlari bilan turli sohalardagi yetakchi tadqiqotchilarni sun'iy intellektni ochiq va har tomonlama muhokama qilish uchun birlashtirdi. Afsuski, konferentsiya Makkartini kutganlarini oqlamadi; odamlar faqatgina yengil qiziqish yuzasidangina ushbu konferentsiyaga tashrif buyurgan edilar. Shunga qaramay, hamma sun'iy intellektni joriy etish mumkin degan fikrni chin dildan qo'llab-quvvatladi. Ushbu hodisaning ahamiyatini e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi, chunki keyingi davrda sun'iy intellekt texnologiyalari bo'yicha tadqiqotlar uchun turtki bo'ldi.

1957 yildan 1974 yilgacha sun'iy intellekt rivojlandi. Kompyuterlar ko'proq va tezroq ma'lumotni saqlashi, arzonroq va qulayroq bo'lish imkoniyatlari paydo bo'ldi. Mashinani o'rganish algoritmlari ham yaxshilandi va odamlar o'z muammosiga qaysi algoritmnini qo'llash kerakligini anglay boshlashdi. [4] Shu yerda algoritmtushunchasiga ta'rif berib ketsak. "Algoritmdaganda ma'lum harakatlar ketma-ketligi tushuniladi, ularning bajarilishi belgilangan maqsadga olib keladi".[6]

Ushbu muvaffaqiyatlar, shuningdek, yetakchi tadqiqotchilarning (masalan DSRPAI izdoshlari) qo'llab quvvatlashi Mudofaa ilg'or tadqiqotlar agentligi (DARPA) kabi davlat idoralarini bir nechta institutlarda sun'iy intellekt bo'yicha tadqiqotlarni moliyalashtirishga ishonitirdi. Hukumat, ayniqsa, so'zlashuv tilini transkripsiyalash va tarjima qilish, shuningdek, yuqori qayta ishlash qobiliyatiga ega bo'lgan mashinalarga qiziqish bildirgan.

Optimizm yuqori edi va umidlar yanada yuqori edi.

O'z zamonasining mashhur shaxmat chempioni Garri Kasparov shunday eslaydi: "Nyu-Yorkda men shaxmat sharafi uchun yangi avlod mashinasi - qiymati 10 million dollardan ortiq bo'lgan IBM Deep Blue superkompyuteri bilan kurashdim. Inson va mashina o'rtasidagi tarixdagi eng mashhur jang. Newsweek jurnalining birinchi sahifasida bu jang "inson aqlining so'nggi jangi" deb nomlandi va ko'plab yozuvchilar uni aka-uka Raytlarning birinchi parvozi va astronavtlarning oyga qo'nishi bilan solishtirishdi. Albatta, bu gaplar mubolag'a edi, lekin ular aqlli mashinalar deb ataladigan sevgi-nafrat munosabatlarimiz ruhiga to'liq mos edi".[7] G.Kasparov yana shunday deydi: "Qizig'i shundaki, birinchi shaxmat dasturi birinchi kompyuterdan oldin paydo bo'lgan. U fashistlarning Enigma shifrlash mashinasining kodini buzgan ajoyib britaniyalik matematik Alan Turing tomonidan ishlab chiqilgan. 1952 yilda u qog'ozga mashina shaxmat o'ynashi mumkin bo'lgan algoritmnini yozdi, faqat matematikning o'zi markaziy protsessor sifatida ishladi. "Turingning qog'oz mashinasi" juda malakali o'yinchi bo'lib chiqdi. Uning qurilishining sababi Tyuringning shaxmatga bo'lgan shaxsiy qiziqishidan tashqariga chiqdi. Shaxmat o'ynash qobiliyati qadimdan inson aql-zakovatining bir qismi hisoblangan va bu o'yinda odamni mag'lub eta oladigan qurilmaning yaratilishi chinakam aqlli mashinaning paydo bo'lishidan xabar berishi kerak edi. Alan Tyuring nomi, shuningdek, u taklif qilgan, keyinchalik haqiqatda amalga oshirilgan va "Tyuring testi" deb nomlangan fikrlash tajribasi nomi bilan abadiy bog'langan. Uning mohiyati shundaki, kompyuter odamni odam bilan muomala qilyapman deb o'ylaydigan tarzda aldashi

mumkinmi yoki yo'qligini aniqlash va agar imkoni bo'lsa, testdan o'tgan hisoblanadi. Deep Blue bilan birinchi o'yinimdan oldin ham, kompyuterlar "shaxmatning Tyuring testi" deb atalishi mumkin bo'lgan sinovdan o'ta boshladilar. Ular hali ham juda yomon o'ynashardi va ko'pincha g'ayriinsoniy harakatlar qilishardi, lekin ba'zida ular munosib insoniy tuyg'ular ko'rinadigan o'yinlarni o'ynashga muvaffaq bo'lishdi. Yildan yilga mashinalar kuchliroq bo'lib, takomillashib bordi, ammo ular rivojlanishi bilan biz sun'iy intellekt (AI) haqida emas, balki shaxmatning o'zi haqida ko'proq bilib oldik." [7]

Alal oqibat, sun'iy intellekt, Newsweek jurnalida ta'kidlanganidek, inson aqli bilan jangga kirushgunga qadar turli bosqichlarda rivojlanib bordi va ko'p to'siqlarni yengib o'tdi. Bu murakkab yo'lda sun'iy intellekt rivoji uchun hissa qo'shgan olimlarning ismini eslab o'tish menimcha maqsadga mivofiq bo'ladi.

1. "Alan Mathison Turing - taniqli matematik, mantiq va kompyuter olimi, Kembrij universiteti, Manchester universiteti va Londondagi Milliy fizika laboratoriyasining tadqiqotchisi. U kompyuterlar fanining "otalaridan" biri hisoblanadi.

2. Allen Nyuell - Karnegi Mellon universitetining kompyuter fanlari va kognitiv psixologiya fanlari professori. U 1975 yilda Tyuring mukofotini olgan. Nyuell, Soar kognitiv arxitekturasini va IPL dasturlash tilining hammuallifi hisoblanadi.

3. Gerbert Aleksandr Simon - Karnegi Mellon universiteti professori. Uning ajoyib ishi iqtisod, sotsiologiya, psixologiya, siyosatshunoslik va kompyuter fanlariga tegishli. U 1975 yilda Tyuring mukofoti va 1978 yilda iqtisodiyot bo'yicha Nobel mukofotiga sazovor bo'lgan.

4. Jon Klifford Shou — RAND korporatsiyasi tadqiqotchisi, IPL dasturlash tilining hammuallifi.

5. Jon Makkarti — Massachusetts texnologiya instituti, Stenford universiteti va Prinston universiteti professori. U sun'iy intellekt- AI atamasini kiritdi. Makkarti 1971 yilda Tyuring mukofotini oldi.

6. Edvard Albert Feigenbaum - Stenford universitetining kompyuter fanlari professori. U AI kashfiyotchilaridan biri hisoblanadi. Gerbert Saymon uning doktorlik ishining maslahatchisi edi. 1994 yilda u Tyuring mukofotiga sazovor bo'ldi.

7. Marvin Minski - matematik, Massachusetts texnologiya institutining kompyuter fanlari professori. AI ga qo'shgan hissasi uchun u 1969 yilda Tyuring mukofotiga sazovor bo'ldi". [8]

Xulosa. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, sun'iy intellekt bu inson aqliga taqlid qila oladigan zamonaviy texnologiyalar mevasidir. Bugungi kunda biz uchun oddiy holday tuyulgan har bir aqilli texnologiyalar ustida qachonlardir o'z davrining yetakchi mutaxassis injener olimlari ish olib borgan va yildan yilga bu texnologiyalarni takomillashtirib borishgan. Shunday qilib, "Sun'iy intellekt- bu mashinalarni aqlli qilishga qaratilgan faoliyat, intellekt esa ob'yektga o'z muhitida adekvat faoliyat yuritish va oldindan ko'ra bilish imkonini beradigan sifatdir. Mashhur formula shundan iboratki, AI kompyuterga inson kabi fikrlash qolbilyatini beradi. Asosiy darajada, sun'iy intellekt – bu sun'iy qurilmalar yordamida inson tafakkurining o'xshashligini qayta tiklashga urinish. Mashhur Tyuring testi shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellektga berilgan savolga javobni inson yoki kompyuter berganligini aniqlashning iloji bolmagandagina erishiladi." [10] Demak, bundan xulosa qilish

MATEMATIKA FANINI O'QITISHNI TASHKIL ETISHDA ZAMONAVIY INNOVATSION YONDOSHUVLAR

I.B.AMINOV

SamDU dotsenti

SH.S.XAYITMURADOV

Samarqand viloyati pedagogik mahorat markazi o'qituvchisi

Annotatsiya. Ta'lim jarayonini axborotlashtirish, zamonaviy axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan, jumladan innovatsion yondoshuvlar tizimlarini yaratish va unumli foydalanish dolzarb masalalar bo'lib hisoblanadi. Maqolada matematika fanini o'qitishni tashkil etishda zamonaviy innovatsion yondoshuvlarning asosiy masalalari, o'qituvchilarning axborot texnologiyalaridan foydalanish kompetentligini rivojlantirishda, dars jarayonini va talabalarning mustaqil ishlashini tashkil etishda innovatsion yondoshuvlarning uslubiy asoslari, asosiy vazifalari va samaradorligi yoritilgan.

Аннотация. Актуальными вопросами считаются информатизация образовательного процесса, создание и эффективное использование возможностей современных информационных технологий, в том числе систем инновационных подходов. В статье рассмотрены основные вопросы современных инновационных подходов в организации обучения математике, методическая основа, основные задачи и эффективность инновационных подходов в развитии компетентности учителей в использовании информационных технологий, организации учебного процесса и самостоятельная работа учащихся.

Abstract. The current issues are the informatization of the educational process, the creation and effective use of the capabilities of modern information technologies, including systems of innovative approaches. The article examines the main issues of modern innovative approaches in organizing mathematics teaching, the methodological basis, the main tasks and effectiveness of innovative approaches in developing teachers' competence in using information technologies, organizing the educational process and independent work of students.

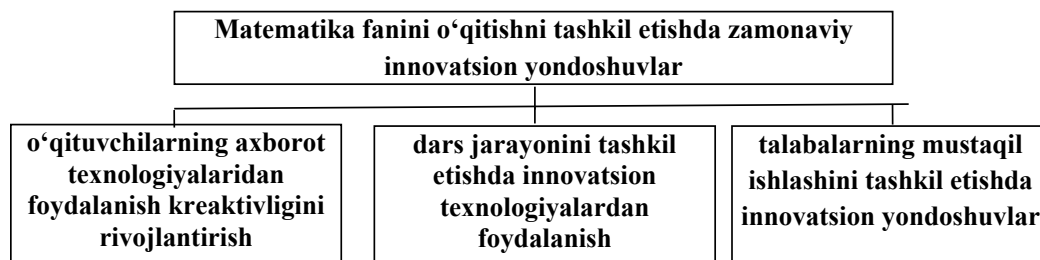
Dars va darsdan tashqari ishlarning samaradorligini oshirish masalalari ta'lim-tarbiya jarayonini ilmiy asosda yo'lga qo'yish va yangi pedagogik texnologiyalarni amalda qo'llash bilan uzviy ravishda bog'liq. Ta'lim muassasalarida innovatsion faoliyatni tashkil etish, ta'lim-tarbiya jarayonlariga yangilik kiritish va yangicha yondashuvlarni joriy etishdan asosiy maqsad o'qituvchilar va talabalar jamoasi hamkorligi izchilligini ta'minlash hamda uni aniq reja asosida va maqsadga yo'naltirilgan holda yo'lga qo'yishdan iboratdir.

Innovatsion texnologiyalar talabalarni egallayotgan bilimlarni o'zlari qidirib topishga, mustaqil o'rganish, tahlil qilish va olingan bilimlardan o'zlari xulosa chiqarish, talaba va o'qituvchi faoliyatiga o'zgarish,

yangilik kiritish, o'quv jarayonida innovatsion texnologiyalardan to'liq foydalanishni, talaba bilan birgalikda faoliyat orqali ta'lim mazmuniga ta'sir ko'rsatadigan vositalarni o'z ichiga oladi.

Matematika fanini o'qitishni tashkil etishda zamonaviy innovatsion yondoshuvlarning samaradorligini oshirishda 3 ta asosiy masalani hal qilishga erishishimiz kerak bo'ladi:

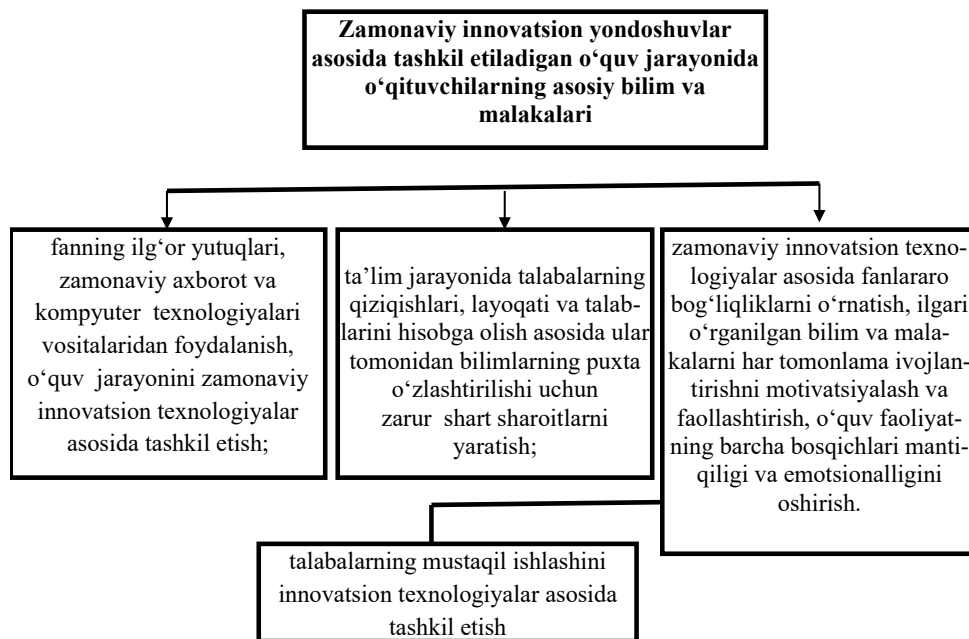
O'qituvchi ta'lim jarayonining bosh ijrochisidir. Bunda har bir o'qituvchini qisqa vaqt ichida juda katta miqdordagi axborot to'plamini o'zlashtirish, qayta ishlash va amalda qo'llay olishga o'rgatish muhim ahamiyatga ega. Uni hal qilishda o'qituvchiga o'qitishning an'anaviy usullari bilan birga zamonaviy axborot texnologiyalari, jumladan kompyuterlardan foydalanish yordam beradi.

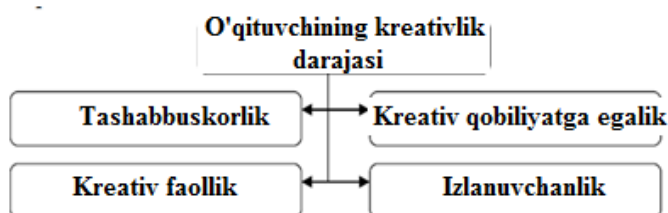
Zamonaviy kompyuter va innovatsion texnologiyalari vositalari o'qitish jarayonini qiziqarli olib borish, har bir talabaga individual yondashish imkonini beradi. Bunda, birinchidan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng imkoniyatlari orqali talabalarga juda ko'p bilim, fakt va ma'lumotlarni etkazish mumkin bo'ladi.

Ikkinchidan, o'qituvchining innovatsion reja, g'oya va o'y-fikrlarini to'laqonli amalga oshirish yengil va samarali tarzda kechadi

Chunki ta'lim tizimini zamonaviy innovatsion yondoshuvlar asosida tashkil etiladigan o'quv jarayonida o'qituvchilar quyidagi bilim va malakalarga ega bo'lishi lozim:

O'qituvchilarning axborot va innovatsion texnologiyalaridan foydalanish kreativligini rivojlantirish samaradorligi quyidagi qobiliyatlar asosida bilan aniqlanadi:

Ta'lim tizimida axborot va innovatsion texnologiyalaridan mukammal foydalanish uchun asosiy e'tibor, eng avvalo, o'qituvchiga va talabaga zarur bo'lgan sharoitni yaratish hamda ta'lim -tarbiya jarayonlarida zamonaviy elektron axborot va uslubiy resurlaridan samarali foydalanishni o'rganishlari lozim. Bular:

matn, jadval va taqdimot yaratish dasturlari: Word, Excel, Power Point, Access ;

test yaratish dasturlari: MyTest, EasyQuizy, Hot Potatoes, iSpring Quiz Maker, SunRavTest, SunRavTestPro;

multimediali hujjatlar yaratish dasturlari: AutoPlayMedia Studio, CourseLab, iSpring Suite, Hot Potatoes, AutoPlay, AutoCAD ;

video taqdimotlarini yaratish dasturlari: Bandicam, Comtasiya Studio, Snagit, iSpring Conventor, iSpring Kinetics, iSpring Sute, iSpring Quiz Maker, iSpring Pro ;

matematik hisoblashlar va modellash dasturlari: Criocodile Physics, Crocodile Chemistry, Crocodile Technology, Crocodile Mathematics, Crocodile ICT, Astronomy;

grafik dasturlari : Adobe Photoshop, Corel Draw, Adobe Illustrator, Animator Pro;

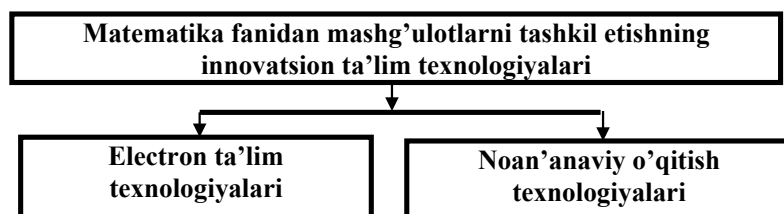
uch o'lchovli grafika: 3D Studio, 3D Studio MAX, Prisms, Three-D, SoftImage.

Axborot olishning boshqa bir usuli -

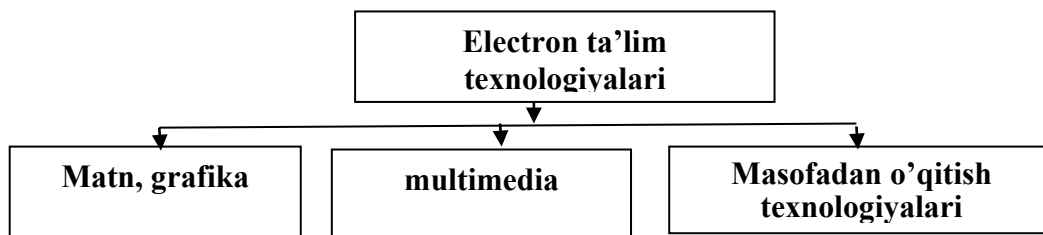
bevosita internet tarmog'idan axborot olish hisoblanadi. Elektron axborot vositalari o'qituvchilarga dars jarayonida tayyor multimediali mahsulotlari va kompyuter ta'limi dasturlaridan, o'quv va auditoriyadan tashqari ishlarda internet tarmog'i vositalaridan foydalanib, multimediali ta'lim dasturlari va taqdimotlar, loyihalar yaratish imkonini beradi. Buning uchun esa o'qituvchilar muntazam ravishda o'z ustida ishlashi va ko'proq ta'lim saytlaridan unumli foydalanishlari lozim.

Innovatsion texnologiyalar matematika fanini o'qitish jarayonida o'qituvchi va talaba faoliyatiga yangilik, o'zgartirishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda interfaol usullardan foydalanishni taqozo etadi. Interfaol usullar ta'lim jarayonida qatnashayotgan har bir talabaning faolligiga, erkin va mustaqil fikr yuritishga asoslanadi. Bu usullardan foydalanganda bilim olish talaba uchun qiziqarli mashg'ulotga aylanadi. Interfaol usullar qo'llanilganda talabalar o'qituvchilar yordami va hamkorligida mustaqil ishlash ko'nikma va malakalariga ega bo'ladi. Talabalar yangi bilimlarni ilmiy izlanish, tadqiqotchilik, tajriba -sinovlar o'tkazish asosida o'zlashtiradilar.

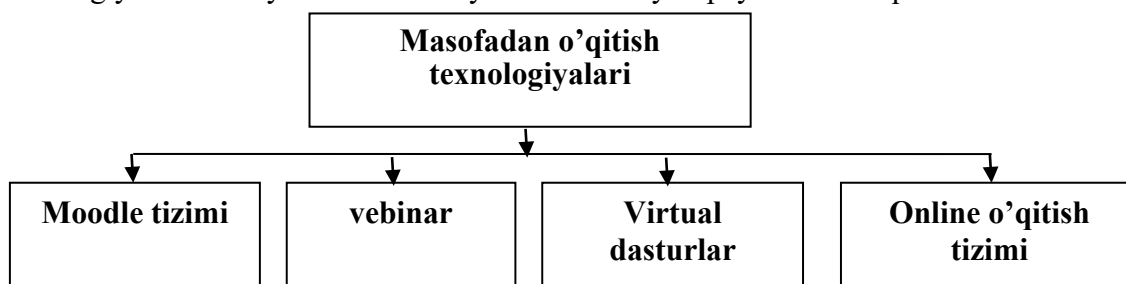
Matematika fanidan mashg'ulotlarni tashkil etish va sifatini oshirishda innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish samaradorligi sezilarli darajada bo'ladi:

O'qituvchilarning matematika fanini o'qitishni tashkil etishda quyidagi zamonaviy elektron ta'lim texnologiyalardan foydalanish samaraliroq bo'ladi:

Bugungi kunda matematika fanini o'qitishda zamonaviy masofaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish zaruriyati va imkoniyati paydo bo'lmoqda:

Matematika fanlarini o'qitishga yangi texnik vositalar, shu jumladan, kompyuter va boshqa axborot texnologiyalarining jadal kirib kelayotgan hozirgi davrida fanlararo uzviylikni taminlash maqsadida informatika fani yutuqlaridan foydalanish dolzarb masalalardan biridir. Kompyuter texnikalarini ta'lim muassasalariga tatbiq etish, o'qitish jarayonini optimallashtirishga keng yo'l ochib beradi. Keyingi o'n yillikda matematika fanini o'qitishda kompyuterlardan foydalanish bir necha asosiy yo'nalishlarda olib borildi. Bularga kompyuter yordamida bilimni baholash, turli tipdagi o'rgatuvchi dasturlarni ishlab chiqish va rivojlantirish, bilishga oid matematikaviy o'yinlarni ishlab chiqish va boshqalar kiradi.

Matematika o'qitishda kompyuterlarni qulayligini yana bir yo'nalishi ayrim o'quv holatlarini modellashtirishdir. Modellashtirilgan dasturlardan foydalanishning maqsadi, o'qitishning boshqa usullari qo'llanganda tasavvur qilish, ko'z oldiga keltirilishi qiyin bo'lgan materiallarni tushunarli bo'lishini taminlashdan iborat. Modellashtirish yordamida o'quvchilarga ma'lumotlarni grafik rejimda kompyuter multimediasini ko'rinishida taqdim qilish mumkin. Shu boisdan ular matematikani

chuqur o'rganish va o'quv jarayonida sezilarli darajada mustaqillik namoyon etishga moyil bo'ladilar. Ko'p holatlarda vujudga keladigan matematik muammoni tez va berilgan aniqlikda hal etish uchun professional matematikdan o'z kasbi bilan bir vaqtda ma'lum bir algoritmik til va dasturlashni bilishi talab qilinadi. Shu maqsadda XX asrning 90-yillarida matematiklar uchun ancha qulayliklarga ega bo'lgan matematik tizimlar yaratilgan.

Hozirgi vaqtda matematik masalalarni yechish uchun bir nechta (MathCAD, Mathematics, Matlab, Maple, Maxima, Statistica, Derive va boshqalar) matematik paketlar ishlab chiqilgan. Ular bir-biridan funksiyalari qamrovi soni, grafik imkoniyatlari, interfeysning sifati va foydalanishga qulayligi, boshqa paketlar bilan ma'lumotlar almashish imkoniyatlari, qo'llanish sohasi va boshqa xususiyatlari bilan farq qiladi. Bu maxsus tizimlar yordamida turli sonli va analitik matematik hisoblarni, oddiy arifmetik hisoblashlardan boshlab, to xususiy hosilali differensial tenglamalarni yechishdan tashqari grafiklarni yasashni ham amalga oshirish mumkin.

Modellashtirish

yordamida

o'quvchilarga malumotlarni grafik rejimda kompyuter multimediasi ko'rinishida taqdim qilish mumkin. Shu boisdan ular matematikani chuqur o'rganish va o'quv jarayonida sezilarli darajada mustaqillik namoyon etishga moyil bo'ladilar.

Elektron jadvallar asosan iqtisodiy masalalarni yechishga mo'ljallangan bo'lsada. Uning tarkibiga kiruvchi vositalar boshqa sohaga tegishli masalalarni yechishga ham, masalan, formulalar bo'yicha hisoblash ishlarini olib borish, grafik va diagrammalar qurishga katta yordam beradi. Elektron jadval yordamida berilgan algoritm asosida masalalarni hal etish, jadvaldagi qiymatlar bo'yicha turli shakllar yasash va bosmaga chiqarish ishlarini bajarish mumkin. Exceldagi avtomatik to'ldirish imkoniyatidan foydalanib sonli qiymatlarni va matn elementlarini kiritishni osonlashtirish mumkin. Bu imkoniyat ayniqsa funksiya qiymatlarini jadvashtirishda katta yordam beradi. Funksiya qiymatlarini ma'lum qadam bilan hisoblash matematikaning juda ko'p bo'limlarida uchraydi. Ayni shu imkoniyatlardan foydalanib matematika fakultetidagi talabalar funksiyalarning grafiklarini hosil qilishlari va shu tariqa ayrim murakkabroq funksiyalarning xossalari ekranda aniq ko'rishlari mumkin. Excel dagi funksiya ustasi funksiya va uning argumentlarini yarim avtomatik tartibda kiritishga yordam beradi. Funksiyalar ustasini qo'llash funksiyaning yozilishi va uning hamma argumentlarini sintaktik to'g'ri tartibda kiritilishini ta'minlaydi. Bu esa o'z navbatida talabalarning funksiya-larning xossalari qiyinmay va tezda o'rganishlariga juda katta yordam beradi.

Talabalarning matematika fanidan mustaqil ishlash jarayonini innovatsion texnologiyalari asosida boshqarishning asosiy mohiyati- bu shu jarayonni shunday tashkil etishdan iboratki, bunda talabalar berilgan topshiriqlarni bajarsinlar va mustaqil izlash yo'li bilan ilmiy tasavvurlash metodini o'zlashtirsin, o'z ustida ishlash ko'nikmalarini shakllantirsin, o'zining o'quv faoliyatida ijodiy yondoshuvga

bo'lgan qiziqishi rivojlansin hamda shu bilan birga ijodiy vazifasini muvaffaqiyatli bajarish uchun zarur bo'lgan xususiyatlari, qobiliyatlari, xarakterini mukammallashtirsin:

olingan ma'lumotlarni xotirada kerakli vaqtga saqlab turish, ularni tahrirlash, chop etish, nusxalash va hokoza.

kerakli materiallarni ma'lum bir maqsadlar uchun yaratilgan multimediyali ma'lumotlar orqali interfaol usulida o'rganish

turli axborot manbalariga, shu jumladan uzoqlashgan va taq-simlangan ma'lumotlar bazasiga, internet tizim orqali butun dunyo bo'yicha konferensiyalarga kirish

hamkorlik telekommunikatsion loyihalarni, shu jumladan xalqaro, elektron konferensiyalar, kompyuterli audio-videokonferensiyalarni tashkillashtirish

Ta'lim tizimida talabalarning mustaqil ishlarini tashkil jarayonida quyidagi vositalardan foydalanish samaraliroq bo'ladi:

elektron o'quv nashrlar;

kompyuter o'qitish tizimlari;

audio-vidio o'quv materiallari;

turli adabiyot va axborotlar manbalari tomonidan tavsiya etilgan o'quv-nazorat testlari;

kutubxona ma'lumotlar bazasi bilan aloqa;

virtual materiallar va laboratoriyalar.

Xulosa qilib aytganda, o'qituvchilarning matematika fanini uqitish jarayonida axborot vositalaridan foydalanish kreaktivligini shakllantirish natijasida:

o'qituvchilar o'quv va oddiy amaliy masalalarni yechish uchun kompyuterdan foydalanish; zamonaviy kompyuter dasturlarida amaliy topshiriqlarni va ijodiy ishlarni bajarish;

matnli va grafik redaktor, trenajerlar, testlar, matnlar va tasvirlar bilan ishlash; kompyuter yordamida turli xil loyihalar va taqdimotlar yaratish imkonini beradi.

Shu bilan birga, dars jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo'llash talabalarda ilmiy izlanishga qiziqishni uyg'otadi, ijodkorlik va bunyodkorlik

qobiliyatini rivojlantiradi. Natijada egallangan bilim, ko'nikma va malakalar amaliy faoliyatda tatbiq etiladi, o'zlashtirish sifati oshadi. Buning uchun o'qituvchi mahoratli bo'lishi va mavzularning mazmuniga qarab darsni to'g'ri rejalashtirishi, mashg'ulot davomida barcha talabalarni faol va ongli ishlashlariga erishmog'i lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. «Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari» to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 24 aprel 2017 yil, Toshkent.
2. Смолянинова О.Г. Статья: Формирование информационной и коммуникативной компетентности будущего учителя на основе мультимедийных технологий //Ж-л «Мате-матика и образование», №9, 2012 год. – С 48-55.
3. M.Barakaev, M.Tojiev, D.YUnusova, K.Mamadaliyev. Matematika o'qitish texnologiyalari va loyihalash. // Darslik. – T., 2018. – 324 b
4. Zakirova F., Muhamedxanov U., SHaripov SH., Isyanov R., Esonboev F., Dottoev S.. Elektron o'quv-metodik majmualar va ta'lim resurslarini yaratish metodikasi. Metodik qo'llanma.– T.: OO'MTV, 2010. –64 b.
5. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Tarbiyada innovatsion texnologiyalar (ta'lim muassasalari pedagog-o'qituv-chilari uchun amaliy tavsiyalar).-T.: "Iste'dod" jamg'armasi, 2009 -160 b.
6. Рагулина М.И. Информационные технологии в математике. М,: Академия, 2008. – 304 с.
7. www.ziyounet.uz
8. www.edu.uz
9. www.infokom.uz.

YUQORI MALAKALI BOKSCHILARNING MUSOBAQA JANGLARIDAGI TEXNIK-TAKTIK HARAKATLARINING TAHLILI

V.D.ANASHOV, UzDJTSU, p.f.b.f.d. (PhD), professor

Annotatsiya. Maqolada yuqori malakali bokschiarning texnik va taktik tayyorgarligining miqdoriy va sifat komponentlarini o'rganish natijalari, shuningdek, bokschi mahorat darajasiga qarab harakat faolligi namoyon bo'lish ko'rsatkichlarini tahlil qilish natijalari keltirilgan. Jang uslubi va yuklamalarning intensivligi mashg'ulotlar va musobaqa sharoitida bokschiarning taktik harakatlarining vaqt va miqdoriy parametrlariga bog'liqligi aniqlandi.

Kalit so'zlari: tayyorgarlik, yuqori malakali bokschi, texnika, taktika, xujum, qarshi xujum, himoya, jang, musobaqa.

Аннотация. В статье приведены результаты исследований количественных и качественных составляющих технико-тактической подготовленности квалифицированных боксёров, а также результаты анализа показателей проявления двигательной активности боксера в зависимости от уровня его мастерства. Установлена зависимость манеры ведения боя и интенсивности нагрузки от временных и количественных параметров тактических действий боксёров в тренировочных и соревновательных условиях.

Ключевые слова: подготовка, высококвалифицированные боксёры, техника, тактика, атака, контратака, защита, бой, соревнования.

Annotation. The article presents the results of studies of quantitative and qualitative components of technical and tactical readiness of qualified boxers, as well as the results of the analysis of indicators of the manifestation of motor activity of a boxer depending on the level of his skill. The dependence of the manner of fighting and the intensity of the load on the time and quantitative parameters of tactical actions of boxers in training and competitive conditions has been established.

Keywords: preparation, highly skilled boxers, technique, tactics, attack, counterattack, defense, fight, competition.

Tatqiqotning dolzarbligi. Dunyo miqyosida bokschiarning musobaqa va mashg'ulot jarayonlarida texnik-taktik tayyorgarligiga katta ahamiyat berib kelinmoqda, sababi texnik-taktik tayyorgarlikning uzviy uyg'unlashishi musobaqa bellashuvlaridagi natijalarning yuksak darajaga ko'tarilishiga xizmat qilmoqda. Bokschi chiqishlarining muvaffaqiyatini ta'minlaydigan omillardan biri – o'quv-trenirovka yuklamalarini musobaqalar talablariga (shartlariga) mos kelishi hisoblanadi [3,6].

2021 yil 5 noyabrdagi PQ-5281 sonli “2024 yil Parij shahrida (Frantsiya) bo'lib o'tadigan XXXIII yozgi Olimpiya va XVII Paralimpiya o'yinlariga o'zbekiston

sportchilarini kompleks tayyorlash to'g'risida”gi Qarorida sportchilarni musobaqalarga tayyorgarligi va o'quv-mashg'ulot jarayoniga ilg'or innovatsion, ilmiy-metodik texnologiyalarni joriy etish hamda sportchilarning xalqaro sport musobaqalarda muvaffaqiyatli ishtirokini ta'minlash yuzasidan tegishli chora-tadbirlar ishlab chiqish vazifalari belgilab berilgan [1]. Boksda, musobaqa bellashuvlarini tahlil qilish ancha darajadagi qiyinchiliklarga uchraydi. Bokschiarning qarama-qarshiliklari to'g'risidagi axborotni to'liq xajmda olishning yaqin orada imkoniyati yo'q. Musobaqa faoliyatida bokschi mahoratining va xususiyatlarining ustivor tomonlari va kamchiliklari aks etadi. Bu,

trenirovka shartlari musobaqalar talablariga javob berishi kerakligi, ayrim holatlarda esa, energiya sarflanishlari bo'yicha ulardan ustun bo'lishi lozim [2]. Yuqori malakali sportchilarni tayyorgarligini takomillashtirish o'quv-mashg'ulot jarayonini tashkil qilish mazmuniga, musobaqa faoliyatining rivojlanish an'analari bilan mos ravishdagi maxsus tayyorgarlik vositalarini tanlashga yangi metodik yondashuvlarni izlab topishni talab qiladi. Malakali sportchilarga xos bo'lgan nisbatan teng bo'lgan texnik va jismoniy tayyorgarlik paytida, sportdagi muvaffaqiyatni taktik harakatlar xal qiladi. Ayniqsa, boksning ringdagi xulq-atvorini reglamentlaydigan, boks janglari vaqt strukturasi va boks qoidalarini o'zgarishi tufayli faol taktik harakatlarning roli oshdi [5]. Yuqori malakali bokschilarning texnik-taktik tayyorgarlik darajasini takomillashtirish, jang davomida yuqori natijaviylikni saqlab turish masalasi dolzarb bo'lib bormoqda.

Tadqiqotning maqsadi: yuqori malakali bokschilarning texnik-taktik tayyorgarligini tahlil qilish.

Tadqiqotning vazifalari: yuqori malakali bokschilarning texnik-taktik ko'rsatkichlarining miqdoriy va sifat ko'rsatkichlarini aniqlash.

Tadqiqotning usullari. mamlakatimiz va xorijda chop etilgan adabiyot manbalarini nazariy tahlil qilish va ma'lumotlarni umumlashtirish, pedagogik kuzatishlar, bokschilarning eng xarakterli jangovar holatlarini aniqlash uchun musobaqa janglarini videoga yozib olish va ularni tahlil qilish, matematik statistika usullari.

Tadqiqotni tashkil qilinishi. Tadqiqotlar yuqori malakali bokschilarning o'quv-trenirovka yig'inlari paytida, 2021 yil yanvar-dan to 2023 yilning iyun oyiga

qadar, musobaqalarda muvaffaqiyatli ishtirok etib kelgan 7 nafar yuqori malakali sportchilar qatnashdilar. Tadqiqot paytida 10 dan ortiq nufuzli musobaqa janglari tahlil qilindi.

Tadqiqotning natijalari. Taktik tayyorgarlikning ahamiyatini va uni o'quv-trenirovka jarayonini individuallashtirish va trenirovka va musobaqa yuklamalarini samarali boshqarish imkonini beradigan tomonlarni aniqlash maqsadida boks bo'yicha 12 nafar trenerlar (8 nafar O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan trenerlar, 4 nafar xalqaro toifadagi sport ustasi bo'lgan trenerlar) o'rtasida intervyu va anketa-so'rovlar o'tkazildi, ularning trenerlik ish stajining o'rtacha vaqti 18,5 yilni tashkil qildi. Anketada quyidagi savollar berildi: "O'quvchilaringizga har xil musobaqalarda g'olib bo'lishiga nimalar sabab bo'ldi?", "Tayyorgarlikning kuchsiz tomonlari qanaqa?" Mutaxassislarining 24% kuchsiz texnik tayyorgarlikni, 14% - jismoniy, 16% - funktsional tayyorgarlik, 18% - psixologik, 28% - taktik tayyorgarlikni ko'rsatishdi. Ko'rinib turibdiki, trenerlarning fikriga ko'ra, taktik tayyorgarlik natijaga erishish paytida eng yetakchi rollardan birini egallaydi.

Yuqori ko'rsatkichlarga erishishda, bokschilarning va ularning bo'lajak raqiblarini individual xususiyatlarini hisobga olish bilan trenirovka jarayonini ratsional boshqarishga katta ahamiyat beriladi. Tayyorgarlik jarayoniga asosiy raqiblarning texnik-taktik arsenalini va ularning tayyorgarlik darajalarini hisobga olish bilan korrektsiya qilingan trenirovka va musobaqa jangining berilgan texnik ko'rinishi sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi. Anketa-so'rov ma'lumotlari ko'rsatadiki, 58% trenerlar trenirovka jangining taktik ko'rinishini doimiy ravishda berishadi,

32% - epizodik tarzda va 7% - umuman berishmaydi. Asosiy raqiblarning texnik-taktik arsenalini 64% trenerlar hisobga olishadi.

Bizning nazarimizda, mumkin bo'lgan holatlarni ko'p martalik takrorlashlar jarayonida ishlab chiqilgan va konkret raqib bilan jangga tayyorlanish bilan bog'liq bo'lgan harakat stereotipi, sportchining psixologik tayyorgarligini oshiradi. Texnik-taktik harakatlarning xajmi, jangni olib borishning asosiy taktik usullari (xujumlar, himoyalanişlar, qarshi xujumlar), ularni navbat bilan bajarish trenirovka yuklamasini boshqarish, uni individuallashtirish va musobaqa shartlariga yaqinlashtirish imkonini beradi. So'rov ma'lumotlariga ko'ra, trenirovka yuklamasi, o'quv vazifalarida taktik harakatlar yordamida 64% qisman boshqariladi va 36% boshqarilmaydi.

Pedagogik kuzatishlarning ko'rsatishicha, yuklamani xattoki qisman boshqarilishi ham individual yondashuvsiz va mos ravishdagi nazoratsiz empirik ravishda amalga oshiriladi. Trenirovka yuklamasini jangni borishini kuzatib turish yordamida qisman boshqaradigan mutaxassislar ichida 32%, uni boshqarishni asosan taktik harakatlarning ketma-ketligi hisobiga, 28% - ularning miqdori hisobiga va faqat 8% - konkret taktik harakatning davomiyligi hisobiga amalga oshiradi. Ma'lumotlarni tahlil qilish, u yoki bu taktik harakatning vaqt parametrlari o'quv-trenirovka jangining jadalligini o'sishiga ancha ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lishiga, taktik harakatlarda aniq intervallarni o'rnatish esa yuklamani trenirovka jangida optimallashtirishga ko'maklashishiga qaramasdan, konkret taktik harakatning davomiyligiga yetarli ahamiyat berilmasligini ko'rish imkonini beradi.

Trenirovka yuklamasining jadalligini va uni oshirish yo'llarini aniqlash uchun mas'uliyatli janglardagi (2021 yilgi 23 iyuldan 8 avgust sanalarida bo'lib o'tgan Olimpiada o'yinlari) va ulardan keyingi nufuzli musobaqa janglarining videoyozuvlari tahlil qilindi. Jangni olib borishning asosiy taktik usullarini (xujumlar, himoyalanişlar, qarshi xujumlarni) aniqlash bo'yicha tavsiyalarga asoslangan holda, xronometraj usuli yordamida jangdagi ularning davomiyligi aniqlandi. Ma'lumotlar bokschilarning texnik-taktik harakatlarini sinxron qayd qilishning maxsus kartoçkalariga kiritildi. Videoyozuvlarni tahlil qilish taktik harakatlarni texnik harakatlar bilan ma'lum bir o'zaro bog'liqligini aniqlash imkonini berdi. Masalan, jangda xujum harakatlari vaqtini oshirish paytida, texnik harakatlarning miqdori ortadi, ularning diapazoni va variativligi kengayadi. Qayta aloqa himoyalaniş harakatlari vaqtining ortishi paytida kuzatiladi (1-jadval).

Xujum harakatlarining (xujumning) motor zichligi 52 foizdan yuqori bo'lgan bokschilar ancha yuqori sport natijalariga erishishi aniqlandi. Masalan, nomlari qayd qilingan musobaqalardagi xujumning o'rtacha foizi X.D-ovda 66%, R.A-evda 52% tashkil qildi. A.M-evda qarshi xujumlarining foizli tarkibi R.A-evga nisbatan kam bo'ldi: A.M-evda 53% va R.A-evda 57%. B.J-ov jangda xujum harakatlariga katta e'tibor qaratgan 68% samaradorlikni tashkil qilgan. Ko'rinib turibdiki, jangni olib borishning xujum xarakteri qarshi xujum va ayniqsa himoyalaniş kabi jangni olib borishning taktik usullarini kam qo'llash bilan tavsiflanadi, bu amalga oshirilgan xujumlar miqdoriga ham ta'sir qiladi. Jangda xujum, qarshi xujumni ko'proq amalga oshirgan bokschilar barcha zarbalari bo'yicha hamda

1-jadval

Musobaqa janglarida yuqori malakali bokschilarning texnik-taktik harakatlarining tahlili

F.I.SH.	Xujum harakatlari				Himoyalaniş ($\overline{X}$)	Barcha zarbalar miqdori ($\overline{X}$)
	Nishonga tekkan zarbalar soni ($\overline{X}$)	Nishonga tegmagan zarbalar soni ($\overline{X}$)	Bokschiniñ faolligi, jang vaqtiga foizda (xujum) ($\overline{X}$)	Bokschiniñ faolligi, jang vaqtiga foizda (qarshi xujum) ($\overline{X}$)		
X.D-ov	$\frac{79,3}{68\%}$	$\frac{37,3}{32\%}$	$\frac{14,7}{66\%}$	$\frac{11,4}{58\%}$	$\frac{10,0}{69\%}$	$\frac{116,6}{68\%}$
A.X-ov	$\frac{103,7}{62\%}$	$\frac{62,7}{38\%}$	$\frac{14,5}{68\%}$	$\frac{10,3}{62\%}$	$\frac{13,2}{63\%}$	$\frac{166,4}{62\%}$
R.A-ev	$\frac{85,8}{54\%}$	$\frac{71,8}{46\%}$	$\frac{11,9}{52\%}$	$\frac{13,2}{57\%}$	$\frac{12,7}{47\%}$	$\frac{157,6}{54\%}$
A.M-ev	$\frac{120,4}{59\%}$	$\frac{83,8}{41\%}$	$\frac{17,2}{63\%}$	$\frac{14,4}{53\%}$	$\frac{14,5}{62\%}$	$\frac{204,2}{59\%}$
T.X-ev	$\frac{107,8}{60\%}$	$\frac{70,7}{40\%}$	$\frac{13,8}{61\%}$	$\frac{15,3}{67\%}$	$\frac{12,3}{64\%}$	$\frac{178,5}{60\%}$
L.M-ov	$\frac{103,2}{61\%}$	$\frac{65,5}{39\%}$	$\frac{11,7}{59\%}$	$\frac{13,6}{65\%}$	$\frac{9,3}{61\%}$	$\frac{168,7}{61\%}$
B.J-ov	$\frac{73,1}{66\%}$	$\frac{37,2}{34\%}$	$\frac{12,4}{68\%}$	$\frac{10,4}{56\%}$	$\frac{7,0}{72\%}$	$\frac{110,3}{66\%}$

nishonga tekkan zarbalari miqdori bo'yicha ham ustivor bo'lishdi.

O'quv-trenirovka yig'inlaridagi nazorat janglarida ham jangni olib borishning taktik usullarida ham va texnik arsenalining miqdoriy va sifat ko'rsatkichlarida ham A.X-ov, X.D-ov, B.J-ovlar qolgan bokschilarga nisbatan ustunligini aytish lozim. Undan tashqari, harakatning taktik usullarini jangdagi texnik harakatlarning miqdoriy va sifat tavsiflari bilan ma'lum bir o'zaro bog'liqligi ko'rinadi. Masalan, jangda xujumning ortishi, jangning texnik ko'rsatkichlarini ortishiga va uning sifat tomoniga ijobiy ta'sir ko'rsatishi ko'rinib turibdi.

Yuksak yutuqlar sportida amalga oshirilgan kuzatishlar ko'rsatdiki: sportchiniñ malakasi, jang olib borish uslubi xujumkor, tajribasi qanchalik yuqori

bo'lsa, har xil darajadagi musobaqalardagi uning yutuqlari shunchalik salmoqli bo'ladi. Bu, birinchi navbatda, sportchiniñ tayyorgarligi darajasiga, uning trenirovka qilganligiga va texnik-taktik arsenal bilan ta'minlanganligiga, to'plangan amaliy tajribasiga bog'liqligi ko'rinib turibdi.

Tadqiqotlarning natijalari ko'rsatadiki: sportchiniñ jang olib borish uslubi xujumkor bo'lsa, u xujumning vaqt ko'rsatkichini, texnik arsenalining miqdoriy ko'rsatkichini ortishida ifodalanadigan faol harakatlarni shunchalik ko'p qo'llaydi

Xulosalar. Bokschilarning texnik-taktik harakatlari darajasini baholash uchun ikkita mezon – jangni olib borish manerasi (xujum harakatlarining miqdori va sifati va himoyalaniş samaradorligi) va jangni olib borishning asosiy taktik usullarining (xujum, qarshi xujum, himoya) vaqt

НОВЫЕ ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ДЛЯ РЕШЕНИЯ ГРАФИЧЕСКИХ ЗАДАЧ ПО ФИЗИКЕ

Р.М. АБДУЛЛАЕВ, М. А. ЗАХИДОВА, З.Р. ГИЯСОВА

Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека, Ташкент,
Узбекистан

Аннотация. В статье рассматриваются новые эффективные методы решения графических задач по физике с использованием современных цифровых технологий. Основное внимание уделяется применению графических калькуляторов, таких как «Desmos», в образовательном процессе, особенно в контексте изучения затухающих колебаний. Описываются возможности этих инструментов для визуализации физических процессов, что способствует лучшему пониманию сложных понятий, таких как амплитуда, частота и декремент затухания. В статье обсуждаются способы интеграции компьютерных технологий в лабораторные работы и лекции по физике, а также их роль в самоконтроле учащихся. Представлены результаты исследований, демонстрирующие практическую значимость внедрения графических методов в обучение физике и их перспективы для дальнейшего применения. Цель данной статьи — исследовать новые методы решения этих задач с использованием графических калькуляторов, таких как «Desmos», а также рассмотреть их влияние на образовательный процесс и эффективность обучения.

Ключевые слова: Цифровые технологии, образовательный процесс, графические калькуляторы, «Desmos», затухающие колебания, амплитуда, частота, декремент затухания, визуализация, физика, лабораторные работы, лекции, самоконтроль, компьютерные технологии, графические методы.

Annotation. The article considers new effective methods of solving graphical problems in physics using modern digital technologies. The focus is on the application of graphical calculators, such as «Desmos», in the educational process, especially in the context of studying fading fluctuations. The capabilities of these tools for visualizing physical processes are described, which contributes to a better understanding of complex concepts such as amplitude, frequency and decrepit attenuation. The article discusses ways of integrating computer technologies into laboratory work and physics lectures, as well as their role in students' self-control. The results of studies demonstrating the practical importance of introducing graphic methods in physics education and their prospects for further application are presented.

Keywords: digital technologies, educational process, graphic calculators, Desmos, fading oscillations, amplitude, frequency, fading decree, visualization, physics, laboratory work, lectures, self-control, computer technology, graphic methods.

Введение

Современный образовательный процесс требует активного использования цифровых технологий для улучшения понимания сложных физических явлений. Графические задачи, особенно те, которые связаны с затухающими колебаниями, представляют собой сложный аспект в изучении физики.

Актуальность затухающих колебаний связана с их широким применением в раз-

личных областях науки и техники. Вот основные аспекты их важности:

Инженерные приложения: Затухающие колебания играют важную роль в проектировании различных механических и электрических систем, таких как мосты, здания, автомобильные подвески и электронные схемы. Понимание этих колебаний помогает предотвратить нежелательные вибрации и разрушение конструкций.

Анализ устойчивости систем: Затухающие колебания позволяют оценить, насколько быстро система возвращается к своему исходному состоянию после возмущения. Это важно для анализа устойчивости различных систем, будь то механические, электрические или биологические.

Таким образом, затухающие колебания имеют огромное значение в науке и технике, и их изучение продолжает быть актуальным в современном мире.

Исследования затухающих колебаний с использованием графического калькулятора, например, Desmos, являются полезным и наглядным способом изучения динамики таких систем.

Преимущества использования Desmos: Desmos прост в использовании, не требует установки программного обеспечения и доступен онлайн, что делает его отличным инструментом как для самостоятельного изучения, так и для проведения занятий. Возможность легко сохранять и делиться графиками также упрощает совместную работу и обсуждение результатов.

Результаты исследования

Хорошо известно, что на любую реальную колебательную систему действуют противодействующие силы, вызывающие уменьшение энергии колебательной системы. Если приведенная энергия системы не будет пополняться извне, то со временем колебания начнут затухать и в конечном итоге система придет к равновесию [3].

При выводе уравнения кинематического движения затухающих колебаний учитываем, что при приведении системы в состояние покоя под действием внешних сил на неё действуют только квазиупругая сила и сила сопротивления среды. Здесь мы ограничиваемся рассмотрением малых колебаний. В этом случае скорость системы также будет мала, а значит, сила сопротивления бу-

дет пропорциональна скорости.

$$f = -hv = -hx' \quad (1)$$

где h — называется коэффициентом сопротивления. Отрицательный знак означает, что сила сопротивления (f) и скорость (v) направлены в противоположные стороны.

С учетом вышеизложенного динамическое уравнение системы имеет следующий вид:

$$mx'' = -kx - hx' \quad \text{или} \quad x'' + \frac{h}{m}x' + \frac{k}{m}x = 0 \quad (2)$$

Используя следующие обозначения:

$$\frac{h}{2m} = \delta; \quad (3)$$

$$\frac{k}{m} = [\omega_0]^2 \quad (4)$$

уравнение (2) принимает следующий вид:

$$x'' = 2\delta x' + [\omega_0]^2 x = 0 \quad (5)$$

В этом уравнении ω_0 — циклическая частота колебательной системы при отсутствии сопротивления среды, т. е. при $h=0$, и эта частота называется собственной частотой колебаний системы. Если бы не было сопротивления среды, то амплитуда колебаний (A) системы оставалась бы неизменной во времени.

С течением времени из-за сопротивления среды амплитуда колебаний системы уменьшается по экспоненциальному закону. Следовательно, решение уравнения (5) будет иметь следующий вид:

$$X = Ae^{(-\delta t)} \cos\left[\sqrt{f_0}\right](\omega t + \varphi) \quad (6)$$

Где A и φ — постоянные величины, зависящие от начальных условий, а δ — коэффициент затухания и величина ω , называется циклической частотой затухающих колебаний.

$$\omega = \sqrt{([\omega_0]^2 - \delta^2)}$$

(7)

Из (7) выражения период колебаний определяется выражением

$$T = 2\pi / \sqrt{(\omega_0)^2 - \delta^2} \quad (8)$$

Если сопротивление среды ($\omega_0 \gg \delta$) мало, период колебаний равен $T = 2\pi / \omega_0$. По мере увеличения сопротивления среды увеличивается и период колебаний. График этой зависимости представлен на рисунке -1 ($\omega_0 = 2\pi \text{ с}^{-1}$).

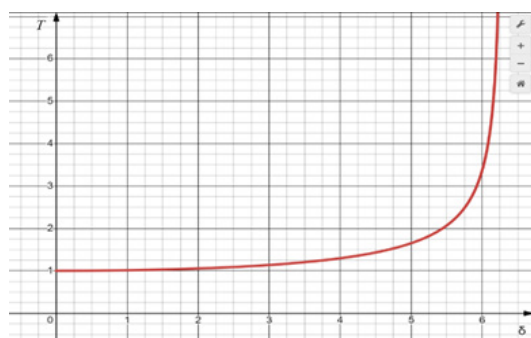

Рисунок 1. График зависимости $T=f(\delta)$

Эту зависимость также ($T=f(\delta)$) можно представить в табличной форме.

$\delta, \text{с}^{-1}$			
$T, \text{с}$			

На рисунке-2 показан график затухающих колебаний описываемым уравнением (6), построенный используя калькулятор «Desmos» ($\omega_0 = 2\pi \text{ с}^{-1}$, $\delta = 0,3 \text{ с}^{-1}$, $A = 4 \text{ см}$, $\varphi = 0$).

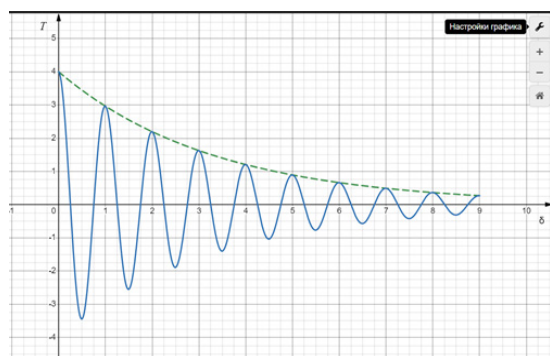

Рисунок 2. График зависимости $X(t)$

Из уравнения(6) следует, что движение системы можно рассматривать как гармонические колебания с циклической частотой ω

и с амплитудой изменяющийся экспоненциально $A(t) = A_0 \exp(-\delta t)$ [3]. Пунктирные линии на рисунке 2 показывают график функции $A(t)$, где величина A_0 соответствует амплитудному значению колебаний в начальный момент времени. Скорость затухания колебаний зависит от величины (δ), которая называется коэффициентом затухания.

$$A(t) = A_0 e^{(-\delta t)} \quad (9)$$

Из уравнения (9), определим время τ , за которое $A(t)$ уменьшится в e раз.

$$A_0 e^{(-\delta \tau)} = A_0 / e \quad \text{или} \quad \delta \tau = 1$$

Таким образом, коэффициент затухания равен величине, обратной величине времени, за которое амплитуда уменьшится в e раз. График зависимости δ (τ) представлен на рисунке- 3, ($1 \leq \tau \leq 20$).

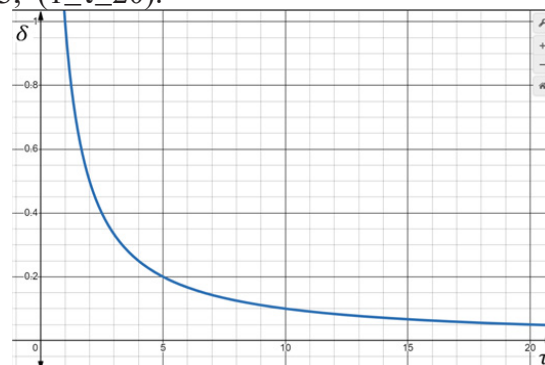

Рисунок 3. График зависимости $\delta(\tau)$

При оценке скорости затухания по числу колебаний вместо коэффициента затухания используется величина, называемая декрементом затухания (или логарифмическим декрементом затухания). Используя численное значение декремента, можно получить информацию о том, за сколько колебаний амплитуда колебаний уменьшится в e раз.

Если в какой-то момент времени t максимальное отклонение равно $A_1(t)$, то через время T , равное одному периоду, отклонение будет равно:

$$A_2(t+T) = A_1(t) e^{(-\delta T)} \quad (10)$$

В общем случае отношение амплитуд, соответствующих моментам времени, отличающимся на один период, является постоянной величиной [3]:

$$A(t)/(A(t+T))=e^{\delta T} \quad (11)$$

Эта величина называется декрементом затухания, а ее логарифм – декрементом логарифмического затухания

$$\theta = \ln e^{\delta T} = \delta T \quad (12)$$

Если отклонение, соответствующее моменту времени t_0 , равно A_0 , а отклонение после времени NT , равно A_N , то справедливо следующее соотношение:

$$\ln A_0/A_N = N\theta \quad (13)$$

Если отношение A_0/A_N равно e , то $N\theta=1$ или $N=1/\theta$.

Таким образом, обратная величина логарифмическому декременту затухания численно равна числу колебаний за время, необходимое для уменьшения амплитуды в e раз. Например, если декремент затухания равен $1/15$, то после 15 колебаний амплитуда колебаний уменьшится почти в 2,7 раза.

На рисунке 4 представлен график зависимости $N=1/\theta$, по которому можно найти количество колебаний за время, необходимое для уменьшения амплитуды колебаний в e раз, для значений θ в определенном интервале.

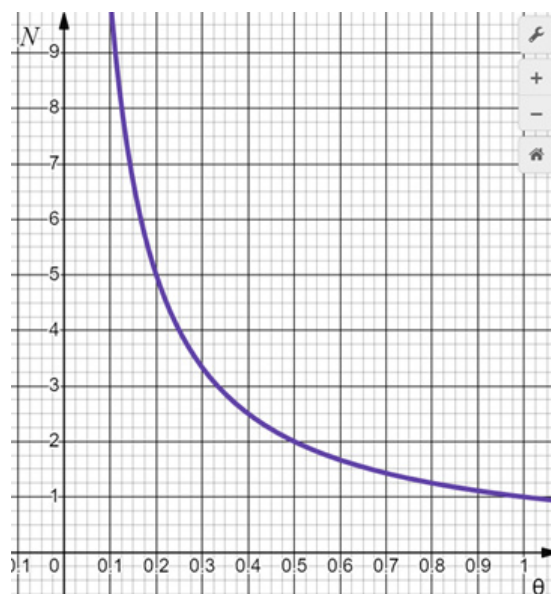

Рисунок 4. График зависимости $N(\theta)$

Как уже говорилось выше, скорость затухания колебаний зависит от коэффициента затухания (см. выражение 9), что отражается на графиках, представляющих зависимость амплитуды от времени (рис. 3).

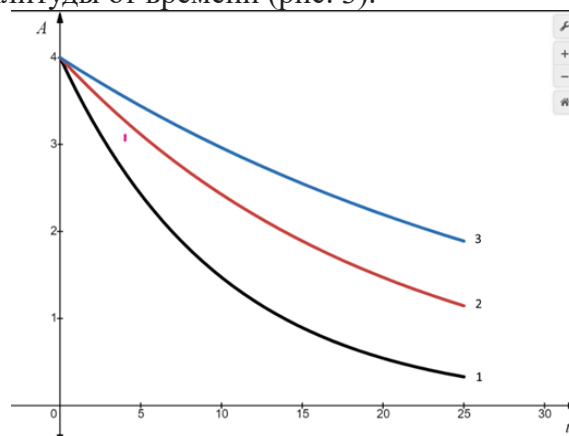

Рисунок 5. График зависимости $A(t)$

Таким образом, на основе предложенного выше метода, когда учащимся в некоторых вопросах предлагается нарисовать те или иные графические зависимости, преподаватель может проверить работу учащихся по графикам, нарисованным с помощью графических калькуляторов. Таким же образом, учащиеся смогут проверить правильность или неправильность своих результатов (самоконтроль). Используя компьютерные технологии на лекциях, можно сэкономить время, отведенное на лекцию, и визуализи-

ровать взаимосвязь величин, представляющих физические процессы, наблюдаемые в предмете. Кроме того, используя графический метод для описания результатов лабораторной работы, можно наглядно показать ошибки, допущенные в полученных результатах.

Вывод: Использование графического калькулятора для исследования затухающих колебаний позволяет наглядно и эффективно изучать динамику таких систем, что делает его ценным инструментом в образовании и научных исследованиях.

Список литературы:

1. Maxmutov M.I. Organizatsiya problemnogo obucheniya v shkole. M.: Pedagogika, 1977.
1. Резников Графический метод в преподавании физики. Москва-1960. 348 с. URL: https://fiz-muz-spb.ucoz.net/load/biblioteka/metodika_fiziki/reznikov_i_i_graficheskij_metod_v_prepodavanii_fiziki/12-1-0-218 (дата обращения: 23.02.2021)
2. Л. И. Резников. Графический упражнения и задачи по физике: Пособие для учителей физики. АКАДЕМИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ НАУК РСФСР. Москва-1948. Ленинград. 208 с. URL: https://fiz-muz-spb.ucoz.net/load/biblioteka/zadachniki/reznikov_i_i_graficheskie_uprazhnenija_i_zadachi_po_fizike/9-1-0-97
3. Исмаилова, Р. Н. Решение графических задач в школьном курсе физики / Р. Н. Исмаилова, Д. Г. Джаббаров, Л. З. Шакарова // Вестник науки и образования. – 2021. – № 9-1(112). – С. 5-11. – EDN: CAOLQK
4. Ладных, М. С. Графические методы решения задач по физике / М. С. Ладных // методическое пособие для учителей и учащихся. – Белгород, 2019. – 79 с.

KASB TA'LIMI "DIZAYN" YO'NALISHI IXTISOSLIK FANLARIDAN 3D MAX DASTURLARINI ISHLAB CHIQUISH VA ULARDAN FOYDALANISH QOIDALARI

G'OFUROVA AZIZA XIDIRNAZAR QIZI
Jizzax davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada libos dizayni bo'yicha bo'lajak pedagog dizaynerlarni tayorlashda information pedagogik texnologiyalardan foydalanishning o'rni va roli haqida fikrlar keltirilgan. Shuningdek maqoladi moda dasturlari asosida ixtisoslik fanlar doirasida, liboslarni dizayn loyihalashga doir dasturlarni yaratish jarayoni va bu jarayonlarni amalga oshirish bosqichlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Kommunikatsion, texnologiya, malakali kadr, qobiliyat, funksional, dastur, ko'nikma, malaka, tajriba.

Abstract. This article discusses the role and place of using information pedagogical technologies in the training of future fashion design teachers. The article also discusses the process of creating fashion design programs within the framework of specialized disciplines based on fashion programs and the stages of implementing these processes.

Keywords: Communication, technology, qualified personnel, ability, functional, program, skill, qualification, experience.

Абстрактный. В данной статье представлены представления о месте и роли использования информационных педагогических технологий в подготовке будущих педагогических дизайнеров по дизайну одежды. Также в статье описан процесс создания программ дизайна одежды и этапы реализации этих процессов в рамках специализации на основе модных программ.

Ключевые слова: Коммуникация, технология, квалифицированный персонал, способности, функционал, программа, навык, квалификация, опыт.

KIRISH.

Bugungi kunda Respublikamizda kadrlar tayyorlash milliy dasturi asosida amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlarining asosiy maqsadi barkamol shaxslarni va malakali kadrlarni tayyorlashga qaratilgan. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar bevosita uzluksiz ta'lim tizimi bilan bog'liqdir.

Zamonaviy ta'lim sharoitida bo'lajak mutaxassislarda kasbiy bilim, ko'nikma va malakalar bilan bir qatorda bilimlarni mustaqil egallashga va muammoni mustaqil ravishda hal etishga ijodiy yondashish qobiliyatlarini ham shakllanishi kerak. Shuning uchun ham bugungi kunda ta'lim oluvchilarni mustaqil va ijodiy yondoshgan holda muammolarni yechimini izlash, topish va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirish uchun

o'qitishning zamonaviy va ilg'or usullaridan foydalanish yangi informatsion-pedagogik texnologiyalarni tadbiq etish muhim ahamiyatga ega. Bu turdagi ta'lim talabalarda mustaqillik, tashabbuskorlik, javobgarlik kabi sifatlar, shuningdek, mustaqil, ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini tarbiyalashga xizmat qiladi. Bu turdagi ta'limni tashkil etish pedagoglardan har bir talabaga imkon qadar individual yondashishni, uning shaxsini hurmat qilishni, unga ishonch bildirishni taqozo etiladi. Mazkur vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishning yana bir omili uzluksiz ta'lim tizimi xodimlari, pedagog o'qituvchilarning zamonaviy ta'lim texnologiyalarining mohiyatidan xabardorliklari hamda ularni ta'lim jarayonida samarali qo'llay olishlari, shuningdek, ta'lim jarayonini tashkil etishga nisbatan ijodiy yondoshuvning qaror topishi

muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy informatsion- texnologiyalar ta'limda o'qitish muhitining talaba imkoniyatlariga moslashtirilishini nazarda tutadi. Unga ko'ra ta'lim muhiti, pedagogik shart-sharoitlar, ta'lim hamda tarbiya jarayonini to'laligicha talabaning shaxsiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, qobiliyatini rivojlantirish, shaxs sifatida kamolotga yetishini ta'minlash, tafakkuri va dunyoqarashini boyitishga yordam beradi. Zamon yoshlaridan funksional vazifalarni chuqur bilishlarini, ijtimoiy-iqtisodiy hayotdagi o'zgarishlarni sezgirlik bilan ilg'ashlarini, tezkorlik bilan o'rganib amaliy jihatdan moslashishni talab etadi. Buning uchun ishlab chiqarish korxonalarida qo'llanilayotgan zamonaviy kompyuter texnologiyalarini ta'limdagi pedagogik informatsion texnologiyalar o'rtasidagi integratsiyalashuvni amalga oshirish lozim.

Dizayn sohalari bo'yicha mutaxassislar tayyorlash, erkin ijodiy yondashuv katta samara beradi. Dizaynda badiiy masalalarga libosning modaga mos shakli, silueti va bichimini yaratish, libos qismlarining o'zaro proporsional nisbatlarini aniqlash, libosning badiiy obrazini ifodalash kiradi. Texnik-muhandislik masalalari hisoblash formulalari va libosning tayyor holda kerakli shaklini ta'minlaydigan konstruksiya detallarini grafik usullar yordamida qurishni nazarda tutadi. Dizayner talabalar uchun ushbu imkoniyatlarni ta'minlovchi kompyuter dasturlari 3D max texnologiyasining maxsus dasturlaridir.

Ixtisoslik fanlari doirasida libos dizayni bo'yicha dasturlar yaratish o'quv axborotlarining mazmuniga talabalar bilim, ko'nikma, malaka va tajribalariga alohida e'tibor qaratiladi. Biz tomonimizdan yaratilayotgan dasturlar "Dizayn obyektlarini kompyuterda modellash" va ixtisoslik fani dasturiga shuningdek mutaxassislar

tayyorlashdagi malaka talablariga to'liq javob beradi.

Ixtisoslik fanlari doirasida yaratilgan dasturlar tizimi pedagogik maqsadlarning aniq amalga oshirilishini ta'minlaydi. Dasturlarda ishlash tiziminining asosiy belgisi kutilgan natijaga erishishni kafolatlashidir. Buning uchun asosiy maqsadga erishishning har bir bosqichida bajarilishi lozim vazifalarni aniq rejasini hosil qilish lozim. Liboslarni badiiy loyihalash o'z navbatida kiyim modelini loyihasini ishlab chiqishdan iborat ijodiy jarayonni o'z ichiga oladi. Bunda turli liboslar loyihasini o'rganish, turli obrazlarni tasavvur qilish, yaratish, model konstruksiyasini ishlab chiqish, badiiy bezakni o'rganish va tahlil qilish kabi jarayonlar yotadi. Bu jarayonlar ushbu bosqichlarda amalga oshiriladi.

Mavzu fan dasturi doirasida fasonning murakkablik darajasini e'tiborga olingan holda tanlanadi. Ayrim hollarda buyurtma asosida ham mavzu belgilanishi mumkin.

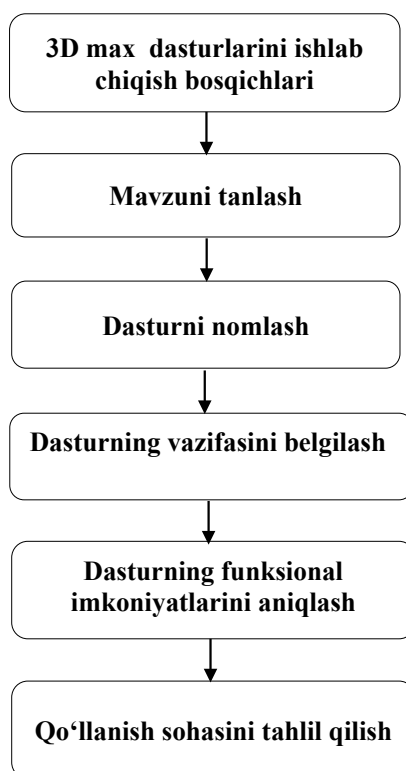
Mavzu: Ayollar zamonaviy ko'ylagining dizayn loyihasini yaratish.

Dastur nomini belgilashda moda dasturlarining imkoniyatlari va afzalliklaridan kelib chiqib belgilangan mavzuni aniq amalga oshirishni ta'minlovchi dastur nomi bilan belgilanadi. Bu yaratilgan dastur to'g'risida qisman ma'lumotga ega bo'lishlikni ta'minlaydi.

Dastur nomi: 3D max Marvelous Designer dasturidan foydalanib ayollarning zamonaviy ko'ylagini dizayn loyihasini yaratish dasturi.

Dasturning vazifasini belgilashda yangi libosni dizayn loyihasini yaratilishi, libosni uch proyeksion tekislikda namoyon etilishi, barcha bichilmalarini hosil bo'lishi va ularni bir biriga biriktirib tikish jarayonini amalga oshirishi nazarda tutib belgilanadi.

Dasturning funksional imkoniyatlari liboslar uchun kerakli detallarni gavda o'lcham ko'rsatgichlarisiz konstruksion

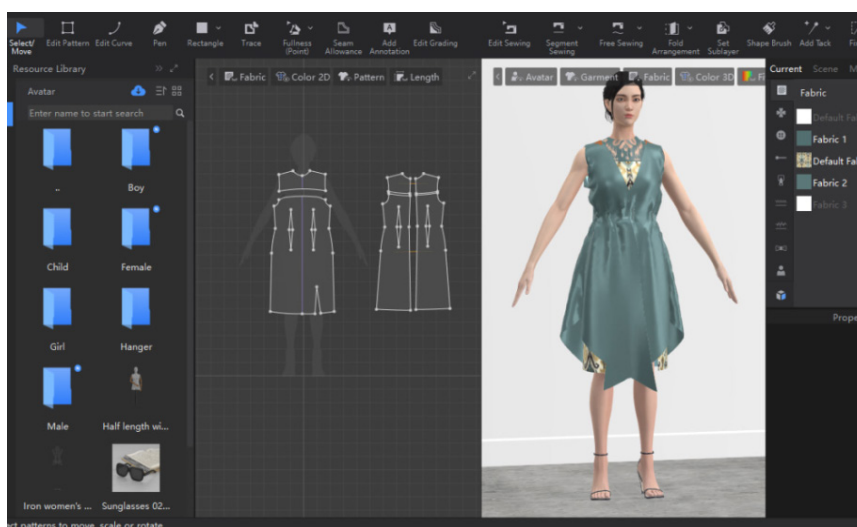

1-rasm 3D max dasturlarini ishlab chiqish bosqichlari

ko'rinishini hosil qilish, yaratilayotgan libos detallarni manikenga kiydirish, mavjud nuqsonlarni ko'rish va bartaraf etish xulosa qilish imkoniyatlarining mavjudligidan kelib chiqib aniqlanadi.

Qo'llanilish sohasini belgilash uchun ish tahlil qilinadi va dasturdan foydalanadigan

sohalar belgilanadi. Ta'lim sohasida libos dizaynini va yengil sanoat yo'nalishidagi ixtisoslik fanlarni o'qitishda, ommaviy mahsulot ishlab chiqaruvchi korxonalarda, tikuvchilik sexlari va yakka tadbirkorlikda yangi liboslarni yaratishda foydalanish mumkinligidan kelib chiqib belgilanadi.


```

<?xml version="1.0" encoding="utf-8"?>
<COLLADA xmlns="http://www.
collada.org/2005/11/COLLADASchema"
version="1.4.1">
  <asset>
    <contributor>
      <author/>
      <authoring_tool>FBX      COLLADA
exporter</authoring_tool>
      <comments/>
    </contributor>
    <created>2022-06-30T16:29:53Z</
created>
    <keywords/>
    <modified>2022-06-30T16:29:53Z</
modified>
    <revision/>
    <subject/>
    <title/>
    <unit      meter="0.025400"
name="centimeter"/>
    <up_axis>Y_UP</up_axis>
  </asset>
  <library_images>
    < i m a g e
id="MapFBXASC032FBXASC03553-
i m a g e "
name="MapFBXASC032FBXASC03553">
      <init_from>file://E:\3D      Max
HOMEWORK\Homework      Gulasal\
marvelous designer
      homework\platyye\ori_3869141_8o6sl
umfn9onr4hmc6kef7zbg75pzil42my46jtn_
leopard-pa
      ttern-leopard-print-svg-leopard-

```

```

background      (2)_R255_G255_B255.png</
init_from>
</image>

```

2-rasm. 3D max Marvelous dasturidan foydalanib ishlab chiqilgan ayollar zamonaviy ko'ylagining dizayn loyihasi.

Xulosa. Kiyimlarni dizayn loyihalash milliy hom ashyodan yangi turdagi liboslarni dizaynini yaratish va ularni ishlab chiqarishga joriy etish Respublikamizning iqtisodiyotini rivojlantirishga hissa qo'shayotgan yengil sanoat sohasi uchun katta ahamiyatga ega. Yengil sanoat va libos dizayni sohasiga mutaxassislar tayyorlashda moda dasturlaridan Marvelous designer, CLO 3D va Style3D dasturlarida ishlash hamda libos yaratish ko'nikmalarini hosil qilish ishlab chiqarish korxonalari va ta'lim o'rtasidagi integratsiyalashuvini yuzaga keltiradi. Shuningdek hozirgi kunda professional ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan o'qitishning dual ta'lim shaklini yanada samarali bo'lishi ta'minlaydi. Kasb-hunar maktablari uchun pedagog dizayner tayyorlovchi oliy ta'lim o'quv jarayonida ixtisoslik fanlarini o'qitish va o'quv-kasbiy vazifalarni hal etishda axborot kommunikatsion texnologiyalarni joriy etilishi talabada ijodiy qobiliyatni barqarorlashtirish yordam beradi. Aynan shu dasturda ishlashni kiyimni modellashtirish nuqtai nazaridan ko'rib chiqdik va kiyim dizayni uchun moda dasturlari tizimlarining tanlovi oqilona to'g'ri tanlav degan xulosaga keldik.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Foydalanilgan adabiyotlar:

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

1. G'ofurova A.X., Olimov Q.T., DGU guvohnoma: 3D Max marvlose dasturidan foydalanib ayollarning zamonaviy ko'ylagining dizayn loyihasini yaratish. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Intellektual mulk konsultativ markazi" davlat unitar korxonasi. Guvohnoma № DGU 18119.(16.08.2022).
2. O.A.Hamidov. Zamonaviy o'qitish vositalaridan foydalanish orqali talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash metodikasini takomillashtirish// Dis.ped. fan. Falsafa dok.-Toshkent: 2021.
3. Zaripova D. Ta'limni axborotlashtirish sharoitida kasb ta'lim yo'nalishi talabalarini innovatsion faoliyatga tayyorlash metodikasini takomillashtirish Ped.fan.fal.dok.(PhD) diss.
4. Азизходжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик махорат. – Т.: Чўлпон, 2005.

QISHLOQ XO'JALIGI YO'NALISH TALABALARIDA FIZIK QONUNIYATLARGA ASOSLANGAN HOLDA ILMIY YONDASHUV VA IJODKORLIK KO'NIKMALARINI SHAKILLANTIRISH

TURG'UNOV ADHAM RAXMATILLAEVICH
Namangan muhandislik-qurilish instituti o'qituvchisi

Annotatsiya: Bu maqolada qishloq xo'jaligi sohalarida turli xil yuzaga keladigan muammolarni fizik ilmiy nazariyalar, hisob kitoblar bilan yechim topishni bo'lajak kadrlarga o'rgatish, ularda sohaga tegishli ilmiy salohiyatni oshirish, fanlararo integratsiyani ochib berish hamda shaxsiy ijodkorlik ko'nikmasini shakillantirish maqsad qilib olingan. Maqolani mazmuni talabalarga nasos stansiyalarida dvigatelning sarflagan elektr energiyasi bilan dvigatelni bajargan ishi mutanosib kelmasligi sabablarini fizik nazariyalar asosida o'rganildi. Yuzaga kelgan muammoni ilmiy yondoshgan holda bartaraf etish usullari yoritildi.

Kalit so'zlar: qishloq xo'jaligi, qovushqoqlik, loyqa suv, nasos stansiyasi, dvigatel, zichlik, hajm.

Bizga ma'lumki davlatimmiz agrar sohaga ixtisoslashgan davlatlar qatoriga kiradi. Bundan ko'rinib turibdiki qishloq xo'jaligiga qo'yiladigan talablar ustuvor hisoblanadi. Qishloq xo'jaligi deganda juda katta keng qamrovli sohani tushunish kerak. Chorvachilik, parrandachilik, baliqchilik, bog'dorchilik, polizchilik, paxtachilik qo'yingki sanasak bularni adog'i yo'q. Qishloq xo'jaligining qaysi sohasini qaramaylik o'ziga yarasha qiyinchiligi, mashaqqati va muammolari bor.

Biz tarbiyalayabgan kadrlar nafaqat ilmiy bilimlar olish balki sohaga tegishli muammolarni o'rganib ularga yechim topishda oliygohda olgan bilimlarini qo'llay olishlari kerak. Buning uchun biz quyidagi tizimni joriy qildik ya'ni, qishloq xo'jaligiga ixtisoslashgan soha yo'nalishida o'qiyotgan talabalarga fizika fanidan mustaqil ishlanma sifatida qishloq xo'jaligida yuzaga kelayotgan muammolarni topish, ularni qayt qilish, muammo yuzasidan avval olib borilgan ishlarni tahlil qilish masalasi yuklatildi. Topilgan muammoni o'qish davrida fizik ilmiy nazariyalar, qonuniyatlarga tayangan holda dars jarayonida muhokama qilib muammoni yechishni kelishib oldindi.

Topilgan muammolardan birida shunday

masala qo'yildiki bunda dala ekinzorlarini sug'orish uchun suv otib beradigan nasos stansiyasida elektr tokining sarifi o'zgarmay qolib, ammo otib berilayotgan suv hajmining bazi paytlarda kamayib ketishi bazi hollarda esa meyorda bo'lishi ko'rsatildi. Nasos stansiyasining yillik hisobotida nasos stansiyasi qancha soat ishlagani yozib borilgan ya'ni sariflangan kw/soat elektr toki bizga ma'lum ammo nasos stansiyasining yillik ishlagan soatidagi sarflagan umumiy tok miqdori hisobidan otib berishi kerak bo'lgan suv miqdorini otib bermaganligi aniqlandi. Bu esa o'z navbatida sug'orilishi kerak bo'lgan yerlarni meyorda sug'orilmasligiga olib keladi, ekinlarni hosildorligi kamayishiga sabab bo'ladi.

Muammoni sababini topib bartaraf etish uchun Xitoy davlatidan mutaxassislar chaqirilgan. Ular kelib dvigatelni tok kuchi sarifini tekshirishgan ya'ni dvigatelni quvvatini tekshirishgan lekin dvigatelni ishlash quvvati o'zgarmagan. Shunda mutaxassislar dvigatel suv bilan birga oz miqdorda havoham so'ryapgan deb u masala ustida ishlashgan lekin muammo aytarli hal bo'lmagan.

Bu muammoni o'rganish maqsadida biz

guruh talabalari bilan nasos stansiyasini borib o'rgandik va infra tuzilmani ko'zdan kechirdik.

Dvigatelni quvvatini aniqladik, dvigatelni suvni so'rish va suvni tik balantlikka otib berish masofasini o'lchadik. Bizni etiborimizni

tortgan narsa shu bo'ldiki nasos stansiyasiga kelayotgan suv haddan ziyod loyqa edi (1-rasm).

Biz masalaga shunday yondoshdikki, nasos stansiyasiga keladigan suvni infra

1-rasmda nasos stansiyasiga kelayotgan suvning holati ko'rsatilgan.

tuzilmasini o'rgandik bazi kunlarda suv o'z yo'lida tuproq qatlamlarini yuvib oqizib kelishi natijasida suv juda loyqalanib ma'lum bo'ldi. Bunga sabab yog'ingarchilik bo'lgan kunlarda ariq labidagi tuproqning yumshab qolishi va suv uni oson yuvib ketishidan deb tahlil qildik. Talabalar savol berishdi suvning loyqalanishi dvigatelning quvvatiga qanday tasir qiladi deb? Qo'yilgan muammoga va talabalarning savollariga javob berishda fizik nazariyalar, qonuniyatlarga asoslanib quyidagi mavzular tushuntirildi.

Suyuqliklarni hossalarni o'rganishda uning qovushqoqligi haqida ham ma'lumotlar beriladi. Tiniq suvning qovushqoqligiga qaraganda loyqa suvning qovushqoqligi farqli bo'ladi degan g'oyani ilgari surdik. Qovushqoqligi yuqori bo'lgan suyuqlikda ishqalanish kuchi ham katta bo'ladi. Bu esa o'z navbatida suyuqlikni trubalarda oqishini qiyinlashtiradi.

Suyuqlikni qovushqoqligini aniqlashni

juda ko'p usullari mavjud, quyida biz Stoks usulidan foydalanib suyuqliklarni qovushqoqligini harakterlovchi kattalik ichki ishqalanish koeffitsiyentini aniqlashni ko'rib chiqamiz.

Siz suvga nisbatan asalni oquvchanligi juda past ekanligini bilasiz. Bu materialning yopishqoqligi tufayli sodir bo'ladi. E'tibor bering, suyuqlikning yuqori yopishqoqligi harakatga qarshilik ko'rsatadi, chunki uning molekulyar tuzilishi unga turli xil ichki ishqalanishlarni beradi. Biroq, past viskozitetli suyuqlik osongina oqadi, chunki uning molekulyar tarkibi harakat paytida ishqalanishning kam yoki umuman bo'lmasligiga olib keladi.

Qovushqoqlik suyuqlik holatiga bog'liq bo'lgan omillarga bog'liq, masalan:

- Suyuqlik harorati;

- Deformatsiya tezligi;
- bosim.

Qovushqoqlik koeffitsienti. Qovushqoqlik

koeffitsienti nimani anglatishini tushunish uchun birinchi navbatda "Qovushqoqlik gradienti" ma'nosini tushunishingiz kerak. Yopishqoq gradient. Yopishqoq gradient - suyuqlikning qo'shni qatlamlari orasidagi tezlik ichidagi farq, agar yuqori qatlam oldinga siljish uchun ko'proq kuch qo'llasa, yopishqoq gradient shunchalik ko'p bo'ladi. Yopishqoq gradient - suyuqlikning qo'shni qatlamlari orasidagi tezlikdagi farq. Agar oldinga siljish uchun yuqori qatlam tomonidan ko'proq kuch qo'llanilsa. U v/x bilan berilgan, bu yerda v tezlik farqi va x ikki qatlam orasidagi masofa farqi. Keling, Qovushqoqlik koeffitsientini aniqlaymiz: Qovushqoqlik koeffitsienti - siljish kuchlanishining suyuqlikning tezlik gradientiga (η) nisbati. Qovushqoqlik koeffitsienti quyidagilarga bog'liq: $F, d / A, v$.

Buyerda:

- F —birlik maydonidagi suyuqlikning ikkita parallel qatlami o'rtasida birlik tezlik gradientini ushlab turish uchun zarur bo'lgan kuch.
- d —suyuqlikning ikki qatlamining bir-birining ustiga siljishi orasidagi masofa.
- A —maydon.
- v —tezlik.

Qovushqoqlik koeffitsientiga misollar:

1. Suv: 20°C da suv uchun qovushqoqlik koeffitsienti deyarli $0,001 \text{ Pa}\cdot\text{s}$ (paskal-sekund) yoki 1 sentipoaz (cP) ni tashkil qiladi. Bu suvning osongina oqib ketishiga imkon beruvchi nisbatan past viskozite hisoblanadi va u odatda Qovushqoqlikni taqqoslash uchun ishlatilishining sabablaridan biridir.

2. Asal: Asalning qovushqoqlik koeffitsienti asal turi va harorat kabi omillarga qarab 10 dan $20 \text{ Pa}\cdot\text{s}$ gacha yoki undan yuqori bo'lishi mumkin. Bu yuqori Qovushqoqlik asalga qalin va sekin oqadigan xususiyatni beradi.

3. Dvigatel moyi: motor moyi uchun qovushqoqlik koeffitsienti keng diapazonga ega, 20 dan 100 sentistok (cSt) yoki undan

yuqori. Dvigatel moyi suv bilan solishtirganda yuqori qovushqoqlikka ega bo'lishi uchun mo'ljallangan va bu dvigatel komponentlarini samarali moylashni ta'minlaydi. Yuqori viskoziteli moylar yuqori qovushqoqlik koeffitsientiga ega[1].

Stoks qonunining kelib chiqishi o'rganishda slindir simon shisha idishga na'munadagi suyuqlikni kuyib unga po'lat sharchani tashlaymiz va sharchaga ta'sir qiluvchi kuchlarni muvozanatlaymiz (2-rasm).

Suyuqlikka tashlangan sharchaga ta'sir qiluvchi kuchlar:

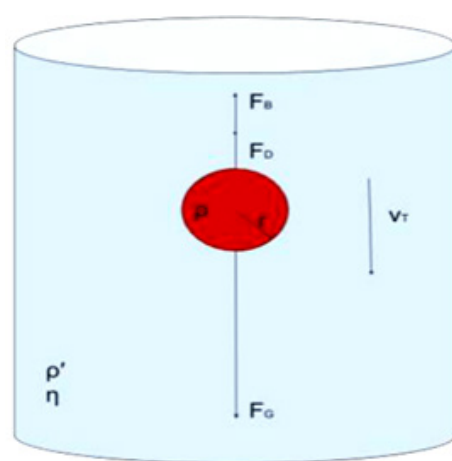
—sharchani pastga harakatlantiruvchi og'irlik kuchi $F_G = mg$ ta'sir qiladi shuning uchun sharcha pastga harakatlanadi.

—yuqoriga yo'nalgan arximed kuchi $F_D = \rho_s V_j g$ kuch sharchani yuqoriga itaradi.

—yuqoriga yo'nalgan yana bir kuch bu suyuqlik tomonidan sharchani xarakatiga qarshilik qiluvchi ishqalanish kuchi $F_B = 6\pi\eta r v$.

Og'irlik kuchini arximed kuchi bilan ishqalanish kuchlarini yig'indisiga tenglab ishqalanish koeffitsiyenti η ni topamiz[2].

$$F_G = F_D + F_B \quad (1).$$

2-rasm. Stoks qonuni kelib chiqishi

Bundan (1) dani kuchlar o'rniga fizik kattaliklarni qo'yib quyidagi tenglamani hosil qilamiz $mg = \rho_s V_j g + 6\pi\eta r v$. Bu tenglamadagi

ishqalanish koeffitsiyenti η ajratsak

$$\eta = (2gr^2(\rho_j - \rho_s))/9v$$

hosil bo'ladi. Bunda j —sharning zijligi, s —suyuqlik zichligi, r —sharning radiusi.

Ushbu tajribada bizga kerak bo'ladi: Silindrsimon shisha idish, turli radiusli po'lat sharlar, yuqori yopishqoq suyuqliklar, metr, sekundomer, areometr, elektron tarozi, shtangersirkul.

Tajribani tartibi: dastlab po'lat sharchani massasini o'lchanadi, sharni radiusini aniqlanadi va $V = 4/3 \pi r^3$ formuladan sharni hajmini topiladi. Massani hajmga nisbatidan sharning zichligini aniqlanadi. Slindr idishni balandligi aniqlanadi va sharchani tushish vaqti o'lchanadi.

Tajriba yuqoridagi tartibda amalga oshirilganda loyqa suvning qovushqoqlik koeffitsienti deyarli 20°C da $0,5 \text{ Pa}\cdot\text{s}$ (paskal-sekund) yoki poaz atrofida chiqdi bunda suvning loyqalik darajasi 10% ni tashkil etdi. Tiniq suv uchun esa 20°C da qovushqoqlik koeffitsienti deyarli $0,001 \text{ Pa}\cdot\text{s}$ (paskal-sekund) yoki 1 sentipoaz (cP) ni tashkil qiladi.

Natijalardan ko'rinadiki nasos dvigateli tiniq suvdan ko'ra loyqa suvni yuqoriga otganda zo'riqishga duch keladi. Dvigatelni quvvati o'zgarmas ya'ni tok kuchi o'zgarmasdan ishlasada otilayotgan suv hajmining kamayishiga sabab trubalarda suvning oquvchanligi qiyinlashganida deyish mumkin, qolaversa loyqa suvning zichligi tiniq suvnikidan katta bo'lganligi uchun tik balandlikdagi suvning hosil qilayotgan

gidrostatik bosim ham $P = \rho_s gh$ ortadi bu dvigatelni zo'riqib ishlashiga sabab bo'ladi.

Elektr sarfini o'zgartirmasdan suv hajmini oshirish uchun, nasosni suvni so'rish qismidagi trubani ko'ndalang kesim yuzasidan dvigateldan keyingi ya'ni suvni dvigateldan chiqish qismidagi trubaning ko'ndalang kesim yuzasi katta bo'lsa suvni yuqoriga oquvchanligi uzluksizlik $v_1 S_1 = v_2 S_2$ tenglamasiga binoan osonlashadi degan nazariyani ilgari surdik.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki: Yuqoridagi muammoni bartaraf etishda suvni loyqalanishini oldini olish choralarini ko'rish tavsiya etiladi ya'ni ariq bo'ylariga turli xil o'simliklar o'stirish bilan tuproqni yemirilishini kamaytirish, yog'ingarchiliklardan keyin ma'lum vaqtga nasosni ishlatmaslik va suvni zichligini doim nazorat qilib turish o'z samarasini ko'rsatadi.

Bu tahlil qilingan muammo yuzasidan talabalarga fizikani ko'p mavzularini amaliy tadbiqi bilan tushuntirildi. Ular suyuqliklarning qovushqoqligi, arximed kuchi, suyuqlikdagi ishqalanish kuchi, gidrostatik bosim, Bernulli tenglamasi, uzluksizlik tenglamasi haqida batafsil ma'lumotga ega bo'lishdi qolaversa bu fizik qonuniyatlarni real hayotga tadbiqi bilan tanishishdi[3].

Talabalar fanlararo integratsiyani amaliy tadbiqiga guvoh bo'lishdi va kasbiy faoliyatdagi muammoni hal etishda bu fanlararo integratsiyani mazmunli qo'l kelishi ko'rishdi[4].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Suyunova, A., To'raxonov, F. B., & Omonqulova, U. H. (2024). STOKS USULI YORDAMIDA QOVUSHQOQLIK KOEFFITSIENTINI ANIQLASH METODIKASI. Science and innovation, 3(Special Issue 29), 428-436.
2. Musurqulovna, X. V. (2024). FIZIKANI O'QITISHDA TAJRIBALARNING O'RNI VA AHAMIYATI. Science and innovation, 3(Special Issue 29), 447-450.
3. Nurali o'g'li, Nurmamatov Nurkamol. "FIZIKA FANINI O'QITISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH." Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi 17.2 (2024): 31-34.
4. Умаров, К. Б., А. Р. Турғунов, and С. Қ. Мадумарова. "ФИЗИКА ФАНИНИ ЎҚИТИШДА ТАЛАБАЛАР ИЖОДҚОРЛИГИНИ ОШИРИШДА ФАНЛАРАРО ИНТЕГРАЦИЯНИНГ ЎРНИ." JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH 6.5 (2023): 5-10.

ОСОБЕННОСТИ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ К ПРИМЕНЕНИЮ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

НАЗАРОВ ИЛХОМЖОН УСМАНАЛИЕВИЧ

д.ф.п.п.н., доцент

кафедра «Информационные технологии» ТГПУ

Аннотация. В данной статье в процессе подготовки будущих учителей к использованию информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) рассматриваются основные формы организации их профессиональной деятельности. Автор предлагает методическую систему развития профессиональной подготовки будущих учителей.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, профессиональная деятельность, коммуникационные ресурсы, предметные знания, профессиональные функции, формирование готовности, умения и навыки.

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarni axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) foydalanishga tayyorlash jarayonida, ularning kasbiy faoliyatini tashkil etishning asosiy shakllari ko'rib chiqiladi. Muallif tomonidan bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashni rivojlantirishning uslubiy tizimi taklif qilinadi.

Kalit so'zlar: axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, kasbiy faoliyat, aloqa resurslari, fanga oid bilimlar, kasbiy funktsiyalar, tayyorgarlikni shakllantirish, ko'nikma va malakalar.

Annotation. In this article, in the process of preparing future teachers to use information and communication technologies (ICT), the main forms of organizing their professional activities are considered. The author proposes a methodological system for the development of professional training of future teachers.

Keywords: information and communication technologies, professional activities, communication resources, subject knowledge, professional functions, readiness formation, abilities and skills.

Информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) прочно вошли в жизнь современного общества, трансформируя все сферы, включая образование. Успешность будущих педагогов напрямую зависит от их способности эффективно интегрировать ИКТ в учебный процесс, создавая интерактивную, увлекательную и индивидуализированную образовательную среду. Однако, простое знакомство с техническими средствами недостаточно. Подготовка будущих учителей к использованию ИКТ требует системного подхода, охватывающего не только технические навыки, но и педагогическую компетентность и дидактические умения.

Значение ИКТ в образовании.

Информационные и коммуникационные технологии включают в себя широкий

спектр инструментов и методов, которые могут быть использованы для улучшения учебного процесса. Они позволяют:

1. упрощать доступ к информации: использовать разнообразные ресурсы, что способствует более глубокому пониманию учебного материала.

2. создавать интерактивные и мультимедийные материалы: это делает обучение более увлекательным и помогает учитывать различные стили обучения.

3. обеспечивать цифровое обучение: «ИКТ» позволяют организовать обучение в любое время и в любом месте, что особенно актуально в условиях глобальных вызовов.

4. стимулировать сотрудничество: современные технологии способствуют взаимодействию между будущими учителями и

педагогами, что развивает навыки командной работы.

Основные аспекты подготовки:

Компетентность в использовании различных программных продуктов: Будущие учителя должны свободно владеть офисными приложениями (Word, Excel, PowerPoint), системами управления обучением (LMS, например, Moodle), интерактивными досками, образовательными платформами и приложениями, а также облачными сервисами для хранения и обработки информации. Важно не просто уметь пользоваться программами, но и выбирать наиболее эффективные инструменты для решения конкретных педагогических задач.

Разработка и использование цифровых образовательных ресурсов (ЦОР): Ключевым аспектом подготовки является умение создавать собственные ЦОР – интерактивные презентации, видеоуроки, виртуальные экскурсии, онлайн-тесты и т.д. Это требует не только технических навыков, но и понимания принципов дидактического дизайна, разработки учебных материалов, соответствующих возрастным и психологическим особенностям будущих учителей.

Интеграция ИКТ в различные формы учебной деятельности: ИКТ не должны быть самоцелью, а служить инструментом для достижения педагогических целей. Будущие учителя должны уметь интегрировать ИКТ в различные формы обучения – лекции, семинары, практические занятия, проектная деятельность, самостоятельная работа. Важно понимать, как ИКТ могут усилить учебный процесс, сделать его более эффективным и интересным.

Развитие цифровых компетентностей: Подготовка будущих учителей должна включать в себя обучение методам и приемам работы с учениками в цифровой среде, обеспечения цифровой грамотности и безопасности в онлайн-пространстве. Важно научить будущих учителей диагностировать цифровые навыки учащихся и адаптировать

образовательный процесс к их уровню подготовки.

Формирование критического мышления по отношению к информации: В эпоху информационной перегрузки важно научить будущих учителей критически оценивать информацию, получаемую из различных источников, и воспитывать у учащихся эти же навыки.

Профессиональное развитие и самообразование: ИКТ постоянно развиваются, поэтому необходимо стимулировать у будущих учителей постоянное самообразование и совершенствование своих навыков в области ИКТ.

Особенности подготовка будущих учителей.

Для эффективного использования ИКТ в образовательном процессе необходимо, чтобы будущие учителя обладали определенными знаниями и навыками. Подготовка к этому включает несколько ключевых аспектов:

1. теоретическая база. Будущие учителя должны изучать основы ИКТ, включая их виды, функции и возможности. Это поможет им понять, как и когда использовать различные технологии в учебном процессе.

2. практические навыки. Важно, чтобы они имели возможность на практике использовать ИКТ. Это может быть достигнуто через:

- практические занятия: они должны работать с различными образовательными платформами, программами и приложениями.

- проектную деятельность: Создание собственных образовательных материалов с использованием ИКТ поможет будущим учителям развить креативность и навыки работы с технологиями.

3. Методические подходы. Будущие учителя должны быть обучены методам интеграции ИКТ в учебный процесс. Это включает в себя:

- разработку уроков с использованием

технологий: они должны уметь планировать и проводить занятия, используя ИКТ для достижения образовательных целей.

- оценку эффективности использования технологий: важно уметь анализировать, как использование ИКТ влияет на учебные результаты и вовлеченность учеников.

4. Профессиональное развитие. Подготовка будущих учителей к использованию ИКТ не заканчивается в стенах учебного заведения. Они должны быть готовы к постоянному обучению и саморазвитию, чтобы быть в курсе новых технологий и методик.

Подготовка будущих учителей к использованию информационных и коммуникационных технологий – это важный аспект современного образования. Это невозможно без использования новых информационных технологий в образовании, внедрение которых обусловлено, с одной стороны, потребностями в специалистах, способных работать в условиях информатизации общества, с другой стороны, внедрением информационных технологий в образование в целом. По стандарту высшего педагогического образования будущий учитель должен осуществлять преподавание в соответствии не только с требованиями государственного стандарта, но и с требованиями современности, то есть подготовить обучаемых к жизни и работе в новом информационном обществе, что предполагает информатизацию и компьютеризацию всего процесса обучения.

В процессе профессиональной подготовки будущих учителей осваивают необходимые предметные знания, однако при этом не решается проблема их обучения эффективному профессионально-информационному взаимодействию, корректному использованию информации, адаптации к динамичным информационным условиям действительности. Это говорит об отсутствии адекватной требованиям времени методической стратегии подготовки будущих учителей, в том числе и учителей информатики, по применению аудиовизуальных

и информационных технологий обучения. Таким образом, решение проблемы вооружения будущих учителей современными информационно-коммуникационными технологиями требует дополнительной методической проработки процесса профессиональной подготовки, выявлению условий, способствующих формированию готовности будущих учителей к деятельности.

Можно утверждать, что нормативные документы предусматривают определенный уровень информационно-коммуникационной подготовки будущих учителей, однако только на основе анализа предлагаемого содержания обучения трудно сделать вывод об уровне освоения ИКТ студентами, поскольку результаты информационно-коммуникационной подготовки зависят не только от содержания изучаемых предметов, но и от того, как эти технологии используются в процессе подготовки будущих учителей. Автор провел опрос (анкетирование) студентов 3 и 4 курсов, с целью самооценки ими собственного уровня информационно-коммуникационной подготовки. В исследовании участвовало 43 студента.

Результаты исследования уровня подготовки будущих учителей к использованию ИКТ в своей будущей профессионально-педагогической деятельности свидетельствуют о следующем. Около 84% из них имеют собственные ПК. При этом 62,72% опрошенных владеют ПК на уровне наборщика текстов. Приблизительно 89% студентов имеют доступ к сети Интернет, а также все они, как правило, имеют свой электронный почтовый ящик. Около 43% опрошенных считают, что деятельность педагога тесно связана с использованием ИКТ. Приблизительно 56 % опрошенных считают свой уровень подготовленности к использованию ИКТ достаточным, однако 99% студентов хотели бы его еще повысить, а 57% признали необходимость самостоятельного освоения программных продуктов для своей профессиональной деятельности. 20% студентов

не смогли привести примеров профессиональных задач, которые можно решать с помощью ИКТ. Из представленного в анкете списка программ наиболее используемыми в педагогической деятельности студенты посчитали:

MS Excel – 81,55 % (электронные таблицы, анализ данных, поиск решения);

Internet браузеры – 89,41 % (работа в сети Интернет);

MS Word – 87,64 % (набор и форматирование текстов);

Ms. PowerPoint – 90,49% (создание презентаций).

Таким образом, можно констатировать, что большинство участников осознают необходимость использования ИКТ в учебном процессе и готовы повышать свой уровень подготовленности в этой области.

Методы подготовки:

Для эффективной подготовки будущих

учителей необходимо использовать разнообразные методы обучения: практико-ориентированные задания, проектная деятельность, модульное обучение, мастер-классы, вебинары, тренинги, использование симуляционных моделей образовательного процесса.

Закключение: Подготовка будущих учителей к использованию ИКТ – это сложная и многогранная задача, требующая системного подхода и межведомственного взаимодействия. Только при комбинации теоретических знаний и практических навыков можно подготовить компетентных специалистов, способных эффективно использовать ИКТ для достижения высоких результатов в образовании. Необходимо постоянно актуализировать программы подготовки с учетом новых технологий и требований времени.

Литература:

1. Аристова М.П., Ильина Н.В., Штина М.Ю. Актуальность проблемы формирования ИКТ компетенций педагога ДОУ и НОО // Молодой ученый. 2015. – № 23 – 923-926 с.
2. Стариченко Б.Е. Подготовка будущих педагогов к использованию мобильных технологий в учебном процессе // Информатизация образования: теория и практика. Омск: ФГБОУ ВПО "Омский государственный педагогический университет", 2017. – 62-66 с.
3. Титова С.В., Самойленко О.Ю. Структура информационно-коммуникационной компетенции преподавателя ВУЗа // Вестник Тамбовского университета. 2017. – № 3(167). – 39-47 с.
4. Хамзина Б.Е. организация профессиональной деятельности в процессе подготовки педагогов к использованию средств икт // международный журнал экспериментального образования. 2014. – № 5-1. – 85-90 с.
5. url: <https://expeducation.ru/ru/article/view?id=5633>.

TRANSFORMATSION YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK TEKNOLOGIK TA'LIM O'QITUVCHILARIDA GRAFIK KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

BUTAYEVA GULMIRA BAHODIRJONOVNA
Farg'ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada transformatsion yondashuv asosida bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchilarida grafik kompetentlikni rivojlantirish metodikasini puxta shakllantirish e'tiborga olingan. OTMda bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchilarining grafik kompetentligini rivojlantirish jarayoni "Gazlamalarga ishlov berish praktikumi" o'quv fani misolida ochib berilgan.

Аннотация. В данной статье учтено тщательное формирование методики развития графической компетентности у будущих учителей технологического образования на основе трансформационного подхода. Процесс развития графической компетентности будущих учителей технологического образования в вузе раскрыт на примере учебной дисциплины "Практикум обработки тканей".

Annotation. This article takes into account the thorough development of a methodology for developing graphic competence in future technology education teachers based on a transformational approach. The process of developing the graphic competence of future technological education teachers in higher education institutions is revealed using the example of the subject "Textile Processing Practice."

Kalit so'zlar: texnologik ta'lim, grafik kompetentlik, talabalar, bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchilari, syllabus, modullar bo'yicha o'quv materiallari, taqdimot.

Ключевые слова: технологическое образование, графическая компетентность, студенты, будущие преподаватели технологического образования, syllabus, учебные материалы по модулям, презентация.

Keywords: technological education, graphic competence, students, future teachers of technological education, syllabus, teaching materials for modules, presentation.

Mamlakatimizda texnologik ta'lim samaradorligini oshirish bo'yicha keng qamrovli ishlar olib borilib, ta'lim mazmunini loyihalash, kasbiy grafik kompetensiyalarni tuzilmalarga ajratish, o'qitishning yangi metodik modellarini yaratish va ularni ta'lim amaliyotida qo'llashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ta'lim mazmunini modernizatsiyalash sharoitida bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchilaridan grafik bilim, ko'nikma va malakalarni egallash va ularni texnologik ta'lim jarayonida qo'llash talab etiladi.

O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "Uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining

zamonaviy ehtiyojlariga muvofiq yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish [1] ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Bunda transformatsion yondashuv asosida bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchilarida grafik kompetentlikni rivojlantirish metodikasini takomillashtirish hamda kasbiy grafik faoliyatning reproduktiv, produktiv va kreativ darajalarini puxta egallashlari uchun barcha didaktik imkoniyatlarni ta'minlash dolzarb ahamiyat kasb etadi. Shundan kelib chiqqan holda, oliy ta'limda majburiy fanlarni transformatsion yondashuv asosida o'qitish jarayonida ta'limning barcha metodlari, vositalarini qo'llash natijasida talabalarda grafik kompetentlikni shakllanishi ta'minlanadi.

Texnologik ta'limni tashkil etishda

ta'lim dasturlari mazmunini loyihalashtirish texnologiyasi quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi:

1) ish beruvchilar bilan hamkorlikda muayyan ta'lim yo'nalishi bo'yicha tayyorlanadigan mutaxassisning asosiy funksiyalari ro'yxati belgilab olinadi;

2) belgilangan funksiyalarni amalga oshirish uchun zarur va yetarli bo'lgan maxsus kasbiy grafik, loyihalash, konstruksiyalash, texnologik kompetensiyalarning majmuasi aniqlanadi;

3) nazariy bilimlariga tayangan holda talaba hal qila olishi kerak bo'lgan amaliy harakatlar va bajariladigan ishlarning namunaviy asosi sifatidagi tipik kasbiy vazifalar, muammolar va vaziyatlar to'plami loyihalashtiriladi;

4) ta'limning maqsadlari, mazmuni, o'zlashtirish usullari va o'zlashtirilganlik darajasini aniqlash yo'llarini o'z ichiga olgan

ta'lim modullari tizimi ishlab chiqiladi;

5) ta'lim modullarining muayyan to'plamidan asosiy ta'lim dasturlari loyihalashtiriladi;

6) maxsus kasbiy grafik kompetensiyalarning shakllanganlik darajasini aniqlash mezonlari va ularni baholash usullari ishlab chiqiladi[3; 82-b].

Mazkur holatlarning to'liq ta'minlanishi OTMda bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchilarining grafik kompetentligini rivojlantirishda kutilgan natijaga erishishni kafolatlaydi.

Tadqiqot davrida texnologik ta'lim yo'nalishida "Gazlamalarga ishlov berish praktukumi" fanini o'qitishning quyidagi modullarga asoslanishi ta'minlandi. (1-2-jadval).

1- jadval

"Gazlamalarga ishlov berish praktukumi" o'quv fani modullari

1-modul. Tikuvchilik ustaxonalarida ish o'rini tashkil qilish texnologiyasi.	
Mavzu	Tikuvchilik ustaxonalarida ish o'rini tashkil qilish texnologiyasi. Texnika xavfsizligi qoidalari.
2-modul. Tikuvchilik ustaxonalarida ishlatiladigan asbob uskunalar	
Mavzu	Igna, ip va tikuv mashinalarini tanlash, gazlamaning o'ngini tanlash, dekatirovka, igna, ip, gazlamaning bir-biriga moslanishi.
3-modul. Asosiy tushuncha va atamalar	
Mavzu	qo'l ishlari atamaları, mashinada bajariladigan ishlar atamaları, dazmollashda ishlatiladigan atamalar
4-modul. Choklar turi	
Mavzu	Qo'l va mashina choklaridan namunalar tayyorlash.
5-modul. Kiyimlarga taqilmalar namunasini tayyorlash.	
Mavzu	Molniya tasmasi, tugma, piston namunasini tayyorlash.
6-modul. Ayollar kiyimida vitachka ko'chirish usullari	
Mavzu	Ayollar kiyimida vitachka ko'chirish usullari bo'yicha namunalar tayyorlash.
7-modul. Ayollar kiyimlarining bo'yin o'yindilari	
Mavzu	Ayollar kiyimlarining bo'yin o'yindilariga ishlov berish namunalarini
8-modul. Ayollar milliy ko'ylagi	
Mavzu	Ayollar milliy ko'ylagi namunasini tayyorlash
9-modul. Ayollar yubkasi	
Mavzu	Ayollar to'g'ri bichimli, quyoshsimon, yarim quyosh yubkasining namunasini tayyorlash
10-modul. Ayollar bluzkasi	
Mavzu	Ayollar bluzkasining namunasini tayyorlash
11-modul. Gazlama qoldiqlari bilan ishlash.	
Mavzu	Gazlama qoldiqlari bilan ishlash. "Bezak" namunasini tayyorlash
12-modul. O'g'il bolalar va erkaklar ko'ylagi	
Mavzu	O'g'il bolalar va erkaklar ko'ylagining namunasini tayyorlash.
13-modul. O'g'il bolalar va erkaklar shim	
Mavzu	O'g'il bolalar va erkaklar shimining namunasini tayyorlash.

2- jadval

“Gazlamalarga ishlov berish praktukumi” bo‘limi moduli

Kichik modul	modulning didaktik maqsadi	Talabalar o‘zlashtirishi lozim bo‘lgan o‘quv materialiyuzasidan topshiriqlar	Amaliy ko‘rsatma-lar	Baho
1-KM	O‘tgan Mavzular yuzasidan talabalarning bilimini test savollari yordamida aniqlash va baholash, talabalarni mustaqil ishlashga o‘rgatish	Berilgan testlarning to‘g‘ri javobini belgilang. Tikuvchilik xonasining harorati necha gradus bo‘lishi maqsadga muvofiqdir? A. 19–20 °C B. 19–21 °C C. 19–22 °C. D.19–24 °C2. Tikuvchilik xonasiga kirganda talabalar qanday holatda bo‘lishi lozim? A. sochlar yig‘ilgan, maxsus fartuk tutilgan va ro‘mol o‘ralgan. B. sochlar yig‘ilgan, fartuk tutilgan va ro‘mol o‘ralgan. C. sochlar yig‘ilmagan, maxsus fartuk tutilgan va ro‘mol o‘ralgan D. sochlar yig‘ilgan, maxsus fartuk tutilmagan va ro‘mol o‘ralgan Ishni kimning ruxsatisiz boshlamaslik kerak ? A.o‘qituvchining ruxsatisiz boshlamang. B. Tikuvchini ruxsatisiz boshlamang. C. O‘quvchini ruxsatisiz boshlamang. D. Dexqonni ruxsatisiz boshlamang Tikuv mashinasi bilan tikuvchi oralig‘i necha sm bo‘lishi kerak? A. 10–15 sm B.12–16 sm C.15–18 sm D.12 –19 sm Ish jarayonida nimani moylash mumkin emas? A. Mashina B. Qaychini S.Ignani D. Molniya tasmani	T e s t savollarini diqqat bilan o‘q i n g va to‘g‘ri j a v o b i n i belgilang. Individual ishlang	

2-KM	Tikuvchilik ustaxonalari haqida tushunchaga ega bo'lish, talabalarining og'zaki nutqini o'stirish	Quyidagi savollarga og'zaki javob toping. 1. Tikuvchilik xonasi asbob uskuna va moslamalarini ishga tayyorlash va undan foydalanish qoidalari. 2. Qaychilarning qanday turlari mavjud va birinchi zamonaviy qaychi qayerdan topilgan? 3. Angishvonaning asosiy vazifasi 4. Angishvona necha turdan iborat. 5. Nusxa oluvchi qog'ozni vazifasi nima?	Tarqatma materialda berilgan matnni diqqat bilan o'qing. Savollarga guruhdagi talabalar bilan hamkorlikda javob izlang	
3-KM	Talabalar-ning ijodiy fikrini va savodxonligini rivojlantirish, yozma va og'zaki nutqini o'stirish	Berilgan ma'ruza matnidan tikuvchilik asboblari, buyumlar va moslamalarga oid atamalarni topib, yozing	Mustaqil ishlang	
4-KM	Talabalarda jamoa bo'lib harakat qilish, topqirlik, izlanuvchanlik, tejamkorlik sifatini shakllantirish. Krossvord yechish ko'nikma-sini hosil qilish	1,2,3,4-Tikuvchilik asboblari. 1.Asosan bajaradigan ishi qaviqlarni birlashtirish bu asbob 2.Chizma chizishda va andoza tayyorlashda qisqa o'lchovlarni olishda ishlatiladigan asbob. 3.Burchakli va shakldor chokli buyumlarni ag'darib uchini chiqarishda ishlatiladigan asbob..... 4.Qo'lga igna kirib ketmasligini oldini oladigan asbob nomi	Berilgan krossvordni guruhingiz bilan birgalikda eching. Topshiriqni yozma ravishda mustaqil bajaring	
5-KM	modulni yakunlash. modul dasturi bo'yicha talabalar fikrini bilish	Uyga vazifa: O'z faoliyatingizda xatoga yo'l qo'yan bo'lsangiz, modul dasturi yordamida takroran ishlang. O'zlashtirilgan ma'lumotlar yordamida krossvord tuzing.	modul dasturi haqida o'z fikringizni bayon eting	

Modul o'z ichiga amaliy darslarni qamrab olishi mumkin. Har qaysi modul bo'yicha quyidagi materiallar tayyorlanadi: o'quv dasturi; modullar bo'yicha o'quv materiallari; talabalar bilimini nazorat qilish uchun testlar; amaliy topshiriqlar (amaliy mashqlar); o'quv keyslari; individual topshiriqlar; mustaqil ish (ta'lim) topshiriqlari; o'quv-uslubiy tarqatma materiallar; glossariy; taqdimot.

Tadqiqot davrida OTMda bo'lajak o'qituvchilarining grafik kompetentligini rivojlantirish metodikasini puxta shakllantirish e'tiborga olindi. OTMda bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchilarining grafik kompetentligini rivojlantirish jarayoni quyidagi metodika asosida tashkil etildi:

1. Sillabus.
2. Modullar bo'yicha o'quv materiallari.
3. Talabalar bilimini nazorat qilish uchun test topshiriqlari.
4. Amaliy topshiriqlar.
5. O'quv keyslari.
6. Individual topshiriqlar.
7. Mustaqil ishlash uchun topshiriqlar.
8. O'quv-uslubiy tarqatma materiallar.
9. Glossariy.
10. Taqdimot.

Quyida ushbu metodikaning umumiy mohiyati yuzasidan so'z yuritiladi.

I. Sillabus (1-jadval). "Gazlamalarga ishlov berish praktukumi" o'quv fani bo'yicha sillabusni shakllantirishda o'quv fanining xarakterli jihatlari, har bir modulning tugallanganligi inobatga olindi.

II. Modullar bo'yicha o'quv materiallari. Ularni shakllantirishda tayanch tushunchalar mohiyatining ochib berilishi, muhim va zarur o'quv axborotlarini bayon qilishda izchillik, uzviylik va tizimlilikning ta'minlanishi nazarda tutildi. Talabalarning e'tiboriga havola

etilgan o'quv materiallari mashg'ulotlarning xarakteridan kelib chiqqan holda quyidagi tarkibiy tuzilmaga ega bo'ldi:

A. Amaliy mashg'ulotning tarkibiy tuzilmasi: Mavzu; o'quv rejasi; tayanch tushunchalar; Mavzu bayoni; o'quv-nazorat savollari; nazariy mashg'ulotda interfaol metodlardan foydalanishga doir metodik ishlanmalar.

B. Amaliy mashg'ulotning tarkibiy tuzilmasi: Mavzu; o'quv rejasi; mashg'ulot jarayonining borishi (o'quv rejasining har bir bandi bo'yicha amaliy faoliyatning tashkil etilishi); mashg'ulotning yakunlanishi (tahlil va baholash).

Tadqiqot davrida amaliy mashg'ulotlarning yuqoridagi tarkibiy tuzilma asosida tashkil etilishi talabalar tomonidan o'quv materiallari mazmunini zarur darajada o'zlashtirish, o'qitish sifatini yaxshilashga zamin yaratdi.

III. Talabalar bilimini nazorat qilish uchun test topshiriqlari. Bu turdagi topshiriqlarni ishlab chiqishda ularning nostandart bo'lishi maqsadga muvofiq deb topildi. Zero, nostandart testlar talabalarni fikrlashga, o'zlashtirilgan bilimlarni tizimlashtirishga, mavjud nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llay olishga undaydi. Ayni o'rinda "Gazlamalarga ishlov berish praktukumi" o'quv fanidan "Tikuvchilik ustaxonalarida ish o'rnini tashkil qilish texnologiyasi" modeli bo'yicha nostanlart testlar ishlab chiqildi.

1. Gazlamaning ishlab chiqarish jarayonini aniqlang va jadvalga har bir rasm ostiga mos raqamlarni yozing.

1) tolaga dastlabki ishlov berish; 2) tolaning tozalanishi; 3) to'qima ipdan burama xosil qilish; 4) to'qilishi; 5) to'qimachilik dastgohi; 6) xom gazlama; 7) gazlamaga ishlov berish; 8. tayyor gazlama

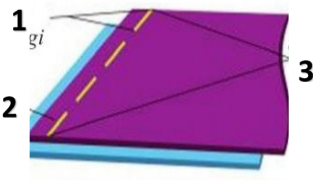
gazlamaga ishlov berish; 8.tayyor gazlama

Rasmi va ko'p javobli nostandart test javobi quyidagicha bo'ladi.

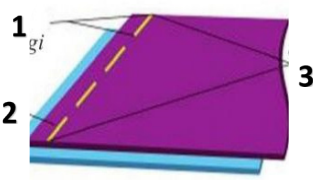
6	2	5	4	3	1	8	7
---	---	---	---	---	---	---	---

2. Rasmda berilgan qo'l choki qismlariga mos raqamlarni yozing aniqlang.

	Qo'l choki	Raqamlar
	Qaviq	
	Chok	
	Qaviq uzunligi	

Rasmli va ko'p javobli nostandart test javobi quyidagicha bo'ladi

2. Rasmda berilgan qo'l chokiga mos raqamlarni yozing aniqlang.

	Qo'l choki	Raqamlar
	Qaviq	2
	Chok	3
	Qaviq uzunligi	1

IV. Individual topshiriqlar. Tadqiqotni olib borishda individual topshiriqlar o'quv topshirig'ining xarakteri – murakkabligi, uni bajarish uchun talab qilinadigan vaqt byudjetini inobatga olgan holda alohida talabalar, kichik hamda katta (akademik jamoa) guruhlar tayyorlandi. Masalan, “Mantiqiy chalkash zanjir” metodini qo'llash asosida “Tikuvchilik ustaxonalarida ish o'rnini tashkil qilish texnologiyasi” moduli bo'yicha individual topshiriqlar guruhlar uchun ishlab chiqildi. Ya'ni:

Mashg'ulot jarayonida guruhlariga quyidagi ma'lumotlar qayd etilgan kartochkalar tarqatiladi:

V. Amaliy topshiriqlar (amaliy mashqlar). OTMda o'qitiladigan “Gazlamalarga ishlov berish praktukumi” o'quv fanining o'ziga xos xususiyatlaridan biri – bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchilarda amaliy ko'nikma, malakalarni rivojlantirish jarayonining amaliy topshiriqlarga asoslanishi sanaladi.

Shu bois tadqiqotni olib borish davrida o'quv modullari bo'yicha amaliy xarakterdagi topshiriqlar to'plamini shakllantirishga ham e'tibor qaratildi. Amaliy topshiriqlar ularning murakkablik darajasiga ko'ra juftlik va kichik guruhlariga berildi. Jumladan, tadqiqot davrida respondent-talabalarga juftlikda ishlash uchun “Tikuvchilik ustaxonalarida ish o'rnini tashkil qilish texnologiyasi” moduli bo'yicha amaliy topshiriqlar berildi:

VI. O'quv keyslari. Masalan, “Tikuvchilik ustaxonalarida ish o'rnini tashkil qilish texnologiyasi” modulidan quyidagi topshiriqli keyslar shakllantirildi:

1-keys bayoni

Chok turlari va qo'l choklarini tikishda qanday qoidalarga e'tibor berish to'g'risida ma'lumot beradi.

Keys topshirig'i

Ushbu materialda keltirilgan ma'lumotlar nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lishi bilan birga ularni ifodalashda muayyan xatolarga yo'l

1-guruh	
Noto'g'ri ma'lumot	Santimetrli tasma yumshoq va egiluvchan bo'lishi, lekin cho'ziluvchan bo'lishi kerak. Bu o'lchov tasmasi gavdadan yoki biron-bir buyumdan o'lchov olishda hamda gazlamaning uzunligi va enini o'lchashda ishlatiladi. Santimetrli tasma, odatda, 200 sm bo'lib, har 0,5 sm oralig'ida tegishli belgisi bor.
To'g'ri ma'lumot	Santimetrli tasma yumshoq va egiluvchan bo'lishi, lekin cho'ziluvchan bo'lmasligi kerak. Bu o'lchov tasmasi gavdadan yoki biron-bir buyumdan o'lchov olishda hamda gazlamaning uzunligi va enini o'lchashda ishlatiladi. Santimetrli tasma, odatda, 150 cm bo'lib, har 0,5 cm oralig'ida tegishli belgisi bor.
2-guruh	
Noto'g'ri ma'lumot	Gazlama qirqish uchun tikuvchilik qaychisi gazlamalarni bichishda ishlatiladigan qaychilar 10 raqamli bo'ladi. Qaychining raqami bajariladigan operatsiyaga va bichiladigan qog'oz turiga qarab tanlanadi
To'g'ri ma'lumot	Gazlama qirqish uchun tikuvchilik qaychisi gazlamalarni bichishda ishlatiladigan maxsus qaychilar 8 raqamli bo'ladi. Qaychining raqami bajariladigan operatsiyaga va bichiladigan gazlamaga qarab tanlanadi
3-guruh	
Noto'g'ri ma'lumot	Qo'l ignalar har xil qalinlikda va uzunlikda bo'ladi. Gazlamaning va qog'ozning yupqa qalinligiga, chok turiga qarab igna tanlanadi. Furnitura buyumlarini ayrimlarini birlashtirishda, kalta qaviqqatorda qalin ignadan, yangli qaviqqatorlarda ingichka ignadan foydalaniladi.
To'g'ri ma'lumot	Qo'l ignalar har xil qalinlikda va uzunlikda bo'ladi. Gazlamaning yupqa qalinligiga, chok turiga qarab igna tanlanadi. Furnitura buyumlarini birlashtirishda, kalta qaviqqatorda ingichka ignadan, yangli qaviqqatorlarda qalin ignadan foydalaniladi.

qo'yilgan. Yo'l qo'yilgan xatoliklarni toping.

Manbalar:

1. O.O.Toxirov, D.S.Mirahmedova, Z.S.Shamsiyeva Texnologiya. 5—7- sinflar uchun darslik. — Toshkent-2020

2. A.T. Truxanova. Yengil kiyim texnologiyasidan rasmi qo'llanma. — T., «O'qituvchi», 1987.

3. R.I.Yegorova. Bichish-tikishni o'rganing. — T., «O'qituvchi», 1991.

Talabalar uchun metodik ko'rsatmalar:

Taqdim etilgan material chizmalarini diqqat bilan o'rganing.

Chok turlariga oid nazariy ma'lumotlarni qayta yodga oling va choklarni har bir jihatlarni

yana bir bor tahlil qiling

Berilgan chok turlardagi xatolarni aniqlang.

Choklardagi xatolarga oid yechimni bayon eting.

Keysni yechish jarayoni

Talabalar e'tiborlariga havola etilgan materiallarini diqqat bilan o'rganadi.

Chok turlariga oid nazariy ma'lumotlarni qayta yodga oladi va o'ziga xos jihatlarni yana bir bor tahlil qiladi.

Choklardagi xatolarni aniqlaydi.

Choklardagi xatolarga oid yechimni bayon etadi.

O'qituvchining yechimi

1. Gazlamadagi bo'r chizig'ining qalinligi 0,1 cm dan oshmasligi kerak.

2. Vaqtinchalik tikilgan qaviq qator och rangdagi ipda tikiladi.

3. Qaviqqator uzunligi chok turiga qarab, 1 sm ichida 3–5 ta chok bo'ladi.

4. To'g'ri chokli doimiy qaviqqator ipi tikib bo'lingandan keyin mustahkamlanadi.

5. Salqiqaviqqatorlivavaqtinchalikko'klash choklari tikilgach mustahkamlanmaydi, bu choklar baxyaqator yurgizilgandan keyin olib tashlanadi.

VII. Mustaqil ishlash uchun topshiriqlar. Zamonaviy sharoitda talabalarning mustaqil ishlashi (mustaqil ta'lim) OTMda tashkil etiladigan o'quv faoliyatining muhim tarkibiy qismi sanaladi. Bu esa talabalarning mustaqil ishlashi (mustaqil ta'lim) uchun topshiriqlar va ularni bajarish yuzasidan metodik ko'rsatmalar tayyorlashni taqozo qiladi.

Tadqiqot davrida ham har bir modul bo'yicha talabalarning mustaqil ishlashi (mustaqil ta'lim) uchun topshiriqlar va fanning umumiy xususiyatlarini inobatga olgan holda bu turdagi topshiriqlarni bajarish yuzasidan metodik ko'rsatmalar tayyorlandi.

VIII. O'quv-uslubiy tarqatma materiallar. Tadqiqot davrida alohida talabalar va kichik guruhlar uchun kam (juda kam) va ko'p o'quv materialini o'z ichiga qamrab olgan tarqatma materiallarni tayyorlashga ham e'tibor qaratildi. Tarqatma materiallarning didaktik imkoniyati shundaki, ular vaqtni tejash, o'quv axborotlarni to'la qabul qilish, o'quv axborotlari bilan izchil, samarali ishlash imkonini beradi. Xususan, "Gazlamalarga ishlov berish praktukumi" fani bo'yicha kichik guruhlar uchun kam (juda kam) o'quv materialini o'z ichiga olgan tarqatma materiallar tayyorlandi.

IX. Glossariy. Tadqiqotni olib borishda tayyorlangan o'quv-metodik materiallar sirasida modullar bo'yicha mini glossariy (izohli lug'at)ni yaratishga ham e'tibor qaratildi. modullar bo'yicha mini glossariylar kichik guruhlariga amaliy topshiriqni berish asosida hamda mustaqil ta'lim shakli sifatida

shakllantirildi.

Kichik guruhlarda mini glossariyni shakllantirishda ikki xil usuldan foydalanildi. Ya'ni: 1) tayanch tushunchalar uch tilda – o'zbek, ingliz va rus tillaridan ifodalandi; 2) tayanch tushunchalar uch tilda – o'zbek, ingliz va rus tillarida, tayanch tushunchaning ma'nosi esa o'zbek tilida ifodalandi. Quyidagi tadqiqot davrida kichik guruhlar tomonidan shakllantirilgan har ikki turga oid glossariylar namuna sifatida keltiriladi.

X. Taqdimot. Elektron axborot ta'lim resurslari o'quv jarayoniga moslashuvchan xarakterga ega. O'quv materialning hajmi qancha katta bo'lsa, EATRdan foydalanishda shunchalik sustlik kuzatiladi. Biroq, shunga qaramay, EATR taklif etayotgan materialni ko'chirish, uni qayta ishlash, olingan material bazasida yangi o'quv materiallarini tayyorlash imkoniyatlariga ega [2].

Zamonaviy o'qitishning yana bir muhim tarkibiy elementi – elektron taqdimot sanaladi. Bugungikundaelektrontaqdimotni tayyorlashda Power Point dasturidan foydalanilmoqda. Elektron taqdimot o'zining funksional xususiyatiga ko'ra didaktik ahamiyatga ega. Elektron taqdimot: o'qituvchining dars jarayonidagi mehnatini osonlashtiradi; talabalar tomonidan o'quv axborotlarining ham audio (eshitish organi yordamida) ham vizual (ko'rish organi yordamida) qabul qilinishi ta'minlaydi; talabalar elektron taqdimotdan qayta-qayta foydalanish orqali o'quv materiallarini puxta o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi; o'qituvchi esa tegishli fan yoki o'quv fanida qo'lga kiritilgan so'nggi yutuqlar, shuningdek, sohada ro'y bergan o'zgarishlardan kelib chiqqan holda elektron taqdimot yordamida uzatilgan o'quv axborotlarini to'ldirib, boyitib olish imkoniyatiga ega; undan o'qituvchining o'zi hamda talabalar "Ma'lumotlar bazasi"da qayd etish orqali izchil foydalanishi mumkin[3; 101-b].

Tadqiqotni amalga oshirish jarayonida har bir modul bo'yicha elektron taqdimotning tayyorlanishiga e'tibor qaratildi. Shunday qilib,

transformatsion yondashuv asosida o'qitishda o'quv materialining mazmunini strukturalashda eng avvalo axborotni "ixchamlashtirish", foydalanish uchun qulay holda taqdim etish

maqsadi ko'zlanadi. Ixcham, aniq, lo'nda bayon etilgan o'quv axborot bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchilar tomonidan oson qabul qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Харакатлар стратегияси тўғрисида"ги Фармони.// Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. –Т.: 2017. –Б.39.
2. Веб-технология асосида электрон ахборот таълим ресурсларини яратиш ва уларни амалиётга жорий этиш / Моног. Н.Муслимов, Д.Сайфуров, М.Усмонбоева, А.Тўраев. – Т.: ТДПУ, 2015. – 231 б.
3. Муслимов Ш.Н. Бо'лажак технологик та'лим о'қитувчиларининг касбий график компетентлигини ривожлантириш методикасини такомиллаштириш: п.ф.б.ф.д., (PhD) диссертация. – Тошкент, 2020. 152 б.

GAMIFIKATSIYA VA ANIMATSIYA: TALABALARDA EKOLOGIK MUAMMOLARNI HAL QILISH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH VOSITALARI

SULAYMONOVA SAODAT USUBXONOVNA

Namangan davlat pedagogika instituti

“Pedagogika va psixologiya” kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya: O'yin va animatsiya o'quvchilarning atrof-muhit muammolarini hal qilish ko'nikmalarini oshirishda ta'limni qiziqarli va interaktiv qilish orqali samarali vosita sifatida paydo bo'ldi. Ushbu maqola ekologik ta'limda o'yin strategiyalari va animatsion kontentning integratsiyasini o'rganadi va bu yondashuvlar talabalarni ekologik muammolarni tushunish va hal qilishga undashi mumkinligiga urg'u beradi. U mukofotlar, qiyinchiliklar va fikr-mulohaza zanjirlari kabi o'yin mexanikasidan foydalanish tamoyillarini hamda o'quvchilarda tanqidiy fikrlash va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga vizual jalb qiluvchi animatsiyalarning ta'sirini o'rganadi. Ushbu elementlarni birlashtirgan holda, o'qituvchilar nafaqat atrof-muhit haqida xabardorlikni oshiribgina qolmay, balki o'quvchilarni ekologik muammolarni hal qilishda faol ishtirok etishga imkon beradigan chuqur o'rganish tajribasini yaratishi mumkin.

Kalit so'zlar: Gamifikatsiya, animatsiya, muammolarni yechish ko'nikmalari, interfaol ta'lim, o'quv qurollari, o'yin mexanikasi, tanqidiy fikrlash.

Аннотация: Игра и анимация стали эффективным инструментом улучшения навыков решения экологических проблем учащихся, делая образование интересным и интерактивным. В этой статье исследуется интеграция игровых стратегий и анимационного контента в экологическое образование и подчеркивается, как эти подходы могут мотивировать учащихся понимать и решать экологические проблемы. В нем исследуются принципы использования игровых механик, таких как вознаграждения, испытания и циклы обратной связи, а также влияние визуально привлекательной анимации на развитие критического мышления и практических навыков учащихся. Объединив эти элементы, учителя могут создать захватывающий опыт обучения, который не только повышает экологическую осведомленность, но и позволяет учащимся активно участвовать в решении экологических проблем.

Ключевые слова: геймификация, анимация, навыки решения проблем, интерактивное обучение, образовательные инструменты, игровая механика, критическое мышление.

Kirish. Iqlim o'zgarishi, ifloslanish va biologik xilma-xillikni yo'qotish kabi ekologik muammolar innovatsion echimlarni talab qiladigan murakkab muammolardir. O'quvchilarda muammoni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish ularni ushbu qiyinchiliklarga tayyorlash uchun muhimdir. O'yin va animatsiya o'quvchilarni jalb qilish, ularning ta'lim tajribasini oshirish va ekologik muammolarni hal qilishda faol ishtirok etishni rag'batlantirish vositasi sifatida ta'lim muassasalarida tobora ommalashib bormoqda.

[1] Ushbu maqolada o'quvchilarga ekologik muammolarni o'rgatish va muammoni hal

qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda o'yin va animatsiyadan birgalikda foydalanish muhokama qilinadi. Gamifikatsiya foydalanuvchilarni rag'batlantirish va jalb qilish uchun o'yindan tashqari kontekstlarda o'yin dizayni elementlaridan foydalanishni o'z ichiga oladi. Ekologik ta'limda o'yinlashtirish an'anaviy ta'limni o'quvchilarni ekologik tushunchalar bilan mazmunli munosabatda bo'lishga undaydigan dinamik tajribaga aylantirishi mumkin.

Atrof-muhit muammolarini hal qilish uchun asosiy o'yin mexanikasi

Qiyinchiliklar va maqsadlar: Chiqindilarni

kamaytirish yoki suvni tejash kabi ekologik muammolar bilan bog'liq aniq vazifalar va maqsadlarni belgilash o'quvchilarga haqiqiy muammolarni hal qilishga e'tibor berishga yordam beradi. Aniq maqsadlar o'quvchilarni strategiyalarni ishlab chiqishga va ular qilishlari kerak bo'lgan qadamlar haqida tanqidiy fikrlashga undaydi. O'quvchilar topshiriqlarni bajarish uchun ballar, nishonlar yoki sertifikatlar oladigan mukofot tizimini joriy qilish faollikni oshirishi va muvaffaqiyat hissini berishi mumkin.[2] Ushbu mukofotlar qayta ishlash yoki energiyani tejash kabi atrof-muhitni muhofaza qilish harakatlarini rag'batlantiradigan faoliyat bilan bog'lanishi mumkin.

Jarayonni kuzatish va fikr-mulohazalar: O'yin muhitida o'quvchilarning harakatlariga zudlik bilan munosabat bildirish ularga o'z qarorlarining oqibatlarini tushunishga yordam beradi.[3] Taraqqiyotni kuzatish o'quvchilarga o'z sa'y-harakatlari katta ekologik muammolarni hal qilishga qanday hissa qo'shishini ko'rish imkonini beradi va ularni motivatsiyani saqlab qolishga undaydi. Undan tashqari, tengdoshlar o'rtasidagi do'stona raqobat yoki guruh faoliyatidagi hamkorlik jamoaviy ish va jamoaviy harakat tuyg'usini rag'batlantirishi mumkin. Atrof-muhit muammolarini birgalikda hal qilish orqali talabalar barqaror yechimlarga erishishda hamkorlikning muhimligini bilib oladilar.

Atrof-muhit ta'limida animatsiyaning o'rni. Animatsiya mavhum tushunchalarni hayotga tatbiq etuvchi kuchli vosita bo'lib, ularni yosh o'quvchilar uchun tushunishni osonlashtiradi va ko'proq moslashtiradi. Ekologik ta'limda animatsiyalar ekologik jarayonlarni, inson faoliyatining tabiatga ta'sirini va barqaror amaliyotlarning ahamiyatini vizual tarzda aks ettirishi mumkin.

Atrof-muhit tushunchalarini o'rgatishda

animatsiyadan foydalanishning afzalliklari

Murakkab g'oyalarni vizualizatsiya qilish: Animatsiyalar uglerod aylanishi, issiqxona effekti yoki oziq-ovqat tarmoqlari kabi murakkab ekologik tushunchalarni soddalashtirib, ularni o'quvchilar uchun qulayroq qiladi. Ilmiy g'oyalarni qiziqarli vizual tasvirga aylantirib, talabalar bu jarayonlar qanday ishlashini yaxshiroq tushunishlari mumkin.

Hikoya va hissiy ishtirok: Animatsiyalar hikoya qilish orqali mavzu bilan hissiy aloqalarni yaratishi mumkin. Ifloslanish yoki o'rmonlarning kesilishi oqibatlarini ko'rsatadigan personajlar va rivoyatlar hamdardlikni uyg'otishi va o'quvchilarni ekologik sabablarga ko'ra harakat qilishga undashi mumkin.[4] qolaversa, interaktiv ta'limda animatsiyalangan tarkibo'quvchilarni o'quv jarayoniga faol jalbetadigan bosiladigan ob'ektlar yoki qaror qabul qilish stsenariylari kabi interaktiv elementlarni o'z ichiga olishi mumkin. Bu ishtirok ularning tushunchalarini mustahkamlashga yordam beradi va ularni o'z tanlovlari haqida tanqidiy fikrlashga undaydi. Undan tashqari, o'quvchilar animatsiyalarni o'z tezligida tomosha qilishlari mumkin, agar kerak bo'lsa, murakkab bo'limlarni qayta ko'rib chiqishlari mumkin.[5] Ushbu moslashuvchanlik tabaqalashtirilgan ta'limni qo'llab-quvvatlaydi, turli xil o'rganish uslublari va tushunish darajalariga ega bo'lgan o'quvchilarga yordam beradi.

Kengaytirilgan muammolarni hal qilish ko'nikmalari uchun Gamifikatsiya va animatsiyani integratsiyalash. O'yin va animatsiyani uyg'unlashtirish o'quvchilarning atrof-muhit muammolarini hal qilish qobiliyatini oshiradigan yanada chuqurroq o'rganish tajribasini yaratadi. Ushbu ikkita vositani birlashtirib, o'qituvchilar o'quvchilarni ekologik muammolar haqida chuqur o'ylashga va amaliy echimlarni ishlab chiqishga undaydigan interfaol darslarni

loyihalashlari mumkin.

Samarali integratsiya strategiyalari

Stsenariy asosida o'qitish: ifloslangan daryo yoki yo'qolib ketish xavfi ostida turgan o'rmon kabi ekologik muammolarni aks ettiruvchi animatsion stsenariylarni yarating. O'quvchilarga natijaga ta'sir qiladigan ushbu stsenariylar doirasida qarorlar qabul qilishlariga imkon berish orqali o'yin elementlarini integratsiyalash, muammoni hal qilish fikrini rivojlantirish. Yana bir muhim jihat bu rol o'yinlar bo'lib, unda o'quvchilar atrof-muhitni muhofaza qiluvchi olimlar, tabiatni muhofaza qiluvchilar yoki siyosatchilar rolini o'z zimmlariga oladigan rol o'ynash elementlaridan foydalaning. Animatsion simulyatsiyalar orqali ular iqlim o'zgarishi yoki yashash muhitini yo'q qilish kabi muammolarni hal qilish uchun turli strategiyalarni o'rganishlari, ularning harakatlarining ta'sirini o'rganishlari mumkin. [9]

Atrof-muhit bo'yicha interaktiv viktorinalar: Ekologik tushunchalarga oid savollarni tasvirlash uchun animatsiyalardan foydalanadigan viktorinalar ishlab chiqish. [6] O'quvchilarni kontent bilan shug'ullanishga va muammoni hal qilishda bilimlarini qo'llashga undash uchun ball tizimlari va peshqadamlar jadvalini qo'shish orqali viktorinalarni o'yinga aylantiring.

Birgalikda animatsion vazifalar: Animatsion ekologik jumboqni echishni o'z ichiga olgan guruh faoliyatini loyihalash. O'quvchilar o'rtasida hamkorlikni rag'batlantirish, bunda har bir guruh boshqotirmaning turli jihatlari ustida ishlaydi, jamoaviy ish va jamoaviy muammolarni hal qilishga yordam beradi. [7]

Gamifikatsiya va animatsiyaning o'quvchilarning ta'lim natijalariga ta'siri. Ekologik ta'limda o'yin va animatsiyadan foydalanish o'quvchilarning ta'lim natijalariga, xususan, muammoni hal qilish ko'nikmalarini

va ekologik ongini rivojlantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Kengaytirilgan ishtirok etish imkoniyati ham o'yinning interaktiv va ko'ngilochar tabiati animatsiyaning vizual jozibadorligi bilan birgalikda talabalarni o'quv jarayoniga faol jalb qiladi. Ushbu ishtirok ma'lumotni yaxshiroq saqlashga va atrof-muhit tushunchalarini chuqurroq tushunishga olib keladi. Tanqidiy fikrlashni ham yaxshilovchi bu vositalar yordamida o'quvchilarda ekologik muammolarni yechishga chaqirilsa, ularda tanqidiy fikrlash ko'nikmalari shakllanadi. Ular vaziyatlarni tahlil qilishni, mumkin bo'lgan echimlarni baholashni va haqiqiy hayotga ta'sir qiladigan ongli qarorlar qabul qilishni o'rganadilar.

O'rganish motivatsiyasini oshirish: Gamifikatsiya o'rganishni qiziqarli va foydali qilish orqali o'quvchilarning ichki motivatsiyasiga ta'sir qiladi. O'quvchilar o'rganishga rag'batlansa, ular atrof-muhitni muhofaza qilish tashabbuslarida faol ishtirok etishlari va barqaror amaliyotlarni qabul qilishlari mumkin. Amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish orqali ham ekologik jarayonlarni tasvirlash uchun animatsiyalardan foydalanish va atrof-muhit muammolarini hal qilish uchun o'yin vazifalarini bajarish orqali o'quvchilar kelajakdagi muammolarni hal qilish uchun zarur bo'lgan amaliy ko'nikmalarni rivojlantiradilar. [8] Bu ko'nikmalar jamoada ishlash, qaror qabul qilish va strategik fikrlashni o'z ichiga oladi.

Xulosa. O'yin va animatsiya ekologik ta'limning o'zgartiruvchi vositalari bo'lib, o'quvchilarda muammolarni hal qilish ko'nikmalarini va ekologik ongni rivojlantirishning innovatsion usullarini taklif qiladi. O'yin mexanikasi va vizual jozibali animatsiyalarni birlashtirib, o'qituvchilar o'quvchilar bilan rezonanslashadigan va ularni atrof-muhit masalalari bo'yicha mazmunli harakatlar qilishga ilhomlantiradigan interaktiv ta'lim tajribalarini yaratishi

mumkin. Ushbu usullar nafaqat o'rganishni yanada qiziqarli qiladi, balki o'quvchilarga yanada barqaror kelajak sari sayohatning faol ishtirokchisi bo'lish imkoniyatini beradi. Atrof-muhit muammolari o'sishda davom etar ekan, talabalarni ushbu muammolarni tushunish va hal qilish ko'nikmalari bilan

jihozlash tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'yin va animatsiya orqali o'qituvchilar sayyoramiz oldida turgan muammolarni ijodkorlik, tanqidiy fikrlash va mas'uliyat hissi bilan hal qilishga tayyor bo'lgan ekologik ongli shaxslar avlodini tarbiyalashlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Inangil D., Dincer B., Kabuk A. Effectiveness of the use of animation and gamification in online distance education during pandemic //CIN: Computers, Informatics, Nursing. – 2022. – T. 40. – №. 5. – C. 335-340.
2. Kumar A. Gamification in training with next generation AI-virtual reality, animation design and immersive technology //Journal of Experimental & Theoretical Artificial Intelligence. – 2024. – T. 36. – №. 7. – C. 1121-1134.
3. Sandoval L. G. H. et al. Use of Virtual Tools to Develop Reading Animation and Comprehension Through Gamification for Learning //2022 Second International Conference on Interdisciplinary Cyber Physical Systems (ICPS). – IEEE, 2022. – C. 108-112.
4. Lin Y. L., Wang W. T. The influences of virtual-reality-and animation-supported gamified learning processes on students' learning achievement and behavioral intention in retailing management courses //The International Journal of Management Education. – 2024. – T. 22. – №. 3. – C. 101047.
5. Papaefthymiou M. et al. Gamified AR/VR character rendering and animation-enabling technologies //Mixed Reality and Gamification for Cultural Heritage. – 2017. – C. 333-357.
6. Kumar A. et al. Gamified learning and assessment using ARCS with next-generation AIO MT integrated 3D animation and virtual reality simulation //Electronics. – 2023. – T. 12. – №. 4. – C. 835.
7. Lee S. Y., Lee S. J. Study on Character Licensing in connection with Animation Gamification-Focus on //Cartoon and Animation Studies. – 2015. – C. 357-378.
8. Andrade A., Vaz De Carvalho C. Using gamification to animate a virtual community //7th European Conference on Games Based Learning, ECGBL. – 2013. – T. 2013.
9. Sulaymonova S., //Animatsiyaga asoslangan vositalar yordamida o'quvchilar uchun murakkab ekologik tushunchalarini soddalashtirish texnologiyalari//. Pedagogik akmeologiya xalqaro ilmiy metodik jurnal. Buxoro. 2024. b-137-140

